

Slika na naslovnici:
Laško v prvi polovici 20. stoletja (*Foto-arhiv Benedek*)

LAŠKI ZBORNIK

2002

Knjižnica Laško

Laško, 2002

Dom 2839

11 2002/601

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
908 (497.4 Laško) (082)
94 (497.4 Laško) (082)

LAŠKI zbornik 2002 / [predgovor Jože Rajh in Jože Maček ;
urednik Jože Maček ; fotografije Jože Benedek, zbirka Viktorja Petkovška,
Muzejska zbirka Laško in arhiv Zavoda za Varstvo naravne in kulturne
dediščine Celje]. – Laško : Knjižnica, 2002

1. Maček, Jože, 1929
120022528

LAŠKEMU ZBORNIKU NA POT

V letu 1976 je ob praznovanju 750-letnice prvič zapisanega imena Laškega v okviru Časopisa za zgodovino in narodopisje izšel Laški zbornik s prispevki s simpozija posvečenega zgodovini Laškega. Že takrat je bilo dogovorjeno, da se pripravi samostojen zbornik Občine Laško, v katerem se objavijo prispevki strokovnjakov z različnih področij, s katerimi bi obelodanili oz. v skupni knjižici objavili vrsto posameznih zgodovinskih dejstev o Laškem in njegovi okolici. Večina prispevkov je bila kmalu pripravljena, čakalo pa se je na prispevek, ki bi obdelal čas druge svetovne vojne s poudarkom na NOB.

Sedaj je v Svetu za domoznanstvo, ki deluje v okviru Knjižnice Laško, bila sprejeta odločitev, da se v objavo prispevkov, ki so pripravljeni, gre kljub temu, da še ni prispevka o zgodovini NOB, saj bi bila preprosto prevelika škoda, da tega ne bi objavili.

Vlogo urednika je prevzel dr. Jože Maček, vsa tehnična opravila pa je prevzela gospa Metka Kovačič s sodelavkami. Knjigo je oblikovala Marina Bezgovšek, nove fotografije pa je prispeval dr. Jože Benedek. Vsem gre velika zahvala za vložen trud in dragocen čas, ki so ga pri uresničitvi tega projekta vložili oz. porabili.

Upam, da to ni zadnja izdaja Laškega zbornika, ampak da je izid te publikacije tudi spodbuda za v naprej.

Jože Rajh
župan

PREDGOVOR

Pred nami je prva samostojna knjiga Laškega zbornika, za katerega trdno upamo, da ne bo zadnja. Zanj se je zares uresničil star latinski pregovor *Habent sua fata libelli*, da imajo tudi knjige svojo usodo. Iziti bi morala že pred četrto stoletja, ko je bil v Laškem simpozij ob 750-letnici prve pisne omembe kraja Laško kot trga. Referati s tega simpozija in nekaj drugih prispevkov iz krajevine zgodovine naj bi izšlo v posebnem zborniku. Toda zapletlo se je s prispevkom o narodno-osvobodilnem boju na območju Laškega. Pisec predvidenega prispevka zaradi bolezni ni in ni mogel končati. Brez takega prispevka pa izid zbornika v tedanjem času ni bil mogoč. Tako se je zgodilo, da je nekaj v glavnem zgodovinskih prispevkov z omenjenega simpozija izšlo pri Časopisu za zgodovino in narodopisje v Mariboru kot poseben Laški zbornik (ČZN 47 (12), 1976, str. 191–406) te zgodovinske revije.

Izid zbornika s preostalimi prispevki pa je zastal kar za dolgo, dokler se v okviru laške knjižnice ni oblikoval Svet za domoznanstvo, kjer je prišlo do odločitve, da bi omenjene prispevke vendarle izdali. S to publikacijo želimo omogočiti javno dostopnost do že napisanih strokovnih prispevkov predvsem zgodovinske narave o našem kraju v zadovoljstvo tistih, ki se zanimajo za domoznanstvo in tistih, ki tovrstno literaturo potrebujejo za študijske namene. Pri tem pa je nastalo vprašanje, ali naj prispevke, ki so bili napisani pred četrto stoletja, v drugačnem družbenem redu spreminjamo in posodabljam, ali naj jih pustimo take, kakršne so napisali avtorji. Prevladalo je stališče, da naj ostanejo prispevki nespremenjeni, popravili pa bi le očitne vsebinske in jezikovne napake. To smo bili dolžni storiti tudi zaradi avtorjev, ki so nekateri med tem že umrli. V zbornik pa smo sprejeli tudi nekaj novejših prispevkov. Kljub temu pa publikacija ni tematsko zaokrožena, kakor bi želeli. Sprejeli smo pač tisto, kar smo trenutno dobili. Tematske številke bomo poskušali pripraviti kdaj pozneje.

Zbornik ni obsežen, vanj pa je bilo treba vložiti veliko drobnega, toda neobhodno potrebnega dela. Za spodbudo in podporo se zahvaljujemo županu laške občine gospodu Jožetu Rajhu in drugim članom Sveta za domoznanstvo. Posebno zahvalo je treba izreči ravnateljici knjižnice Laško gospe Metki Kovačič. Brez njenih

prizadevanj zbornik gotovo ne bi izšel. Gospodu prof. dr. Tomu Korošcu smo dolžni zahvalo za jezikovni pregled prispevkov.

Hvala tudi vsem podpornikom za denarno pomoč. Brez njih zdaj zbornika ne bi imeli v rokah.

dr. Jože Maček
urednik

KAZALO

Jože Rajh: Laškemu zborniku na pot	3
Jože Maček: Predgovor	4
Miloš Rybář: Pregled zgodovine Laškega do l. 1941	9
Marijan Zadnikar: Babenberžani in »Laška skupina« romanske arhitekture v Sloveniji	41
Anton Sore: Laško z ožjim vplivnim območjem (geografski oris)	45
Tone Kolšek: Laško kot upravno-politično središče svoje pokrajine	67
Janko Orožen: Zgodovina šolstva v Laškem	93
Matjaž Klemenčič: Razvoj jezikovne kulture v Laškem od sredine 19. stoletja dalje	151
Viktor Petkovšek: Rastlinstvo na ozemlju občine Laško	155
Edo Jelovšek: Preteklost in razvoj termalnega kopališča v Laškem	173
Edo Jelovšek: Zgodovina pivovarništva v Laškem	209
Matija Pelko in Franc Seme: Zgodovina rudnika Laško z geološkim uvodom	239
Jože Maček: Rudnik svinca v Padežah pri Laškem – pred 450 leti	257
Dunja Gorišek: Laško – naselbinski kulturni spomenik	263

PREGLED ZGODOVINE LAŠKEGA DO 1941

Miloš Rybář*

1. Arheološke najdbe

Laški okoliš je bil naseljen že v železni dobi, od tedaj imamo prve arheološke najdbe. Poznejše najdbe kažejo na naselitev Keltov, največ najdb pa je iz časov vlad Rimljanov nad temi kraji, čeprav ni nikjer ohranjeno ime, ki naj bi ga dali Rimljani svoji naselbini (latinsko ime Tiberium je nastalo v srednjem veku po nemškem imenu Tüffer). Rimski denar, nagrobniki in votivni kamni so bili najdeni v vsem okolišu. V času rimske nadoblasti so bili že znani topli vrelci v Laškem, o tem priča najdba starega zidu pri vrelih, napis rimski boginji Zdravja (Valetudo), najden v Rimskih Toplicah, nam pa dokazuje, da so tudi tamkajšnje vrelece uporabljali v dobi Rimljanov. Iz Laškega je ena rimska cesta vodila čez Strmco proti Zidanemu Mostu (tam most čez Savo), druga cesta pa je čez sedanji Vrh šla proti Jurkloštru in skozi Lahov graben v dolino Save.

2. Krajevna imena

Slovensko naselitev v tem okolišu (okr. leta 600) nam dobro dokumentirajo krajevna imena. Nazivi Laško, Lahomšek, Lahomno, Laška vas, Lahov graben in potok Lahomnica kažejo na to, da so novi naseljenci na tem področju naleteli na skupino staroselcev, ki so jih zaradi latinske govorice imenovali Lahe. Nikjer drugje na vsem slovenskem naselitvenem ozemlju ni na enem kraju zbranih toliko tovrstnih imen, kar nam dokazuje, da so naši predniki na tem ozemlju našli močno skupino starih prebivalcev (»Lahov«), ki so se pred novimi naseljenci umaknili v te hribovite in bolj odročne kraje. Slovenci so se v teh krajih začeli ukvarjati s kmetijstvom in pri tem so tudi morali krčiti gozdove, s katerimi je bil

* Miloš Rybář 1928–1995, zgodovinar, bibliotekarski strokovnjak, doc. na FF v Ljubljani. Prispevek je nastal pred letom 1977.

ta okoliš zaraščen. Na požigalništvo kažejo krajevna imena Žikovca, Žigon, Požarje ter priimka oziroma hišni imeni Žikovšek in Požaršek.

3. Nastanek pražupnije in zemljiška gospostva

Za nekaj stoletij nato nimamo nobenih podatkov iz laškega okoliša. Šele, ko se pojavijo uradne listine in zgodovinske kronike, naletimo na omembo Laškega. Naši kraji so med tem že prišli pod nemško nadoblast in novi gospodarji so uvedli fevdalni red in krščansko vero. Postojanke fevdalnega reda so bila zemljiška gospostva, krščanske postojanke pa so bile župnije (fare). Za ves okoliš je bil sedež obeh v Laškem. Meje laške pražupnije nam dokazujejo, da je bila cerkvena organizacija pred fevdalno, ker je imela pražupnija manjši obseg kakor laško zemljiško gospostvo. Pod škofovsko oblastjo oglejskega patriarha so na ozemlju južno od Drave nastale pražupnije po letu 1000 in tako je bilo tudi v Laškem. Od prvotne cerkve ni ostalo ničesar, ker je bila lesena. Laška pražupnija je na severu mejila na žalsko pražupnijo (meja je bila pri skali nad Tremerjami ob izlivu potočka Košnice v Savinjo), na vzhodu na pražupnije Ponikva (pod Laško sta pripadali Svetina in sedanja župnija Št. Rupert, pod Ponikvo pa sedanja župnija Kalobje), Pilštanj (meja je bila pri sedanjí graščini in cerkvi v Jurkloštru, tako da je bil Voluš pod Laško, Marijina vas in druga naselja na levem bregu Gračnice do začetka Lahovega grabna pa pod Pilštanj) in Videm ob Savi (meja je bila potok Sevnica), na jugu je segala prek Save, obsegala Kompolje, Šmarčno in sedanjo župnijo Radeče ter mejila na župnijo Svibno, na zahodu pa mejila na župnijo Braslovče, ki je tedaj obsegala sedanjo župnijo Trbovlje. Vzhodna meja pražupnije Laško je obenem tudi vzhodna meja laškega narečja.

V listinah je laška pražupnija omenjena razmeroma pozno, namreč leta 1257. Dr. Avguštín Stegenšek je listino iz leta 1205, ki obravnava kapitelj kanonikov »v dolini sv. Marije v Jurkloštru« (zdaj je to Marijina vas) in kjer je omenjen župnik tega kraja Wargendus, tolmačil tako, da je smatral Wargendusa za laškega župnika in proglasil leto 1205 za prvo omembo laške pražupnije. Stegenšek pa je prezrl, da je bila Marijina vas pod pražupnijo Pilštanj oz. pozneje pod župnijo Šentvid pri Planini, ki je nastala iz pilštanske pražupnije (še leta 1857 je Marijina vas prišla od Šentvida v novo župnijo Jurklošter), zato je bil Wargendus lahko samo pilštanski župnik. Mnogi pisci sedaj prepisujejo od Stegenška to napačno letnico. Laška pražupnija je pripadala Savinjskemu arhidiakonatu in šest laških župnikov je opravljalo tudi posle arhidiakona.

Zemljiško gospostvo v Laškem je omenjeno v XII. stoletju, lahko pa zasledujemo njegov nastanek v XI. stoletje. Leta 1016 je cesar Henrik II. podelil sa-

vinjskemu mejnemu grofu Viljemu II. ozemlje med rekami Savo, Savinjo, (dolenjsko) Sotlo in Mirno s pristavkom, da s to zemljo lahko stori, kar hoče; sme jo obdržati, prodati ali zamenjati; po srednjeveškem pravu je bil to alod, ne fevd (danes bi rekli zasebna lastnina). Po smrti Viljema II. 1036 je vso obsežno posest podedovala sv. Ema (Hema), in ker ni bilo drugih potomcev, je začela posest deliti cerkvenim ustanovam, preostalo ozemlje pa so si pozneje razdelile razne veje njenega sorodstva. Ob takem drobljenju je nastalo tudi laško gospodstvo. Na južnem delu je bila posest Svibenjskih gospodov (Ostrovharjev), na zahodni strani je omejevala gospodstvo meja Savinjske krajine in je obsegalo tudi Trbovlje, vzhodna meja je nastala s podelitvami ozemlja krškemu samostanu oz. poznejši škofiji (Planina in Boštanj) ter salzburški nadškofiji (Sevnica), na severu pa so dobili ozemlje Vovbržani. Tisto, kar je ostalo v sredini med temi posesti, je bilo obsežno laško gospodstvo.

Severna meja laškega gospodstva je torej tekla po grebenih Mrzlice, Gozdnika in Šmohorja do kamnitega križa pod Tremerjami, nato Za kotlom, na Favčji laz, Svetino in Rifnik do Črnoalice ob Voglajni, nato proti jugu na Voglajno, Goli vrh, Trško gorco in Podmelj, nato dalje proti jugu tako, da je vključevala Voluš in Jurklošter, nato ob Gračnici do Lahovega grabna in po tem grabnu dalje, vključevala Lisco in tekla po potoku Sevnica do njenega izliva v Savo (pri Šmarju pri Sevnici); nato je segla prek Save in obsegala področje Radeč in Kuma, nato pa od Save proti Trbovljam na Klek in na sedanji Partizanski vrh, odtod pa proti Mrzlici. To veliko zemljiško gospodstvo je bilo strnjeno ozemlje in je torej obsegalo več kot ozemlje laške pražupnije, tako na zahodu (Trbovlje) kot na severovzhodu (Kalobje), le na severu je pražupnija obsegala več, saj je segala do izliva Košnice pri skali nad Tremerjami. Poleg te strnjene posesti je imelo laško gospodstvo še posamezne razstresene podložnike okoli Žalca. Laško gospodstvo je pripadalo Savinjski krajini, veliki pokrajini, ki je od Savinjskih Alp prek Šaleške doline, Konjiške gore, Boča in Donačke gore segala do Sotle in Gorjancev ter obsegala tudi večji del Dolenjske. Še na laškem narečju se pozna ozemeljska zveza z Dolenjsko, saj ima laško narečje tako dolenjske kakor štajerske narečne posebnosti.

Za sorodniki sv. Eme, ki so bili na cesarski strani, je leta 1106 v investiturnem boju pridobil večji del njihovih posestev papežev pristaš grof Bernard iz rodu podravskega Spanheimov. V zvezi z njim je prva omemba Laškega oz. gospodstva v zgodovinski kroniki.

Grof Bernard Spanheimski je leta 1147 padel na križarski vojni in prepustil svoja posestva štajerskemu mejnemu grofu Otokarju iz rodu Traungavcev. Kronika z naslovom *Fürstenbuch von Österreich und Steier*, ki jo je v nemščini napisal Jans Enenkel (Enikel) v letih 1280/1290, navaja to dejstvo in omenja tudi

Laško (z nemškim imenom Tyver) med pridobljenimi posestvi. Četudi je zapis iz poznejšega časa, sega s svojimi podatki najdlje v preteklost Laškega.

Dejstvo, da je laško gospostvo dobil štajerski mejni grof oz. pozneje vojvoda, še ne pomeni, da je Laško tedaj pripadlo Štajerski; še naprej je ostalo v Savinjski krajini in je bila to le osebna vez, da je bil njegov zemljiški gospod obenem tudi deželni vladar na Štajerskem. V času vlade Traungavcev pride do prve omembe Laškega v uradni (latinski) listini, namreč leta 1182, ko vojvoda Otokar naklanja razne dohodke žičkemu samostanu in pri tem omenja Laško kot sedež vojvodovega urada (latinsko prepositura) poleg Maribora in Radgone. Iz obdobja nekaj let pred tem je ohranjena listina, s katero potrjuje papež Aleksander III. (leta 1173 ali 1174) ustanovitev samostana v Jurkloštru, ki ga je ustanovil krški škof Henrik I. kratko pred tem na svojem ozemlju, vendar to ni bilo na ozemlju laškega gospostva, četudi je bilo prav na meji. Med prvimi priorji kartuzijanskega samostana v Jurkloštru je bil Odon iz Novare (1189–1190), ki je v Jurkloštru napisal knjigo latinskih pridig. To je prvi primer pisateljstva v laškem okolišu.

4. Vlada Babenberžanov (1192–1246)

Leta 1192 je izumrl rod Traungavcev in po dedni pogodbi jih je nasledil avstrijski vojvoda iz rodu Babenberžanov. Ta rod, ki je že imel od leta 976 v Avstriji oblast mejnega grofa oz. vojvode, je s pridobitvijo Štajerske močno razširil svojo posest in pridobil na ugledu. Babenberžani so na svojem ozemlju pospeševali trgovino in obrt, podeljevali trške in mestne pravice, ustanavljali samostane in župnije ter pospeševali razvoj umetnosti in književnosti. Vse to so Babenberžani izvajali tudi v laškem gospostvu (tukaj vladali 1192–1246). Med Babenberžani je treba posebej omeniti vojvodo Leopolda; kot avstrijski vojvoda je bil šesti, kot štajerski pa tretji tega imena (vladal 1195–1230). Avstrijsko zgodovinopisje mu je nadelo vzdevek Slavni, ki ga razlagajo tako, da je njegova posest ves čas njegove vlade živela v miru in blaginji ter ob razvoju kulture in umetnosti; 30 let ni noben sovražnik stopil v deželo.

Za vojvodo Leopolda VI. (oz. III.) lahko rečemo, da je posebej skrbel za razvoj laškega gospostva. Položaj gospostva je bil tak, da je bila to postojanka, ki je ležala najbolj na jugovzhodu babenberške posesti (najbolj na jugozahodu pa je bilo okrožje Pordenone v Furlaniji). Laško gospostvo je lahko služilo kot izhodišče za nadaljnje širjenje posesti. Trgovsko pot z Dunaja v Italijo, ki je do tedaj šla prek Semmeringa na Štajersko in skozi Leoben in Judenburg na Koroško ter skozi Beljak in Furlanijo, je Leopold VI. hotel preusmeriti čim bolj po svoji posesti, tako da bi na Štajerskem šla skozi Gradec in Maribor ter nato po Savinji skozi

Laško do Save, po Savi dalje pa v obe smeri, tako proti Dolenjski kakor proti Ljubljani in dalje v Furlanijo in proti Benetkam. Ta nova varianta »beneške ceste« je imela tudi to prednost, da se je izognila vsem alpskim prelazom; edini prehod je bil skozi »postojnska vrata«. Za pospešitev prometa je vojvoda ob sotočju Savinje in Save dal pozidati kamniti most čez Savo, za varstvo potnikov je na skali nad mostom dal postaviti majhno trdnjavo Klausenstein, na bregu Savinje in Save pa cerkev sv. Egidija (listina iz 1224). Kamniti most je bil v tistih časih taka posebnost, da je dobil kraj zaradi tega ime Zidani Most. Avstrijski numizmatik W. Fritsch dokazuje, da je Leopold VI. ob zgraditvi mostu v Zidanem Mostu dal kovati poseben novc.

V Jurkloštru je dal vojvoda Leopold obnoviti kartuzijanski samostan (napisna plošča s samostana ima letnico 1208, listina pa je iz leta 1209).

Babenberžani so bili dobrotniki številnih samostanov, več so jih tudi sami ustanovili, Leopold VI. sam je ustanovil cistercijanski samostan Lilienfeld, kjer je tudi pokopan. Dejstvo, da je vojvoda ob vseh teh samostanih obnovil še samostan v Jurkloštru, nam dokazuje, kakšno pozornost je Leopold VI. posvečal laškemu gospostvu. Ob obnovitvi samostana je vojvoda kupil od krškega škofa del zemljišča, ki ga je imel prejšnji samostan in ga podaril obnovljenemu samostanu, dodal pa je še del zemlje od laškega gospostva. V listini iz leta 1209, ki to potrjuje, je Maribor prvič omenjen kot trg, torej je to postal pod Leopoldom VI.

Dokončna oblika samostana in njegove posesti je nastala v letu 1227. Tedaj je bila na vojvodove stroške dograjena samostanska cerkev in na dan njene posvetitve (7. novembra) je vojvoda izdal listino, s katero je spet določil meje samostanski posesti, ki jo je ob tej priložnosti še povečal. Ko vojvoda določa razne naklonitve samostanu, navaja tudi, da dobi samostan 5 mark denarjev letno za sol »v našem trgu Laško« (in foro nostro Tyuer), samostan pa naj najtežje zločince izroča »našemu sodišču v Laškem« (iudicio nostro in Tyver). Ti dve omembi nam mimogrede tudi povesta, da je bilo Laško tedaj že trg in tudi sedež deželskega (krvnega) sodišča.

Listina, ki proglašala Laško za trg, ni ohranjena, zato ne vemo, kdaj se je to zgodilo. Po vsem tem pa, kar vemo o vojvodu Leopoldu VI., nam bo jasno, da je bil on tisti, ki je Laško povzdignil v trg. Doslej ni znana nobena bolj zgodnja omemba, zato velja listina ob posvetitvi jurkloštrske cerkve obenem tudi za prvo omembo Laškega kot trga. Razumljivo je, da je vojvoda hotel poudariti Laško kot središče svojega gospostva in da je postalo to tudi sedež deželskega sodišča. Območje deželskega sodišča je bilo enako kot območje laškega gospostva.

V zvezi z dejavnostjo vojvode Leopolda VI. je treba omeniti še cerkve, ki so bile pozidane na njegovo pobudo. Omenjeni sta bili že cerkvi v Zidanem Mostu in Jurkloštru, iz istega časa so tudi cerkve v Loki, Laškem in nekdanja cerkev v

Radečah. Umetnostni zgodovinar dr. Marijan Zadnikar je ugotovil, da imajo vse te cerkve rebrast križni obok in da pri vseh cerkvah lahko ugotovimo (neposredni ali posredni) vpliv vojvode Leopolda, zato je to skupino v poznoromanski arhitekturi imenoval kar »laško skupino«. Dr. Zadnikar našteva še nekaj cerkva izven laškega gospostva, ki po svojem slogu sodijo v »laško skupino«: na Svibnem in na Rodežu (pri Podkumu), na Šenčurskem hribu in podružnica Matere božje v Tržišču ter kostnica pri podružnici sv. Petra v Gor. Mokronogu na Dolenjskem (gl. članek dr. Zadnikarja).

Vojvoda Leopold je še leto pred svojo smrtjo pridobil posest na Krškem polju blizu Šentjerneja s središčem v trgu Otok (Gutenwerth). Laško gospostvo s tem sicer ni bilo več postojanka, ki leži najbolj na jugovzhodu, vendar je dobil Zidani Most za Babenberžane še večji pomen.

5. Laško od XII. do XV. stol.

Po izumrtju Babenberžanov (1246) so se začeli boji za njihovo dediščino. Laško gospostvo je najprej dobil ogrski kralj, nato češki kralj Otokar II. Přemysl, končno pa 1276 Habsburžani. Iz časa vladave češkega kralja je treba omeniti prvega pesnika, ki je deloval v tem okolišu. V Jurkloštru je tedaj pisal latinske pesmi kartuzijan Sifrid (latinsko Syferidus). Bil je Nemec s Švabskega in je zapustil več pesmi z versko vsebino, najznamenitejša pa je njegova, nad 200 verzov obsegajoča pesnitev, ki opeva »slavna dela vojvode Leopolda«. Ta pesnitev (nastala v letu 1261/1262) je najstarejši primer samostanske zgodovinopisne literature na Slovenskem in vsebuje dragocene zgodovinske podatke. Majhna knjižica Sifridovih pesmi, ki jih je pesnik sam napisal na pergament, je še danes ohranjena v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Iz XIII. stol. imamo tudi podatke o organizaciji laškega zemljiškega gospostva. Vojvoda Leopold VI. je namreč v letih 1220–1230 dal popisati svoja posestva, to je tako imenovani babenberški urbar, ki je najstarejši urbar laškega gospostva. Pod kraljem Otokarjem II. je v letih 1265–1267 nastal drugi urbar, pod Habsburžani v letih 1280–1295 pa tretji urbar. Na čelu gospostva s sedežem v Laškem je urad (latinsko officium) zemljiškega gospostva (leta 1182 se imenuje prepositura), vodi ga oskrbnik (oficial, officialis). Vse gospostvo je razdeljeno na posamezne urade, bolje rečeno podurade, ki jim načeljujejo sodini (šefoni). Babenberški urbar našteva z imeni 6 sodinov, za 3 od njih navaja tudi sedeže njihovih (pod)uradov: Trbovlje, Loka in Zabukovica. (Pod)urad v Zabukovici je bil izven strnjenega ozemlja laškega gospostva, že na področju žalskega deželskega sodišča in je štel 51 podložnih kmetij, ki so bile raztresene v 8 krajih.

Otokarjev urbar našteva 4 sodine (šefone) s sedeži v Trbovljah, Širju, Belovem in Vel. Brezi; tistih 51 podložnikov nima več svojega sodina, pač pa manjka v osrednjem delu gospostva en cel šefonat, kar se opazi pri končni vsoti dajatev. Najnižji organ v gospostvu so bili župani, ki jih je bilo na vsem ozemlju 102. Tako dobimo celotno organizacijo gospostva: oskrbnik, sodini in župani; vsi ti so opravljali dvojno oblast: sodno in gospodarsko. Podložnih kmetij (hub) je bilo v gospostvu 529 $\frac{1}{2}$; če poleg tega računamo, da je vsak od 102 županov posedoval po dve kmetiji (hubi), pokaže vsota nad 700 kmetij (hub) v gospostvu. Iz dajatev, ki so bile zapisane v urbarjih, lahko spoznamo, kaj so podložniki pridelovali oz. redili: pšenico, oves, bob, med, svinje in ovce; v Otokarjevem urbarju zasledimo že dajatve v vinu in prve dajatve v denarju.

Novi gospodarji, ki so prevzeli laško gospostvo za Babenberžani, niso posvečali gospostvu več take pozornosti kakor Babenberžani, ker pač laško gospostvo zanje ni imelo več takega pomena. Laško se je umaknilo spet v zatišje, tudi Zidani Most ni bil več tako prometno križišče, dokler niso v XV. stol. sploh podrli Leopoldov most. Pod vlado celjskih grofov je začelo pridobivati na pomenu Celje (trg 1322, mesto 1451). Habsburžani, ki so končno pridobili Laško z gospostvom, so ga zastavljali oz. dajali v zakup. Najprej so ga dobili v zastavo Vovbržani, 1336 pa Žovneški, pozneje Celjski grofje; pogodbo so obnovili 1368 in tako je laško gospostvo ostalo v posesti-zastavi Celjskih grofov, dokler ni njihov rod izumrl.

Obsežno območje laške pražupnije in laškega deželskega sodišča se je začelo deliti. V XIII. stol. so za južni del pražupnije ustanovili dušnopastirsko postajo v Zidanem Mostu, ki je trajala do XV. stol.; tedaj nastaneta vikariata v Loki in Radečah, oba pod patronatom laškega župnika. Iz enotnega območja deželskega sodišča se je najprej odcepilo v XIV. stol. območje deželskega sodišča Radeče, pozneje pa iz radeškega še deželsko sodišče Loka. Omeniti je treba, da je na tem območju obstajalo tudi trško sodišče v Laškem (pozneje še enako v Radečah), in da je bilo v Jurklostru sodišče za vse območje samostanske posesti, le najtežje zločince je jurklostrsko sodišče izročalo deželskemu sodišču v Laškem, kot je določil vojvoda Leopold VI. leta 1227. Leta 1311 je ozemlje Savinjske krajine prišlo pod Štajersko in tedaj je prišlo pod to deželo poleg Laškega tudi Radeče in celo gospostvo Svibno, nekdanj posest Svibenjskih gospodov (Ostrovharjev). Nekaj časa je potem trajalo, da se je uveljavila Sava kot meja med Štajersko in Kranjsko na območju laškega gospostva in da sta Radeče in Svibno prišla pod Kranjsko. V cerkvenem oziru je povezava Laškega prek Save trajala mnogo dlje, saj je bilo vse ozemlje pod isto škofijo, namreč pod oglejskim patriarhom. Šele v začetku XIX. stol. je prenehala zadnja zveza laške pražupnije z njeno podložno župnijo Radeče.

V XIV. in XV. stol. sta bila priorja v Jurklostru dva meniha, ki sta znana kot latinska pisatelja. Mihael iz Prage (umrl 1401) je napisal 3 spise, Nikolaj Kemf

(prior 1447–1451 in 1467–1490) pa je avtor 27 spisov z bogoslovno, filozofsko, jezikovno in pedagoško vsebino, za 9 nadaljnjih spisov pa domnevajo njegovo avtorstvo.

V XV. stol. je dobilo Laško prvi špital. Po letu 1420 je Hans Meusenreiter, kancler celjskega grofa Friderika II. ustanovil špital v mestu, kjer je sedaj posebna šola; poleg špitala je stala cerkev, pozneje posvečena sv. Elizabeti; špital je imel svoje zemljiško gospodstvo, katerega podložniki so bili raztreseni po župnijah Laško in Loka. V tem stoletju se začenjajo tudi turški vpadi. Podatke o teh imamo za leta 1471, 1486–1490; tedaj so Turki napadali Laško in okolico, oskrunili so cerkev na Svetini in tudi trg Laško je občutil turško pest, saj je takrat trg pogorel in tedaj je bila uničena listina o trških privilegijih, da jo je moral cesar Friderik III. leta 1490 na novo izstaviti. Laški tržani so se ob turški nevarnosti zatekali na laški grad, saj po izumrtju celjskih grofov ni bilo v njem več stanovalcev (od tod ime Tabor za stari grad). Cesar Friderik III. je v omenjeni listini potrdil trgu Martinov sejem (11. XI.), ki so ga Laščani imeli verjetno že od Leopolda VI. Babenberškega dalje.

6. Dogajanja v XVI. stoletju

V XV. in XVI. stol. je precejšnje število študentov iz Laškega študiralo na dunajski univerzi. Iz tega časa poznamo dva moža – humanista, ki sta s svojim imenom (Tiffernus) pokazala, da sta doma iz Laškega. Mihael Tiffernus (1488–1555) je bil vzgojitelj in svetovalec württemberškega vojvode Krištofa ter sodobnik in dobrotnik Primoža Trubarja in drugih naših reformatorjev. Avguštin Prugl, bolj znan pod imenom Avguštin Tiffernus (okr. 1470 – okr. 1536), je bil duhovnik ljubljanske škofije, znan pa je predvsem kot zbiralec rimskih napisov od Italije čez naše kraje do Avstrije in Nemčije; bil je sošolec ljubljanskega škofa Krištofa Ravbarja in mu je izdelal načrte za škofijska dvorca v Ljubljani in Gornjem gradu, škofu Slatkonji pa načrte za dunajski škofijski dvorec.

Ob prehodu iz XV. v XVI. stol. je bila v Laškem in bližnji okolici tudi vidna gradbena dejavnost. Farna cerkev je dobila velik gotski prezbiterij, prizidan na vzhodno stran stolpa, sezidana je bila cerkev v Kuretnem, leta 1505 so pa začeli zidati cerkev na Marija Gradcu, ki je arhitektonsko vsa gotska; marijagraška cerkev je bila namenjena kot taborska cerkev za obrambo proti Turkom. Laški tržan Matija Štih je dal cerkev poslikati in posvetiti leta 1526; ta slikarija v cerkvi je znamenita, ker predstavlja prehod iz gotskega v renesančni slog. Primož Trubar je ob svojem prihodu v Laško lahko že v smislu protestantskih načel grajal svoje farane, zakaj zidajo toliko cerkva.

Bogato laško župnijo so imeli v XV. in XVI. stol. v užitku tržaški škofje in s tem tudi patronat nad podrejenima župnijama Loka in Radeče. Tako je tržaški škof Bonomo leta 1527 kot patron podelil župnijo Loko svojemu učencu Primožu Trubarju. V tem času Trubar še ni bil duhovnik, zato je užival samo dohodka te župnije (tedaj je študiral na Dunaju), ko pa je prejel 1530 mašniško posvečenje, ga je škof Bonomo poslal v Laško za svojega vikarja. Trubar je v Laškem deloval nekaj let, tedaj še kot katoliški duhovnik. Iz leta 1533 je zabeležena listina, ki jo je izdal Trubar v Laškem, leta 1536 pa ga že zasledimo v Ljubljani kot stolnega pridigarja, tako da je Laško zapustil verjetno leta 1535.

Kmečki upori so se v XVI. stol. dotaknili tudi laškega gospostva. Laški podložniki so se udeležili že punta leta 1515, zato jim je oskrbnik Sigmund Weichselberger naložil plačilo puntarskega davka 2 krajcarja letno; »ubogi ljudje« pa so se pritožili in davek je bil ukinjen. Na kresnem sejmu 24. 6. 1572 v Laškem so se sejmarji uprli zoper vinski davek, ki ga je tedaj uvedel nadvojvoda Karel. Prišlo je do pretepa. Kmetje in trgovci so hoteli ubiti dacarje, ki so si z begom rešili življenje. To je bil prvi upor pri nas, ki je bil naperjen naravnost proti deželnemu vladarju in ne proti graščakom. Naslednjega leta (1573) je bilo v Gubčevem puntu dogovorjeno, da bi se puntarska vojska, ki bi prodirala s hrvaške strani ob Savi in Savinji, v Laškem združila s puntarji, ki bi prišli preko Jurkloštra s Kozjanskega. Vest o porazu puntarjev pri Krškem je povzročila, da so puntarji spremenili smer. Ilija Gregorić je s približno 600 puntarji krenil iz doline Save na Lisco in 6. 2. 1573 se je vsa množica pojavila pred samostanom v Jurkloštru. Gregorić je od samostanskega oskrbnika Krištofa Prunnerja zahteval hrano in pijačo za puntarje. Na Prunnerjevo vprašanje, kaj iščejo v samostanu, je Gregorić odgovoril, da so puntarji odšli na pohod, da bi odpravili različne davščine (naklade, tridesetino, dace in glavarino), in da bi odstranili tiste župnike, ki govore na prižnici o teh davkih, namesto da bi oznanjevali božjo besedo in o davkih molčali; nedaleč od Jurkloštra je 60.000 puntarjev in vsak dan se jim pridružijo novi; boriti se hočejo tudi 9 let, samo da se povrne stanje, kot je bilo pred 100 leti. To je edinstven primer, da je eden od vrhovnih puntarskih voditeljev razodel puntarski program med trajanjem punta (podatek o 60.000 puntarjih je seveda pretiran), druge izjave so jim sodniki izsilili šele med zasliševanjem po porazu. Gregorićevi skupini se je v Jurkloštru pridružilo še 120 puntarjev s Kozjanskega, s katerimi bi se po prvotnem načrtu morali združiti v Laškem. Puntarji so nato skupno krenili na Planino in nato dalje proti Sotli, kjer jih je porazila plemiška vojska. Podložniki iz okolice Laškega, ki s puntarji niso simpatizirali in se jim niso nameravali pridružiti, so svoje premoženje skrivali v cerkvi na Marija Gradcu.

Habsburžani so po izumrtju celjskih grofov spet dajali laško gospostvo v zastavo ali zakup. Uprava gospostva se je z gradu preselila v hišo na trg pri cerkvi,

grad pa je bil v začetku XVI. stol. že brez strehe, zato so ga 1532 obnovili zaradi obrambe proti Turkom. V začetku XVI. stoletja je bil oskrbnik laškega gospostva in sodnik Sigmund Weichselberger, ki je imel gospostvo tudi nekaj let v zastavi. Weichselberger (ime razodeva, da je bil iz Višnje gore) je bil leta 1528 cesarski poslanik v Carigradu, pozneje pa častnik v bojih proti Turkom; bil je posestnik gradov Radeče in Žebnik, v Laškem pa je bil lastnik majhnega zemljiškega gospostva, ki se je tudi v poznejših stoletjih po njem imenovalo in je imelo svoj sedež v dvorcu, kjer je zdaj knjižnica.

Izmed zastavnih imetnikov laškega gospostva ima največ zaslug za Laško Janez Krstnik Valvasor, doma iz kraja Telgate v bergamski pokrajini v Italiji. V Ljubljani je obogatel kot trgovec in si je nakupil več gradov, pozneje je postal celo plemič. Od leta 1554 do smrti 1581 je bil zastavni imetnik laškega gospostva (nadvojvodi Karlu II. Habsburškemu je namreč posodil mnogo denarja, in zato mu je ta zastavil laško gospostvo). V Laškem je na trgu kupil novo hišo za uradne prostore laškega gospostva (dotedanja hiša je pogorela), predvsem pa je znan po tem, da je poleg dotedanjega (»starega«) špitala leta 1560 postavil še en špital, imenovan Valvasorjev ali novi špital (na mestu sedanjega hotela Savinja). Valvasor je špital bogato obdaril in naročil svojim dedičem, naj tudi oni skrbijo za špital; kot zgradba je špital opravljal svojo nalogo do leta 1817, ko je bila stavba prodana na dražbi, kot ustanova pa je obstajal do 1918, ko je avstrijski denar izgubil veljavo. V laškem okolišu je ohranjen priimek oz. hišno ime Bergomaš; to dokazuje, da je Valvasor pripeljal sem svoje rojake iz okolice Bergama. En tak rojak in soimenjak (ne sorodnik) je bil Hieronim Valvasor, kateremu je v oporoki zapustil grad Medijo (Izlake pri Zagorju) z željo, da bi ime Valvasor ostalo v teh krajih (Janez Krstnik namreč ni zapustil potomcev). Ta želja se mu je izpolnila in 200 let so potomci Hieronima Valvasorja živeli v naših krajih, najznamenitejši med njimi pa je Hieronimov vnuk Janez Vajkard Valvasor, znani zgodovinar.

Ob špitalu je treba še omeniti druge sorodne ustanove v XVI. stol. V Laškem je bilo tedaj javno kopališče, last kartuzijanskega samostana iz Jurkloštra. Kopališče nima nič skupnega z laškimi toplimi vrelci, bilo je to navadno kopališče, ki ga najdemo tedaj v vseh večjih krajih. Podatek o tem imamo samo iz leta 1534, vendar je bilo kopališče na tem mestu že pred tem in tudi za tem; bilo je to v predelu Na vrtih, v poznejši Zgornji vrtni ulici (danes Kidričeva 12). Za leta 1587–1590 imamo prvi podatek o kirurgu (ranocelniku); v Laškem je tedaj deloval Španec Hieronim de Castillia, ki je znal uravnavati zlomljene ude, zdraviti raka in druge bolezni.

Protestantska vera se je širila tudi v Laškem. Čeprav nimamo mnogo podatkov o tem, lahko navedemo med pristaši te vere Sigmunda Weichselbergerja;

Primož Trubar, med svojim službovanjem v Laškem še ni bil protestant, je v Laškem, ki je bilo njegovo prvo službeno mesto, začel kupovati in študirati knjige verskih reformatorjev in je tudi že pridigal v tem smislu (npr. proti zidanju cerkva); verjetno je bil Weichselberger tisti, ki je Trubarju utrl pot v ljubljanske reformatorske kroge. Janez Krstnik Valvasor je bil tudi naklonjen novi veri, vsaj dokler je živela njegova prva žena Emerencijana, ki je bila hči znanega protestanta, ljubljanskega župana Vida Kisla; nagrobnik Janeza Krstnika in Emerencijane Valvasor je sestavljen čisto v protestantskem duhu, četudi je Valvasor v oporoki naročil, naj bo pokopan po katoliškem obredu. Tudi med laškimi tržani je nova vera morala imeti svoje pristaše kakor v drugih trgih in mestih, podatek imamo le iz leta 1576, da je laški župnik in arhidiakon Montagnana oklofotal ženo laškega tržana Martina Kralnika, ker jo je obhajal protestantski duhovnik. Posledica reformacije je bilo tudi upadanje samostanskega življenja v Jurkloštru in leta 1564 je samostan zapustil zadnji kartuzijan. Od znamenitih laških rojakov, ki so bili protestanti, je treba omeniti Mihaela Tiffernusa, ki je s svojo posmrtno ustanovo (imenovano Stipendium Tiffernum) koristil mnogim slovenskim protestantskim študentom v Nemčiji.

Kot katoliškega bojovníka v Laškem je treba omeniti Polydorja Montagnana, Italijana, ki je bil v Laškem župnik od 1569 do smrti, poleg tega savinjski, gorenjski in dolenski arhidiakon, župnik v Leskovcu pri Krškem in prošt v Novem mestu. Bil je vnet nasprotnik protestantov in kot tak tudi tarča Trubarjeve zabavljice. Umrl je 1604 v Novem mestu in je tam pokopan. Od laških rojakov v tem času pa je bil vnet katoličan Avguštin Tiffernus.

V XVI. stol. je tudi prvič omenjena šola v Laškem (1527); nastanjena je bila v sedanji kaplaniji in jo je vodil organist.

Leta 1598 je Laško dobilo od nadvojvode Ferdinanda privilegij, kjer je bilo opisano trško ozemlje, podeljena pravica, voliti vsako leto trškega sodnika (ki pa je moral biti katoličan) in ob tej priliki je bil trgu podeljen tudi grb: tri srebrne lilije na modrem polju.

Od renesančne umetnosti v Laškem je poleg že omenjenih gotsko-renesančnih fresk na Marija Gradcu treba opozoriti na nagrobnike v farni cerkvi in pri njej, ki so zelo lepi primerki renesančne plastike: nagrobnik zakoncev Valvasor na kaplaniji, nagrobnik rodbine Štih pri cerkvenem portalu ter nagrobnika župnikov in arhidiakonov Grabschofa in Montagnana v cerkvi sami (Montagnana ima tu nagrobnik, četudi je pokopan drugje).

7. Laško v XVII. in XVIII. stoletju

Po Valvasorjevi smrti so njegovo zastavno pravico do laškega gospostva in skrb za laški špital podedovali baroni Mosconi, sinovi Valvasorjeve sestre. Leta 1620 so baroni Mosconi kupili laško gospostvo od Habsburžanov, tako da so iz zastavnih imetnikov postali pravi lastniki. Mosconi so takoj prišli v spor z laškimi tržani zaradi pristojnosti trškega sodnika in obsega trškega ozemlja, tako da je posredoval celo cesar Ferdinand II. in je bil spor rešen v korist Laščanov. Verjetno je tedaj prišel v navado obhod meja trškega ozemlja, za katerega imamo podatek iz leta 1769. Baroni Mosconi so kupili tudi graščino na Marija Gradcu, ki je bila prvotno last celjskih grofov, nato pa samostana v Jurkloštru.

V kmečkem puntu 1635 so bili laški podložniki zelo aktivni; zasedli so sedež gospostva in tudi laški tržani so z njimi simpatizirali; na svojo stran so pridobili celo trškega sodnika. Zasedli so tudi okoliške gradove (Vel. Breza, Jurklošter, Širje). Po nekaj tednih je upor zatrla vojska iz Slavonske krajine: laškega trškega sodnika Brezingerja so ubili, med zaprtimi puntarji v Celju pa je bilo največ laških podložnikov.

Leta 1637 so začeli zidati združeno dvostolpno cerkev sv. Mihaela, ki je bila že ob začetku mišljena kot romarska cerkev. Pobudo za zidavo je dal posestnik Jurij Jarh, ki je dal na razpolago tudi zemljišče, po njegovi smrti pa sta delo nadaljevala njegov brat Jakob in laški tržan Mihael Penič. Ob (stari) poti iz Laškega na Šmihel so tedaj postavili tudi 7 kapelic križevega pota (štiri so še ohranjene). Glavni oltar v cerkvi je bil posvečen 1642 in je narejen v slogu »zlatih oltarjev«.

V času tridesetletne vojne je v letih 1646/47 razsajala huda epidemija kuge, ki je zajela laški okoliš na desnem bregu Savinje. Okužena so bila naselja: Ladna raven, Slivno, Volavec (v rečiški dolini), Kuretno, Udmat, Trnovo, Ogeče, Senožete, Brezno, Belovo, Klenovo, Sedraž, Govce, Marno, Dol, Brnca, Brdce, Klek, Gabrsko, Svinje, Rovte, Studence in Trbovlje. V obeh letih je v vseh omenjenih naseljih od Laškega do Trbovelj umrlo 706 ljudi. Škodo zaradi kuge so cenili na 1491 goldinarjev, ker je zaradi tako visoke umrljivosti primanjkovalo delovne sile in je ostalo žito na poljih nepožeto. Ocenili so izgubo na 213 škafov pšenice, 100 škafov rži in 591 škafov ovsa. Poročila iz tistih let ne navajajo, da bi kuga zajela tudi trg Laško. Verjetno je oblast po tedanjih predpisih zaprla vse dohode v Laško in s tem obvarovala tržane pred okužbo. Kužna znamenja v okolišu še sedaj spominjajo na to epidemijo.

Baroni Mosconi so leta 1665 prodali laško gospostvo grofom Vetter von der Lilie (Marijagraško graščino so še nekaj časa obdržali, ker so tam prebivali). Rodbina grofov Vetter von der Lilie (in njihovo sorodstvo grofje Wildensteini) je obdržala laško gospostvo do zemljiške odveze po marčni revoluciji (zemljiška

odveza je bila izvršena 1854). Prvi lastnik, grof Johann Weikhard Vetter von der Lilie, je dal pozidati veliko graščino ob Savinji (na portalu je letnica 1675), ki stoji še danes in so jo imeli grofje Vetter v lasti prav do 1945. Graščina je bila vedno sedež uradov, najprej deželskega sodišča in uprave gospostva, nato okrajnega sodišča, davkarije, notarja in drugih uradov, pozneje še okrajnega glavarstva (sreskega načelstva), v zadnjem času pa sedež občinske skupščine. Grof Mihael Weikhard Vetter von der Lilie je leta 1695 zapustil ustanovo za vzdrževanje revežev. Tako je Laško dobilo tretji špital, ki je nosil naziv »kmečki« in je imel svoje poslopje do požara 1840 na Savinjskem trgu (na mestu poznejše Elsbacherjeve trgovine, danes Železnina).

V XVII. stol. sta nastali tudi prvi слиki Laškega. Risba J. Clobucciaricha iz prvih let XVII. stol. je zelo fragmentarna, pač pa je znamenita grafika Laškega, ki jo je objavil 1681 Georg Matthäus Vischer v svojem delu *Topographia Styriae*. Hum in Žikovca izgledata kot dva skalna alpska vrhova, stari grad je še ohranjen, župnišče ima že današnji videz, farna cerkev še nima obeh baročnih kupol, pač pa stoji na trgu pri cerkvi okrogla kostnica (karner), ker je okrog cerkve pokopališče. Čez Savinjo vodi lesen most in na levi od mostu vidimo špitalsko poslopje s cerkvijo sv. Elizabete; na desni strani mosta pa stoji mogočno graščinsko poslopje, ki se od sedanjega stanja razlikuje toliko, da ima na dveh vogalih stolpiča in tudi dvoriščni stolp (ki je še danes ohranjen) ima večjo streho.

V XVIII. stol. imamo v Laškem več cerkvenih gradenj. Leta 1721 so k farni cerkvi prizidali na južni strani kapelo sv. Frančiška Ksaverja v baročnem slogu s kupolo na vrhu, leta 1736 pa enako kapelo na severni strani (sedanjo križevo kapelo). Novi kapeli je poslikal s freskami slikar J. C. Vogl, oltarne slike sta naslikala Vogl in Janez Andrej Strauss, kiparska dela v tej dobi pa so opravili Mihael Pogačnik ter domačina Janez Gregor Božič in Anton Ivšek; posebej je treba opozoriti na mogočni baročni glavni oltar. Od časa župnika Rainerja (1722–1733) nosijo laški župniki naslov nadžupnik v spomin na nekdanjo pražupnijo.

Na pobudo laškega tržana Tomaža Pergerja so leta 1738 začeli zidati podružno cerkev sv. Krištofa na mestu, kjer so stale ruševine cerkve, ki je bila tudi nekdanj posvečena istemu svetniku. Cerkev je bila čez leto toliko pozidana, da so jo blagoslovili, popolnoma pa je bila dokončana leta 1743. V letih 1704–1744 je služboval v Laškem duhovnik Janez Krstnik Gajšnik (Gayschneg), ki je v latinskem jeziku napisal krajepis laške nadžupnije. Opis je opremil tudi z risbami, ki sicer nimajo nobene umetniške vrednosti, pač pa imajo veliko dokumentarno vrednost. Tako nam Gajšnikove risbe prikazujejo stavbe, ki jih ni več in kraje, ki so danes čisto drugačni. Risba nadžupnijske cerkve nam pokaže tudi pokopališče okrog nje, na sedanjem Valvasorjevem trgu je narisal oba špitala s cerkvijo sv. Elizabete, pogled proti Šmihelu in Sv. Krištofu pokaže, da so bili vsi griči okoli

Laškega zasajeni z vinsko trto, na risbi vidimo, kako je bilo v (Rimskih) Toplicah, ohranil nam je podobo cerkve sv. Egidija v Zidanem Mostu itd. Gajšnik je iz Laškega šel za župnika v Loko. Tam je do svoje smrti 1766 nadaljeval delo s pisanjem in risanjem topografije.

Pod vlado cesarice Marije Terezije se je začela deliti obsežna laška nadžupnija: nastale so župnije Sv. Rupert nad Laškim (Breze), Dol pri Hrastniku in Sv. Jedert nad Laškim (Sedraž);

laški nadžupnik je dobil pravico predlagati župnike teh župnij. Pod cesarjem Jožefom II. je nastalo še več novih župnij iz laškega ozemlja: Sv. Miklavž nad Laškim (Lažiše), Sv. Lenart nad Laškim (Vrh) in Šmarjeta (pri Rimskih Toplicah); župniki teh župnij so bili plačani iz »verskega sklada«, denarnega fonda, v katerega so se stekala sredstva razpuščenih samostanov. Iz župnije Radeče se je odcepila župnija Širje, iz župnije Loka pa Razbor. Leta 1788 je župnija Radeče prišla pod Ljubljansko nadškofijo, Laško in Loka z vsemi novonastalimi župnijami pa pod lavantinsko škofijo. V tem času je prenehal Savinjski arhidiakon in namesto njega so nastale dekanije. Laško je postalo sedež dekanije, ki je dobila vse ozemlje nekdanje pražupnije na levem bregu Save (torej brez Radeč, pač pa z Loko). Leta 1809 je laški nadžupnik izgubil patronat nad župnijo Radeče in tako se je izgubila zadnja vez Laškega čez Savo.

Cesarica Marija Terezija je izdala 1774 šolsko naredbo in tako se je tudi v Laškem šola spremenila. Namesto cerkvene šole, kjer je poučeval organist in je bila nastanjena v sedanji kaplaniji, je prišla sedaj državna šola z učiteljem. Ta šola je imela svoje prostore v starem špitalu. V tem času je imel v Laškem tudi zasebno latinsko šolo duhovnik Janez Krstnik Ulčer (1725–1794), domačin iz Laškega, ki se je po duhovniški službi drugod naselil v domačem kraju 1774 in je tu posedoval Weichselbergerjevo gospostvo; za leto 1776 imamo podatek, da je poučeval 18 gojencev.

Kot posledica jožefinskih reform je prenehala ob koncu XVIII. stol. pasijonska procesija, ki je bila v Laškem v navadi v baročni dobi. V postnem času so prikazovali Kristusovo trpljenje v procesiji, ki je šla iz Laškega proti Marija Gradcu; zadnji prizor, križanje, so odigrali pri cerkvi na Marija Gradcu. To je bil prvi primer gledališke igre v Laškem.

8. Spremembe v trgu v 1. pol. XIX. stoletja

Leta 1809 je dobil trg Laško zadnjega od privilegijev. Cesar Franc I. je dovolil 8 letnih sejmov, in sicer: Matijev sejem (24. II.), velikonočni sejem (na vel. četrtek), Jurijev sejem (24. IV.), binkoštni sejem (na binkoštni torek), kresni sejem

(24. VI.), Matevžev sejem (21. IX.), Martinov sejem (11. XI.) in Tomažev sejem (21. XII.). Vendar so morali biti ti sejmi v navadi že dolgo pred tem letom. Jurijev sejem je bil pozneje odpravljen in ga je zamenjal Jernejev sejem (24. VIII.).

Prometne razmere v vsem okolišu so bile zelo slabe; pravih cest ni bilo, zaradi ilovnatega terena so bile samo blatne poti, po katerih je bilo možno potovati le peš ali pa jahati. Iz Jurkloštra je bila narejena cesta čez Št. Lenart (Vrh) v Laško 1790. V letih 1815/16 so zgradili sedanjo cesto Celje–Zidani Most na desnem bregu Savinje, 1826 so spet zgradili most v Zidanem Mostu; s tem je ves okoliš šele dobil dobro prometno zvezo z ostalim svetom in to je omogočilo skromne začetke industrije in rudarstva.

Huda nesreča je doletela Laško 28. IV. 1840. Zvečer ob 20.30 je začela goreti hiša na pobočju Huma ob poti na stari grad. Ljudje so skušali ogenj pogasiti, toda pihal je močan veter, ki je požar raznesel. Hiše so bile večinoma krite z lesenimi skodlami in veter je nosil goreče skodle in dele streh naokoli. Večina Laškega je bila v plamenih. Prebivalci so najprej skušali ogenj omejiti, nato so pa reševali pred požarom vsaj premično imovino. Pohištvo in vozove so zanesli v Savinjo, nato pa so morali zaradi neznosne vročine zapustiti pogorišče. Vročina je bila tako huda, da je zaradi nje moral celo cerkovnik na Šmihelu zapustiti stolp, kjer je bil plat zvona. Učitelj Anton Flis je našel sredi trga gasilno brizgalno, katero so prebivalci na begu odložili. Vzel je brizgalno in pri mostu pogasil graščino, katero so tudi že načenjali plameni. Do polnoči je pogorelo 60 hiš. Pogorela je tudi streha na cerkvi in stolpu, 6 zvonov se je od vročine stopilo, prav tako tudi kolesje od ure, le kazalci so ostali in kazali usodno uro. Pohištvo in vozovi, ki so jih ljudje nanosili v Savinjo, da bi jih rešili, so tudi pogoreli do vodne gladine. V požaru je umrlo 6 oseb.

Požar je dokončno spremenil podobo Laškega, ki se je začela menjavati že kmalu po letu 1800. Leta 1826 so opustili pokopališče okoli cerkve in obe okoliški pokopališči (na Marija Gradcu in v Kuretnem) in tedaj so začeli pokopavati na novem pokopališču pod Sv. Krištofom. 1833 so podrli špitalsko cerkev, 1839 so podrli staro kostnico pri cerkvi. Ob požaru so pogorele stare majhne hiše in na mesto njih so začeli graditi mnogo novih stavb, ki so se ohranile do danes. Po požaru so podrli pokopališki zid okoli cerkve, cerkev in stolp so na novo prekrili in šele tedaj so stolp ometali (do požara je bil neometan).

Za obnovo po hudem požaru je prizadevno skrbel Matija Balon, ki je bil v Laškem nadžupnik in dekan 1825–1842; obenem je bil tudi okrajni šolski nadzornik. V tej dobi je službovalo v Laškem več duhovnikov, ki so doprinesli svoj delež k razvoju slovenskega šolstva. Jožef Rozman-Konjiški, kaplan v Laškem 1837–1842, je vodil tukaj nedeljsko šolo in delil slovenske knjige; pozneje je bil lavantinski stolni kanonik, umrl pa je kot nadžupnik v Konjicah, znan je kot pri-

zadeven šolnik ter pisec šolskih in poučnih knjig. Žiga Juvančič je bil v Laškem nadžupnik in dekan 1843–1845, poprej pa je bil lavantinski stolni kanonik pri Št. Andražu in višji šolski nadzornik. Jurij Alič je bil v Laškem kaplan 1805–1810, vrnil se je leta 1845 kot nadžupnik in dekan in še isto leto umrl. Znan je bil kot prevajalec šolskih knjig v slovenščino.

Po Hieronimu de Castillia v XVI. stol. imamo v vseh naslednjih stoletjih omenjena po dva kirurga v vsakem stoletju, tako da je videti, da je bil v Laškem vedno nastanjen kirurg. Za leto 1842 imamo podatek, da se je smrtno ponesrečil na poti k bolniku v Loki pri Zid. Mostu kirurg Maksimilijan Ipavc (Ipavec), okrajni zdravnik v Laškem (bil je star 36 let in sin celjskega kirurga Matija Ipavca ter bratranec šentjurskih zdravnikov in skladateljev dr. Benjamina in dr. Gustava Ipavca). Za njim je bil dolga leta kirurg in okrožni zdravnik v Laškem Urban Žnideržič (umrl 1875).

Revolucijsko leto 1848 je še zadnjič razburilo podložnike laškega gospostva. Ko so 23. IV. 1848 prišli v Laško, da bi volili poslanca za nemški parlament v Frankfurtu, so se lotili okrajnega komisarja in ga pognali v beg. Opoldne istega dne se je večje število kmetov pojavilo v župnišču, tam razgrajalo in zahtevalo, naj se nadžupnik in dekan Anton Žuža pismeno odpove desetini. Naslednjega dne so odvedli dekana Žuža v okrajno pisarno in niso prej mirovali, dokler jim ni sestavil peticije z njihovimi zahtevami, ki jo je odnesla njihova delegacija pod vodstvom enega štirih laških tržanov na Dunaj.

Zemljiška odveza je končno odpravila zemljiška gospostva, deželska sodišča in druge ostanke fevdalnega reda. Novi sodni okraj v Laškem je obsegal ozemlje dotedanjih sodišč oziroma okrajev v Laškem, Jurkloštru in Loki, delno tudi okraja Prebold (za predel Trbovelj), upravni (politični) okraj pa je bil v Celju. V Laškem je bil tudi okrajni zastop. Trg Laško je že do tedaj imel svojo samoupravo z voljenim trškim sodnikom, kmečka okolica je pa šele po zemljiški odvezi dobila svojo samoupravo z ustanovitvijo občin. V laškem okolišu sta bili dve veliki občini: občina Laško je na levem bregu Savinje segala od celjske občine do izliva Gračnice v Savinjo, nova občina Sv. Krištof pa je od izliva Košnice v Savinjo nad Tremejmi prvotno segala do izliva potoka Boben v Savo pri kolodvoru Hrastnik (s tem je bila to največja občina na slovenskem Štajerskem); ozemlje trga Laško je bilo tako razdeljeno na dve občini.

9. Gospodarski razvoj v XIX. stoletju

Pomemben dogodek za Laško je bila gradnja železnice. 1849 je stekla proga od Celja do Ljubljane, laška postaja je imela naziv Markt Tüffer (Laški trg), postaja v sedanjih Rimskih Toplicah pa Bad Tüffer (Laške Toplice). Železnica je še bolj kakor cesta približala ves okoliš prometnim zvezam. Železniški inženir Leopold Rödl je ob gradnji proge postal pozoren na tople vrelce ob izlivu Rečice v Savinjo, in ko je bila gradnja proge končana, se je lotil zajetja vrelcev. Ko se mu je to posrečilo, je zgradil zdraviliško poslopje z bazenom, kabinami in drugimi pritiklinami. 1. 5. 1854 so odprli termalno kopališče in to je spremenilo življenje v nekdanj odmaknjenem trgu. Topliški gostje so začeli prihajati iz vse tedanje habsburške monarhije. Naziv Laške Toplice za kopališče pri Šmarjeti so morali spremeniti v Rimske Toplice, da ni prišlo do zamenjav. Ko so leta 1862 zgradili železniško progo tudi proti Zagrebu, je Zidani Most spet pridobil na pomenu kot prometno križišče, to pot železniško.

Ime Laško je znano po svetu ne samo zaradi zdravilišča, temveč tudi po pivu in po premogu. Vse troje se je začelo v prejšnjem stoletju. Leta 1825 je začel Franc Gayer v poslopu nekdanjega Valvasorjevega špitala variti pivo na obrtniški način. Po požaru 1840 je v istem poslopu uredil nekoliko večjo pivovarno Gustav Uhlich, lastnik zdravilišča v Rimskih Toplicah. Leta 1866 je to pivovarno kupil Julius Larisch, njegov sin Anton je zgradil pod Šmihelskim hribom novo pivovarno, v prejšnjem poslopu pa je imel pivnico. Po Larischevi smrti je kupil pivovarno Simon Kukec, ki je tedaj že imel pivovarno v Žalcu. Kukec je pivovarno povečal in moderniziral ter izvažal pivo celo v prekomorske dežele. Leta 1903 je Kukec osnoval delniško družbo Združene pivovarne Žalec in Laški trg in pri tej družbi je bil sam direktor v Žalcu, njegov sin Edvard pa je bil direktor v Laškem.

Prvi začetki rudarstva so bili že v XVIII. stol. Tedaj sta bila svinčena rudnika v Padežu in v Lokavcu. Železni rudnik je bil v začetku XIX. stol. v Medvednici (med Brezami in Svetino). Večjega pomena je bilo premogovništvo. V Rečici oz. Hudi jami so že ob koncu XVIII. stol. odkrili premog, enako tudi na Breznem. V začetku XIX. stol. so začeli polagati jamske mere in kopati premog na obeh krajih. Tudi v Trobnem dolu je sredi XIX. stol. začel obratovati rudnik, kjer so kopali premog še v času stare Jugoslavije. Premogovnik na Breznem je bil velik obrat, premog so s konjsko železnico vozili do Rimskih Toplic. V Hudi jami so z večjimi deli začeli 1870. Lastniki vseh omenjenih rudnikov so bili nemški podjetniki, leta 1890 je Brezno in Hudo jamo kupila Trboveljska premogokopna družba, ki je 1893 ustavila delo na Breznem. V Hudi jami so ustavili delo v prvih letih XX. stol.

V času avstroogrske monarhije je bila v Lahomnem cementarna, v Rečici tovarna razstreliva, v trgu samem pa tovarna salonita. V trgu se je razmahnila obrt, predvsem usnjarska, tkalska in barvarska. Kmetijstvo v okolici se je preusmerilo: številne vinograde so skoraj popolnoma opustili in namesto njih so začeli gojiti sadno drevje, napredovala je tudi živinoreja. Pri preusmeritvi kmetijstva so odigrali važno vlogo učitelji oziroma šolski upravitelji.: Valentinič v Laškem, Šeligo pri Sv. Jedrti (Sedraž) in Pečar v Šmarjeti. Sejmi v Laškem so bili okrog leta 1900 tako dobro obiskani, da so prignali po 900, 1.000 ali celo 1.300 glav govedi.

10. Narodnostni boji

Upravne spremembe so prinesle v Laški trg na sodišče, davkarijo in druge urade uradništvo, ki je bilo večinoma nemško. Tudi lastniki vseh podjetij razen Simona Kukca so bili Nemci in so imeli večinoma nemške nameščence. To je spremenilo narodnostni sestav v trgu in povzročilo narodnostne boje. Slovenskega izobraženstva tedaj ni bilo mnogo, le duhovščina, učiteljstvo in zdravnik. Kot nadžupnik in dekan je deloval v Laškem 1846–1884 častni kanonik Anton Žuža, znan narodnjak, Slomškov vrstnik in podpornik njegovega delovanja (njegovega pogreba so se udeležili celo člani Savinjskega Sokola iz Mozirja). Dragotin Ripšl je bil 1854–1859 župnik pri Šmiklavžu nad Laškim (Lažiše) in 1864–1874 v Loki, bil je tudi pesnik in sadjar ter bil med govorniki na taboru v Sevnici. Matija Stagoj je bil prav tako župnik pri Šmiklavžu 1859–1869. Dragotin Šauperl je bil v Laškem kaplan 1864–1868 in je v tem času prevedel v slovenščino Shakespea-rovo dramo Hamlet (prvi slovenski prevod). Na področju laške dekanije je v tem času nastala župnija v Jurklostru (1857) in k laški dekaniji je bila 1860 priključena tudi župnija Trbovlje, do tedaj pod dekanijo Braslovče.

Taborov v Žalcu (1868) in v Sevnici (1869) so se udeležili tako laški tržani kakor okoličani (peljali so se na okrašenih vozovih). Med udeleženci iz trga so omenjene družine učitelja Antona Flisa ter trgovcev Ivana Drobniča in Andreja Elsbacherja, dalje zdravnik (kirurg) Urban Žnideržič ter dijaki Karel Slanc, Karel Lažič in Jurij Flis. Iz okolice sta pa agitirala za udeležbo Jernej Kačič, župan občine Sv. Krištof ter študent prava Ivan Kačič (Jarhov s Šmihela). Čitalnica v Laškem trgu je bila ustanovljena leta 1869. Ustanovitev so prijavili: že omenjena Urban Žnideržič in Andrej Elsbacher ter trgovec Franc Orožen. C. kr. namestništvo v Gradcu je ustanovitev potrdilo 7. 3. 1869 pod št. 5305. Prvi odbor so izvolili 26. 9. 1869 takole: Urban Žnideržič, predsednik, Dragotin Ripšl, podpredsednik, Andrej Elsbacher, tajnik in blagajnik, Anton Flis, knjižničar ter odborniki Franc Orožen, Jernej Kačič in Martin Lapornik (namestniki Ivan Drobnič, Janez Orožen

in Janez Petek). Do leta 1871 je imela čitalnica 119 članov iz vsega laškega okraja; med člani so bili tudi okoliški kmetje, tako npr. Anton Brečko, Andrej Cerovšek, Marko Hrastnik, Jernej Kačič, Andrej Napret, Ivan Petek, Andrej Pirnat, Tomaž Starc, Jernej Topole, Andrej Ulaga, Miha Vorina, Josip Svečnik, Dragotin Korošec, Martin Ojsteršek (Dankl). Častni člani pa so bili: Josip Juraj Strossmayer, škof iz Djakova, dr. Janez Bleiweis, urednik Novic iz Ljubljane, dr. Jože Vošnjak, zdravnik in dež. poslanec iz Slov. Bistrice, Mihael Hermann, deželni poslanec, dr. Karel Lavrič, odvetnik iz Gorice, Oroslov Caf, duhovnik in jezikoslovec iz Ptuja, Anton Tomšič, urednik Slovenskega naroda iz Maribora, dr. Jakob Razlag, odvetnik in politik iz Brežic, dr. Valentin Zarnik, dež. poslanec iz Ljubljane, Božidar Raič, župnik in politik od Sv. Barbare v Halozah in pesnik Jovan Vesel Koseski iz Trsta. Čitalnica je imela svoje prostore na trgu pri cerkvi v hiši mesarskega mojstra Slanca (danes Aškerčev trg 1); tukaj so bile tudi vse prireditve: veselice (bésede) in gledališke predstave. Leta 1871 je Čitalnica prenehala z delom.

S prenehanjem čitalnice je nastopilo v Laškem dvajsetletno mrtvilo v slovenskem političnem in družabnem življenju. Nemški pritisk je bil vedno hujši in ločitev med Slovenci in Nemci vedno večja. Skoraj edino društvo, kjer so oboji sodelovali, je bilo gasilsko društvo, nastalo 1869/70, ki velja za eno izmed najstarejših v Sloveniji. Vsakdo, ki je bil v službi pri nemškem delodajalcu, je moral veljati za Nemca, enako je bilo z obrtniki, ki so imeli kredit iz nemške posojilnice (ustanovljene 1875). Bolj svobodno je bilo učiteljstvo, duhovščina in trgovci, če so bili slovenskega prepričanja. Zdravniki so bili v času 1879–1918 vsi Nemci. Novi nadžupnik in dekan dr. Janez Ev. Žuža (1884–1908), nečak prejšnjega, je veljal za Nemcem prijaznega, tako da so se kot Slovenci udeleževali le kaplani, med njimi Janez Böcheim, Franc Hrastelj st. in Anton Fischer.

Leta 1872 so laški Nemci dosegli cepitev občine na trg in okolico. Trška občina je do propada avstro-ogrske monarhije imela nemško vodstvo, enako tudi okrajni zastop. Leta 1886 so Nemci dosegli, da je pod trško občino prišlo tudi trško ozemlje na desnem bregu Savinje, ki je bilo tedaj pod občino Sv. Krištof. Okoliška občina na levem bregu Savinje je dobila ime Marija Gradec in je imela slovensko vodstvo; s svetokrištofsko občino je vedno odločno podpirala slovenske zahteve, tako npr. za odpravo obveznega pouka nemščine, za slovensko uradovanje, za ustanovitev univerze v Ljubljani in med I. svetovno vojno pobirala podpise za majniško deklaracijo.

Delavsko gibanje se je začutilo s povečanim obratovanjem rudnikov v okolišu. Leta 1890 so prvič praznovali 1. maj. 1892 so v Hudi jami stavkali. Leta 1896 je bil v Laškem delavski shod. Poslancu Žičkarju so delavci tega leta shod razbili; tudi ob volitvah 1907 so delavci v Šentrupertu (Brezah) razbili shod. S prenehanjem obratovanja v Hudi jami so pa prenehale nadaljnje akcije.

Okrog leta 1890 se je začela v trgu nekoliko spreminjati narodnostna sestava, ki je potem ostala taka do propada avstro-ogrske monarhije. Ko je prevzel pivo-varno Simon Kukec, je nastavljal Slovence in Čehe, ki so poživili družabno življenje v trgu. Pivnica (sedaj hotel Savinja) je s Kukcem prišla v slovenske roke in odtlej so bile tam vse slovenske prireditve. Leta 1895 se je naselil v Laškem slovenski odvetnik dr. Josip Kolšek, ki je sam in s svojimi koncipienti odločno posegel v politično življenje. Učiteljstvo je bilo v tistem času tudi tako, da je posegalo v narodnostni boj: nadučitelj Ivan Četina, Juro Kislinger st., Kvirin Pertl, Rihard Pestevšek, Makso Wudler itd. Kaplani v času do 1918 so vsi podpisali slovenske zahteve v javnem življenju in sodelovali v slovenskih društvih in pri slovenskih prireditvah, predvsem Martin Medved, Leopold Skuhersky (po rodu Čeh), Miloš Šket, Ivan Rožman, Ivan Bosina, Marko Sagaj. Po smrti dr. Janeza Žuža je prišel v Laško za nadžupnika in dekana dr. Franc Kruljc (1909–1953), ki se je čutil Slovenca in je predvsem v prevratni dobi posegel v javno življenje; pri prebivalstvu vseh prepričan pa je užival ves čas svojega dolgega službovanja veliko spoštovanje. Tudi med uradništvom so v tem času bili že Slovenci in tako so lahko spet obnovili slovensko društveno in družabno življenje, ki je zamrlo ob prenehanju Čitalnice.

Leta 1891 so ustanovili podružnico Družbe sv. Cirila in Metoda, leta 1893 pa Bralno društvo, ki je imelo dramatični, knjižnični, pevski in godbeni odsek, 1899 slovensko Hranilnico in posojilnico, vse kot protiutež istovrstnim nemškimi društvom.

Nemško šolsko društvo (Schulverein) je leta 1892 odprlo v Laškem nemško šolo. Sezidali so novo šolsko poslopje, kjer je sedaj osnovna šola. Odtlej so morali vsi tisti, ki so bili od Nemcev odvisni, tudi svoje otroke pošiljati v to šolo in res so skoraj vse družine v trgu imele svoje otroke v nemški šoli. V samem trgu Laško je bilo možno na prste ene roke prešteti vse tiste družine, ki so svoje otroke pošiljale v slovensko šolo. Z nemško šolo je prišlo v trg tudi nemško učiteljstvo in pri vseh uradnih nastopih sta odtlej nastopali obe šoli, celo Zelenega Jurija so vodili po trgu v dveh oblikah: nemškega in slovenskega.

Nemški pritisk se je pokazal tudi pri ljudskih štetjih, saj se je večina tržanov izrekala za Nemce: leta 1900: 485 Nemcev, 344 Slovencev, leta 1910: 481 Nemcev, 399 Slovencev. V tem času narodnostne napetosti je eden izmed obrtnikov na svoji delavnici obesil napis: »Für Windische keine Arbeit« (za Slovence ne delam).

Belo-modro-rdeča zastava je bila tedaj uradno samo deželna zastava Kranjske, zato je na Štajerskem uradno niso izobešali. Le ob največjih cerkvenih slovesnostih so si upali obesiti slovensko zastavo, pa še tedaj ni bilo brez incidentov. Take priložnosti so bile obisk škofa za birmo vsakih 6 let in to je bilo v letih 1898, 1904 in 1910, ko je vihrala slovenska zastava v veliko jezo laških Nemcev.

Ob birmi 27. 6. 1898 je občina prepovedala izobešanje slovenskih zastav, vendar je kljub temu učiteljeva vdova Frančiška Flis roj. Orožen dala kmečkim fantom slovensko trobarvnico, da so jo obesili na mlaju pri cerkvi. Župan Amon je telegrafiral v Celje po pomoč in ob pol dvanajsti uri se je pojavil na trgu pri cerkvi okrajni glavar grof Attems z žandarji. Ker je bilo okoli cerkve veliko ljudi iz laške okolice, ki bi bili protestirali ob kakšnem nasilnem posegu, si okrajni glavar ni upal s silo odstraniti zastave, da ne bi motil birmovanja. Zastava je visela do 13. ure, tedaj so jo kmečki fantje med vzklikanjem odnesli v prostore Bralnega društva v pivnici Kukčeve pivovarne (danes hotel Savinja).

Birma 5. 6. 1904 je bila še bolj burna. Občina je spet že vnaprej prepovedala izobešanje slovenskih zastav in o tem obvestila vse hišne lastnike. Kmečki fantje so na predvečer pripravljali 30 m visok mlaj na trgu pri cerkvi, nanj so hoteli obesiti papeško, cesarsko in veliko slovensko zastavo. Prišla sta župan Weber in dekan dr. Janez Žuža in protestirala proti mlaju in slovenski zastavi; dovolila sta le mlaj s cesarsko črno-rumeno zastavo. Ponoči so čuvali mlaj Slovenci in Nemci, vsak s svojimi nameni. Slovenci so pod vodstvom organista Franca Drolca pazili, da Nemci ne bi podrli mlaja, Nemci pa so pazili, da bi Slovenci ne izobesili svoje zastave, kar so ponoči res večkrat poskušali. Ko se je drugi dan ob 8. uri začelo cerkveno opravilo, so izobesili slovensko zastavo na cerkvenem stolpu in se vanj zaklenili. Župan Weber je hotel s sekiro vdreti v stolp, pa se mu ni posrečilo. Ker Nemci niso mogli na stolp, so na trgu zganjali tak hrup, da je škof Napotnik prekinil birmovanje in vprašal, kaj se dogaja. Ob 11. uri so kmečki fantje sneli zastavo, da ne bi ovirali bogoslužja (birmancev je bilo 934), ki ga je motilo razgrajanje Nemcev. Z razvito zastavo so fantje prišli s stolpa in se z njo napotili v slovensko pivovarno. Fantom so se pridružili starejši, celo ženske in otroci, tako se je formirala prava povorka in med klici: »Živijo Slovenci, zmaga je naša!« so se odpravili proti pivovarni. Župan Weber jih je pri svoji hiši (danes zelenjavna trgovina na Valvasorjevem trgu 8) skušal z občinskim policajem zaustaviti, toda množica je policaja podrli na tla in hodila po njem, tako da je zastava vihrala na visokem pivovarniškem dimniku (danes tovarna Volna). Direktor pivovarne Edvard Kupec je kmečke fante pogostil v pivovarni s pivom, njegov svak, trgovec Konrad Elsbacher pa jim je postregel s tobakom. Nemško časopisje je pisalo o tem dogodku ogorčene članke in kot idejna voditeljja te akcije označilo Kukca in Elsbacherja; časopisje je zahtevalo, naj se obema odvzame čin avstro-ogrskega rezervnega častnika.

Zadnja birma pred prvo svetovno vojno, 29. in 30. VI. 1910, je potekala bolj mirno. Velika slovenska zastava je visela samo s pivovarniškega dimnika, preskrbela jo je Aneta Elsbacher roj. Kupec.

Lastnik zdravilišča Teodor Gunkel je že leta 1885 uvedel električno razsvetljavo

za zdraviliške stavbe in poti v parku. Vodno kolo ob potoku Rečici, ki je poganjalo črpalko za dviganje termalne vode v bazen, je poganjalo tudi dva dinamita za proizvodnjo električne energije. V rezervi je bila še lokomobila za primer, da bi struga Rečice usahnila. To je tretji primer električne razsvetljave na Slovenskem (1883 parni mlin Scherbaum v Mariboru, 1884 Postojnska jama) in prva naprava za proizvodnjo elektrike na vodni pogon.

Trška občina je uvedla elektrifikacijo za območje trga leta 1906. Z Dunaja so dobili motor na sesalni plin z dinamom. Priklopljenih je bilo 125 žarnic za razsvetljavo po hišah in 26 žarnic za ulično razsvetljavo. Električna luč je zasvetila po trgu 11. 12. 1906.

Šele leta 1914 je nastal takšen položaj, da so si Slovenci upali pri občinskih volitvah postaviti svoje kandidate v III. volilnem razredu (volilci so bili tedaj razvrščeni v razrede po višini davka, ki so ga plačevali). Agitacijo za slovensko listo so vodili: odvetnik dr. Josip Kolšek in njegov koncipient dr. Ivan Sajovic, trgovca Ivan in Konrad Elsbacher, kaplan Marko Sagaj in organist Franc Drolc, Jože Smertnik (iz pivovarne), brivski mojster Blaž Zupanc in učitelj Makso Wudler. Izrabili so tudi 50-letnico obstoja trgovine Elsbacher, ki je padla ravno v čas pred volitvami in je proslava tega jubileja izzvenela kot agitacija za slovensko listo. In res so na volitvah 8. 6. 1914 v III. razredu zmagali slovenski kandidati. Volilnih upravičencev je bilo 186, volilo jih je 167, izvoljeni pa so bili: Konrad Elsbacher (87 glasov), dr. Josip Kolšek (86 glasov), Ignac Pirnat (85 glasov) in Josip Krajnc, tajnik občine Sv. Krištof (84 glasov); njihova namestnika pa sta bila: Marko Sagaj (86 glasov) in Ignac Gnidica (83 glasov). Zaradi nemškega pritiska je bila v Laškem med Slovenci politična sloga, četudi so se tedaj na Štajerskem že delili Slovenci na klerikalce in liberalce in tako najdemo pri teh volitvah na skupni listi moke iz obeh taborov.

Nemce je ta volilni poraz silno razjezil in so zoper volitve vložili priziv. Čez nekaj tednov je izbruhnila I. svetovna vojna in zaradi vojnega stanja so ostali na oblasti stari občinski organi, tako da ta slovenska zmaga ni imela dejanskega učinka, ampak samo simboličnega. Nemci so se maščevali nad kandidati in agitatorji. Dr. Sajovic, J. Smertnik in vinski trgovec Maks Kos so morali v preiskovalni zapor, kaplan Sagaj je moral obleči vojaško suknjo, B. Zupanc in I. Pirnat sta imela hišno preiskavo, trgovčevu ženo Aneto Elsbacher roj. Kuček pa je rešil aretacije okrajni glavar baron Müller, ker mu je bilo všeč, da je pomagala v kuhinji v slovenski šoli.

11. Znameniti rojaki v času avstro-ogrske monarhije

V XIX. stoletju so bili v Laškem in bližnji okolici rojeni naslednji znameniti rojaki:

Ignacij Orožen (1819–1900), sin trgovca, deloval kot duhovnik v raznih krajih lavantinske škofije, nazadnje v Mariboru kot kanonik, stolni dekan in končno stolni prošt; bil je ravnatelj škofijske pisarne v Mariboru (kancler), posebno pa je znan po svojih knjigah, v katerih je po dekanijah obdelal zgodovino lavantinske škofije; ena med temi knjigami obravnava tudi dekanijo Laško (izšla 1881). V njej je podrobno opisal zgodovino svojega domačega kraja. Na rojstni hiši (Aškerčev trg 9) ima spominsko ploščo.

Fran Orožen (1853–1912), sin trgovca, nečak Ignacija Orožna, je bil profesor v Kopru, Novem mestu in v Ljubljani, nazadnje na učiteljišču. Napisal je večje število učbenikov s področja zemljepisa in izdelal velike šolske zemljevide raznih dežel s slovenskimi napisi. Bil je tudi prvi predsednik Slovenskega planinskega društva in s področja planinstva je napisal tudi dosti člankov, prvotna kočna na Črni prsti se je imenovala po njem. Na rojstni hiši (Orožnov trg 2) je spominska plošča.

Dr. Karel Slanc (1851–1916), sin mesarskega mojstra na Glavnem trgu (danes Aškerčev trg 1) je bil odvetnik v Novem mestu. V slovenski publicistiki je znan po svojih številnih političnih člankih, ki jih je pošiljal v liberalne in socialdemokratske liste, celo v socialistično glasilo naših izseljencev v Ameriki je dopisoval. Denarno je podpiral pisatelja Ivana Cankarja.

Dr. Avguštin Stegenšek (1875–1920) je bil doma iz Tevč. Študiral je bogoslovje v Mariboru, arheologijo in umetnostno zgodovino v Rimu, v Gradcu pa je dosegel doktorat filozofije (iz umetnostne zgodovine). Bil je duhovnik in profesor v mariborskem bogoslovju ter prvi slovenski umetnostni zgodovinar. Kakor Ignacij Orožen za splošno zgodovino, tako je Stegenšek zasnoval zbirko »Cerkveni umetniški spomeniki lavantinske škofije«, ki bi po dekanijah obdelovala vso škofijo z umetnostnega vidika. Obdelal pa je samo dve dekaniji; vmes je prišla vojska in huda bolezen (kostna tuberkuloza), tako da je v starosti 45 let umrl. V svojih številnih člankih ni obravnaval samo umetnosti, temveč tudi splošno zgodovino. Pisal je tudi o zgodovini Jurkloštra; v enem članku je obravnaval nastanek samostana, v drugem pa samostanske pisatelje. Na rojstni hiši (Tevče 2) je spominska plošča.

Iz mežnarije na Marija Gradcu je bil doma jezikoslovec Ivan Topolovšek (1851–1921).

Anton Aškerc (1856–1912) je bil rojen na Globokem pri Rimskih Toplicah, še v njegovih otroških letih pa se je družina preselila na Senožete (rod je doma iz

Tevč). Leta 1892 je bil nekaj mesecev župnijski upravitelj v domači župniji (Šmarjeti). Kot pesnik je že vsakemu šolarčku v Sloveniji dobro znan, zato ni treba o njem podrobno govoriti. Stari ljudje se še spominjajo »Hrušovarjevega strica«, kako je hodil na obisk v Rimske Toplice. Na Senožetih je sedaj spomin-ska hiša.

V času avstro-ogrske monarhije je v Laškem služboval kot nadučitelj (šolski upravitelj) najprej na slovenski in nato še na nemški šoli Karel Valentinič, ki si je z okoliškimi učitelji oz. nadučitelji prizadeval za pospeševanje kmetijstva v okolišu v smislu sadjarstva in živinoreje. Valentinič je leta 1889 po naročilu štajerskega zgodovinskega društva v Gradcu začel pisati krajevno kroniko. Pisal je v nemščini in v gotici ter tudi v nemškem duhu in značilno je, da je tako nadaljeval tudi po propadu avstro-ogrske monarhije. Zbolel je leta 1922 in tedaj je pisal 5. knjigo (nekaj so mu pomagali tudi drugi učitelji), umrl pa je 1923. V kroniki je beležil poleg znamenitih dogodkov tudi vreme, število živine na sejnih itd., v knjigo je lepil tudi članke iz časopisov, ki so pisali o Laškem, vendar je pri tem upošteval skoraj izključno nemške časnike. Leta 1907 je Valentinič v svoji hiši (danes Aškerčev trg 10) osnoval muzej, ki je bil naslednje leto odprt za javnost; muzej je postal osnova današnje muzejske zbirke.

12. Prevratna doba (1918/19)

Na dan 29. 10. 1918, ko so bile v Ljubljani velike manifestacije v proslavo odcepitve od avstro-ogrske monarhije, so na laškem kolodvoru kot zunanji znak tega dogodka odstranili tablo »Markt Tüffer« in namestili novo »Laški trg«. V vsem Laškem so tega dne visele slovenske zastave komaj z 10 hiš; trgovci so tedaj imeli zaprte trgovine kot ob največjih praznikih, kakšnih posebnih manifestacij za novo Državo SHS v Laškem ni bilo, ker je bilo preveč Nemcev in nemčurjev, zato so se morali laški Slovenci udeležiti manifestacij v Celju.

Pod vodstvom dekana dr. Kruljca so se 1. 11. 1918 zbrali v župnijski dvorani Slovenci iz trga in okolice in izvolili »Krajevni odbor Narodnega sveta v Laškem« v naslednjem sestavu: predsednik dr. Kruljc, 1. podpredsednik dr. Kolšek, 2. podpredsednik Konrad Elsbacher, zapisnikar Blaž Zupanc, odborniki Ivan Četina, višji pivovaritelj Karel Geiselreiter, železniški prometnik Štefan Jarec, vodja davčnega urada Emil Pleskovič in sodnik Anton Zdolšek.

Propad avstro-ogrske monarhije so naznanile tudi demonstracije rudarjev, ki so 2. 11. 1918 prišli od Sv. Jedrti (Sedraža) in so hrupno odstranjevali nemške napise v trgu. Rudarji so prišli celo na sodišče in tam so razen nemških napisov odstranili tudi cesarjeve slike.

Krajevni odbor Narodnega sveta v Laškem ni čakal na odločbo Narodne vlade za Slovenijo in 4. 11. 1918 so njegovi predstavniki dr. Kruljc, dr. Kolšek, Elsbacher in Zupanc odstavili nemški občinski odbor z županom Adolfom Webrom (usnjarskim mojstrom in gostilničarjem) na čelu ter prevzeli občinske posle v svoje roke. Čez dva dni je Narodni svet osnoval Narodno stražo pod vodstvom oficirjev-domačinov, ki so se vrnili z vojske (nadporočnika Maksa Wudlerja in stotnika Franca Ferenčaka). Ustanovili so tudi kolodvorsko stražo, ker se je tiste dni vozilo skozi Laško veliko število vlakov z vračajočimi se vojaki; to stražo so vodili pekovski mojster Friderik Vivod, trg. pomočnik Josip Puncer, slikarski mojster Teodor Krotil, sodni oficial Hinko Kopač, Andrej Ajdič ml. in Maks Dovečar. 21. 11. je Narodni svet osnoval za opravljanje občinskih poslov finančni, obrambni in ubožni odsek. Prvemu je načeloval vodja davčnega urada Emil Pleskovič, drugemu sodnik Zdolšek in tretjemu dr. Kolšek.

Združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (s področja avstro-ogrske monarhije) s Srbijo in Črno goro v skupno državo Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev so v Laškem proslavili 15. 12. 1918 z zahvalnim bogoslužjem v nadžupnijski cerkvi.

22. 1. 1919 je 652 vojakov in 14 častnikov s 57 konji varaždinskega polka iz Bjelovara za en teden zasedlo Laško. To je bila prva vojaška enota novonastale države, ki je prišla v trg, zato ji je Narodni svet priredil svečan sprejem z godbo, cvetjem, gasilci, šolsko mladino in s pozdravnim govorom Konrada Elsbacherja. Vojaki so se nastanili v zdravilišču, v gostilni Henke (danes »Hum«) ter v obeh šolah, častniki pa po zasebnih hišah. Šele ta zasedba je končno zdramila to nemškutarsko gnezdo, ker so v tej zasedbi videli nesporen dokaz za nastanek jugoslovanske države. Šele ob tem dogodku so z vseh hiš v Laškem zavihrale narodne zastave. Med to kratkotrajno zasedbo je eden od vojakov, Jozo Rabati, v Laškem umrl in so ga svečano pokopali na laškem pokopališču. Na grob je dobil križ z imenom in ves čas stare Jugoslavije je šolska mladina pred I. 11. vsakega leta krasila njegov grob. Ob zadnjem urejanju pokopališča pa so Jozu Rabatiu dali na grob napis: »Neznanemu vojaku, žrtvi iz prve svetovne vojne 1914–1918«, čeprav vemo za njegovo ime in priimek in čeprav ni umrl v letih 1914–1918.

Narodna vlada za Slovenijo je šele 24. 1. 1919 uradno razpustila nemški občinski odbor, ki ga je Narodni svet že prej odstavil. Za gerenta na občini je Narodna vlada postavila trgovca Konrada Elsbacherja in mu v sosvet imenovala naslednje tržane: dekana dr. Kruljca, višjega davčnega upravitelja Emila Pleskoviča, nadučitelja Ivana Četino, višjega pivovaritelja Karla Geiselreiterja, brivskega mojstra Blaža Zupanca in železniškega čuvaja Frana Šipka.

Istočasno je Narodna vlada razpustila tudi okrajni zastop za okraj Laško. Za njegovega gerenta je imenovala odvetnika dr. Josipa Kolška, njemu v sosvet pa

so bili imenovani: Ivan Kramar, trgovec v Trbovljah, Ignacij Sitter, vodja delavskega konsumnega društva v Trbovljah, Karel Geiselreiter, višji pivovaritelj v Laškem, Rudolf Dergan, trgovec v Laškem, Vekoslav Šmid, posestnik na Marofu in Luka Kačič, posestnik na Strmci in župan občine Sv. Krištof.

Poverjenišstvo za notranje zadeve Deželne vlade za Slovenijo je z razglasom dne 22. 8. 1919 odredilo, naj se trško občino in trg Laško odslej ne imenuje več »Laški trg« ampak samo »Laško«. S tem razglasom je Laško še nadalje ostalo trg, vendar tega naziva ni nosilo več v imenu.

13. Laško v stari Jugoslaviji (1919–1941)

S propadom avstro-ogrske monarhije se je v Laškem marsikaj spremenilo. Nemški vpliv je počasi popuščal. 1. 2. 1919 je prenehala nemška šola, do leta 1920 so pri gasilcih še poveljevali v nemščini. Februarja 1919 je bil odstavljen nemški predsednik sodišča Hubert Wagner; nasledil ga je dr. Arnold Pernat, ki je ostal na tem mestu do propada stare Jugoslavije, deloval pa je v Laškem na raznih področjih do svoje smrti 1973. Poseben pečat vsemu okolišu je dala tudi obnovitev obratovanja rudnika v Hudi jami. Ker je prenehal nemški pritisk in so prenehali narodnostni boji, se je začela politična diferenciacija.

Na prvih volitvah po I. svetovni vojni (bile so volitve v ustavodajno skupščino 20. 11. 1920) je bil na volišču v Laškem (za občini Laško in Sv. Krištof) naslednji volilni izid:

Slovenska ljudska stranka (SLS) 205 glasov
 Narodna socialistična stranka (NSS) 10 glasov
 Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) 78 glasov
 Jugoslovanska socialno demokratska stranka (JSDS) 230 glasov,
 Samostojna kmetijska stranka (SKS) 6 glasov
 Komunistična stranka Jugoslavije (KPJ) 38 glasov;
 Volišče na Marija Gradcu je imelo naslednji izid:
 SLS 348, NSS 9, JDS 3, JSDS 75, SKJ 12, KPJ 9;
 Volišče v Jurkloštru pa je pokazalo take izide:
 SLS 140, NSS 7, JDS 15, JSDS 107, SKS 167, KPJ 20.

Na občinskih volitvah 12. V. 1921 so bili naslednji rezultati:

Laško: JDS 111 glasov, 12 odbornikov, SLS 36 glasov, 4 odborniki. Sv. Leonard: SKS 54 glasov, 7 odbornikov, SLS 75 glasov, 9 odbornikov. Sv. Rupert: SKS 37 glasov, 3 odbornike, SLS 156 glasov, 13 odbornikov. Sv. Krištof: SKS 76 glasov, 4 odbornike, SLS 409 glasov, 20 odbornikov. V občinah Marija Gradec in Jurklošter je bila vložena samo lista SLS, zato je ta lista brez volitev v obeh občinah dobila po 24 odbornikov.

Na osnovi teh občinskih volitev je bil 25. 5. 1921 izvoljen za laškega župana dr. Fran Roš, doma iz Hrastnika, ki je 1919 odprl odvetniško pisarno v Laškem; dotedanji gerent Elsbacher pa je bil izvoljen za podžupana. Na vseh občinskih volitvah v naslednjih 15 letih je največ glasov dobivala lista Jugoslovanske (Samostojne) demokratske stranke oz. poznejše Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) pod vodstvom dr. Roša, ki je v času svojega županovanja skušal obvladovati vse dogajanje v Laškem.

V okoliških občinah je dobivala večino lista Slovenske ljudske stranke, poznejše Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), vendar so z njo tekmovali tudi druge stranke. V občini Sv. Krištof so prebivali rudarji, ki so volili tudi socialne demokrate in krščanske socialiste, v občinah Jurklošter, Sv. Lenart in Sv. Rupert (dokler je bila to samostojna občina) pa so bili v večini kmetje, ki so volili tudi Samostojno kmetijsko stranko. Le v občini Marija Gradec ni bilo druge liste kot SLS oz. JRZ.

Na občinskih volitvah 21. 6. 1924 je lista JDS dobila 131 glasov in 10 odbor-nikov, lista SLS 39 glasov in 3 odbornike, krajevna Gospodarska lista (pek Josip Fretze, brivec Blaž Zupanc in ključavničar Adolf Majcen) pa 47 glasov in 4 odbor-nike.

Kakor so bila društva v Laškem v času avstro-ogrske monarhije razdeljena posebej za Slovence in posebej za Nemce, so bila v času Kraljevine SHS oz. stare Jugoslavije društva razdeljena po politični pripadnosti. Pristaši demokratske stranke (liberalci) so ustanovili telovadno društvo Sokol, pristaši ljudske stranke (klerikalci) pa podobno društvo Orel (oz. po letu 1935 Zvezo fantovskih odsekov in Zvezo dekliških krožkov), vsaka od obeh strank je imela svojo Hranilnico in posojilnico, le gasilsko društvo je bilo skupno in v njem sta se obe stranki borili za oblast (do leta 1936 je vodil gasilce dr. Roš, potem pa tovarnar Franjo Gerkman). Slovenska ljudska stranka je pospeševala tudi zadružništvo. V Laškem je poslovala potrošniška zadruga, ki naj bi bila protiutež laškim trgovcem, ki so bili skoraj vsi pristaši demokratske stranke.

Laški sodni okraj je pripadal celjskemu političnemu okraju, leta 1924 pa je dobilo Laško tudi okrajno glavarstvo (srezko načelstvo). Ob razdelitvi Slovenije na ljubljansko in mariborsko oblast po določbah vidovdanske ustave je laški okraj pripadel ljubljanski oblasti. Poleg dr. Roša sta v Laškem odprla svoji pisarni tudi odvetnika dr. Josip Flego in dr. Dominik Drnovšek, za krajši čas tudi dr. Fran Terčič. Leta 1918 se je naselil v Laškem zdravnik dr. Anton Čede (ostal do smrti 1965); to je bil po 40 letih zopet slovenski zdravnik v Laškem. Za njim se je naselil v Laškem tudi dr. Ivan Lovšin in prav tako odprl ordinacijo (v Laškem od 1926 do 1955 razen med vojno). Krajši čas sta v Laškem delovala tudi zdravnika dr. Franjo Delak (znan tudi kot skladatelj) in dr. Jenko.

Dr. Čede je bil 8 let edini zdravnik za ves okoliš (celo za zdravilišče) in v času po I. svetovni vojni so bile zdravstvene razmere zelo kritične. Leta 1920 so pri nekem umrlem v Rifengozdu odkrili znake črnih koz. Bolezen se je hitro razširila po okolišu, tako da je umrlo okr. 100 oseb. Ponekod so bile prizadete cele družine; zboleli niso edino šolski otroci, ki so bili cepljeni proti kozam v šoli in pa povratniki iz vojske, ki so bili cepljeni pri vojakihi. Dr. Čede je hotel s cepljenjem omejiti širjenje epidemije, toda kmečko prebivalstvo se ni hotelo cepiti. Šele ko je oblast trmoglavce kaznovala, so se razmere izboljšale. Dr. Čede je v samem trgu Laško zasledil istočasno tudi 40 primerov trebušnega tifusa; tudi sam je zbolel za to boleznijo. Ugotovil je, da je okužen vodnjak gostilne, kamor je hodil jest, in ko se je začel za stvar zanimati, je spoznal, da so tudi drugi vodnjaki v Laškem taki. Od tedaj si je prizadeval, da bi Laško dobilo vodovod. Nato je izbruhnila še epidemija griže in je zaradi te bolezni tudi umrlo okr. 100 oseb. Ko je po mrliških knjigah laške nadžupnije zasledoval vzroke smrti od 1850 dalje, je dr. Čede opazil, da je med vzroki smrti malo jetike, najmanj pa raka (od 8500 umrlih v tem času samo 83 umrlih za rakom, to ni niti 1 %, pa še ti umrli so bili priseljenci ali njihovi potomci), zato je sklepal, da morajo biti v laškem okolišu posebni naravni pogoji, ki preprečujejo to bolezen.

V letih 1924/25 je hidroelektrarna Fala zgradila prenosni daljnovod Fala-Laško v dolžini 77 km. V Debru so ob cesti v Celje tedaj zgradili razdelilno transformatorsko postajo, ki je tudi dobila ime Fala. Iz te postaje so leta 1925 potegnili odvode do Celja, Zidanega Mosta in Trbovelj z odcepom za Hrastnik. Takrat so dobile falski tok še Rimske Toplice in tudi Laško uporablja od tedaj falsko elektriko, 1927 se je temu priključilo še Zagorje.

Na občinskih volitvah 26. 6. 1927 se je vsa opozicija proti dr. Rošu zbrala pod nazivom Združena lista. To listo se sestavljale različne stranke in skupine: SLS, SKS, radikali, republikanci, socialni demokrati, komunisti, Nemci, nemškutarji in neodvisni. Kljub tako pisani osnovi je lista nabrala samo 66 glasov in dobila 4 odbornike, dr. Roš pa je nabral 183 glasov in dobil 13 odbornikov. Od Združene liste pa so prišli v občinski odbor: zdravnik dr. Lovšin, dekan dr. Kruljc, odvetnik dr. Flego in pek Fretze.

V letu 1927 je poteklo 700 let, odkar je bilo Laško prvič omenjeno kot trg. V proslavo tega dogodka je dr. Roš predlagal, naj Laško postane mesto. Res je kralj Aleksander I. dne 17. 7. 1927 podpisal ukaz, s katerim proglašja trg Laško za mesto. Ta ukaz je bil objavljen v Službenih novinah Kraljevine SHS 16. 7. oz. v Uradnem listu ljubljanske in mariborske oblasti 27. VIII. Tedanji časniki so pisali o tem dogodku in o Laškem nasploh, Ilustrirani Slovenec je imel kar celo številko posvečeno Laškemu.

Da bi bilo Laško res vredno naziva mesto, je občinski odbor pod vodstvom dr. Roša začel z raznimi deli. Prvo je bilo napeljava vodovoda. Občinski odbor je

postavil vodovodni odbor, ki mu je predsedoval sodni svetnik dr. Pernat, člani pa so bili Konrad Elsbacher, inženir Anton Homan iz Hude jame, dr. Lovšin, Emil Pleskovič, dr. Roš in inštalater Josip Šipek. Ta odbor je hotel najprej zajeti vodo na Šmohorju, toda dr. Čede je to odsvetoval, ker je ugotovil tam golšavost. Nato so se odločili za zajetje v Rimskih Toplicah in leta 1928 je v laških hišah pritekla voda iz vodovodnih pip, okužene vodnjake pa so sčasoma zasuli. Drugo tako delo pa je bilo asfaltiranje. Laško je imelo do tedaj blatne ulice; da bi izgledalo bolj mestno, so sklenili, da bodo asfaltirali vsaj glavne ulice. Dela je leta 1931 opravilo podjetje Slograd iz Ljubljane.

Ko je Delniška pivovarna z letom 1927 prenehala z obratovanjem (v njeni zgradbi se je nastanila Gerkmanova usnjarna, nato pa tekstilna tovarna istega lastnika) je bil dr. Roš med pobudniki nove Gostilničarske pivovarne kot delniške družbe, ki je imela 1931 svoj ustanovni občni zbor. Dr. Roš je bil tudi starosta laškega Sokola in je kot tak dal pobudo za gradnjo Sokolskega doma na desnem bregu Savinje, ki je bil slovesno odprt 3. 9. 1933 (danes dom Dušana Poženela).

V času šestojanuarske diktature so bile občinske uprave razpuščene. Za marijagraško občino je bil imenovan gerent Emil Pleskovič, za krištofsko dr. Ivan Lovšin, v Laškem pa je ostal kar dr. Roš. Po prenehanju šestojanuarske diktature so bile 18. 10. 1933 občinske volitve. V mestu Laško ter v občinah Marija Gradec in Jurkloštrter je bila vložena samo po ena lista in je torej v vseh treh občinah dobila ta lista vse odbornike. V Laškem je bila to lista JNS in za ilustracijo pogledimo imena odbornikov in njihove poklice: odvetnik dr. Fran Roš (župan), trgovec Konrad Elsbacher (podžupan), predstojnik sodišča dr. Arnold Pernat, trgovec Rudolf Dergan in Josip Osolin, kovač Maks Koschier, zdravnik dr. Ivan Lovšin, postajenačelnik Karel Praunseis, tovarnar Franjo Gerkman, učitelj Milko Jerše, rudniški obratovodja Otmar Križnik, ključavničar in inštalater Josip Šipek, čevljar Franc Kokol, klepar Josip Cilenšek, finančni uradnik Josip Pirtošek, mizar Peter Hrastelj in mesar Emil Perdih. Edina lista v Marija Gradcu je bila opozicijska (župan Martin Topole, volilo 482 volilcev od 910 vpisanih), v Jurkloštru pa je bila lista JNS (župan Anton Jurko, volilo 112 volilcev od 553 vpisanih). V občini Sv. Krištof je od 1035 vpisanih volilcev volilo 687; lista JNS (Franc Klemen) je dobila 390 glasov in 21 odbornikov, opozicijska lista Alojza Lešnika pa 297 glasov in 3 odbornike. V občini Sv. Lenart je od 529 vpisanih volilcev volilo 347, od tega je lista JNS (Jakob Pušnik) dobila 110 glasov in 2 odbornika, kompromisna lista Martina Tratnika pa 237 glasov in 16 odbornikov.

Na področju zdravstva so tedaj ordinirali že trije zdravniki hkrati in leta 1932 je magister farmacije Vekoslav Ujčič odprl v Laškem lekarno (ostal v lekarni do 1961), leta 1934 pa je odprl prvo zobno ordinacijo dentist-tehnik Ivo Kordan (umrl v Laškem 1967).

Kulturno življenje so vodili predvsem učitelji. Na Reki je v letih 1922–1925 učiteljeval pisatelj Tone Seliškar, pri Sv. Lenartu (na Vrhu) in pri Sv. Jedrti (v Sedražu) sta bila v času stare Jugoslavije šolska upravitelja brata slikarja Nande in Drago Vidmar. V Laškem je bil v tem času šolski upravitelj Juro Klislinger st., ki se je vsestransko udeleževal na kulturnem področju. Posebej se je razgibalo kulturno življenje, ko je prišel v Laško kot učitelj leta 1934 skladatelj Radovan Gobec. V Sokolskem domu so z velikim uspehom uprizorjali njegove operete (npr. Hmeljska princesa, Tremarski dukat). Odkar je bil v Laškem Sokolski dom, je bila vsaj na voljo ustrezna dvorana za prireditve, poprej so bile prireditve kar po gostilnah, največ v dvorani restavracije Henke (danes »Hum«), včasih tudi v zdravilišču, le Orli so imeli na voljo dvorano v župnišču. Kulturno udeleževanje v stari Jugoslaviji je bilo sicer tudi ločeno po politični pripadnosti, vendar je bila glede tega v Laškem neka izjema. Kljub političnim nasprotstvom in bojem, ki so bili marsikdaj zelo hudi, je na kulturnem področju vladala sloga med pristaši obeh strank. Člani Sokola so aktivno sodelovali pri cerkvenih obredih, peli na koru in igrali pri igrah pred cerkvijo (Slehernik, Pasijon), na kulturnih prireditvah v Sokolskem domu pa so sodelovali tudi pristaši nasprotnega tabora. Morda je bil to ostanek politične sloge iz časov avstro-ogrske monarhije, k temu je pa pripomogla tudi osebnost dekana dr. Kruljca. Šele v zadnjih letih pred II. svetovno vojno se je to sožitje skalilo. Trgovec Osolin je leta 1936 uredil v svoji hiši zvočni kino in v tej hiši je ostal do danes.

Med kulturnimi delavci v tej dobi je treba omeniti dva domačina, ki sta delovala drugod. Anton Tanc (1887–1947) je bil rojen v Modriču kot sin zidarja in dninarice, šolo obiskoval v Laškem, delal je kot pastir, hlapec, rudar in sluga, med I. svetovno vojno je bil ujetnik v Rusiji in tam doživel oktobrsko revolucijo, po vrnitvi domov pa je bil najprej spet sluga, nato pa od 1920 do smrti uslužbenec urada za socialno zavarovanje v Mariboru. Bil je proletarski pesnik in pisatelj, pisal je pod psevdonimom Čulkovski in Tone Maček v delavskih glasilih v domovini in med rojaki v Ameriki. Kot samostojna knjiga je izšla zbirka pesmi Glasovi iz Teme (1929), ki jo je oblast zaplenila, in pa proza Ženin iz Amerike (1938, izšlo tudi v Ameriki 1942); v samostojni brošuri je obdelal tudi Kroniko delavske kulture v Mariboru (1938); prevajal je tudi iz ruščine.

Iz Povčenega je bil doma Anton Bošte (1901–1959), obiskoval je osnovno šolo v Šmiklavžu (Lažišah), bogoslovje je študiral v Mariboru. Kot kaplan je služboval v Trbovljah in Mežici, med okupacijo je bil zaprt in izseljen, po vojni do smrti župnik v Mežici. Bil je pesnik in leta 1929 je v knjigi izdal zbirko z naslovom Pesmi; v njej opisuje tudi življenje rudarjev v Trbovljah in Hrastniku, domači okoliš pa obravnavata pesmi Aškerčev dom in Šmihelska nedelja. Leta 1941 je pisal pesmi tudi v zaporu in izgnanstvu; iz izgnanstva se je v pesmi

spominjal pokojnega očeta in matere »ki mirno spita v svetega Miklavža varstvu«.

Kljub zaslugam, ki jih je imel dr. Roš za razvoj Laškega, je rastlo nezadovoljstvo nad njegovo vladavino; tako nasprotniki kakor tudi nekateri pristaši so mu očitali diktatorstvo. Leta 1935 je prišla na vlado radikalna stranka, ki je z muslimani in bivšo SLS osnovala novo vladno stranko JRZ. S tem je bila JNS, ki ji je pripadal dr. Roš, potisnjena v opozicijo. Nova JRZ se je za občinske volitve 1936 dobro pripravila. Kot nosilca liste proti dr. Rošu so postavili lastnika hotela Savinja Ignacija Tropa, ki ni bil politik, tako da bi pritegnili tudi neopredeljene volilce.

20 dni pred volitvami (5. 10. 1936) je banska uprava razrešila župana dr. Roša ter občinske svetovalce oz. odbornike Elsbacherja, Koschierja, Osolina, Dergana, Cilenška, Šipka in Jeršeta ter zaradi tega razpustila ves občinski odbor. Za dr. Roša je banska uprava navedla, da je vpisal v volilni imenik volilca, za katerega je vedel, da nima volilne pravice, za ostale pa, da so občinski dobavitelji. Banska uprava je postavila tako začasno upravo: predsednika Ignacija Tropa ter člane: tovarnarja Gerkmana, glavnega zastopnika Vzajemne zavarovalnice Ivana Deželaka, mizarja Petra Hrastelja ter upokojenega inšpektorja finančne kontrole Miloša Ferenčaka.

Volilna borba je bila ostra in na občinskih volitvah 25. 10. 1936 je od 335 vpisanih volilcev volilo 288: lista JRZ je dobila 165 glasov in 16 odbornikov, skupna opozicija pa 123 glasov in 2 odbornika. Zmaga JRZ je bila sicer pičla (opoziciji je manjkalo samo 22 glasov), toda s tem se je končala 15-letna vlada dr. Roša. Vodstvo laške občine so prevzeli novi ljudje (župan Trop, podžupan Gerkman in ostali možje iz začasne uprave). V zvezi s pičlo zmago JRZ je bilo dvomljivo, ali bo JRZ obdržala večino tudi na prihodnjih občinskih volitvah. V Jurkloštru je bila vložena samo ena lista (JRZ). Volilna udeležba je bila zelo nizka (od 556 jih je volilo samo 117), pri Sv. Lenartu je dobila 1. lista JRZ 185 glasov in 12 odbornikov, 2. lista JRZ 141 glasov in 4 odbornike, opozicija pa 61 glasov in 2 odbornika. Na Marija Gradcu je 1. lista ZRJ (nosilec Karel Hrastnik, kmet iz Stopc, ki je postal župan) dobila 615 glasov in 23 odbornikov, 2. lista JRZ (nosilec Jos. Aškerc, gostilničar iz Tevč) pa 90 glasov in enega odbornika. Pri Sv. Krištofu je dobila 543 glasov in 23 odbornikov lista Alojza Lešnika, na kateri so bili kmetje in obrtniki člani JRZ, 2 delavca socialna demokrata in 2 delavca krščanska socialista, Gotterjeva kompromisna lista JRZ pa 134 glasov in enega odbornika. Novi župan Alojz Lešnik (kršč. socialist) je pri skupščinskih volitvah 1938 kandidiral na Mačkovi opozicijski listi, vendar za poslanca ni bil izvoljen.

Dvomi v zmago JRZ na prihodnjih občinskih volitvah so prenehali, ko je vlada v jeseni 1937 začela združevati manjše občine. Tudi laška občina je bila po

novih merilih premajhna in so ji priključili marijagraško občino. Marijagraška občina je bila vedno trdnjava SLS oz. JRZ, in ker je njeno prebivalstvo v novi združeni občini prevladovalo, je bila zmaga JRZ odslej zagotovljena. Dr. Roš je sicer proti tej združitvi (komasaciji) vložil pritožbo, toda ni uspel, čeprav se je proti združitvi izrekla tudi večina laškega občinskega odbora.

Za občinske volitve 27. 3. 1938 sta bili v novi združeni občini vloženi dve listi, obe iz pristašev JRZ. Eni listi je načeloval Franjo Gerkman, ostali kandidati pa so bili med drugimi Miha Jelenc, kmet iz Šmiklavža, Ignacij Trop in Konrad Pirnat, krojač, oba iz Laškega. Nosilec druge listine pa je bil Karel Hrastnik, kmet iz Stopce, drugi kandidati so bili Ivan Deželak, zavarovalni zastopnik, Alojz Pavlinič, upokojenec, Alojz Bratuša, kaplan, Peter Hrastelj, mizar, vsi iz Laškega, Avgust Pinter, kmet iz Lahomnega in drugi. Razlika med listama je bila ta, da so pristaši Gerkmanove liste nasprotovali združitvi obeh občin. JNS iz protesta proti združitvi občin ni vložila svoje liste in je dala svojim članom proste roke glede volitev, večina njenih članov in pristašev se je vzdržala in se volitev ni udeležila. Očitno je bilo, da bodo na Marija Gradcu in na Reki glasovali za Hrastnikovo listo in res je dobila 621 glasov, Gerkmanova 365, vzdržanih pa je bilo 343. V mestu samem je Hrastnikova lista dobila samo 41 glasov, Gerkmanova 145, vzdržanih je bilo 148 glasov, toda prevladala je okolica. Laški župan je postal K. Hrastnik, podžupan pa I. Deželak in ta občinska uprava je ostala do nemške okupacije.

V tem času se je v Laškem povečala industrija. V zgradbah nekdanje pivovarne pod Šmihelom je obratovala tekstilna tovarna »Lateks«, katere lastniki so bili Hinko Brečka, Fedor Blašković in Feliks Urbanc. Pod to tovarno si je ob železniški progi postavil Gerkman v letih 1936–1937 novo tekstilno tovarno, ki jo je imenoval »Lava«. Gostilničarska pivovarna je v svojih novih prostorih začela z obratovanjem leta 1938. Povečanje industrije je spremenilo socialni sestav prebivalstva. Rudarji v Hudi jami so stavkali s svojimi tovariši v Hrastniku, Trbovljah in Zagorju v letih 1919, 1920, 1921, 1922, 1923 in 1934 (gladovna stavka). V času stare Jugoslavije je bilo v navadi praznovanje prvega maja na Humu, kjer so v noči od 30. aprila na 1. maj zakurili kres. Iz zadnjih let stare Jugoslavije je treba omeniti sestanek krščanskih socialistov, ki je bil poleti 1940 v Laškem v gostilni Rozin. Na tem sestanku so se odločili za sodelovanje s komunisti.

Ob ljudskem štetju 1931 so v Laškem našli 1.084 prebivalcev. V poletnih mesecih je bilo v Laškem še več ljudi, ker so prihajali letoviščarji iz naše države in iz tujine v zdravilišče, kakor tudi v mesto, kjer so bile v hotelu »Savinja« in pri zasebnikih v sezoni vse sobe zasedene. V mestu je bilo dosti obrtnikov, posebno gostiln je bilo veliko (19). V zadnjih letih pred II. svet. vojno je bilo možno opaziti povečano delovanje domačih Nemcev in nemčurjev; povsod so se hoteli uveljaviti in so vstopali v vsa slovenska društva. To je že uvod v naslednje obdobje, ki na bi ga obravnaval drug prispevek.

BABENBERŽANI IN »LAŠKA SKUPINA« ROMANSKE ARHITEKTURE V SLOVENIJI

Marjan Zadnikar*

Gospodstvo Laško ob spodnjem toku Savinje je bilo v visokem srednjem veku samostojna politično upravna enota. V prvi polovici XII. stoletja je bilo v posesti Spanheimov, leta 1147 pa ga je grof Bernard zapustil svojemu nečaku mejnemu grofu Otokarju III. iz rodu Traungaucev. Ko pa so ti leta 1192 izumrli, so njihovo dediščino prevzeli avstrijski Babenberžani. Tako so postali Babenberžani ne le štajerski vojvode, temveč hkrati s tem tudi gospodarji gospodstva Laško, ki pa je še naprej ostalo samostojna upravna enota, nekaka enklava na štajerski zemlji. Za zgodovino laškega gospodstva je bila zelo pomembna vladavina Leopolda VI. Slavnega. Ker je ležalo gospodstvo Laško zaradi svoje ugodne geografske lege na važni prometni poti proti jugu čez Gradec, Maribor, Celje in Zidani Most, kjer se je pot cepila na eno stran proti Ljubljani in dalje proti Italiji, na drugo stran pa po Savi navzdol proti Hrvaški, je imelo tako Laško hkrati tudi zelo pomemben gospodarski položaj v okviru Leopoldovih trgovskih načrtov z evropskim jugom in vzhodom. Kraj Laško, kjer je bil z gradom sedež gospodstva, je Leopold povzdignil v trg. Ob izlivu Savinje v Savo, torej na važnem prometnem vozlišču, je dal pred letom 1224 postaviti iz kamna zidan most, kar je dalo temu kraju tudi ime, ob njem pa tudi cerkev, posvečeno svetemu Egidiju. Nad obema pa je zgradil majhno trdnjavo, Klausenstein imenovano, ki naj bi potnikom zagotavljala večjo varnost.

Vojvoda Leopold, ki je v svoji ožji domovini ustanovil več samostanov in zgradil mnogo cerkva, je tudi na tem svojem južnem gospodstvu razvil živahno gradbeno dejavnost. Izhodišče je pomenila nova ustanovitev, po Žički kartuziji (1165) druge najstarejše kartuzije izven Francije in Italije, imenovane Jurkloster, ležeče vzhodno od Laškega v ozki dolini Gračnice. To kartuzijo je sicer že okrog leta 1170 ustanovil krški škof Henrik, vendar je zaradi gospodarskih razlogov že leta 1199 propadla. Na prošnjo žičkega priorja Nikolaja je potem, kakor poroča

* Marjan Zadnikar 1921, umetnostni zgodovinar, konservator Republiškega zavoda za spomeniško varstvo, član SAZU.

Prispevek je nastal pred letom 1977.

listina, izdana 9. septembra 1209 v Mariboru, Leopold VI. to kartuzijo ponovno ustanovil. Ker so med tem prvotne stavbe skoraj povsem propadle, je dal Leopold postaviti novo kartuzijo, kakor poroča gotska napisna plošča, ki je danes shranjena v muzejski zbirki v Laškem, in ki se glasi: »Anno 1208 a Leopoldo Duce Austriae Stirieque fundatum est hoc monasterium in honorem scti Mauriti sociorumque ejus sub regula sancti ordinis Carthus«. Za stavbno zgodovino še važnejša od tega napisa pa je listina, ki jo je Leopold še isti dan, ko je bamberški škof Eckbert na novo pozidano cerkev posvetil, dne 7. novembra 1127 izdal v Mariboru. V tej listini označuje Leopold kartuzijo za svojo (»coenobio nostro im Gyrio«) in še poroča, da je dal tamkajšnjo cerkev postaviti na svoje stroške (»propriis sumptibus aedificavimus«). Prav ta podatek pa je nadvse važen za stavbno zgodovino.

Od sredine XII. stoletja dalje in zlasti še na začetku XIII. stoletja je bila na ozemlju današnje Slovenije romanska stavbna dejavnost predvsem na cerkvenem področju v polnem razmahu. Poleg velikih samostanov, tako štajerskega Gornjega grada (1140) in zlasti kranjske Stične (1135), katere evropsko pomembna arhitektura redovne cerkve je zrasla iz clunyskega in hirsauskega nasledstva, je v času utrjevanja cerkvene organizacije prek prafar nastala prava množica župnijskih in podružničnih cerkva in kapel, ki se pojavljajo v tipološko in regionalno opredeljivih skupinah, vse od ravno kritih triladijskih slopnih bazilik »bavarskega tipa« ter vrste enoladijskih cerkva s polkrožnimi apsidami, kornimi kvadrati in kornimi zvoniki, pa vse do centralnih zasnov in osamljenih primerkov, kakor sta zanimiva nadstropna grajska kapela ter zgodnja dvoranska prostornina z enim samim osrednjim stebrom iz sredine XIII. stoletja. Z žičko kartuzijo, to najstarejšo naselbino kartuzijanskega reda v vsej srednjeveški nemški državi, so njeni francoski graditelji zanesli na Spodnje Štajersko v drugi polovici XII. stoletja najnaprednejše stavbne in umetnostne dosežke svoje domovine, ko so v tamkajšnjem »zgornjem« in od njega ločenem »spodnjem« samostanu pozidali dve, s križnimi rebrastimi oboki svodeni cerkvi, od katerih so glavni portal bratovske cerkve (»ecclesia minor«) okrasili za čas njegovega nastanka z naprednimi brstnimi kapitli, ki so z letnico 1190, ko naj bi bila ta cerkev posvečena, med najzgodnejšimi v vsej srednji Evropi. Take arhitekture naša zemlja do takrat še ni poznala in domači mojstri je ne bi bili znali zgraditi. Zato pa je tudi ostala brez posnemovalcev, vse do danes plemenita tujka med nami.

Podobno novost pa je pomenila tudi s strani Leopolda VI. Slavnega pozidana in leta 1277 posvečena cerkev v kartuziji Jurklošter. Za razliko od sočasnih župnijskih in podeželskih cerkva, ki so bile tačas in še ves srednji vek v ladjah dosledno ravno krite, njihovi prezbitერიji pa glede na obliko talne ploskve obokani bodisi s polkupolami ali s križnimi grebenastimi oboki in pokriti včasih celo kar

z ravnimi lesenimi stropi, je bila cerkev v Jurkloštru kot tipična kartuzijanska enoladijska dvorana v celoti obokana s težkimi križnimi rebrastimi oboki, pri čemer so bila obočna rebra močnega kvadratičnega prereza. S temi oboki je bila stavba v svojem času in v širšem kulturnem prostoru povsem osamljena in najnaprednejša arhitektura daleč naokrog. Lahko si mislimo, da je Leopold za gradnjo tega »svojega samostana«, ki ga je dal pozidati na »lastne stroške«, poslal v Jurklošter iz dunajskega oziroma nižjeavstrijskega prostora, kjer so bili taki oboki medtem že uveljavljeni (Klosterneuburg, Heiligenkreuz) tudi ustrezne mojstre, saj domači graditelji, še nevajeni popolnoma novega načina obokanja, tej zahtevni nalogi ne bi bili kos. Prav ti oboki, ki so bili v kulturnem okolju takratnega laškega gospostva popolna novost, so nujno vabili k posnemanju. Ko so v Laškem, v tem prastarem farnem središču, nedvomno na Leopoldovo pobudo v 2. četrtini XIII. stoletja zidali novo župnijsko cerkev, ki je še ohranjena, so prostor pod njenim kornim zvonikom obokali s prav takim križnim rebrastim obokom. Pa tudi širša okolica, deloma celo izven meja laškega gospostva, ni hotela zaostajati. Domnevati smemo, da je bilo na ta način obokano pritličje kornega zvonika ob gradnji južne železnice žal podrte cerkve sv. Egidija v Zidanem Mostu, ki je nastala na Leopoldovo pobudo. Bližnja Loka je v kvadratnem prezbiteriju cerkve svete Helene vse do danes ohranila poznoromanski obok z rebri kvadratičnega prereza, ki po stavbni plati potrjuje tradicijo, da je vojvoda Leopold leta 1208 ustanovil in dal pozidati to cerkev, kar še zdaj lahko preberemo v njej v baročno obnovljenem latinskem napisu. Z levega brega Save, to je s štajerske strani, pa so ti oboki kot prava modna novost posegli tudi na njen desni breg in se uveljavili na vsem ozemlju, do koder je segalo na kranjsko stran ozemlje laškega gospostva, pa celo čez njegove politično upravne meje. V to arhitekturno skupino, ki sem jo po upravnem in cerkvenem središču laškega gospostva ob obravnavi romanske arhitekture v Sloveniji poimenoval »laška skupina«, sodijo na kranjski strani tudi Radeče (neohranjeno), pa cerkev sv. Križa na Svibnem in Sv. Lenarta na Rodežu, dalje podružna cerkev Device Marije v Tržišču in zanimiva cerkev sv. Jurija na bližnjem Šentjurskem hribu, z enakimi oboki in geometričnimi konzolami pa je celo ista delavnica kakor Svibno, obokala tudi takrat na novo pozidano okroglo kostnico na Gorenjem Mokronogu pri cerkvi sv. Petra. Podobne oboke z rebri kvadratičnega ali pravokotnega prereza, s posnetimi robovi ali z živimi robovi srečujemo v nekaterih romanskih cerkvah sicer tudi drugod po Štajerskem (npr. na nunskem koru samostanske cerkve v Studenicah, pod kornim zvonikom župnijske cerkve svetega Martina v Šmartnem na Pohorju), vendar jih vsaj danes še ne bi upal povezati z neposrednim vplivom Leopolda VI. na sočasno arhitekturo, ki pa je na ozemlju laškega gospostva več kot očiten. Da je bilo izhodišče te dejavnosti v Leopoldovi ustanovi v Jurkloštru oziroma v

tamkajšnji kartuzijanski cerkvi, po tem ni nobenega dvoma. Da pa je prav ta spomenik prek Laškega kot farnega središča kot zgled, ki ga je veljalo posnemati, vplival na cerkve po vsem ozemlju laškega gospostva okrog sredine XIII. stoletja, o tem pričajo ohranjeni spomeniki, ki smo jih omenili, in ki so s svojimi značilnimi oboki v oltarnih prostorih celo v širšem prostoru povsem osamljeni. Prav »laška skupina« poznoromanske arhitekture v Sloveniji je dober primer za to, kako se je iz stavbno naprednejše tujine prevzeti zgled, v našem primeru način obokanja, hitro uveljavil na domačih tleh, če je ustrežal potrebam in če ni presegel domače zmogljivosti. S tem umetnostnim posredovanjem je najuglednejši predstavnik Babenberžanov, Leopold VI. Slavni, obogatil tipološko pisano paleto spomenikov romanske arhitekture v Sloveniji s posebno, v sebi zaključeno skupino, ki za razliko od drugih prav po njegovi zaslugi ni anonimna in katere spomenikov izjemoma ni treba pojasnjevati in jih razlagati zgolj z umetnostno geografskimi momenti. Oprijemljivi in časovno določljivi so, saj poznamo njihovo izhodišče ter čas nastanka proti sredini XIII. stoletja. To pa je bil hkrati tudi čas številčno največjega razmaha romanske arhitekture v Sloveniji, njen pravi zlati vek.

Literatura:

1. Graus, J.: Die Kirche der Karthause Gairach, Der Kirchenschmuck 26. – Graz, 1895. – 89 str.
2. Zadnikar, M.: Romanski vzhodni zvoniki v Sloveniji. V Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta III. – Ljubljana, 1955, str. 88.
3. Zadnikar, M.: Problem »laške skupine« v naši poznoromanski arhitekturi. V Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta V/VI. – Ljubljana, 1959, str. 209–233.
4. Zadnikar, M.: Romanska arhitektura na Slovenskem. – Ljubljana, 1959.
5. Zadnikar, M.: Die romanische Baukunst in Slowenien und ihre kunstgeographische Stellung. Südost-Forschungen CX. – München, 1961. – 74 sg.
6. Zadnikar, M.: Die Chorturmkirchen in Slowenien, Fornvänner 4. – Stockholm, 1969, str. 241–256.
7. Zadnikar, M.: Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije. – Ljubljana, 1972.
8. Zadnikar, M.: Die Babenberger und die »Gruppe von Laško (Tüffer)« der romanischen Baukunst in Slowenien. V 1000 Jahre Babenberger in Österreich. – Wien, 1976, str. 507–510.

LAŠKO Z OŽJIM VPLIVNIM OBMOČJEM

Anton Sore*

Laško uvrščamo med mala mesta v Sloveniji, ki so se razvila iz srednjeveških trgov in se skozi stoletja borila za svoj obstoj in nadaljnjo rast. Upravno politično središče Spodnjega Posavja dvigajo nad podeželsko okolico industrija s premogovnikom, obrt in trgovina, med negospodarskimi dejavnostmi pa zdravilišče s termalno vodo. Naš pregled obsega Laško in sosednja naselja: Debro, Jagoče, Lahomno, Lahomšek, Marija Gradec, Rečica, Strmca in Šmihel.

Laško z okolico je sredi Posavskega hribovja, ki ga v geološkem pogledu sestavljata dve v alpski smeri potekajoči antiklinali: trojanska in litijska, ter dve sinklinali: tuhinjska in trboveljsko-laška. Naše zanimanje je osredotočeno na laško terciarno kadunjo in na obrobne dele obeh antiklinal. Najstarejša formacija na obravnavanem področju je karbon. Karbonsko permske kamnine: glinasti skrilavci, kremenovi peščenjaki in konglomerati so v temenih antiklinal dvignjeni dokaj visoko in so reliefno močno razčlenjeni (5). Triasni skladi so se ohranili v neprekinjeni vrsti le v severnem krilu litijske antiklinale, v trojanski so bili v veliki meri denudirani in so se obdržali kot otoki na paleozojski podlagi. Gozdnik (1092 m), Malič (956 m), Ostri vrh (864 m), Govški hrib (851 m), Straški hrib (898 m), Kopitnik (914 m) in Hum (585 m) so najvidnejši predstavniki apnencev in dolomitov, na njih so se kasneje razvili kraški pojavi. Psevdozilski skladi so neposredna podlaga zgornjega oligocena, ki v laško zagorskem predelu tvorijo talnino premogovnih slojev. Premogov sloj je tektonsko zelo porušen. Krovino sestavlja spodaj glinast, višje pa trd lapor. Zgornje oligocenske lapornate in apnene usedline se razkrivajo ob severnem robu kadunje v nepretrganem pasu med Hrastnikom in Laškim, v manjših prekinjenih otokih pa tudi vzhodno od tod (1, 46–47). Domala vso laško sinklinalo izpolnjujejo na površini morski in brakični miocenski sedimenti; pri Hudi jami so razviti predvsem glinasti peščenjaki (1, 50). Zgornji miocen se kaže v sarmatskih skladih: konglomeratih in peščenjakih, ki so ponekod povezani z laškim laporjem (1, 56–57). Magmat-

* Anton Sore 1921, geograf, izredni univerzitetni profesor Pedagoške fakultete v Mariboru. Prispevek je nastal pred letom 1977.

ske kamnine se v znatnejšem obsegu vrivajo med miocenske soteške sklade pri Hudi jami, Kuretnem in Šmihelu, označujejo jih kot kremenov keratofir in jih uvrščajo v terciar (1, 44). Iz pleistocenskih prodov so zgrajene terase pri Tremarjih in Šmarjeti nad Savinjo (1, 58). Najmlajše holocenske odkladnine so rezultat rečnega nasipavanja.

Prvo glavno gubanje je bilo na prehodu iz krede v eocen, medtem ko se je tako imenovano savsko gubanje vršilo na meji med oligocenom in miocenom ter se nadaljevalo v postmiocenski dobi (3, 12). Zaradi vertikalnih in tangencialnih pritiskov je bila terciarna zgradba sinklinale na mnogih mestih, porušena, plasti so bile premaknjene v podolžni in prečni smeri. Prečne dislokacije so dobro naznačene s prečnimi dolinami na zahodu in vzhodu vzdolž Savinje in Bobna (1, 77). Pri rudarskih delih v Hudi jami so odkrili, da se plasti krovnege laporja in premoga ponavljajo, kar kaže na premike v samih produktivnih plasteh. Sloji premoga se pojavljajo v obliki podolgovatih leč, ki se ponekod zelo tanjšajo ali celo izginejo (1, 80).

Pri tolmačenju sedanjega reliefa je treba upoštevati tudi hidrografske spremembe na tem področju. Rečje Savinje med Celjem in Zidanim Mostom je genetsko povezano s postpontonim vrezovanjem Save in njenih pritokov, ki so sledili tektonskim počem in si utirali struge s selektivno erozijo. Erozijska dejavnost neposrednih pritokov Save je bila večja v laški sinklinali, posledica tega so bile pretočitve sinklinalnih voda proti jugu k Savi (3, 55–57).

Za naselitev in gospodarsko izkoriščanje so najbolj primerne ravne in malo nagnjene prisojne površine z rodovitno prstjo, kjer ni nevarnosti pred zemeljskimi plazovi, poplavami, hudimi vetrovi, kjer je dovolj pitne vode in je ugoden pristop. Nižje lege imajo prednost pred visokimi. Med Savo in Savinjo sicer ni visokih gora, a so poti iz tesnih prodornih dolin na višje vrhove dokaj strme. Značilno je zaporedje strmih jež in položnih polic. Med najvišje uravnane površine spada v porečju spodnje Savinje zakrasela apniška planota Straški hrib (povprečno 860 m), ki se strmo spušča s Kopitnikom (914 m) k Savinji, in planote Veliko Kozje (987 m). Iz mlajšega pliocena so se ohranili nivoji: 720 m, 660 m, 520 m do 550 m, 420 m do 450 m, 400 m do 420 m in 350 m. Nižje terase so na obravnavanem področju dobro ohranjene na obeh straneh Savinje od Tovstega in Debra do Strmce in Plazovja. Novejše dele mesta gradijo na naravnih ali umetnih terasah oziroma na položnejših pobočjih v višinah 250 m do 260 m, 300 m do 320 m, pa tudi na nasuti poplavni ravnici 5 m do 10 m nad Savinjo. Savinja si je med Celjem in Zidanim Mostom ustvarila ozko dolino, ki komaj omogoča prehod železnici in cesti, zato se je tudi naselitev osredotočila v glavnem na tri razširjene dolinske dele: Tremarje, Laško, Šmarjeta. Med Humom (583 m) in nasprotnim slemenom si je Žikovca vrezala svojo strugo in pred izlivom v Savinjo odložila

vršaj, ki je dal osnovo za naselje. Tudi Lahomnica s pritoki je nanosila drobir na samem kolenu Savinje pri Marija Gradcu, nastalo ravnico pa je visoka voda pogosto poplavljala. Rečica je s svojimi hudourniškimi pritoki razčlenila hribovito obrobje in izoblikovala terase. Medtem ko senčne strmine pokriva gozd, so na prisojnih legah razložene kmetije pa tudi sklenjena delavska naselja. Tam, kjer si je potok utrl pot skozi triadne apnenice in dolomite, je nastala debeh, drugod se dolinsko dno, na levi strani vijugavega toka, nekoliko razmakne.

Značilne oblike dolin in hribov označujejo tudi lastna imena: Debro, Hum, Hom, Brdo, Tovsti vrh, Kopitnik, Vrh, Gorica, Strmca, Ojstro.

* * *

Laško se po svoji mikroklimi nekoliko razlikuje od Celja. Medtem ko leži Celje na jugovzhodnem obrobju prostrane Savinjske doline, obdajajo Laško z vseh strani hribi in nižje planote. Vijugava ozka dolina spodnje Savinje ne dopušča izdatnejšega prepiha v smeri sever-jug. V Laškem (231 m n. m.) je srednja januarska temperatura $-0,4^{\circ}\text{C}$, srednja julijska $19,7^{\circ}\text{C}$, letna amplituda pa je $20,1^{\circ}\text{C}$ (obdobje 1925–1940). Povprečno ima Laško samo en mesec srednjo mesečno temperaturo pod 0°C , nad 10°C sedem mesecev, noben mesec pa nima srednje mesečne temperature nad 20°C . Dobrna (360 m n. m.) je bolj hladna, saj so tu povprečno trije meseci s srednjo temperaturo pod 0°C , pet jih ima srednjo temperaturo nad 10°C , nobeden pa nad 20°C . Rogaška Slatina (307 m n. m.) ima v enakem razdobju januarsko temperaturo ($-1,5^{\circ}\text{C}$) nižjo kot Celje in Laško, julijsko ($19,7^{\circ}\text{C}$) pa enako kot Laško. Celje je glede razdalje in nadmorske višine (243 m n. m.) bližje Laškemu, vendar pa ima zaradi večje odprtosti proti vzhodu srednjo januarsko temperaturo nižjo kot Laško, julijsko pa višjo, kar ima za posledico večje kolebanje med najtoplejšim in najhladnejšim mesecem. Pod 0°C sta v Celju dva meseca, nad 10°C šest mesecev in nad 20°C samo en mesec.

Jasnih dni (obdobje 1950–1964) pod dvema stopnjama oblačnosti je v Laškem največ v toplih mesecih, v juliju, avgustu (po sedem) in v juniju (pet), sledita januar in februar z enakim številom dni kot junij, nadalje april, maj in marec (štiri do tri), nato pa september, oktober, in december (po dva); na leto povprečno 52 jasnih dni.

Izviri tople mineralne vode se javljajo na najožjem delu doline, kjer je insolacija sorazmerno skromna. Precej več sonca bodo imeli predvideni rekreacijski objekti pod Jagočami. Oblačnih dni (nad 8 stopenj) je v Laškem povprečno 122 na leto. Prednjačijo hladni meseci: januar (13), februar, december (po 12), oktober (11), november, marec, julij (po 10), nato sledijo september, april, maj, junij in avgust.

Megla je razmeroma pogost pojav (obdobje 1949–1964) in nastopa skozi vse

leto, zlasti v jesenskih in zimskih dneh, ko se pojavlja v zvezi z anticiklonalnim vremenom; pogosto se drži na dnu doline do poznih dopoldanskih ur. Nastaja tudi ob poslabšanju vremena, kadar je na dnu doline še hladen zrak, v višinah pa že vleče topel jugozahodnik. Povprečno je v Laškem (obdobje 1954–1967) največ meglenih dni v septembru in oktobru (po 21 dni), a tudi novembra in decembra se megla v jutranjih in večernih urah rada zadržuje nad mestom. K meglenim mesecem se pridružuje tudi avgust, vendar sonce jutranjo meglo kmalu dvigne. Dalj časa se drži megla v ozki dolini Rečice, posebno nad mokrotnimi, senčnimi travniki.

Slana pada pogosteje novembra in decembra, več škode pa povzroči spomladi.

Laško sprejme 1101 mm letnih padavin, kar je nekoliko manj kot v Celju (1110 mm) in več kot v Rogaški Slatini (1023 mm). Najbolj namočena meseca sta junij (124 mm) in oktober (117 mm), kar kaže na prehodnost med panonskim, celinskim in primorskim-sredozemskim podnebjem. Od maja do decembra je padavin več kot 100 mm, najbolj suh je že po imenu sušec (57 mm), sledijo pa mu februar, januar in december (62 do 78 mm). Poletna obilnejša moča pade bolj v obliki kratkotrajnih nalivov, medtem ko dolgotrajno jesensko deževje deprimirajoče vpliva na počutje bolnikov. Padavinskih dni (vsaj 1 mm padavin) je v Laškem nekoliko več kot v Celju (Laško 106,5, Celje 105,4, obdobje od 1931 do 1960).

Po srednjem številu snežnih dni se Laško ne razlikuje mnogo od Celja (25). Največ dni s snegom je februarja, sledijo januar, december, marec, november, april, oktober in maj. S prvim in zadnjim snegom moramo računati od druge polovice oktobra do srede aprila. Svetje in Šmohor imata navadno več snega kot dolina. Povprečno je v Laškem 43 dni s snežno odejo (obdobje 1954–1967). Sneg in poledica ovirata zdraviliške paciente pri vsakdanjih sprehodih in razgibavanjih na prostem.

Krajevne vetrove določa v nižjih zračnih višinah konfiguracija reliefa. Zlasti jeseni se pogosto uveljavlja zahodnik, sicer pa prevladujejo vetrovi z vzhoda, jugozahoda, juga in jugovzhoda (7), (razdobje 1950–1958).

Nevihte nastajajo ob prehodu polarne fronte ali pa so krajevnega značaja in se pojavljajo v posebnih baričnih situacijah; v Laškem so jih zabeležili povprečno 24 na leto (obdobje 1954–1967). Poleti spremlja nevihte tudi toča, vendar v Laškem bolj poredko.

Klima je bistven dejavnik vsakega naravnega zdravilišča, ne glede na osnovno smer zdravljenja. Pred leti sta bili za Laško, pa tudi za Rogaško Slatino sporna vlažnost zraka in senčna lega, ki so ju med drugim pogojevali tudi bližnji gozdovi in drevoredi. Upoštevali funkcijo relativne vlage in temperature, so Travner, Castens in Lancaster klasificirali tipe vremena oziroma podnebja (54, 5). V. Con-

rad je na osnovi indeksa ohlajevanja kože razlikoval pet vrst klime: vroča klima, klima relaksije, blaga dražilna klima, ostra blažilna klima in zelo ostra dražilna klima (54, 5). Na naglo poslabšanje vremena reagirajo domala vsi rekonvalecenti. Balneologi bi za sodoben kompleksen način zdravljenja potrebovali podrobne bioklimatske analize zdraviliških krajev. Za take analize pa nam pogosto manjkajo specifična opazovanja. Razen običajnih temperaturnih in padavinskih povprečkov bi bili koristni npr. podatki: pogostost nizov nadpovprečno vročega in hladnega vremena, nagli temperaturni skoki z ohlajevalno veličino, relativna vlaga, čistost ozračja, procesi ionizacije v ozračju itd.

* * *

Sedanji tok Savinje in njena ozka dolina sta povezana z geomorfološkim in hidrografskim razvojem Posavskega hribovja v mlajši geološki dobi. V spodnjem toku ima Savinja dokaj hiter tok, saj znaša njen padec med Tremerjami in izlivom Gračnice 2,2 %. Mesečni pretoki za kratko opazovalno dobo 1953–1958 so bili naslednji. Najbolj vodnat je bil mesec november ($48 \text{ m}^3/\text{sek}$), ko je padlo največ padavin, ko je bilo manjše izhlapevanje in se je že občutil vegetacijski počitek. Drugi je bil junij, ki predstavlja tudi drugi padavinski višek. Maj, april in marec so znani po obilnejših padavinah in kopnenju snega, februar in julij pa izražata zimsko zmrzal oziroma poletno vročino. Najnižje vodno stanje je bilo avgusta ($24 \text{ m}^3/\text{sek}$) in septembra, ko je bilo razmeroma manj padavin in večje izhlapevanje. V obdobju 1913–1958 je imela Savinja pri Laškem absolutno najmanjši pretok ($3,74 \text{ m}^3/\text{sek}$) 18. oktobra 1921, največji pa ob znanih povodnjih leta 1933, 1954, 1946 in 1973. 25. septembra 1973 je dosegla Savinja v Celju višino 405 cm. Srednji pretok Savinje pri Laškem je že v omenjenem obdobju znašal $42,7 \text{ m}^3/\text{sek}$, najmanjši $3,74 \text{ m}^3/\text{sek}$, največji pa $1200 \text{ m}^3/\text{sek}$ (8). Obsežne poplave v Celjski kotlini so v preteklosti povzročili predvsem podivjani hudourniški pretoki, ki so se izlivali v ne dovolj regulirano strugo Savinje.

Med neukročene hudournike spadajo na območju Laškega Rečica, Lahomnica in deloma Žikovca. Potoki odmakajo bolj ali manj napet hribovit svet, s katerega atmosferska voda naglo dere v doline. Poplave so jezove na Rečici že večkrat razdrle in odnesle, izpodjedle bregove ter zalile polja in travnike. Na najbolj izpostavljenih mestih so utrdili korito in zavarovali cesto, uredili pa so tudi strugo pred izlivom v Savinjo. Ureditve zahtevata tudi Lahomnica in Reka. Za Savinjo so pripravili srednjeročni regulacijski načrt, ki naj bi ga realizirali do leta 1980. V tem okviru bi regulirali Savinjo v mestu, vključno z ovinkom pri Mariji Gradcu.

Laško dobiva vodo iz dveh vodovodov: iz Rimskih Toplic in s Šmohorja, oba sta med seboj povezana. Šmohorski vodovod je speljan po dolini Rečice in napaja tudi Debro. Večino pitne in industrijske vode dajejo mestu izviri nad Ogečami

(24 litrov/sek) in Jephovec pri Rimskih Toplicah (20 l/sek); skupna zmogljivost vseh izvirov je 62 l/sek. Obstoječe količine vode bodo predvidoma zadoščale tudi za podvojeno število odjemalcev.

* * *

Naselja Debro, Jagoče, Lahomno, Lahomšek, Marija Gradec, Strmca, Šmihel in Rečica so kraji, ki obkrožajo mesto in v večji meri živijo z njim v urbani skupnosti, čeprav tudi v tem oziru obstajajo med njimi razlike. Na omenjenem področju je naraslo število prebivalstva od leta 1869 do 1971 za 105 %. Zanimiva je primerjava gibanja števila prebivalstva v dveh skoraj enako dolgih časovnih razdobjih: od 1890 do 1931 in od 1931 do 1971. V starejšem razdobju se je povečalo število prebivalstva za 29 %, v mlajšem pa še za 19 % več. Razveseljiva je ugotovitev, da se število prebivalstva še dviga, čeprav v zadnjem desetletju (1961–1971) relativno manj kot med popisoma 1953 in 1961.

Naraščanje oziroma upadanje števila prebivalstva po naseljih za posamezna ljudska štetja v %

Naselje	1869	%	1880	%	1890	%
Marija Gradec	63	-7,9	58	+48,2	86	-30,2
Debro	137	+29,9	178	+2,8	183	+4,9
Lahomno	145	+8,2	157	0	157	+12,1
Lahomšek	101	+24,7	126	0	126	+3,9
Laško	613	+15,1	706	+13,0	798	+5,5
Strmca	292	-12,3	256	+24,2	318	+0,3
Rečica	770	-2,3	752	-2,3	734	-4,0
Šmihel	249	+3,6	258	-45,3	141	-25,5
Jagoče	—	—	—	—	—	—

Naselje	1900	%	1910	%	1931	%
Marija Gradec	60	+41,6	85	-5,8	80	+122,5
Debro	192	+8,3	208	+1,4	211	+107,5
Lahomno	176	-12,5	154	+25,3	193	+4,6
Lahomšek	131	0	131	-6,1	123	+2,4
Laško	842	+7,9	909	+19,2	1084	+22,3
Strmca	319	+2,8	328	+8,8	357	-9,2
Rečica	704	+2,8	724	+40,7	1019	-7,4
Šmihel	105	0	105	+51,4	159	-49,6
Jagoče	74	-4,0	71	-25,3	53	+35,8

Naselje	1948	%	1953	%	1961	%	1971
Marija Gradec	178	+24,1	221	-2,2	216	+18,9	257
Debro	438	+5,2	461	+10,4	509	+23,2	627
Lahomno	202	-3,4	195	-5,6	184	+27,1	234
Lahomšek	126	+13,4	143	-15,3	121	+2,4	124
Laško	1326	+14,8	1523	+30,9	1994	+12,14	2236
Strmca	324	-8,6	296	+0,6	298	+7,3	320
Rečica	943	+4,2	983	+12,8	1109	+5,4	1169
Šmihel	80	+18,7	95	-31,5	65	-4,6	62
Jagoče	72	-4,1	69	0	69	+14,4	79

Iz razpredelnice je razvidno, da je v Debru število prebivalstva v dobrih sto letih neprestano naraščalo zlasti od leta 1931 do 1948 in od 1961 do 1971. Rečica je živela od premoga. Za Šmihel je težko reči, kaj je pozročilo tako populacijsko oscilacijo, saj je kazal od leta 1953 stalno negativno razliko, podobno kot ob koncu preteklega stoletja. Očitna je težnja prebivalstva, da se z malo rodni strmin seli v dolino, v druge kraje, v mesto. Strmca je v tem oziru nekoliko stanovitnejša. Za Marija Gradec, Lahomno in Lahomšek je bilo pozitivno zadnje desetletje, sicer pa so vsi trije kraji krojili svoj razvoj skladno z možnostjo zaposlitve v mestu oziroma v bližnjih premogovnikih. Mala zemljiška posest na razgibanem svetu ni mogla za trajno obdržati naravnega prirasta prebivalstva. V primerjavi z bližnjimi majhnimi mesti oziroma naselji z nad 1500 prebivalci se je število prebivalstva od leta 1869 do 1966 dvignilo v Laškem za 209 %, v Šoštanju za 318 %, v Slovenskih Konjicah za 190 %, v Radečah za 129 %, v Sevnici za 265 % in v Hrastniku za 453 %. V manjšem razdobju, to je po drugi svetovni vojni, pa je bila rast števila prebivalstva v Laškem znatnejša kot v Šoštanju, Radečah in v Hrastniku, a počasnejša kot v Sevnici in v Slovenskih Konjicah. Od leta 1869 je število prebivalstva v Laškem neprestano raslo in se samo od leta 1948 do 1971 dvignilo za 68,6 %. Naravna rast za Laško, Gabrno in Ojstro je leta 1966 znašala 6,7 %, naslednje leto se je še nekoliko dvignila, nato je močno upadla in se v letu 1970 dvignila celo na 9,1 ‰ (51). Naravni prirast je bil v letih 1961–1973 v laški občini 6,0 ‰ in je bil pod slovenskim povprečjem (7,4 ‰). Mortaliteta je bila razmeroma visoka (11,6 ‰ do 12,5 ‰), kar je bilo v zvezi s starostno strukturo prebivalstva (57). Na obravnavanem področju je bilo ob zadnjem popisu prebivalstva 23,3 % otrok starih do 14 let, mladini od 15 do 25 let je pripadalo 15,9 %, ljudem v najbolj ustvarjalnih letih 47 %, 60 in več let starih prebivalcev pa je bilo 13,8 %. Če primerjamo starostno sestavo zadnjih dveh popisov prebivalstva, ugotovimo na eni strani občuten padec otrok oziroma mladine, stare do 25 let (5 %), na drugi strani pa porast nad 60 let starega prebivalstva (2,6 %); takšen demografski razvoj je značilen za celotno laško občino in

še za nekatera druga gospodarsko manj razvita področja, od koder se izseljuje mlajša delovna sila.

Pred letom 1945 se je v Laško priselilo razmeroma malo ljudi, zato pa se je njihov delež večal po osvoboditvi in dosegel višek leta 1960. Občuten porast so opazili tudi v Rečici in Debru. Tudi po letu 1960 so se omenjena naselja krepila s prebivalci iz drugih krajev; razen njih so bili privlačni še Strmca, Marija Gradec in Lahomno. Selitve so bile po večini v iste občine oziroma prijavne okoliše. Nekaj družin in posameznikov je prišlo iz večjih središč Slovenije, medtem ko so se iz sosednjih republik le redki ustavili v Laškem. Mnogi so se preselili iz Laškega v svoje nove domove v Lahomšku, Debru, Rečici, torej blizu prejšnjega bivališča. V občinskem merilu je bil selitveni koeficient od leta 1961 do 1973 negativen, najnižji je bil v letih 1961, 1963, 1964 in 1966, ko se je gibal med $-6,6$ in $-8,9$; znova je postal pozitiven leta 1973. Laščani so se selili predvsem v večja slovenska mesta, v Ljubljano, Celje, precej manj v Maribor. Selile so se pretežno mlajše družine in posamezniki. V času zadnjega popisa prebivalstva je bilo na začasnem delu v tujini skupno 106 ljudi (največ iz Laškega in Rečice).

Leta 1971 je bilo na laškem področju 5,2 % več žensk kot moških; takšno stanje je posledica naravnega prirasta in večjega izseljevanja moških.

Po osvoboditvi se je povečalo število gospodinjstev predvsem na Marija Gradcu in v Laškem, v drugih krajih nekoliko manj. Povečanje so povzročile notranje selitve mladih ljudi v bližino delovnega mesta oziroma glavne ceste. S tem v zvezi je trajno pomanjkanje družinskih stanovanj v mestu in težnje prizadetih po boljšem lastnem domu. V večini stanovanj (90,7 %) biva eno gospodinjstvo, po dve gospodinjstvi v enem stanovanju sta predvsem v krajih Lahomno, Laško, Rečica in Marija Gradec.

Po končani osnovni šoli želi velika večina učencev nadaljevati študij v srednjih šolah v Celju; razmeroma malo otrok ostane na kmetijah. Iz laške občine se je šolalo v šolskem letu 1974/75 na višjih in visokih šolah relativno precej manj študentov, kot je znašalo slovensko povprečje (11,1 štud. na 1000 preb., v SRS pa 18,5 štud. na 1000 preb.) (57, 161). Do leta 1980 naj bi se delež šolane mladine na vseh ravneh dvignil, kar bo pospešilo tudi usmerjeno izobraževanje. Potrebe po višji strokovni izobrazbi so očitne, vendar doslej niso mogli vsi dobiti ustrezne zaposlitve v domačem mestu. Od skupnega števila prebivalstva s šolsko izobrazbo jih je po zadnjem popisu prebivalstva dovršilo gimnazijo, srednje strokovne, višje in visoke šole 10,23 %.

Kulturnoprosvetna dejavnost je v glavnem osredotočena na občasne domače likovne razstave in gledališke predstave ter koncerte gostujočih amaterskih in profesionalnih izvajalcev. Leta 1971 je imelo v mestu povprečno vsako gospodinjstvo radijski sprejemnik in vsako drugo gospodinjstvo televizijski aparat, v

okoliških vaseh pa sta bila po eden ali dva televizijska sprejemnika; v zadnjih letih se je število televizijskih naročnikov tudi v okolici občutno povečalo. Med časopisi in revijami so še vedno najbolj brani Novi tednik, Ljubljanski dnevnik, Kmečki glas, Delo, Večer, Jana itd.

Na področju Laškega je 43,5 % aktivnega prebivalstva, kar je nekoliko več kot v celotni občini, a znatno manj kot v SR Sloveniji (48,5 %). Delež oseb z lastnimi dohodki je nad občinskim in slovenskim povprečjem. Med vzdrževanimi je več žensk, kajti krajevna industrija zaposluje predvsem moško delovno silo, medtem ko je v terciarnih in kvartarnih dejavnostih več možnosti zlasti za kvalificirane, izobražene ženske. Pri Skupnosti za zaposlovanje v Celju je iskalo ustrezno zaposlitev (julij 1976) 29 moških in žensk različne starosti, mnogi pa so si našli mesto neposredno v podjetjih oziroma ustanovah.

* * *

O zgodovini mesta je bilo že precej napisanega, zato se bomo omejili le na nekatere fragmente iz njegove preteklosti. Sodeč po izkopaninah, je bilo področje naseljeno že v času Keltov, prav tako v rimski dobi, čeprav doslej še ni sledov o objektih rimske naselbine. Že v 9. stoletju naj bi stala manjša cerkev ali kapela kot osnova pozidane romanske cerkve iz 12. ali začetka 13. stoletja. Tudi Stari grad je nastal v 11. ali 12. stoletju in je varoval pot na Dolenjsko; v njem je bil sedež uprave in deželnega sodišča. Lastniki oziroma zakupniki gradu in naselbine so bile razne rodbine. Leta 1227 se Laško prvič omenja kot trg (10, 232). V tem času je bil tukaj sedež laške gosposčine in pražupnije (41, 78). Po zatonu Babenberžanov so gosposčino končno prevzeli Habsburžani, ki so jo zastavljali drugim fevdalcem, med drugim tudi celjskim grofom; Laško je izgubljalo na pomenu. Stari grad je začel razpadati, sedež gosposčine so preselili v novo graščino v trgu.

V 15. stoletju so ustanovili za oskrbo starih in bolnih Stari špital, h kateremu je bil sredi 16. stoletja prizidan Novi špital (danes hotel Savinja). V času Valvazorja je obstajal širši prostor med Glavnim trgom (Aškerčevim trgom) in križiščem pred sedanjo lekarno ter širši dostop k savinjskemu mostu. V drugi polovici 17. stoletja je grof Ivan Vetter Lilijski zgradil na kraju, kjer je bilo prej več trških hišic, mogočno graščino (sedaj sedež občinske skupščine). Na severu sta omejevali trško jedro Weichselbergerjev dvorec iz začetka 16. stoletja (sedaj knjižnica) in župnišče približno iz istega časa. Na vzhodni strani ni bilo pomembnejših javnih zgradb, ampak stanovanjske hiše z večjimi vrtovi, podobno kot južno od graščine v smeri proti Marija Gradcu.

Ob koncu 18. stoletja je bilo v trgu nekaj nad 100 hiš, večinoma lesenih, v njih je prebivalo menda 700 do 800 ljudi. Prebivalci so bili skoraj vsi Slovenci (9, 226). Leta 1840 je strahoviti požar upepeljil polovico trga.

Glavni trg se je razvil pred cerkvijo, kjer sta se razhajali cesti proti jugu in vzhodu. Hiše so bile tesno sklenjene, držeč se vznožja, mestoma tudi strmega pobočja grajskega griča ter obeh strani južne ceste, tako da so tvorile velik trikotni prostor. Glavni trg se je spuščal h koritu Žikovce. Najnižji del starega naselja je bil in je še na malem trgu (Orožnov trg). Od tu vodi prehod do glavnega cestnega križišča. Nasproti še vedno dominantne graščine je v 19. stoletju zrasla velika trgovska hiša in s tem nakazala nadaljnjo rast poslovnega središča proti jugu. Na mestu Starega špitala so pozidali osnovno šolo. Za nemške otroke so postavili novo osnovno šolo (sedaj prenovljena in razširjena popolna osnovna šola). Tudi na desnem bregu Savinje je z graditvijo železnice začel rasti nov del naselja: železniška postaja Na ribniku, tovarniška gostilna in nekoliko višje ob Savinji termalno kopališče (9, 233).

Po prvi svetovni vojni je dobilo Laško okrajno glavarstvo, leta 1927 pa proglasijo kraj za mesto. Naselje se je med obema vojnama širilo bolj proti jugu, kjer je poleg pivovarne zraslo več poslovnih in stanovanjskih hiš. Med Laškim in Marija Gradcem so bili še strnjeni kompleksi kmetijske površine s kmečkimi ali polkmečkimi domačijami. Novih hiš zahodno od župnišča je bilo še malo. Več gradbene podjetnosti je bilo onkraj Savinje ob cesti proti zdravilišču in na pobočju ob tekstilni tovarni.

V prvih letih po osvoboditvi se na splošno ni dosti zidalo, zato pa je gradnja oživila po letu 1958 in še zlasti po letu 1965. Obdobje intenzivne zasebne gradnje, ki jo družba podpira z raznimi posojili, še traja. Hkrati modernizirajo trgovine in tovarne, nastajajo nova poslopja družbenega pomena; mesto se širi na vse strani, vendar trenutno prevladuje vzhodna in južna smer.

Narava in arhitektura mesta sta v starem središču harmonični. Skladnost nivojev dopolnjujejo z zelenim pasom izolirane razvaline Starega gradu, v zavetju še višjega in bolj strmega, z gozdom poraslega Huma, ki s severne strani skoraj zakriva mesto. Za zgornji del mesta je značilna pobočna lega individualnih hiš z večjimi vrtovi, ki jih varujejo betonski ali kamniti zidovi. Strugo Žikovce so v naselju domala že povsem pokrili. V samem središču je še nekaj prostora za poslovno stanovanjske zgradbe, kot npr. za zdravstveni dom, medtem ko so otroški vrtec in zobno ambulanto že pozidali.

Na Aškerčevem trgu so enonadstropne hiše, katerih čelne strani niso dosledno obrnjene k trgu: očitno je bila primarna prilagoditev nagibu. Domovi premožnejših lastnikov so višji in v presledkih ločeni od sosednjih, drugi so strnjeni in jih razmejujejo pregibi zidov. Ob ozkih nagnjenih ulicah so marsikje nizke podolžne stavbe, ki spominjajo na podeželje. Hišam se poznajo razne prezidave. Verjetno je, da se je podoba kraja po požaru v prejšnjem stoletju nekoliko spremenila. V pritličjih nadstropnih zgradb so trgovine in še aktivne ali že opuščene obrtne

delavnice, zgoraj pa so stanovanja. Poslovno središče je ob Kraigherjevi in Titovi ulici ter na Orožnovem in Valvazorjevem trgu. Različna višina in oblika stavb na Titovi ulici kaže na postopno in nenačrtno rast. Starejši del mesta je tesno pozidan in je vožnja zaradi ozkih ulic in nepreglednih prehodov večkrat nevarna. Brez dvoma bi bilo središče mesta še bolj mikavno, če bi bilo v njem manj motoriziranega prometa in več primerno tlakovanih površin; na ustrezno ureditev čaka tudi Aškerčev trg. Poseben problem predstavlja tranzitni promet, ki se sedaj usmerja po Trubarjevem nabrežju blizu ozkega mostu. Število hiš je v mestu sicer stalno naraščalo, toda neenakomerno. Leta 1869 je štelo Laško 88 hiš, leta 1931 162, skoraj 40 let kasneje pa je bilo po registru naseljenih 338 hiš, v 100 letih je število hiš naraslo domala štirikrat. Bližnja naselja v tem pogledu niso zaostajala, Debro je Laško celo prekosilo, v naselju Marija Gradec je bil prirastek nekoliko nižji, še nižji pa je bil v Rečici in v Lahomšku, kjer pa se je gradnja v zadnjih letih močno razmahnila.

Povsem nova stanovanjska soseka nastaja Na pristavi. Strme spodnje ježe so zasajene s sadnim drevjem ali porasle s travo, kar naj bi preprečevalo ali zadrževalo morebitne zemeljske plazove. Previdno gradnjo narekuje tudi Rožnik, predvsem pa levi zgornji del Žikovce. Največje novo strnjeno stanovanjsko naselje je Taborje I in II, ki se organsko združuje s starim mestnim središčem. Stari grad in Hum sta dovolj poudarjena in izolirana kot pokrajinski rezervat.

Na desnem bregu Savinje je na donedavna večkrat poplavljeni ravnicah nastala nova stanovanjska soseka Otok. Po osvoboditvi so tudi na pobočju Šmihelskega hriba pozidali več enodružinskih in večstanovanjskih hiš in naselje poimenovali Podšmihel.

Če se bo prebivalstvo gibalo (naravni prirast, migracija) tako kot v letih 1953 do 1968, bo živelo v Laškem konec tisočletja okrog 3800 prebivalcev, torej 1500 ljudi več kot ob zadnjem popisu. V 30 letih bo predvidoma ena petina obstoječih stanovanj dotrajanih. Da bi čimbolj smotrno izkoristili zemljišče, so se odločili za kombinirano individualno blokovno izgradnjo, njej v prid govorijo tudi težke geomorfološke in seizmološke razmere (51, 372). Prihodnost bo pokazala, ali so načrtovalci skupno z občani dovolj kompleksno in tehtno presojali možnosti za nadaljnji razvoj mesta in okolice ter v kolikšni meri so pri tem uspeli ohraniti in funkcionalno povezati preteklost s sedanjostjo za prihodnost.

Za center mesta, desni breg in prav tako za Marija Gradec bo treba izdelati še podrobne zazidalne načrte. Tudi Rečica in Debro bosta do konca tisočletja povečala svoj obseg. Na tem prostoru bo zrasla nova stanovanjska soseka z osnovno šolo, otroškim vrtcem, trgovinami in drugimi komunalnimi objekti; začetki novega naselja so že vidni.

Na koncu tega poglavja dodajmo še nekaj opažanj o vplivih premogovnika,

industrije in zdravilišča na oblikovanje naselij in spreminjanje mikroreliefa. Posledice odkopavanja premoga opazimo na površini v večjih ali manjših ugrezninah. V stari Jugoslaviji se je ugrezalo področje okoli Kuretnega in Šmihela; v Kuretnem sta bili uničeni dve hiši, medtem ko kmetijske površine niso bile prizadete. Iz Brun sta se preselila dva posestnika v Šmiklavž oziroma Sedraž. Na ugrezajočem terenu so zasadili smreke. Pred nekaj leti je premogovnik odkupil dve kmetiji v Prahah. Tudi v zaselku Spodnje Unično so zaradi ugrezanja površja odkupili štiri male kmetije, medtem, ko so v Zgornjem Uničnem nastajanje razpok in premike stalno opazovali in sproti poravnavali škodo. Turoben je pogled na nekdanji zaselek Govce. Ruševine kamnitih hiš med sadnim drevjem, udori, razpoke in mokrotne kotanje so spremljajoče posledice premogovništva. V času Avstro-Ogrske so premog kopali pod zaselkom v dnevnem kopu, potem so delo na tem prostoru ustavili; posledica odkopavanja je »Luža«. Po osvoboditvi so premogovno ležišče pod Govcami ponovno raziskali in ga zadržali kot varnostni steber. Pod Kurnikovo domačijo so leta 1966 izkoriščali manjši površinski sloj, globlja ležišča pa so začeli odkopavati šele potem, ko ni bilo več mogoče ustaviti ugrezanja terena in razpadanja poslopij zahodno in vzhodno od Govc; zaselek so sestavljale štiri kmetije, cerkev in mežnarija. Vzhodno od jaška Liša so štirideset let odlagali jalovino in z njo zasuli povrni del dolinice med Govcami in Trnovim hribom. Z delom na tem področju so prenehali in jašek zaprli.

Huda jama se pri popisih prebivalstva v prejšnjem stoletju ne omenja kot samostojno naselje, ampak skupno s Trnovim hribom. Leta 1936 je štel kraj petnajst hiš, leta 1968 pa 21 hiš. Na manjši terasi med iglastimi gozdovi so pred vhodom v rov Barbara obratne zgradbe in skladišča, nekoliko nižje pa je stanovanjsko poslopje. Tipična delavska kolonija je nastala po prvi svetovni vojni na desnem bregu Rečice. Zraven njih so po osvoboditvi zgradili prostoren sindikalni dom, ob križišču krajevnih cest pa je nastala iz skromnega zaselka majhna vas zasebnih in rudniških stanovanj. Blizu Glavnega rova v Spodnji Rečici so separacija premoga, razne delavnice, betonarna itd. Starih delavskih kolonij tu ni. Pod Avstro-Ogrsko so pozidali upravno poslopje, v stari Jugoslaviji pa še večstanovanjsko hišo. Rudnik je po osvoboditvi uredil v Rečici še nekaj stanovanj, več modernih enodružinskih hiš z lepo negovanimi vrtovi pa so zgradili delavci sami.

Na Breznem so jašek za rudarje, jamomernica, črpalne naprave idr. Tipične delavske večstanovanjske hiše močno izstopajo med razloženimi kmetijami. Tudi rudarska kolonija na Spodnjem Breznem se že po zunanosti razlikuje od ostalih stanovanjskih hiš v bližini in ne more prikriti preteklosti in takratnih socialnih razmer premogarjev. Svojski videz nudi razloženo naselje Trnov hrib v soseščini jaška Liša. Na prisojnih strminah so bili v prejšnjem stoletju vinogradi, ki so pripadali kmetom iz dolin in sosednjih vrhov. Trtna uš je vinograde zelo prizade-

la, pa tudi lega ni bila kdovekako ugodna, zato so jih opustili. Vinske hrame in opuščene vinograde so pokupili rudarji, zidanice so nekoliko prezidali in jim dodali še manjša gospodarska poslopja. Pred vhodi v hiše ali na straneh so skladovnice narezanega jamskega lesa kot zunanji znak premogarjev.

Novo pivovarno so zgradili na levem bregu Savinje južno od mestnega središča na obeh straneh železniške proge. Pred poplavami jo deloma ščiti nekoliko višja nasuta ravnica. Tovarna se zavzema, da bi v njeni bližini zgradili nov most, s čimer bi se tudi tranzitni promet proti Marija Gradcu v precejšnji meri izognil mestnemu središču.

Lesno industrijo so preselili iz mesta v Rečico, kjer so zgradili nove proizvodne prostore poleg tovarne izolacijskega materiala; sem nameravajo prestaviti tudi žago, ki je sedaj na Otoku.

Dokaj strmo pobočje pod Šmihelom ni bilo ravno primerno za takratno konjsko vprego, s katero so prevažali surovine za tekstilno tovarno. Po osvoboditvi so za prevoz uporabljali nekaj časa vlečnico, motoriziran promet pa je delo olajšal. Lega na klancu tudi ni dopuščala večjega širjenja obrata.

Osnovna slabost lege zdraviliških objektov je bližina glavne ceste in železnice ter onesnažene Savinje. Nekdanje senčne drevorede so pred leti posekali, namesto njih pa so uredili svetle zelenice z okrasnim grmičevjem.. S čistilnimi napravami v Celju bi vrnila Laškemu sloves prijetnega turističnega mesta ob bistri Savinji.

Vrišer I. je v svoji razpravi »Mala mesta v SR Sloveniji« opredelil Laško kot srednje razvito mesto glede industrije, obrti, gozdarstva, gostinstva, komunale, šolstva, zdravstva, financ, bančništva in uprave, medtem ko je glede prometa, trgovine, kulture in prosvete nerazvito, v zdravstvu pa specializirano (43, 115–118). Leta 1975 je ustvarilo Laško z bližnjo okolico ca. 63 % celotnega občinskega dohodka oziroma blizu 46 % čistega dohodka. V gospodarstvu so največ prispevali industrija s premogovnikom (73,5 %), sledijo obrt, trgovina, gostinstvo idr. Med negospodarskimi dejavnostmi naj navedemo le zdravilišče Laško, ki je po realiziranem dohodku daleč pred ostalimi.

Po celotnem dohodku v letu 1975 je bilo najpomembnejše industrijsko podjetje TIM Laško, po dohodku pa Pivovarna Laško. Tovarno izolacijskega materiala Laško sestavlja pet temeljnih organizacij združenega dela, in sicer: Rudnik premoga, gline in peska ter proizvodnja veziva za fasade; Termoizolacija in embalaža; Hidroizolacija; Elektrostrojni obrati in transport in »Gračnica«.

Rudarstvo in industrija sta imela svoje začetke v širši okolici mesta že v 18. in 19. stoletju, vendar so nekatera podjetja propadla oziroma prenehala z delom, ko se je pokazalo, da je rude za sodobno proizvodnjo premalo. Za nas so bolj zanimiva tista podjetja, ki so v večji meri vplivala na gospodarski razvoj Laškega in

bližnje okolice in ki še danes dajejo kruh tamkajšnjemu prebivalstvu. Mednje sodi Rudnik rjavega premoga. Za laški rudnik je bila ves čas značilna negotovost premogovnih zalog in njihovo sukcesivno odkrivanje. Največjo proizvodnjo so dosegli leta 1928, ko so nakopali 101.200 ton premoga. Po osvoboditvi je proizvodnja premoga naraščala od leta 1946 (51.600 ton) do leta 1960, ko so nakopali 134.500 ton, nato pa je počasi upadala na 60.150 ton v letu 1975. Splošno pomanjkanje energetskih virov podaljšuje obratovanje že večkrat odpisanega premogovnika. Trenutno daje največ premoga zahodni del: polje Tomaž in polje Jožefa; skromna mehanizacija zavira rentabilnejšo eksploatacijo. Laški premog odlikuje predvsem nizek odstotek žvepla in pepela. Kosovec ima kalorično vrednost 4750 kalorij. Med odjemalci vseh vrst premoga so pomembnejši: tekstilna industrija Maribor in Kranj, TE Brestanica, toplarna Ljubljana, nekatere opekarne, splošna trgovska mreža, razne ustanove, bolnišnice itd. Letna proizvodnja jamske gline znaša okrog 6000 ton, gramoza pa 80.000 m³ (l. 1975). Pesek je odlične kakovosti za betonske izdelke, zato ga uporabljajo razen domačega obrata tudi večja gradbena podjetja in zasebni potrošniki širšega zaledja.

Medtem ko kopljejo premog že od konca 18. stoletja, je tovarna izolacijskega materiala nastala v zvezi s postopnim opuščanjem premogovnika julija 1973. Surovine za proizvodnjo stiropora (polistirol) jim daje OKI Zagreb, uvažajo pa jih tudi iz ZR Nemčije in Romunije. TIM je pomemben proizvajalec stiropora v Jugoslaviji. Za embalažo ga kupujejo: Iskra, Gorenje, RIS Zagreb, AERO Celje, TOKI Ljubljana idr., za oblaganje fasad, streh, tal ipd. pa razna gradbena podjetja. Leta 1975 so proizvedli 1210 ton stiropora. Tozd Hidroizolacija proizvaja razne vrste bitumenskih trakov in bitumenskih mas. Proizvode kupujejo številna gradbena podjetja in trgovska podjetja gradbenega materiala. Elektrostrojni obrati so do nedavna skrbeli predvsem za vzdrževanje elektrotehničnih naprav, sedaj so se usmerili na proizvodnjo hladilnih naprav za hlajenje industrijske vode. Starejša zgodovina »Gračnice« obsega lesno galanterijo in otroško pohištvo; sedaj je v njihovem sestavu tudi montaža industrijskih hladilnic in izolacija ravnih streh.

V vseh temeljnih organizacijah TIM dela 994 oseb, med njimi je 234 žensk (23,5 %). Premogovnik sam zaposluje 245 delavcev, v jami jih dela 62,4 %. Zaradi velikega prihoda novih mladih delavcev je sorazmerno visok odstotek nekvalificiranih in polkvalificiranih, katerim bodo v podjetju omogočili nadaljnje strokovno usposabljanje. Večina delavcev stanuje v bližnji okolici. Na delo prihajajo z avtobusom, mopedi, kolesi, pa tudi peš. Premogovnik ima malo tradicionalnih rudarjev, ker je bil njegov obstoj ves čas negotov in so se morali rudarji-kmetje v času gospodarskih recesij preživljati z zemljo.

Med najstarejša in najbolj znana industrijska podjetja sodi pivovarna, ki s krajšo prekinitvijo obstaja že poldrugo stoletje. Njen ponoven nastanek (l. 1938) so po-

gojevali tradicija in dober sloves laškega piva ter osrednja lega kraja ob glavnih prometnih poteh med Zagrebom, Ljubljano in Mariborom. Osnovne surovine piva so voda, slad in hmelj z dodatkom kvasa. Pri proizvodnji 330.000 hl piva potrebujejo skupno 700.000 m³ vode. Pivovarniški ječmen kupujejo v Vojvodini, Srbiji in Sloveniji. Domača sladarna predela do 6.000 ton ječmena, slad pa morajo še uvažati iz DR Nemčije in Čehoslovaške. Savinjski hmelj ima v laški pivovarni že tradicionalnega odjemalca. Pri varjenju piva ostajajo kot stranski odpadni proizvod tropine, le-te (6.000 ton) prodajajo kot krmila agrokombinatom in zasebnim kmetovalcem. Ozko grlo pri naraščajoči proizvodnji je bila doslej polnilnica, zato so zgradili novo poslopje, kjer avtomatsko napolnijo in pasterizirajo po 50.000 steklenic na uro. Tovarna proizvaja skoraj izključno Zlatorog pivo. Steklenice zanjo izdelujeta steklarni v Straži in Paračinu, vrče pa Rogaška Slatina in Hrastnik. V zadnjem času se v večji meri toči odprto pivo; kovinske sode iz nerjavečega jekla uvažajo iz Italije in Avstrije. Proizvodnja in prodaja piva se ne ujemata povsem. Leta 1955 so prodali 16.000 hl piva, leta 1970 skoraj 334.000 hl, leta 1973 so dosegli višek 536.133 hl., nakar je v naslednjih letih prodaja piva padla na 444.458 hl. (1975). Pivo razvažajo na večje razdalje po železnici, sicer pa s tovornjaki, zlasti v sezoni. Prodaja piva niha v ritmu vremenskih razmer po posameznih mesecih. V letu 1975 so v predsezoni prodali 23 % letne prodaje, v sezoni 60 %, v posezoni 17 %. Leta 1975 je bilo v pivovarni skupaj s poslovnimi enotami zaposlenih 343 ljudi, to je za petino več kot pred petimi leti. Moških je skoraj dve tretjini, fluktuacija ni velika. Dobra tretjina zaposlenih je polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev, tretjina je kvalificiranih, srednjega in visokega strokovnega kadra je 27 %, ostali uslužbenci so z višjo in visoko izobrazbo. Večina delavcev je iz Laškega in bližnje okolice, posamezniki se vozijo iz Rinskih Toplic, Šempetra v Savinjski dolini in Celja. Pivovarstvo ima v nekaterih družinah že tradicijo. Na delo prihajajo z osebniimi avtomobili, mopedi in kolesi, nekateri pa tudi peš.

Industrija volnenih izdelkov »Volna« je nastala v prostorih stare pivovarne oziroma usnjarne ob vznožju Šmihelskega hriba. Zraven starejšega podjetja je leta 1936/37 nastalo drugo majhno konkurenčno podjetje. Po osvoboditvi, ko je obe podjetji prevzela država, se tovarna prostorsko ni širila, ampak so nabavili nove stroje. Izdelovanje starih vrst blaga (kamgarn) ni obetalo boljših perspektiv, saj je konkurenca velikih specializiranih tovarn na tem področju zelo huda. V zadnjih dvajsetih letih se je proizvodnja blaga postopoma dvigala, tako da so leta 1975 izdelali 612.200 m² tkanine in umetnih vlaken in še večjo količino česane in mikane preje. Blago kupujejo razna konfekcijska podjetja v Sloveniji (50 %) in iz drugih republik. Razmeroma majhna tekstilna tovarna bi z združitvijo z drugim sorodnim podjetjem lažje premagovala težave in krojila svoj nadaljnji razvoj. Sredi leta 1976 je dajala tovarna kruh 406 ljudem; polkvalificirane in

nekvalificirane moči so pretežno ženske. Srednji strokovni kader šolajo v Kranju in Mariboru, višji pa prihaja v zadnjem času iz Varaždina. Težave v tekstilni stroki in s tem povezani nizki osebni dohodki ter deloma nočno delo pospešujejo fluktuacijo delavk v TIM, BOR in zdravilišče. Delavke prihajajo v tovarno iz bližnje okolice, posamezniki pa se vozijo celo iz Maribora, Celja in Zidanega Mosta.

Podjetje Lesnina, TOZD lesna industrija Bor, izdeluje ploskovno pohištvo: kombinirano sobno pohištvo in nekompletno večje in manjše stanovanjsko pohištvo; na žagi režejo predvsem trd les (bukev in hrast). Podjetje zaposluje 210 oseb, tretjina je žensk. Polovica delavcev je nekvalificiranih in stanujejo v bližnjih naseljih.

Laško je že več sto let obrtno in trgovsko središče Spodnjega Posavinja. Obrtna dejavnost je bila nekdanj mnogo bolj razširjena kot danes. Nekateri obrti so že izumrle, nadomestila jih je industrijska proizvodnja ali pa jih je prehitel čas in razvoj. Lastniki osebnih vozil in tovornjakov pogrešajo servisne delavnice, graditelji hiš zidarje, električarje, parketarje, pleskarje itd., premalo je frizerjev, čevljarjev, šivilj, krojačev idr. Skupno je registriranih 49 obrtnikov, med njimi je 14 žensk. Večina obrtnikov (33) je v krajevni skupnosti Laško. Četrtnina od skupnega števila so avtoprevozniki. Mnogo večje potrebe so pri tistih poklicih, kjer dela samo ena oseba. Razvoj turizma in naraščanje števila prebivalstva narekujejo tudi boljše in pestrejšo storitveno obrt.

Kmetijstvo v ožji okolici mesta nima takega pomena kot v širšem zaledju. V prvem primeru smo upoštevali katastrske občine Rečica, Slivno, Sv. Krištof in Rifengozd. Naj navedemo nekaj osnovnih podatkov po kmetijskih površinah za bližnje katastrske občine.

	Katastrska občina Laško %	Katastrska občina Lahomšek %	Katastrska občina Podvin (laški) %
Njive	5	17	12
Travniki	18	32	22
Sadovnjaki	9	3	–
Vinogradi	–	–	–
Vrtovi	5	–	1
Pašniki	2	7	10
Gozdovi	33	33	53
Stavbišča	28	8	2

Kje je težišče mestnega življenja se vidi predvsem v deležu stavbne površine, kako pa so se nekatere kmetijske površine zmanjševale posebno na račun stavbišč pa nam pokaže naslednji pregled:

Katastrska občina Laško

Leto	Vrtovi – ha	Njive – ha	Vinogradi – ha	Stavbišča – ha
1825	3,64	19,62	5,26	3,09
1969	6,48	6,94	0,12	37,03

Katastrska občina Lahomšek

Leto	Vrtovi – ha	Njive – ha	Vinogradi – ha	Stavbišča – ha
1825	0,91	89,93	21,21	1,50
1969	0,11	73,40	0,66	36,45

Katastrska občina Podvin (laški)

Leto	Vrtovi – ha	Njive – ha	Vinogradi – ha	Stavbišča – ha
1825	0,19	81,66	36,11	1,21
1969	–	74,14	4,87	11,17

V katastrski občini Laško se je povečala površina vrtov skoraj enkrat, in sicer vzporedno z novimi stavbami izven strnjenege zazidalnega središča. Njive so se skrčile na tretjino, vinogradov skoraj ni več, stavbišča pa so se povečala enajstkrat. V katastrski občini Lahomšek se je zazidalni prostor razširil bolj kot v katastrskih občinah Laško in Podvin, sicer pa se je delež njiv v obeh občinah povečal v korist travne površine. Vinogradi so v katastrski občini Lahomšek komaj še opazni. Razgiban hribovit svet je porasel z gozdom in travo. V katastrskih občinah Rifengozd, Slivno in Rečica pokriva gozd 64 % površja, travniki in pašniki pa 14 % do 22 %. Nekoliko manj gozda (44 %) in precej več travnikov je v katastrski občini Sv. Krištof. Sodeč po deležu gozda in travnatega gozda in travnatega sveta bi morali biti predelava lesa in živinoreja osrednji gospodarski panogi mestnega zaledja.

Nižji gričevnat in planotast svet med Gračnico, Lahomnico in deloma še nižina ob spodnjem toku Rečice ter ob Savinji pripada poljski razdelitvi na grude. Za višja slemena in pobočja hribov so značilni celki in drugotne grude, vendar celki prevladujejo. Vzhodno od Laškega nastopajo tudi otoki prehodnih oblik med grudami in delci, ki so sorodnejši grudam (36). Razen razdelitve na celke in tem ustrezne samotne kmetije skoraj ni čistega tipa poljske razdelitve na proge ali grude. Zmes prog, grud in celkov je najti v marsikakem zaselku. Vatovec ugotavlja, da je v sistemu razdelitve na grude iskati prvotno skupno krčenje in trebljenje. Z njimi je povezana prevladujoča oblika naselja zaselek (34, 79).

V katastrski občini Lahomšek je 86 % posestnih listov z do 3 ha zemlje, večina med njimi ima samo njivo in sadovnjak ali neploden svet v izmeri do 50 arov. Še

slabše je v katastrski občini Laško, saj je tu samo en posestnik z več kot 3 ha zemlje, medtem ko je v katastrski občini Podvin (laški) ena tretjina kmetov s posestvi 5 ha in več. Večje kmetije so v hribovskih legah, toda tudi teh je razmeroma malo. Znale so ekonomske in socialne težave hribovskih kmetij. Zemljiško posest so v zadnjih dveh desetletjih močno drobili in zmanjševali na račun novih bivališč zlasti v katastrskih občinah Podvin (laški), Laško in Lahomšek.

Kmetijska zadruga Laško poseduje 204 ha zemlje, od tega je 160 ha obdelovalne površine (l. 1970). Največ zemlje ima v Rimskih Toplicah, pri Zidanem Mostu, dalje v Jurkloštru in na Vrhu nad Laškim. Ukvarja se v glavnem z mesno in mlečno govedorejo. Do nedavna je bilo kmetovanje marsikje še dokaj ekstenzivno, obremenjeno z zaostalo miselnostjo kmetov. Redili so težko govedo za vprego in meso. Sodobno kmetijstvo uvaja več mehanizacije in specializacije v mlečno-mesno in mesno govedorejo (pitanje mladega goveda). Vedno več je kmetij, ki so si s pomočjo zadruga ali tudi same nabavile kosilnice, traktorje z raznimi priključki, modernizirale hleve, nabavile boljšo živino, povečale na njivah in travnikih hektarski donos krmilnih rastlin, olajšale spravilo sena itd.

Proces posodabljanja kmetijske proizvodnje je dolgotrajen in zahteva razen denarja tudi znanje mladih kmetovalcev. Zadruga je organizirala nove mlečne proge in večji odkup mleka. Polkmetje ali mešana gospodinjstva si marsikaj pridelajo sami; tudi lastniki vrtov v mestu si najnujnejšo zelenjavo naberejo na domačih gredah. Sadje si potrošniki sami poiščejo pri kmetih ali v trgovini.

Kmetijska zadruga zaposluje 94 oseb, pičla tretjina je žensk. Razen z lastno kmetijsko proizvodnjo, s pospeševalnim delom in kooperacijo s kmeti se uspešno ukvarja še z drugimi dejavnostmi: trgovino, avtoprevozništvom, predelavo mesa. Klavnico in obrat za predelavo mesa so zgradili leta 1970. Govedo redijo na lastni posesti, razen tega ga kupujejo še od kmetov; prašiče kupujejo predvsem v okolici Ptuja. V mesne izdelke predelajo 30 do 40 % mesa. Med glavnimi kupci mesa sta zdravilišči Laško in Rimske Toplice.

Laško nima večje stalne tržnice, tudi ni dovolj specializiranih trgovin, ker za raznovrstno blago primanjkuje sodobnega ustreznega trgovskega prostora. Več izbire je v celjskih veleblagovnicah in specializiranih trgovinah.

Mesto ni na razpotju glavnih slovenskih prometnic, je pa v njihovi neposredni bližini. Cesta od Celja skozi Laško, Zidani Most proti Krškemu in Zagrebu je posavska bližnjica. Odkar so pred nekaj leti asfaltirali cesto Šmarjeta–Dol pri Hrastniku, so se zasavska rudarsko industrijska mesta precej približala Celju. Ko

bo obsavska cesta proti Litiji gotova, bo tudi ta smer postala zanimiva za Rimske Toplice in Laško. Na cesti Celje–Zidani Most je več zavojev in utesnitev, razen tega je velika ovira podvoz v Tremerjah, ki ga ob večjem deževju doseže Savinja. Po urbanističnem načrtu naj bi se regionalna cesta umaknila v Debru na desno stran železnice s čimer bi razbremenili promet pred zdraviliščem in omogočili prevoz industriji v Rečici.

Razen regionalne ceste sta delno asfaltirani še cesti proti Vrh nad Laškim in Hudi jami. Sodeč po številu avtobusov in vlakov, ki ustavljajo v Laškem, so zveze s Celjem zelo ugodne, pa tudi z drugimi večjimi središči. Povprečno se dnevno vozi iz Celja proti Laškem 550 potnikov, nekoliko več v obratni smeri, med letom se razmerje bistveno ne spreminja. V vročih mesecih ni dijakov z mesečnimi vozovnicami, zato pa je več kopalcev, namenjenih v Laško in Rimske Toplice. Tudi na elektrificirani železnici občutijo zimsko in letno sezono; več potnikov z mesečnimi vozovnicami je v hladnih mesecih.

Geološko tektonski razvoj je omogočil na širšem celjskem področju nastanek zdravilišč ob termalnih in mineralnih izvirih. Na tej osnovi se razvija v Laškem zdraviliški in rekreacijski turizem. Pri tem pa ne smemo prezreti naravnih lepot in kulturno zgodovinskih znamenitosti kraja in okolice. Sredogorski vrhovi, porasli z mešanimi gozdovi, nižje travnate planote in kopaste gorice ter tesne debrske, mestoma kanjonske doline, ustvarjajo svojevrstno pokrajino, posejano z zaselki, manjšimi vasi in domačijami kmetov ter domovi polproletarcev in delavcev. Savinja je bila nekdanj s splavi in ribami privlačna, sedaj je zaradi industrijskih odplak onesnažena in mrtva. Tudi spodnji tok Rečice ni čist, tako da bi za gojitev postrvi lahko prišel v poštev le njen zgornji del, pa Lahomnica in sosednja Gračnica. Ribolov in lov gospodarsko sicer malo pomenita, sta pa prijetna rekreacija za domačine. Manj zadovoljni so nekateri višinski kmetje, katerim divjad, zlasti divji prašiči, povzročajo precej škode.

Za aktivni počitek turista je sproščena hoja po zdravilni kopeli pravo poživilo, zato bi bilo potrebno urediti v širši okolici še več sprehajalnih poti s klopmi in primerno urejenimi okrepčevalnicami. Do planinske kočice na Šmohorju se lahko pripeljemo, od tod pa so lepi izleti na bližnje vrhove: Malič, Gozdnik in Mrzlico. Smučanje na Svetini in Šmohorju bi lahko kombinirali s kopanjem v termalni vodi. Naj navedemo še izlete v sosednje kraje in gore: Vrh nad Laškim, Breze, slap v Tevčah, Kopitnik, Gore, Veliko Kozje itd. Kulturnozgodovinskih znamenitosti Laškemu ne manjka, saj je staro mestno središče en sam zgodovinski spomenik. Med najdragocenejše umetnostne zgodovinske spomenike v Sloveniji sodijo leta 1926 odkrite 400 let stare freske v gotskem slogu pozidani cerkvici na

Marija Gradcu. Pri ponovnih restavratorskih delih (1965–1968) so odkrili še nove poslikane površine (46).

Zdravilišče ima v laškem turizmu vodilno mesto. Od skupnega števila ležišč za goste (533) odpadeta na zdravilišče domala dve tretjini. Zasebni sektor razpolaga v okviru turističnega društva s 127 posteljami, hotel Savinja ima 37 ležišč in restavracija Hum 10; razen tega je v planinskem domu na Šmohorju še 55 ležišč. Zasebne sobe oddaja 26 gospodinjstev. Leta 1975 je obiskalo Laško skupno 6977 gostov, od tega 365 inozemcev (9,2 %). Od skupnega števila nočitev 90.770 je odpadlo na tuje goste komaj 4,4 %. Največ gostov je bilo v zdravilišču (52,9 %), nato v hotelu Savinja in Humu (43,1 %), pri zasebnikih pa je stanovalo samo 4 % gostov. Turist, ki ostane v kraju dalj časa, porabi več kot prehodni obiskovalec, razen tega se bolj seznani z ljudmi in okolico in je lahko najboljša reklama. Povprečno so se zadrževali domači gosti v Laškem 13,9 noči, tuji pa približno polovico manj. V zdravilišču so ostali pacienti (leta 1975) povprečno 21,6 noči. Daljša doba bivanja v zdravilišču je povezana z zdraviliško nego. Hotel Savinja in restavracija Hum sta za domače turiste izrazito prehodnega značaja. Zasebne sobe oddajajo predvsem v topli polovici leta, medtem ko sta zdravilišče in hotel Savinja enakomerno zasedena skozi vse leto. Tradicionalni turisti iščejo v Laškem predvsem zdravje, mir in počitek, zato prevladujejo starejši ljudje.

Največja tradicionalna turistična prireditve je sredi julija »Teden piva in cvetja«. Pri kulturno zabavnih prireditvah bo treba še nadalje iskati izvirnosti.

Urbanistični načrt predvideva ob Savinji severno od zdravilišča rekreacijske objekte: odprte kopalne bazene, razna igrišča, hotel idr. V bližnjih Jagočah naj bi se usmerili v kmečki turizem, podobne možnosti se odpirajo tudi kmetijam na Svetini in Šmohorju.

Laške toplice obstajajo uradno že od srede prejšnjega stoletja. Staro zajetje, pri katerem se je topla voda mešala s podtalnico Savinje, je dotrajalo. Nove hidrološke raziskave so s pomočjo sklada Borisa Kidriča odkrile več pozitivnih vrtin. Sedanje zajetje daje 10 l/sek vode iz globine 77 m in temperaturo 32° C. Laške toplice uvrščamo med akrototermne (38, 52). V »Zavodu za medicinsko rehabilitacijo invalidov – Zdravilišče Laško« zdravijo travmatološke, ortopedske in revmatološke primere, npr. sklepe, kosti, živčno mišični sistem idr. Število v zdravilišču nastanjenih in ambulantno zdravljenih bolnikov se je od leta 1954 do 1970 gibalo od 1756 do 3000; izjemen prehodni padec so zabeležili samo leta 1967 v zvezi z ostrimi ukrepi gospodarske reforme. Leta 1975 so sprejeli 3690 pacientov. Zdravilišče je vsa leta premagovalo razne težave, zlasti pa prostorsko utesnjenost v starih zgradbah. V začetku leta 1976 so odprli nov zdraviliški hotel s termalnim bazenom (24 x 12 m). Z novim hotelom so se kapacitete zdravilišča povečale približno za 40 %. Novi objekt je nekoliko stran od prometnega hrupa

in bliže Savinji. Največ pacientov je leta 1975 poslala Skupnost socialnega in zdravstvenega varstva Ljubljana (36,5 %), sledijo Celje (12,2 %), Maribor, Ravne, Kranj, Novo mesto idr. Delež inozemskih gostov je bil na splošno skromen, najraje so prihajali Italijani, Avstrijci in Nemci iz Zvezne republike Nemčije. Naraščajoče število pacientov je zahtevalo tudi več zdravstvenega in drugega kadra z različno izobrazbo in kvalifikacijo. V zdravilišču je redno zaposlenih 151 oseb, dobra četrtina je zdravstvenih delavcev; prevladujejo (81,4 %) ženske moči. Zdravilišče fluktuacije delovne sile skoraj ne pozna. Obstoječe nastavitvene prostore v Debru in Rečici nameravajo v prihodnosti uporabiti za razne delavnice, skladišča ipd.

Kratek regionalno geografski pregled Laškega z bližnjo okolico naj bi bil uvod v nadaljnje podrobnejše študije o družbeno gospodarskih, demografskih, socialnih in drugih sodobnih spremembah in dosežkih omenjenega področja ter ostalih delov laške občine.

Literatura:

1. Munda, M.: Geološko kartiranje med Hrastnikom in Laškim. *Geologija* 1953.
2. Hamrla, M.: Geološke razmere ob severnem robu laške sinklinale vzhodno od Savinje. *Geologija* 1954.
3. Rakovec, I.: Morfološki razvoj v območju posavskih gub. *Geografski vestnik* 1931.
4. Kossmat, F.: Die adriatische Umrandung in der alpinen Faltenregion. *Mitteilungen geol. Ges. – Wien*, 1913.
5. Teller, F.: Geološka karta Celje – Radeče. – Wien, 1907.
6. Faninger, E.: Magmatske kamenine v Kamniških Alpah in pri Laškem. *Geologija* 1961.
7. Podatki o klimi: Hidrometeorološki zavod Ljubljana. Program zdraviliško turističnega centra v Laškem 1969.
8. Podatki o rečnem režimu in pretokih na Savinji. Hidrometeorološki zavod v Ljubljani. Urbanistični program občine Laško 1969.
9. Orožen, J.: Laško in okolica. – V *Iz trpljenja in krvi*. – Celje, 1958.
10. Kos, M.: Zgodovina Slovencev. – Ljubljana, 1955.
11. Schmutz, K.: Hist. top. Lexikon von Steiermark. – Graz, 1822.
12. Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark. – Graz 1872.
13. Leksikon občin za Štajersko, izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 21. decembra 1900. – Dunaj, 1905.
14. Spezial Ortsrepertorium von Steiermark. – Wien, 1893.
15. Vollständiges Ortschaften – Verzeichniss. – Wien, 1882.
16. Spezial Ortsrepertorium der österreichischen Länder Steiermark. – Wien, 1917.
17. Stanovništvo po glavnem zanimanju u Dravskoj banovini po občinama 1931, rokopis.
18. Definitivni rezultati popisa stanovništva. – Beograd, 1931.
19. Leksikon Dravske banovine. – Ljubljana, 1936.
20. Konačni rezultati popisa stanovništva. – Beograd, 1948.
21. Popis stanovništva 1953. – Beograd, 1958.

22. Popis stanovništva 1961. – Beograd 1961.
23. Popis prebivalstva 1971 za laško občino. – Beograd, 1974, Knjige X, XII, VIII.
24. Podatki o doseljivanju in izseljivanju prebivalstva. Skupščina občine Laško.
25. Podatki o poklicnem usmerjanju otrok in o brezposelnosti.
Komunalni zavod za zaposlovanje Celje.
26. Pelko, M.: Problemi rudarjenja na področju Hrastnik – Laško (tipkopis).
27. Pelko, M. : Rudnik Laško. – V Iz trpljenja in krvi. – Celje, 1958.
28. Podatki o proizvodnji premoga, o njegovi prodaji itd. Rudnik rjavega premoga Laško.
29. Vrišer, I.: Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje, Hrastnik. – Ljubljana, 1963.
30. Pivovarna Laško, Lesna industrija Bor Laško, tekstilna tovarna Volna Laško.
31. Vilhar, F. in A. Ferjančič: Pivovarna Laško in Volna Laško. – V Iz trpljenja in krvi.
Celje, 1958.
32. Podatki o obrti. Skupščina občine Laško.
33. Podatki o kmetijstvu. Kmetijska zadruga Laško.
34. Jožefinski in franciscejski kataster za leto 1827. Državni arhiv SRS Ljubljana.
35. Vatovec, F.: K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja. – Ljubljana, 1927.
36. Vatovec, F.: Kolonizacija laškega okraja v luči krajevnih in ledinski imen. – ČZN 1929.
37. Ilešič, S.: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. – Ljubljana, 1950.
38. Podatki o prometu: železniška postaja Laško, avtobusno podjetje Izletnik Celje.
39. Erjavec, F.: Programi zdraviliško turističnega centra v Laškem. – Laško, 1969.
40. Turistično društvo Laško.
41. Zavod za medicinsko rehabilitacijo invalidov – zdravilišče Laško.
Zaključni računi 1953–1975.
42. Rybář, M.: Janez Krstnik Valvasor in laški špital. Naše delo – glasilo skupščine Laško,
letnik 1970 –1971.
43. Ilustrirani Slovenec. Ljubljana 16.oktobra 1927.
44. Vrišer, I. in M. Zupan: Mala mesta v SR Sloveniji. Priloge II. – Ljubljana, 1969.
45. Curk, J.: Sakralni spomeniki na območju občine Laško. – Celje, 1967.
46. Rybář, M.: Pripombe k Curkovemu topografskemu gradivu za občino Laško.
Celjski zbornik 1969/70.
47. Stopar, I.: Nova odkritja v cerkvi Marija Gradec pri Laškem. – Celjski zbornik 1968.
48. Rebeušek, L.: O pomenu in problematiki prirodnih zdravilišč celjskega področja.
Celjski zbornik 1957.
49. Naše delo – glasilo skupščine občine Laško. 1969, št. 1, letnik 1970 in letnik 1971, št. 1–6.
50. Proračun Občine Laško za leto 1970.
51. Ortl, F.: Gospodarske značilnosti pivovarstva s posebnim poudarkom na pivovarni Laško.
Diplomsko delo. – Laško, 1969.
52. Urbanistični program občine Laško 1969, V. Kokole: Demografija Laškega.
Urbanistični institut SRS I. 1966.
53. Kokole, V.: Centralni kraji v SR Sloveniji. – Geografski zbornik 1971.
54. Orožen, J.: Zgodovina Celja in okolice. – Celje, 1971.
55. Trauner, L.: Das Mittelmeerklima mit besonderer Berücksichtigung
der Adria-Differenzialtherapie in Wechsel der Jahreszeiten. Hippokrates.
Heft 4. – Stuttgart, 1961.
56. Pučnik, J.: Bioklimatske značilnosti Slovenije v luči zdravstvenega turizma.
Ljubljana. – Turistični vestnik 1970, št. 5.
57. Letna poročila zveze naravnih zdravilišč SR Slovenije. – Celje, 1957–1972.
58. Osnutek družbenega plana občine Laško 1976–1980.

LAŠKO KOT UPRAVNOPOLITIČNO SREDIŠČE SVOJE POKRAJINE

Tone Kolšek*

V geografskem pogledu laško ozemlje ni izrazito zaključena celota, ki bi si že s tem pogojem izoblikovalo svoje naravno upravnotpolitično, gospodarsko in kulturno središče. Prostor zajema alpsko predgorje, ki je zelo razgibano in mu je težje načrtati izrazite in trdne naravne meje. Nemara je tudi ta okoliščina prispevala k temu, da je središčna vloga Laškega v preteklosti precej nihala: zdaj je bila večja, pa spet manjša. Gotovo je, da je pomen Laškega zmanjševala tudi neposredna bližina Celja, ki je v teku zgodovinskega razvoja postalo pomembnejši center razmeroma velikega zaledja.

Laška občina kot sedanja upravnoteritorialna in družbenopolitična skupnost je nastala v postopnem razvoju po drugi svetovni vojni. Sedanji obseg je dosegla leta 1963. Vendar je bilo Laško središče širše pokrajine že pred tem, in zato je prav, da na kratko spremljamo ta razvoj še nekoliko dlje v preteklost. Namen tega prispevka je, da osvetli vlogo Laškega v upravnotpolitičnem oziru, s prikazom sprememb v upravnotpolitični in oblastni razdelitvi tega prostora, ne da bi se spuščal v obravnavanje pristojnosti in pravic samih oblastnih organov, stopnjo samoupravnih pooblastil in podobno.

Oris stanja pred letom 1850

Ko je država začela namesto prejšnje fevdalne oblasti uvajati svoje lastne organe, kar je bilo povezano tudi z novo upravnotpolitično oziroma teritorialno razdelitvijo, je bila sprva še prisiljena, da je to ureditev naslonila na bivše fevdalne institucije. Razmere v tem prehodnem razdobju naj osvetli v kratkem naslednji oris.

Po izumrtju velikih fevdalnih rodbin v zgodnjem srednjem veku je Laško postalo v 13. stoletju pomemben deželnotknežji fevd Habsburžanov. Laška gosposčina

* Tone Kolšek 1930–1980, arheolog, arhivist, ravnatelj Zgodovinskega arhiva v Celju. Prispevek je nastal pred letom 1977.

je bila sedež velikega urada s štirimi poduradi, ki je zajemal obsežen svet od Trbovelj do neposredne bližine Celja. Na istem ozemlju je laška gosposčina izvrševala tudi deželnoknežje krvno sodstvo. Enako pomembno vlogo sta na sedanjem laškem ozemlju tostran Save imeli še gosposčini Jurklošter (vzhodni del) in Loka (južni del), ki sta imeli tod bolj strnjeno posest. Onstran Save pa so bile Radeče prav tako sedež samostojne gosposčine. Sicer pa je bilo v pogojih fevdalne razdrobljenosti ozemlje še bolj razkosano, saj so vmes cela naselja pripadala še drugim gosposčinam (tudi cerkvenim), ali pa so bili celo kmetje ene vasi podložniki dveh ali več zemljiških gospodov.

Omenjene tri gosposčine so bile osnova tudi v izvedenih reformah Marije Terezije in Jožefa II. v 18. stoletju, ki pomenijo med drugim tudi zarodek moderne državne uprave. Že Marija Terezija je, prvenstveno iz vojaških razlogov, osnovala majhne popisne ali konskripcijske občine. Jožef II. pa je uvedel davčne občine, ki so se združevale v naborne ali davčne okraje. Sedeži teh okrajev so postale nekatere gosposčine, ker pač država ni imela dovolj denarja, da bi jih organizirala po svoje.

Po tej upravni organizaciji je bilo celjsko okrožje (kresija) razdeljeno na štiri-deset davčnih okrajev in je segalo od Drave in Pohorja na severu do Sotle in Save na jugu. Naše obravnavano ozemlje tostran Save (onstran Save je spadalo h Kranjski in ga opuščamo) je bilo razdeljeno na tri davčne okraje: Laško, Jurklošter in Loka (glej karto II*). Laški okraj je imel 17 davčnih, te pa 42 popisnih občin, Jurklošter 9 davčnih in 26 popisnih občin, Loka pa je imela 7 davčnih in 14 popisnih občin.¹

Z izdelavo t. i. franciscejskega katastra pod Franzem II. (1824/25) so davčne občine začeli imenovati tudi katastrske občine. Že takoj je treba omeniti, da so pozneje katastrske občine bile ves čas osnova tudi za upravne ali politične občine, saj je ena ali več katastrskih občin sestavljala hkrati tudi upravno občino. Pri tem so se strogo držali načela nedeljivosti katastrske občine, od katerega so začeli odstopati šele v novejšem času, kar ni vselej prispevalo k večji urejenosti stanja, prej nasprotno.

Ta razdelitev se je ohranila do nastanka moderne občine. Vidimo, da je bilo Laško v tem času središče razmeroma velikega ozemlja, saj je merilo skoraj 17.140 oralov ali 98,63 km² in imelo 5.198 prebivalcev (leta 1849). Severna meja je že enaka pozneje ustaljeni, na jugozahodu pa je laška gosposčina segala čez k. o.

¹ Popis davčnih občin v celjskem okrožju v pripravljalnem elaboratu za organizacijo okrajnih sodišč 1849/50, Zgodovinski arhiv v Celju, fond Mestne občine Celje, fasc. 64/1850. Kot pripomoček tudi: Carl Schmitz, Historisch Topographisches Lexicon von Steiermark, I–IV. – Graz, 1822.

Sv. Jurij ob Turju vse do Save. Skupaj z gosposčinama Jurkloster in Loka je bilo sedanje ozemlje laške občine tostran Save v celoti pokrito, s tem da je na jugovzhodu vključevalo še poznejšo občino Loko, na severu pa je spadala zraven še k. o. Svetina, ki je v poznejšem času bila vedno izven laškega vplivnega območja. Ozemlje vseh treh gosposčin je merilo 227,64 km². Trboveljsko-hrastniško ozemlje, ki je bilo že ob novi in sledeči upravni razdelitvi pripojeno k laškemu teritoriju, je v tem času spadalo pod davčni okraj gosposčine v Preboldu.

Tako izvedena prvotna državna uprava je bila torej še vedno ostanek pretekle fevdalne dobe in njenih ustanov.

Nova državna uprava (1850 – 1918)

Korenite družbenoekonomske in politične spremembe, ki jih je prinesla revolucija leta 1848/49, se niso izražale samo v kmečki odvezi in drugih dosežkih, ampak so privedle tudi do nove državno-politične in upravne ureditve države. Nastala je nova občina kot najmanjša upravna enota, na katero je sedaj državna oblast namesto prejšnje gosposčinske prenesla izvrševanje neposredne oblasti. Osnutek zakona o občinah je bil sprejet že na državnem zboru v Olomoucu 17. marca 1849. Odlok o imenih novih občin je izdalo notranje ministrstvo 4. februarja 1850. Že 20. septembra 1850 je namestništvo v Gradcu objavilo imena novih občin, hkrati s pregledom upravne razdelitve Štajerske na okrožja, okrajna glavarstva, sodne in davčne okraje.²

Naše ozemlje je spadalo pod mariborsko okrožje, ki je imelo 6 okrajnih glavarstev: Maribor, Ljutomer, Ptuj, Slovenj Gradec, Celje in Brežice. Celjsko okrajno glavarstvo kot višja politična oblast je v svojem teritorialnem območju združevalo 6 sodnih in davčnih okrajev (Gornji grad, Vransko, Celje, Konjice, Šmarje pri Jelšah in Laško) ter 86 »krajnih« in 257 katastrskih občin.

Po tej upravni razdelitvi Laško ni postalo sedež višje politične oblasti, dobilo pa je okrajno sodišče in davkarijo. Tako kot Laško so bile od 1850 do 1941 tudi Radeče sedež okrajnega sodišča. Z nastankom laškega sodnega okraja so že bile začrtane meje, ki jih je Laško zadržalo do konca stare jugoslovanske dobe (glej karto III).

V primerjavi s prejšnjim stanjem je laški sodni okraj zajel vse območje bivših treh gosposčin (razen k. o. Svetina), pridobil pa še Hrastnik in Trbovlje.

² Allgemeines Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Steiermark, XXI, Erlass No. 378. – Graz, 1850.

V laškem sodnem okraju so bile naslednje občine:

1. Občina Laško (k. o. Laško, Podvin, Rifengozd, Lahomšek, Lahomno, Plazovje, Lažiše, Lože);
2. Občina Sv. Krištof (k. o. Sv. Krištof, Tremerje, Slivno, Rečica, Marno, Sv. Jedert, Belovo, Sv. Štefan, Sv. Jurij ob Turju);
3. Občina Trbovlje (k. o. Trbovlje, Ojstro, Knezdol, Hrastnik, Sv. Marko);
4. Občina Dol (k. o. Dol);
5. Občina Lešje (k. o. Marijina vas, Mrzlo polje);
6. Občina Sv. Lenart (k. o. Sv. Lenart, Mišji dol);
7. Občina Paneče (k. o. Paneče);
8. Občina Sv. Rupert (k. o. Sv. Rupert, Sv. Peter, Trobni dol);
9. Občina Loka (k. o. Loka, Radež, Sv. Peter, Sv. Jurij, Okroglice, Lokavec, Širje).

V naslednjih desetletjih do konca avstrijske dobe je bilo še nekaj sprememb. Leta 1865 so se s sklepom štajerskega namestništva združile bivše občine Sv. Lenart, Lešje in Paneče v eno občino Jurkloster (Jurjev kloster).³ Z zakonom z dne 5. decembra 1872⁴ je bila bivša večja občina Laško razdeljena tako, da je deželnoknežji trg Laško bil odtlej samostojna občina, odcepile pa so se k. o. Podvin, Rifengozd, Lahomšek, Lahomno, Plazovje, Lažiše in Lože ter združile v novo občino Marija Gradec. Gotovo moremo v tem videti uresničitev težnje tržanov Laškega, da dobijo lastno občino, kjer kmečko okolje ne bi moglo vplivati na trške zadeve in njegovo samoupravo. Dodajmo še, da je bila okolica slovenska, v trgu pa je npr. ob ljudskem štetju leta 1890 od skupnih 798 prebivalcev navedlo kot nemški občevalni jezik 536 ljudi ali dobrih 67 odstotkov!

Z razglasom dne, 16. marca 1910⁵ je bil potrjen sklep štajerskega deželnega odbora, po katerem je bila ponovno ustanovljena nova občina Sv. Lenart nad Laškim, ki je obsegala katastrsko občino Sv. Lenart in del razdeljene katastrske občine Mišji dol (Mišji dol I). Leta 1915 so jo še nekoliko povečali.⁶

Stanje v sodnem okraju ob preobratu ponazoruje karta IV. V upravnopolitičnem oziru je bil laški sodni okraj še vedno sestavni del okrajnega glavarstva v Celju.

³ Landesgesetz- und Verordnungsblatt für das Herzogthum Steiermark, XIV, razglas 23. – Graz, 1865.

⁴ dtto, XVII, razglas 43. – Graz, 1872.

⁵ dtto, IX, razglas 31. – Graz, 1910.

⁶ dtto, LV, razglas 69. – Graz, 1915.

Med obema vojnama

Ta razdelitev se je v novi državni ureditvi leta 1918 ohranila. Uredba o razdelitvi države na oblasti⁷ je leta 1922 za sodni okraj Laško uvedla srez Laško kot novo občo upravno enoto.

Občino Sv. Rupert so priključili celjskemu srezu, ki je spadal pod mariborsko oblast, medtem ko je bil laški srez vključen v ljubljansko oblast. Sreski poglavar kot neposredni izvrševalec obče upravne oblasti je začel z delom 1. julija 1924.⁸

Po časovnem zaporedju je treba na tem mestu omeniti dvoje kraljevskih ukazov, s katerima sta bila trga Radeče in Laško proglašena za mesti: Radeče 15. junija 1925⁹, Laško pa 17. julija 1927.¹⁰

Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja (3. oktober 1929) in zakon o banski upravi (7. november 1929) sta ukinila oblasti. Slovensko ozemlje je bilo združeno v »Dravski banovini«. Laški okraj (srez) ob tem ni doživel sprememb, prav tako ne občine v njem. Pač pa je uredba o spojitvi občin v dravski banovini¹¹ prinesla v laški pokrajini nekatere novosti. Namen ukrepov je bil predvsem zmanjšati število občin, kar pa je marsikje med prebivalstvom rodilo odpor in oblast zamisli ni mogla izvesti povsod v celoti.

Spremembe v laškem okraju so bile po tej uredbi naslednje: Občina Dol se je preimenovala v občino Hrastnik – Dol, s sedežem v Dolu. Občino so tudi povečali s priključitvijo katastrske občine Hrastnik in vzhodnega dela katastrske občine Ojstro, ki so jo tako razdelili. S tem so zmanjšali upravno občino Trbovlje. Občina Jurklošter je ostala nespremenjena, prav tako tudi občini Laško in ozemlje upravne občine Loka pri Zidanem Mostu. Zadnjo so preimenovali v občino Zidani Most, njen sedež pa je ostal v Loki. Občini Marija Gradec so priključili katastrsko občino Sv. Peter iz upravne občine Sv. Rupert, občini Sv. Lenart nad Laškim pa katastrski občini Sv. Rupert in Trobni dol iz upravne občine Sv. Rupert. Vidi-mo, da je bila s tem ukinjena upravna občina Sv. Rupert, ki je spadala od leta 1922 pod celjski okraj, njeno ozemlje pa je bilo ponovno pripojeno laškemu srezu. Občina Sv. Krištof je zadržala prejšnje stanje.

Leta 1937 sta se združili občini Laško in Marija Gradec v novo občino Laško s sedežem v Laškem.¹² Ta občina je bila ozemeljsko enaka stanju pred letom

⁷ Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 49–134/22. – Ljubljana, 1922.

⁸ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 47/1924.

⁹ dtto, št. 86/1925, tudi Službene novine kraljevine SHS, št. 205/1925.

¹⁰ dtto, št. 90/1927, tudi Službene novine kraljevine SHS, št. 183/1927.

¹¹ Službeni list kraljevine banske uprave Dravske banovine, št. 73–469/1933.

¹² dtto, št. 83–531/1937.

1872, povečana pa za katastrsko občino Sv. Peter. Laški srez je tako pred vojno imel 7 občin (glej karto V). T. i. komasacija občin v laškem srezu stanja ni bistveno spreminjala. V splošnem je to ozemlje v slabih sto letih doživelo manj sprememb kot drugod.

Med okupacijo

Okupatorska uprava je v laško ozemlje vnesla tisto dvojnost, ki se je obdržala vse do nastanka sedanje občine. Z uredbo šefa za civilno upravo na Spodnjem Štajerskem¹³ je bil bivši laški okraj seveda ukinjen, teritorij pa razdeljen na celjsko in trboveljsko okrožje (glej karto VI). V upravni razdelitvi se je zgodilo prvič, da je bilo v kako upravno enoto (okrožje) vključeno tudi ozemlje onstran Save z Radečami, ki je bilo prej vedno ločeno od Laškega.

Trboveljsko okrožje se je nekoliko čudno zajedlo v laški prostor, kar je bila gotovo posledica okupatorjeve težnje, da bi si z brežiškim in trboveljskim okrožjem zagotovil dovolj širok obmejni pas vzdolž Save.

Iz karte VI vidimo, da je bila okupatorjeva občina večja. Občini Laško in Rimske Toplice sta bili v celjskem okrožju, Jurklošter, Radeče in Zidani Most pa v trboveljskem. Upravne občine so sestavljale naslednje katastrske občine:

1. Občina Laško: Laško, Lahomno, Lahomšek, Podvin, Rečica, Rifengozd, Sv. Krištof, Sv. Lenart, Sv. Peter, Sv. Rupert, Slivno in Tremerje.
2. Občina Rimske Toplice: Lažiše, Lože, Plazovje, Sv. Jedert in Belovo.
3. Občina Jurklošter: Marijina vas, Mišji dol I in II, Mrzlo polje, Paneče in Trobni dol.
4. Občina Radeče: Hotemež, Njivice, Podkraj, Radeče, Svibno in Vrhovo.
5. Občina Zidani Most: Loka, Lokavec, Okroglice, Radež, Sv. Jurij, Sv. Peter in Širje.

Vzporedno z okupacijsko upravo, ki se ji je naše ljudstvo nerado podrejalo in jo priznavalo, so z nastajanjem osvobojenega ozemlja (Kozjansko) vznikali tudi organi ljudske oblasti in uprave. Kjerkoli se je pokazala možnost, so terenski odbori OF oblastvene funkcije prepuščali izvoljenim narodnoosvobodilnim odborom, sami pa zadržali samo politično vlogo. Ker so se razmere nenehno spre-

¹³ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, Nr. 100 in 101 z dne 19. in 29. oktobra 1942.

minjale, je bilo treba tudi izvajanje oblastvenih in upravnih nalog prilagajati vsakokratnemu stanju. Medtem ko so bili množična baza osvobodilnega gibanja terenski (vaški) odbori OF, je bilo sedanje laško ozemlje tisto prehodno območje, kjer so se prepletali vplivi okrožnih odborov OF Celja, revirjev in Kozjanskega.¹⁴

Po osvoboditvi do nastanka občin-komun

Po osvoboditvi je prvo upravno razdelitev določil Zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije z dne, 8. septembra 1945¹⁵. Po tej razdelitvi je območje sedanje občine Laško spadalo kot celota v sklop celjskega okrožja, v tem okviru pa je bilo razdeljeno na okraja Celje-okolica s sedežem v Celju in okraj Trbovlje.

V celjskem okraju so bili naslednji kraji sedeži najmanjših upravnih enot: Debro, Gornja Rečica, Henina, Jurklošter, Kuretno, Laško, Lokavec, Mala breza, Marija Gradec, Marof, Rifengozd, Spodnja Rečica, Sv. Lenart, Sv. Rupert, Tremmerje in Trobni Dol. V okraju Trbovlje so bili kraji: Radeče, Rimske Toplice, Sv. Jedert in Zidani Most.

S tem zakonom še ni bila točno določena razmejitev po katastrskih občinah. V bistvu je bilo uzakonjeno stanje, ki se je uveljavilo še med NOB, ko so v teh krajih delovali narodnoosvobodilni odbori, in se je utrdilo v prvih mesecih po osvoboditvi.

Novi zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije je izšel 3. aprila 1946¹⁶, ki je predvideval razdelitev LRS na pet okrožij in 27 okrajev.

Območje sedanje občine Laško naj bi bilo še naprej razdeljeno med okraja Celje-okolica in Trbovlje.

V celjskem okraju bi bili sedeži upravnoteritorialnih enot in ljudske oblasti kraji Jurklošter, Laško, Rečica, Rimske Toplice in Sv. Rupert, v trboveljskem okraju pa Radeče, Zidani most in deloma Loka pri Zidanem Mostu (del k. o. Sv. Peter z delom naselja Obrežje). Izvršitev te razdelitve pa je zadržal zakon z dne, 26. junija 1946¹⁷.

Očitno izvedba tega zakona ni ustrezala zahtevam prvega povojnega časa, ko so bili potrebni še številnejši nižji organi oblasti, kot pa jih je predvidel zakon. Njegova izvedba bi pomenila skoraj v celoti obnovev predvojnega stanja.

¹⁴ Podroben opis v posebni razpravi tega zbornika.

¹⁵ Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, št. 33–231/1945.

¹⁶ Uradni list Ljudske republike Slovenije, št. 26–119/1946.

¹⁷ dtto, št. 44–168/1946.

Novi zakon z dne, 10. septembra 1946¹⁸ je obdržal razdelitev LRS na enako število okrožij in okrajev, povečal pa je število krajev kot sedežev najnižjih upravnih in oblastnih enot. Imenovali so se krajevni ljudski odbori in so bili organi državne uprave in oblasti¹⁹.

Izvedena upravna razdelitev je na teritoriju sedanje laške občine bila taka:

V okraju Celje

1. KLO Debro (k. o. Rečica-del, k.o. Slivno-del, k.o. Tremerje);
2. KLO Henina (k. o. Paneče-del);
3. KLO Jurklošter (k. o. Mišji dol-del, k.o. Paneče-del);
4. KLO Kuretno (k. o. Sv. Krištof);
5. KLO Laško (k. o. Laško);
6. KLO Marija Gradec (k. o. Lahomno, k. o. Lahomšek, k. o. Lažiše, k. o. Lože-del, k. o. Plazovje-del, k. o. Sv. Peter-del);
7. KLO Marof (k. o. Marijina vas-del, k. o. Mrzlo polje, k. o. Trobni dol-del);
8. KLO Rečica (k. o. Rečica-del, k. o. Slivno-del);
9. KLO Rifengozd (k. o. Podvin, k. o. Rifengozd);
10. KLO Rimske Toplice (k. o. Belovo-del, k. o. Lokavec-del, k. o. Lože-del, k. o. Plazovje-del);
11. KLO Sv. Jedert (k. o. Belovo-del, k. o. Sv. Jedert);
12. KLO Sv. Lenart nad Laškim (k. o. Lože-del, k. o. Mišji dol-del, k. o. Sv. Lenart, k. o. Trobni dol-del);
13. KLO Sv. Rupert nad Laškim (k. o. Sv. Peter-del, k. o. Sv. Rupert, k. o. Trobni dol-del).

V okraju Trbovlje

14. KLO Loka pri Zidanem Mostu (k. o. Lokavec-del, k. o. Sv. Peter (prej Sv. Peter pri Loki) – del, k. o. Loka, k. o. Okroglice, k. o. Radež);
15. KLO Radeče (k. o. Hotemež-del, k. o. Njivice, k. o. Podkraj-del, k. o. Radeče, k. o. Svibno);
16. KLO Vrhovo (k. o. Hotemež-del, k. o. Vrhovo);
17. KLO Zidani Most (k. o. Sv. Peter-del, k. o. Širje-del).

¹⁸ dtto, št. 62–242/1946.

¹⁹ dtto, št. 15–62/1946.

Zakon o spremembah Zakona o upravni razdelitvi LRS z dne 23. januarja 1947²⁰ je ukinil okrožja, zadržal pa enako število okrajev. Pristojnost okrožij je prešla delno na vlado LRS, delno pa na okraje.

Ozemlje sedanje laške občine je ostalo še naprej razdeljeno med okraja Celje-okolica in Trbovlje. Krajevni ljudski odbori so bili isti.

Tudi zakon leta 1948²¹ na območju sedanje laške občine ni prinesel bistvenih sprememb. Prenehal je le krajevni ljudski odbor Henina, ki se je v celoti priključil h KLO Jurklošter, od KLO Sv. Jedert pa so del k. o. Sv. Jedert z delom naselja Sevce priključili h KLO Rimske Toplice.

Leta 1949 se je z zakonom z dne, 25. oktobra 1949²² na območju občine Laško izvršila ta sprememba, da se je od KLO Loka pri Zidanem Mostu odcepil del k. o. Lokavec in priključil h KLO Rimske Toplice, ki je odtlej obsegal celotno katastrsko občino, od KLO Radeče pa se je odcepil del k. o. Njivice (Stari dvor) in k. o. Svibno (Čimerno, Jagnjenica, Svibno) ter se priključil h KLO Jagnjenica.

Drugače je ta zakon prinesel spremembo še v tem, da so bile osnovane nove upravnoteritorialne enote – oblasti (goriška, ljubljanska in mariborska). Oba okraja, med katera je bilo razdeljeno laško ozemlje (Celje-okolica, Trbovlje), sta pripadla pod ljubljansko oblast. Razdelitev Slovenije na oblasti pa je bila kratkotrajna; ukinjene so bile že v začetku leta 1951²³.

Že čez nekaj dni²⁴ sta se združila KLO Debro in KLO Kuretno v nov krajevni ljudski odbor Debro-Kuretno, s tem, da je bil odcepljen od k. o. Tremerje del katastrske občine z naseljem Tremerje, ki se je priključilo k okraju Celje-mesto. Ob tej priložnosti se je tako na tem kraju določila sedanja celjsko-laška meja. Prej je celotna k. o. Tremerje gravitirala k Laškemu.

Upravnoteritorialne spremembe od osvoboditve do leta 1952 na ozemlju sedanje občine Laško niso zavzele večjega obsega. Število krajevnih ljudskih odborov se je od sedemnajst leta 1946 zmanjšalo na petnajst.

Leto 1952 pomeni nov korak pri oblikovanju upravnoteritorialnih enot in hkrati organov ljudske oblasti. Ponovno se pojavi pojem občine. Novi zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine je izšel 18. aprila 1952²⁵. Ozemlje LRS je bilo razdeljeno na mesta, okraje in občine. Mesta v smislu zakona so bila Ljubljana, Maribor in Celje. Ljubljana je bila razdeljena še na ožje mestno območje ter občini Polje in Šentvid. Število okrajev se je s prejšnjih

²⁰ dtto, št. 5–21/1947.

²¹ dtto, št. 9–55/1948.

²² dtto, št. 33–206/1949.

²³ dtto, št. 4–21/1951.

²⁴ dtto, št. 35–220/1949.

²⁵ dtto, št. 11–39/1952.

27 zmanjšalo na 19, občin pa je bilo 369. Ozemlje sedanje laške občine je ostalo razdeljeno med okraja Celje-okolica in Trbovlje. V okraju Celje – okolica so nastale nove občine: 1. Breze, 2. Jurklošter, 3. Mestna občina Laško, 4. Rečica in 5. Rimske Toplice. V okraju Trbovlje pa: 6. Mestna občina Radeče (glej karto VIII).

V primerjavi s prejšnjim stanjem vidimo, da je občina Breze (prej Sv. Rupert) priključila od prejšnjega KLO Marija Gradec del k. o. Sv. Peter pri Jurkloštru (sedaj Olešče).

Občina Jurklošter se je povečala s teritorijem bivših KLO Marof in Sv. Lenart nad Laškim.

Mestna občina Laško se je ponovno povečala in zajela nekdanji »zgodovinski« teritorij. Nastala je iz prejšnjih območij KLO Laško, Marija Gradec, Rifengozd in Sv. Lenart, pridobila pa je še del k. o. Svetina s Požnico (Polšnica), ki po letu 1850 ni bil nikoli priključen k Laškemu.

Občina Rečica (s sedežem v Laškem) je vključila poleg KLO Rečica bivše dele KLO Debro–Kuretno in Sv. Jederti.

Občina Rimske Toplice si je priključila še ozemlje bivših KLO Marija Gradec, Sv. Jederti in Sv. Lenarta nad Laškim oziroma njihove dele.

V mestni občini Radeče so se združili teritoriji bivših KLO Jagnjenica, Radeče, Vrhovo in Zidani Most.

Zakon leta 1954²⁶ za obravnavano območje ni prinesel novosti. S tem zakonom je Celje izgubilo status mesta in je postalo mestna občina. Posledica je bila sprememba imena okraja Celje-okolica v Okraj Celje, kamor je bila vključena tudi večina ozemlja sedanje občine Laško.

Leto 1952 pomeni torej začetek zaokroževanja upravnoteritorialnih enot, ki so bile na eni strani kolikor mogoče naravne geografske enote, na drugi pa so imeli sedeži novih občin hkrati še druge povezujoče funkcije (preskrba, prometna središča, sedeži šole, pošte, župnije ipd.).

Razvoj samoupravnega sistema je narekoval nove temeljne družbenopolitične skupnosti, ki so zagotovile občanom vse osnovne možnosti za razvoj.

Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije je dne 28. junija 1955 sprejela Zakon o območju okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji²⁷. Ozemlje LRS je bilo razdeljeno na 11 okrajev in 128 občin – komun.

Pri razdelitvi sedanjega laškega teritorija se je še naprej ohranila tista dvojnost, ki je bila značilna že za prejšnji povojni razvoj: razdelitev med celjski in trboveljski okraj. Medtem ko se je celotno ozemlje v celjskem okraju združilo pod upravno pristojnostjo nove občine Laško, je ozemlje trboveljskega okraja

²⁶ dtto, št. 13–41/1954.

²⁷ dtto, št. 24–119/1955.

ostalo združeno v okviru nove občine Radeče, ki se je povečala, vendar ne v smeri tostran Save. Meja med celjskim in trboveljskim okrajem je ostala nespremenjena. V novi občini – komuni Laško se je združilo prejšnjih pet občin, občina Radeče pa je poleg sedanjega laškega teritorija (bivše občine Jagnjenica, Radeče, Vrhovo in Zidani Most) zaobsegala še ozemlje sedanjih občin Litija (npr. k. o. Dole pri Litiji, k. o. Velika Goba) ter Sevnica (celotno ozemlje bivše občine Loka pri Zidanem Mostu). Vzporedno s to novo upravno ureditvijo in tudi že nekaj let prej so nastala tudi nova imena nekaterih krajev, npr. Sv. Lenart nad Laškim – Vrh nad Laškim, Sv. Peter pri Loki – Obrežje pri Zidanem Mostu, Marija Širje – Širje itd.

Do leta 1958 ne zabeležimo nobenih sprememb v upravni ureditvi sedanje laške občine. To leto je prineslo dve novosti, ki sta se dotikali samo takratne občine Radeče. Najprej je bil z zakonom z dne, 30. maja 1958²⁸ ukinjen trboveljski okraj. Občine tega okraja so delno priključili okraju Ljubljana (Hrastnik, Radeče, Trbovlje in Zagorje ob Savi), delno pa okraju Novo mesto (Brežice, Senovo, Sevnica in Videm-Krško). Ta zakon še ni posegel v sestav radeške občine. Šele zakon z dne 28. decembra 1958 o spremembah Zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji²⁹, je ukinil občino Radeče. Njen teritorij so si razdelile občine Hrastnik (njen pretežni del z vsem ozemljem sedanje laške občine), Litija, Sevnica in Zagorje ob Savi. Preseneča to, da je področje bivše občine Loka pri Zidanem Mostu s tem, da je bilo priključeno občini Sevnica, prišlo na drugi stopnji pod upravno pristojnost okraja Novo mesto, kar je bil v zgodovinskem in geografskem smislu izjemen pojav. Tako je ostalo do ukinitve okraja v Novem mestu leta 1962. Čeprav to območje danes ne spada v okvir laške občine, je to treba omeniti, ker je Loka vedno gravitirala k naravnejšemu zaledju, pa naj je to bilo Laško ali posredno tudi Celje. Ozemlje takratne občine Laško iz leta 1955 to pot ni doživelo nobenih sprememb.

Od leta 1957 do leta 1960 so se v upravni razdelitvi Slovenije postopno izvršile že precejšnje spremembe. Zmanjševalo se je število upravnih enot. Prečiščeno besedilo Zakona o območjih okrajev in občin v LRS oktobra 1960³⁰, določa namesto prejšnjih enajst okrajev le še osem (ukinjeni okraji Kočevje, Ptuj in Trbovlje) in le še 83 občin, namesto prejšnjih 128 iz leta 1955. V sedANJI občini Laško so se te spremembe, kot smo videli, odrazile v tem, da sta bila ukinjena okraj Trbovlje in občina Radeče.

Zadnjo pomembnejšo upravnoteritorialno spremembo je prinesel zakon leta 1963³¹, ki je s spremembo meje med občinama Hrastnik in Laško izoblikoval

²⁸ dtto, št. 17–77/1958.

²⁹ dtto, št. 44–215/1958.

³⁰ dtto, št. 37–218/1960.

sedanje stanje. Občini Laško so se priključile katastrske občine Hotemež, Njivice, Podkraj-del, Radeče, Svibno, Sv. Peter pri Loki, Širje-del in Vrhovo.

Nadaljnje spremembe niso vplivale na ureditev laške občine. Zakon leta 1962³² je zmanjšal število okrajev, bodisi z združitvijo ali priključitvijo njihovih delov drugim. Okraj Celje je priključil posavske občine Brežice, Sevnico in Videm-Krško. Združili so se okraji Gorica in Koper v novi okraj Koper, Kranj, Ljubljana in Novo mesto (brez Posavja) v novi okraj Ljubljana, Maribor in Murska Sobota pa v novi okraj Maribor.

Prečiščeno besedilo Zakona o območjih okrajev in občin v Socialistični republiki Sloveniji leta 1964³³ je navajalo samo še štiri okraje: Celje – 11 občin, Koper – 10 občin, Ljubljana – 26 občin in Maribor – 15 občin. S tem je bil proces stalnih povojnih sprememb v upravnoteritorialni ureditvi Slovenije zaključen. Sledila je samo še ukinitvev okrajev leta 1965, kar se je zgodilo z Ustavnim zakonom o odpravi okrajev v Socialistični republiki Sloveniji, ki ga je sprejel Republiški zbor skupščine SR Slovenije dne 12. marca 1965³⁴. Družbenopolitične skupnosti v SR Sloveniji so odtlej občine in republika.

Hkrati z upravnimi spremembami se je spreminjala tudi pristojnost sodišč. Pravosodje v novi Jugoslaviji je bilo na osnovi zakona regulirano z »Uredbo o ustanovitvi narodnih in likvidacijo dosedanjih sodišč v Sloveniji« z dne 21. septembra 1945³⁵. Sodišča so bila: vrhovno sodišče federalne Slovenije, okrožna in okrajna sodišča. V območju okrožnega sodišča v Celju sta za obravnavano ozemlje delovali prejšnje okrajno sodišče v Celju, pod čigar krajevno pristojnost je spadalo ozemlje, vključeno v upravni okraj Celje-okolica, in novo ustanovljeno okrajno sodišče v Trbovljah za območje upravnega okraja Trbovlje. Predvojno okrajno sodišče v Laškem ni bilo več obnovljeno. Sedež so prenesli v Trbovlje, kar je bilo s pričo razvoja v revirjih bolj smotrna rešitev.

Ustanovitev oblastnih ljudskih odborov leta 1949 je imela za posledico ukinitvev okrožnih sodišč v Celju in Novem mestu. Uredba je bila sprejeta dne 11. maja 1949³⁶. Celoten laški teritorij je pripadel pod krajevno pristojnost okrožnega sodišča v Ljubljani, medtem ko sta obe okrajni sodišči delovali naprej.

Ukrep je bil kratkotrajen. Ko so leta 1951 ukinili oblasti, je oboje okrožnih sodišč v Celju in Novem mestu zaživel v prejšnji organizaciji, kar je pomenilo,

³¹ dtto, št. 8–64/1963.

³² dtto, št. 39–274/1962.

³³ Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 35–194/1964.

³⁴ dtto, št. 10–80/1965.

³⁵ Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, št. 37–267/1945.

³⁶ Uradni list Ljudske republike Slovenije, št. 16–94/1949.

da sta bili tudi okrajni sodišči v Celju in Trbovljah ponovno pod instanco okrožnega sodišča v Celju³⁷.

Tako je ostalo do leta 1958, ko je bil ukinjen okraj Trbovlje. Odlok z dne 30. maja 1958³⁸ je določil, da se je krajevno območje okrajnega sodišča v Sevnici (Loka) preneslo v krajevno pristojnost okrožnega sodišča v Novem mestu, krajevno območje okrajnega sodišča v Trbovljah (občina Radeče) pa v krajevno pristojnost okrožnega sodišča v Ljubljani. Upravni teritorij laškega ozemlja v sklopu celjskega okraja je, razumljivo, ostal pod pristojnostjo okrožnega in okrajnega sodišča v Celju.

Odcepitev radeškega območja od občine Hrastnik in njegova priključitev k občini Laško leta 1963 je dala tudi zadnjo spremembo v pravosodju: to ozemlje je enako kot vsa upravna občina Laško pod pristojnostjo občinskega in okrožnega sodišča v Celju³⁹.

Sedanjest

Nastanek občine – komune pomeni izoblikovanje temeljne upravne in družbenopolitične skupnosti, v kateri delovno ljudstvo uresničuje družbeno samoupravljanje, samostojno ureja družbene odnose in opravlja vse zadeve, razen tistih, ki so z ustavo in zakonom dani v pristojnost republiki in federaciji. Da bi občina Laško približala izvrševanje nekaterih osnovnih upravnih poslov občanom, je z odlokom o pristojnosti krajevnih uradov na območju občine⁴⁰ ustanovila krajevne urade s sedeži v Brezah, Jurkloštru in Rimskih Toplicah. S priključitvijo širšega radeškega področja leta 1963, so v občini tudi Radeče postale sedež krajevnega urada. Za obsežnejšo laško okolico ne obstaja poseben krajevni urad, ampak občani neposredno urejajo vse zadeve pri občinskih upravnih organih (primerjaj karto IX, kjer je to področje označeno s številko 1).

Ustavno načelo, da občani svoje samoupravne pravice neposredno uresničujejo in zadovoljujejo svoje potrebe v krajevni skupnosti, je tudi statut občine Laško⁴¹ določal, da občani na zborih volivcev odločajo o ustanovitvi krajevne skupnosti. Soglasje k ustanovitvi krajevne skupnosti daje z odlokom občinska skupščina. Posebej je bilo določeno, da se lahko krajevne skupnosti ustanove za območja, ki

³⁷ dtto, št. 21–112/1951.

³⁸ dtto, št. 17–83/1958.

³⁹ Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 15–132/1963.

⁴⁰ Uradni vestnik okraja Celje, št. 26–213/1959.

⁴¹ dtto, št. 19–193/1964.

predstavljajo geografsko in gospodarsko celoto. Krajevna skupnost je pravna oseba, nima pa funkcije oblasti in njeni organi nimajo upravnih pooblastil. Krajevne skupnosti na območju laške občine so nastale v letih 1964 in 1965 z občinskimi odloki po naslednjem vrstnem redu: krajevna skupnost Laško,⁴² krajevna skupnost Rimske Toplice,⁴³ krajevna skupnost Jagnjenica-Svibno,⁴⁴ krajevne skupnosti Vrhovo, Jurklošter, Radeče, Sedraž in Marija Gradec,⁴⁵ krajevna skupnost Rečica⁴⁶ in nazadnje krajevne skupnosti Breze, Zidani Most ter Vrh nad Laškim.⁴⁷ Sedanje število krajevnih skupnosti, trinajst, je nastalo s tem, da se je prvotno enotna krajevna skupnost Jagnjenica-Svibno razdelila v dve samostojni krajevni skupnosti Jagnjenico in Svibno.⁴⁸

Sklep

Spremljanje upravnoteritorialnih sprememb na laškem območju v 160 letih dopušča nekatere zaključke. Prostor, priključen Laškemu, pa naj bo v upravnem ali sodnem oziru, je bil nekdanj večji kakor sedanja občina. Leta 1910 je meril 307,65 km², v njem pa je živel 30.644 prebivalcev,⁴⁹ ob koncu stare Jugoslavije je bil še nekoliko večji zaradi vključitve dela katastrske občine Kotredež (Patrizanski vrh) in je meril 309,58 km² ter imel 36.251 prebivalcev.⁵⁰ Sedanja občina pa meri 243,94 km² in ima po stanju leta 1971 18.466 prebivalcev.⁵¹

Nasproti stanju pred drugo svetovno vojno se je zahodna meja umaknila s črte Javor-Partizanski vrh-izliv Trboveljščice v Savo, proti vzhodu, kjer sedanja zahodna meja vključuje naslednje značilne točke: Špelc – Dolgi vrh – Ostri vrh – Babe – dolina Ične – Kopitnik – Suhadolski potok do Save. Meja pušča katastrske občine nerazdeljene z edino izjemo k. o. Širje, katere manjši del s Šavno

⁴² dtto, št. 52–469/1964.

⁴³ dtto, št. 61–547/1964.

⁴⁴ dtto, št. 68–632/1964.

⁴⁵ Uradni vestnik Celje, št. 21–354/1965.

⁴⁶ dtto, št. 24–430/1965.

⁴⁷ dtto, št. 29–514/1965.

⁴⁸ Odlok o razdelitvi ni bil objavljen. Iz spisa št. 025–1/74 v arhivu SO Laško je razvidno, da sta KS nastali 1/6–1974.

⁴⁹ Specialni krajevni repertorij za Štajersko, izdala C. kr. Statistična centralna komisija, Dunaj 1918.

⁵⁰ Splošni pregled Dravske banovine, izdala kraljevska banska uprava Dravske banovine. – Ljubljana, 1939.

⁵¹ Krajevni leksikon Slovenije. – Ljubljana, 1976, Knj. 3.

pečjo je ostal v hrastniški občini. Ta meja se ni ustalila šele z nastankom velikih občin leta 1955, pač pa ima svoje začetke že v okupacijski upravi (okrožje), pa tudi v poznejši razmejitvi med trboveljskim in celjskim okrajem.

Severno mejo današnje občine moremo šteti za najbolj naravno in je bila tudi ves čas najbolj ustaljena. Črta Špelc – Suhi hrib – Gozdnik – Pernice – Šmohor – Malič – Tovsto – Veliki vrh, se v vsem obdobju skoraj ni spreminjala. Pogled na karto kaže samo priključitev Tremerja in Požnice k Laškemu.

Vzhodna meja je najmanj naravna in jo lahko označujemo kot »zgodovinsko«. Meja se je dolgo držala mej katastrskih občin, ki jih je vključevala že gosposčina Jurklošter od druge polovice 18. stoletja dalje. V novejšem času se je od Laškega odcepil samo del ozemlja katastrske občine Marijina vas in del katastrske občine Mrzlo polje ter priključil občini Šentjur pri Celju.

Južna meja od Sevnice po razvodnici med njo in Gračnico oz. pritokom Lahomnico do Lisce ni doživela nobenih sprememb. Od tu naprej pa so razlike največje. Bivša meja sodnega okraja oziroma upravnega sreza Laško se je z Lisce spuščala proti Savi in jo dosegla nekoliko pod Bregom, potem pa je tekla ob Savi navzgor do izliva Trboveljščice. Sedanja meja pa se od Lisce obrne na sever, teče mimo Straž in Sv. Lovrenca, se vzpne čez Veliko Kozje in spusti v bližino sotočja Savinje in Save. Tukaj vključuje še katastrsko občino Obrežje pri Zidanem Mostu, spremlja Savo do Prapretna in se obrne proti zahodu. Nova meja tukaj izloči loški svet in ga prepušča občini Sevnica.

Radeško ozemlje se priključuje Laškemu z mejo, ki poteka od Prapretna, južno od Brunške gore, dalje po Jatni, s katere se spušča v dolino Sopote, dvigne na Nebeško goro in po Škratovi dolini spet doseže Savo.

Primerjava s stanjem pred drugo svetovno vojno kaže, da je Laško kot upravnapolitično središče zajemalo še večji del revirjev, kjer sta po letu 1955 nastali kar dve samostojni občini: Trbovlje in Hrastnik, ki vsaka zase s svojim gospodarskim potencialom, močno naraslim številom prebivalstva itd. opravičujeta svoj obstoj kot posebni družbenopolitični skupnosti. Čeprav so zlasti Trbovlje v tem stoletju v marsikaterem oziru že prehiteli Laško, je to še naprej ostalo upravno središče sreza vse do leta 1941. Razlog je bil gotovo v tradiciji, imelo je bolj osrednjo lego, če pa je Laško zadržalo prvenstvo tudi iz drugačnih, npr. političnih ozirrov, je brez poglobljene raziskave težko soditi.

Medtem ko je bilo Laško upravno področje pred zadnjo vojno zaokroženo tostran Save, daje pogled na sedanjo karto občine vtis, kot da je radeško ozemlje s porečjem Sopote nekakšen privesek sicer dokaj zaokroženega teritorija laške občine. Ko so leta 1955 nastale velike občine, je občina Radeče še ostala samostojna. Očitno pa gospodarsko ni bila dovolj razvita, da bi pri tem ostalo. Zadregi, kam to ozemlje pripojiti, se tudi zakonodajalec ni v celoti izognil, pa ga je

najprej za kratek čas priključil občini Hrastnik, kmalu za tem pa občini Laško.

Posledice zgodovinske pripadnosti tega ozemlja povsem drugemu upravnemu območju so občutne še sedaj. Za primer naj le navedemo, da mora občina Laško reševati določena vprašanja iz svoje upravne pristojnosti z istočasnim dogovarjanjem z nosilci posameznih dejavnosti na dveh mestih, tako: za vodno gospodarstvo s Celjem in Novim mestom, PTT promet s Celjem in Trbovljami, cestno omrežje s Celjem in Ljubljano, elektrogospodarstvo s Celjem in Trbovljami, gozdno gospodarstvo s Celjem in Brežicami. Gotovo bi odprava te »dvojnosti«¹ pripomogla k poenostavitvi sedanjega stanja.

KARTA I

LEGENDA

..... sedanja občinska meja

————— meje katastrskih občin

KARTA I: SEDANJE OZEMLJE OBČINE LAŠKO Z VRISANIMI KATASTRSKIMI OBČINAMI

K. o.:

1 – Rečica, 2 – Slivno, 3 – Debro (prej Tremerje-del), 4 – Rifengozd, 5 – Požnica (prej Svetina-del), 6 – Sedraž (prej Sv. Jedert), 7 – Šmihel (prej Sv. Krištof), 8 – Laško, 9 – Podvin laški (prej Podvin), 10 – Olešče (prej Sv. Peter), 11 – Breze (prej Sv. Rupert), 12 – Belovo, 13 – Plazovje, 14 – Lahomšek, 15 – Lažiše, 16 – Lahomno, 17 – Lože, 18 – Vrh nad Laškim (prej Sv. Lenart), 19 – Trobni dol, 20 – Širje-del, 21 – Lokavec, 22 – Paneče, 23 – Mišji dol (prej Mišji dol in Mišji dol I in II), 24 – Mrzlo polje – del, 25 – Marijina vas-del, 26 – Svibno, 27 – Podkraj-del, 28 – Njivice, 29 – Radeče, 30 – Obrežje pri Zid. Mostu (prej Sv. Peter pri Loki), 31 – Hotemež, 32 – Vrhovo.

(Opomba: v besedilu sestavka uporabljam iz praktičnih razlogov prejšnja imena katastrskih občin).

KARTA II

LEGENDA

- sedanja občinska meja
- meje davčnih okrajev
- meje katastrskih občin

KARTA II: LAŠKO OZEMLJE PRED LETOM 1850

1 – Gospoščina Laško s katastrskimi občinami v davčnem okraju: Rečica, Slivno, Tremerje, Rifengozd, Marno, Sv. Jedert, Sv. Krištof, Laško, Podvin, Sv. Štefan, Sv. Jurij ob Turju, Belovo, Plazovje, Lahomšek, Lahomno, Lažiše, Lože.

2 – Gospoščina Jurklošter s katastrskimi občinami v davčnem okraju: Svetina, Sv. Rupert, Sv. Peter, Trobni dol, Sv. Lenart, Mišji dol, Mrzlo polje, Paneče, Marijina vas.

3 – Gospoščina Loka s katastrskimi občinami v davčnem okraju: Širje, Sv. Peter pri Loki, Lokavec, Radež, Loka, Okroglice, Sv. Jurij.

KARTA III

LEGENDA

- sedanja občinska meja
- občinske meje
- meja sodnega okraja
- deželna meja

KARTA III: UPRAVNA RAZDELITEV OB NASTANKU POLITIČNIH OBČIN (1854)

Občine v sodnem okraju Laško:

1 – Trbovlje, 2 – Dol, 3 – Sv. Krištof, 4 – Laško, 5 – Sv. Rupert, 6 – Sv. Lenart, 7 – Loka, 8 – Paneče, 9 – Olešje.

KARTA IV

LEGENDA

- sedanja občinska meja
- občinske meje
- meja sodnega okraja
- deželna meja

KARTA IV: STANJE V UPRAVNI RAZDELITVI OB KONCU AVSTRIJSKE DOBE

Občine v sodnem okraju Laško:

- 1 – Trbovlje, 2 – Dol, 3 – Sv. Krištof, 4 – Laško, 5 – Marija Gradec, 6 – Sv. Rupert, 7 – Sv. Lenart, 8 – Loka, 9 – Jurklošter.

KARTA V

LEGENDA

- sedanja občinska meja
- občinske meje
- meja okraja (sreza)

KARTA V: UPRAVNA RAZDELITEV OB KONCU STARE JUGOSLOVANSKE DOBE

Občine v političnem okraju (srezu):

- 1 – Trbovlje, 2 – Hrastnik-Dol, 3 – Sv. Krištof, 4 – Zidani Most (sedež Loka pri Zidanem Mostu),
- 5 – Laško, 6 – Sv. Lenart nad Laškim, 7 – Jurklošter.

KARTA VI

LEGENDA

- sedanja občinska meja
- občinske meje
- meja okrožja

KARTA VI: OKUPACIJSKA UPRAVA

Občine v okrožju Celje:

1 – Laško, 2 – Rimske Toplice.

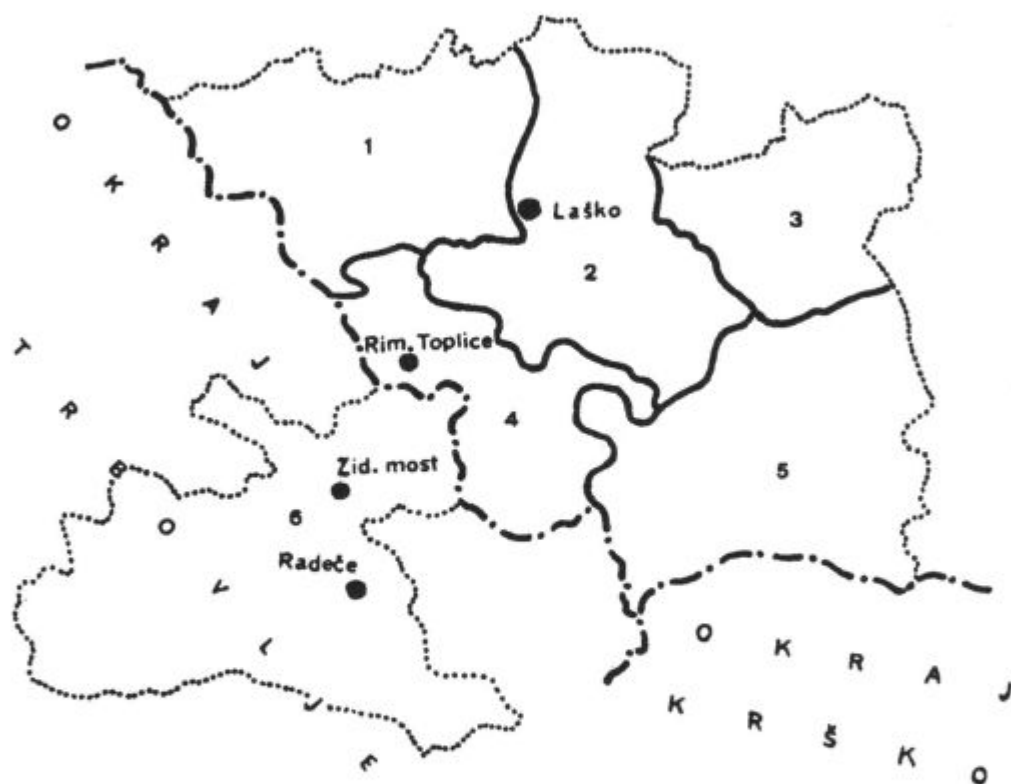
V okrožju Trbovlje:

3 – Jurklošter, 4 – Zidani Most, 5 – Radeče.

KARTA VIII

LEGENDA

- sedanja občinska meja
- občinske meje
- okrajna meja

KARTA VIII: UPRAVNA RAZDELITEV LETA 1952

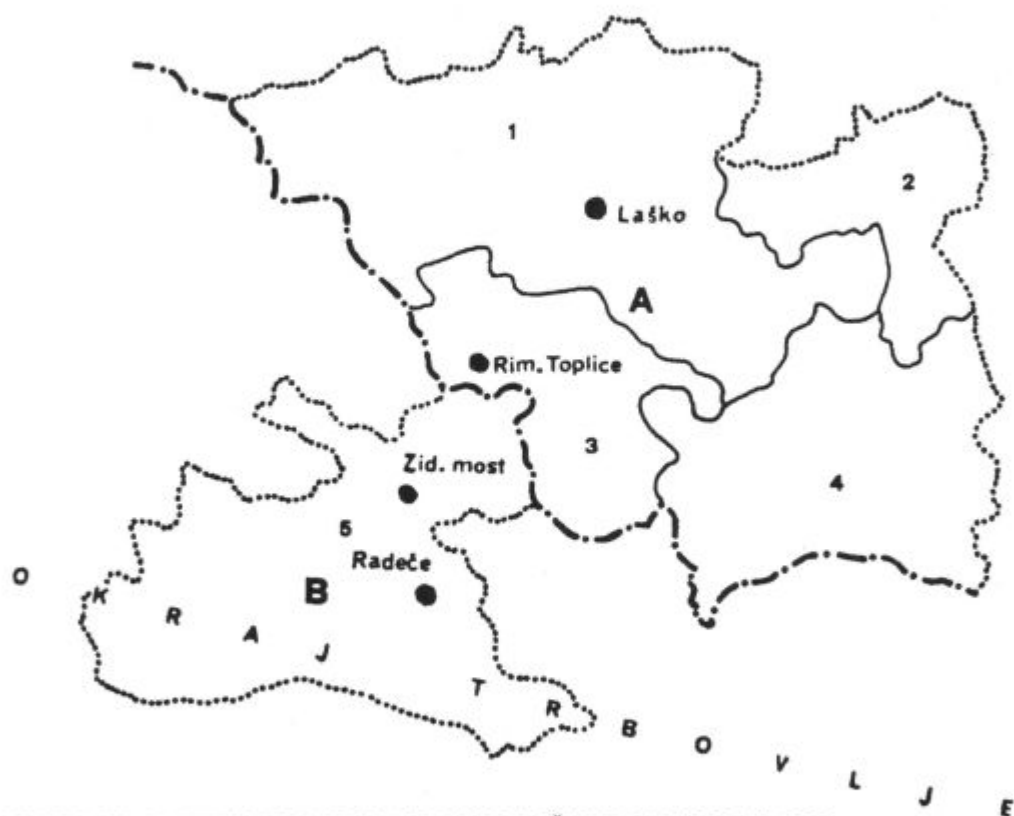
Občine:

1 – Rečica, 2 – Laško, 3 – Breze, 4 – Rimske Toplice, 5 – Jurklošter, 6 – Radeče.

KARTA IX

LEGENDA

- sedanja občinska meja
- meje krajevnih uradov
- okrajna meja

KARTA IX: RAZDELITEV OB NASTANKU OBČIN-KOMUN LETA 1955

Občini:

A – Laško, B – Radeče.

Krajevni uradi:

1 – območje pod neposredno upravo občinskih upravnih organov, 2 – Breze, 3 – Rimske Toplice, 4 – Jurklošter, 5 – Radeče.

KARTA X

LEGENDA

- sedanja občinska meja
————— meje kraj. skupnosti

KARTA X: SEDANJE STANJE

Krajevne skupnosti:

1 – Rečica, 2 – Laško, 3 – Sedraž, 4 – Marija Gradec, 5 – Breze, 6 – Rimske Toplice, 7 – Vrh nad Laškim, 8 – Jurklošter, 9 – Zidani Most, 10 – Svibno, 11 – Jagnjenica, 12 – Radeče, 13 – Vrhovo.

ZGODOVINA ŠOLSTVA V LAŠKEM

Janko Orožen*

Uvod

Kulture kakega naroda si ne moremo zamisliti brez šole. Šola nastane, ko zgodovinsko-socialne razmere dozorijo zanjo. Neposredni predhodniki naše sedanje kulture, Grki in Rimljani, so že imeli razvito šolstvo. Ne bi pa mogli reči, da je njihova šola služila vsem ljudem, saj je globok prepad ločil svobodnega človeka od sužnja, a tudi iz vrst svobodnih ljudi se je dvigal v zgodovinskih okoliščinah nastali sloj privilegiranih plemičev, čeprav je res, da so se v stoletjih meje zniževale in premikale.

Grške in rimske šole so bile privatne. Pri Grkih je šele v poslednji fazi njihove zgodovine, v helenistični dobi, država začela skrbeti za višje šolske in druge ustanove. To se je zlasti dogajalo v helenističnem Egiptu. Pri Rimljanih je v zgodnji dobi imelo šolstvo prav patriarhalne domačinske poteze. Ko so pa okrog leta 200 pred n. št. Rimljani podjarmili Grke, so prišli pod vpliv njihove višje in prefinjene kulture. Grški izobraženec, celo filozof, je bil poslej kot suženj pogosto učitelj rimskim otrokom v rodbini, a tudi v šoli. Ko so začele suženjstvu usihati korenine, so nesvobodni učitelji izginjali.

Kakor pri Grkih se tudi pri Rimljanih v poznejši dobi najbolj učeni in bistri možje niso sramovali poučevati mladine. Proti koncu rimske dobe je dobivalo šolstvo bolj in bolj javne poteze. Država in mestne občine so začele skrbeti za šole.

Ob propadu starega sveta v prvih stoletjih novega veka je tudi šolstvo utrpelo veliko škodo, vendar v mestih ob obalah zahodnega in vzhodnega Sredozemskega morja ni nikdar docela zamrlo.

* Janko Orožen 1891–1980, profesor zgodovine, slovenščine, geografije, srednješolski profesor Gimnazije Celje.

Prispevek je nastal pred letom 1977.

Mladi narodi Zahodne in Vzhodne Evrope, Germani in Slovani, seveda še niso imeli šol. Ko so se približali potomcem starih Grkov in Rimljanov, so se začeli vraščati v njihovo kulturo. Tako so tudi pri njih nastale prve klice šolstva. Germani so se predvsem učili pri potomcih starih Grkov, pri Bizantincih. Prednjeazijski Arabci so se učili predvsem pri Bizantincih.

Tla za vznik šol so le polagoma zorela. Prve srednjeveške šole so nastajale pri škofijah in večjih župnijah, v samostanih in na dvorih. Služile so predvsem potrebam lastnega naraščaja, polagoma pa so bolj in bolj sprejemale v uk tudi zunanje, tuje gojence. Na gradovih je šlo sorazmerno počasi. Grajski kaplan je poučeval sprva pretežno dekleta, kajti dečki so se morali telesno utrjevati in se pripravljati za boj in lov.

Z nastankom mest se je potreba po šolah razširila tudi pri Germanih in Slovanih. To je bilo v XII. stoletju. V Italiji, Franciji, Španiji in pri Arabcih so tedaj že nastajale prve univerze, ki so navadno vključevale tudi pripravo, t. j. nekakšno srednjo šolo. V Bizancu pa visoko šolstvo ob koncu starega veka nikakor ni propadlo. V srednji Evropi so imeli prve univerze Slovani; v Pragi je nastala leta 1348, v Krakovu 1364. Sledila je dunajska univerza leta 1365, nato so se šele porajale univerze v Nemčiji, Angliji in severni Evropi. Splošnim potrebam meščanstva so služile mestne šole, ki so podajale samo osnove znanja, nikakor pa jih niso obiskovali vsi mestni otroci.

Naša mesta in trgi so nastajali v XII. stoletju; v njih so se polagoma ustvarjali pogoji za nastanek mestnih in trških šol. Njihove materialne in duhovne osnove so bile seveda skromne. Zlasti živahno je postalo pri nas v XVI. stoletju. Meščani in redki izobraženci, ki so prišli iz vasi, so bolj in bolj čutili potrebo po šolah. To je bila doba humanizma, renesanse in reformacije. Reformatorji, ki so širili luteransko vero, so poleg cerkve smatrali šolo kot glavno sredstvo za širjenje svojega nauka. Katoličani, ki so bili v obrambi, so to razumeli in so se bolj in bolj vneto in uspešno posluževali istih sredstev. V tem času je nastala tudi prva šola v Laškem.

Prvi začetki šolstva v Laškem

Laško spada med najstarejše kraje v naši domovini. Bilo je naseljeno najkasneje v ilirski in keltski dobi. V rimski dobi je bilo že večje naselje. Na Rimljane (Vlahe – Lahe) še danes spominja njegovo slovensko ime: Laško = Vlaško. Istega izvora so tudi nekatera lastna imena v njegovi okolici: Lahomno, Lahomščica, Lahov graben.

V viharni dobi preseljevanja narodov je Laško propadlo. Slovenski naseljenci so mu dali novo življenje. Pomembnejšo vlogo je zopet dobilo, ko je postalo

središče velike gosposčine, ki je segala od Kalobja nad Šentjurjem preko Svetine in Kala do Partizanskega vrha (Svete planine) nad Trbovljami in Zagorjem. Gosposčina je že v zgodnjem srednjem veku štela okrog 1000 kmečkih podložnikov in je bila med največjimi na tedanjem Štajerskem. Ta gosposčina je v prvi polovici XI. stoletja nastala iz posesti bivših Savinjskih mejnih grofov in je sto let pozneje prišla v roke Bernarda Spanheimskega, ki je bil brat koroškega vojvode ter hkrati lastnik Dravske doline in Maribora. Oba kraja sta bila po svoji legi izredno važna, bila sta čuvaja vzhodne meje in sta dobila vsak svoj trden grad.

Fevdalno-zemljiška posest je bila poslej dolga stoletja temelj zgodovinske pomembnosti Laškega. Njeni odsevi segajo prav do današnjih dni. Velika graščina sredi Laškega, v kateri imajo danes sedež naši ljudski uradi, je nastala leta 1675 kot naslednica propadlega gradu (Tabora) nad Laškim.

Za Bernardom Spanheimskim so bili lastniki gosposčine štajerski vojvode iz rodu Traungaucev (do 1192), avstrijski vojvode iz rodu Babenberžanov (do 1246), češki kralj in avstrijsko-štajerski vojvoda Přemysl Otokar II. (do 1278), Habsburžani (do 1336), Celjski grofje (do 1456), potlej Habsburžani, ki so graščino sprva dajali v najem, a so jo leta 1620 prodali pl. Mosconom; od Mosconov so jo kupili grofje Vetter Lilijski, ki so jo imeli v lasti do konca. V XVII. stoletju so jih nadomeščali sorodniki, grofje Wildensteinski.

Gosposčina je bila lastnica deželjskega sodišča, ki je vršilo tudi krvavo sodstvo.

Razen tega je bila v Laškem tudi manjša Weichselbergerjeva gosposčina, ki je imela svoj sedež v Weichselbergerjevem dvorcu, sedanji knjižnici.

V XVIII. stoletju je obstajala tudi majhna Germekova gosposčina, ki se je odcepila od laške gosposčine, a se je pozneje z njo zopet združila.

Posebno gosposčino je imela tudi župnija.

Vse te gosposčine so poleg lastnikov imele tudi oskrbnike. Glavna med njimi, laška gosposčina, je imela celo več nameščencev.

V cerkveni upravi je laški gosposčini ustrezala župnija. Laška župnija je bila pražupnija za vse poznejše župnije v gosposčini, izvzemši trboveljsko. Mnogi izmed laških župnikov so bili namestniki višjega cerkvenega pastirja ali arhi-diakoni v Savinjski dolini in na Dravskem polju. Od XVIII. stoletja so imeli naslov glavnih župnikov, ob koncu stoletja pa so bili tudi dekani.

Župniki so redno imeli za pomoč šest, sedem kaplanov, ki so deloma po več tednov bivali pri večjih podružnicah.

Za pomoč so imeli tudi organista, ki se je štel med uglednejše osebnosti. Umevno je, da sta cerkvena in posvetna gosposka dajali ugled kraju, kjer sta imeli svoj sedež. Tako je Laško zgodaj dobilo trške pravice. Že v drugi polovici

XIII. stoletja (1279) se Laščani označujejo kot tržani ali meščani (*cives*): v matičnih knjigah XVII. in XVIII. stoletja naletimo redno na oznako *oppidum* = mesto, *ex oppido* = iz mesta. Trške pravice so ohranjene sicer šele izza poznejših potrditev, vendar so tako značilne, da jih je graški deželni arhivar Jožef WARTINGER objavil že leta 1841.

Trg je imel samoupravo. Na čelu je bil sodnik (*iudex*), sicer kak ugleden obrtnik, vendar pa človek, ki je moral imeti nekaj izobrazbe, kajti kot sodnik ni delil pravice samo po običaju, ampak se je moral razumeti tudi na zakon. Desna sodnikova roka je bil pisar ali sindik.

Obrt in trgovina sta bili v Laškem sorazmerno močni. Poleg strok, ki so še sedaj, so bile tudi take, ki jih danes ni več: tkalstvo, barvarstvo, usnjarstvo. Redno je bil v trgu kirurg (ranocelnik, t. j. zdravnik obrtniškega značaja). V trgu sta bili dve manjši bolnici, ki sta razen bolnikov sprejemali v oskrbo tudi stare ljudi.

Iz Laškega je bil znani učenjak Mihael TIFFERNUS, ki je podpiral slovenske dijake in Primoža TRUBARJA, ko je prišel v Nemčijo. Stal je torej ob zibelki slovenske književnosti. Za Laščana moramo šteti tudi sodobnika Avgustina TIF-FERNA, znamenitega stavbenika, starinoslovca in profesorja dunajske univerze. To pa nista bila edina Laščana, ki sta se izšolala v poznejši fevdalni dobi. Ignacij OROŽEN, marljiv in temeljit zgodovinar, po rodu Laščan, navaja 57 duhovnikov, ki so se izza srednjega veka do začetka XIX. stoletja rodili v Laškem.

V Laškem so bili torej že ob koncu srednjega veka dani pogoji za nastanek šole. Pričakovali bi jo že v reformacijskem času, ko je v začetku tridesetih let XVI. stoletja nekaj časa bival tu Primož TRUBAR kot namestnik svojega podpornika tržaškega škofa Petra BONOMA, pravega uživalca župnije. Videti je, da luteranstvo v Laškem nikdar ni bilo posebno močno. Kolikor ga je bilo, ga je zatrl odločni Polydorus de MONTAGNANA, ki je bil v drugi polovici stoletja nekaj let župnik v Laškem. Njegov naslednik Boltažar TAVČAR je imel pri utrjevanju katoličanstva razmeroma lahko delo. Tedaj je v Laškem že bila šola. Luka PINTAR je na platnicah neke stare knjige našel zapisek (gloso) o hudem pomladnem mrazu leta 1578. Napisal ga je v latinskem jeziku Sebastianus TISCHLERUS, ki je bil tega leta učitelj – upravnik laške šole (*ludi rector Tyberiae*). Zaradi znanja latinščine moremo sklepati, da je imel višjo izobrazbo kot navadni organisti. Mogel bi biti protestant, toda glede na razmere v Laškem to ni verjetno. Prav gotovo je bil katoličan, kajti leta 1602 in 1603 je v zapiskih upravnika škofijskega posestva v Št. Jerneju na Dolenjskem brezimensko naveden laški šomašter (Schulmeister), ki je leta 1602 prejel od njega manjše darilo za novoletno voščilo in leta 1603 nekoliko večje, ker je 15. januarja prišel z zborom učencev in mu zapel za voščilo novoletno pesem (kolednico). Z njim je bil tudi doktor. To sporočilo je našel Ivo PIRKOVIČ v spisih ljubljanskega kapitlja.

Naslednje poročilo o šoli v Laškem je iz srede XVII. stoletja. Takrat je mladi-
no poučeval organist FERDINAND STADLER in tržani so bili z njim zadovoljni. Po
rodu je bil Laščan. Žena, tudi Laščanka, mu je rodila dva sina in dve hčeri. Ko je
leta 1645 umrla, jo je mož dal pokopati ob glavnem vhodu v župno cerkev; tu je
v steni še danes njen nagrobni spomenik. Kmalu nato se je mož odločil, da postane
duhovnik. Umrl je v Laškem leta 1692. Prav verjetno je, da se je tudi kot
duhovnik ukvarjal s poučevanjem otrok.

Čeprav je naslednje poročilo šele iz leta 1752, smemo domnevati, da je Laško
že imelo stalno ali skoraj stalno šolo, ki bi jo danes mogli označiti kot zasilno. Iz
leta 1752 je torej novo poročilo. Tedaj se je vlada zanimala za stanje šolstva v
posameznih deželah in okrožjih. Okrožni glavarji so morali poizvedovati in
poročati. Celjski okrožni glavar je poročal, da je v Laškem šola, da poučuje v njej
učitelj organist 12 učencev, da ima z družino hrano v župnišču in prejema poleg
tega še 42 goldinarjev na leto. Iz rojstnih knjig zvemo, da je bil tedaj v Laškem
organist, torej tudi učitelj, Janez Jurij TORAR. V župnišču je moral biti dobro
zapisan, kajti eden izmed kaplanov je bil boter njegovih otrok. Organist je imel
stanovanje v pritličju sedanje kaplanije. Tam je tudi poučeval. V tedaj še lesenem
zgornjem delu stavbe je stanoval eden izmed kaplanov. Od koga je učitelj orga-
nist dobival plačo, ni navedeno, morda od cerkve, morda od trške občine, morda
od staršev kot šolnino.

Iz istega poročila izvemo, da je poučeval nekaj otrok tudi občinski pisar (sin-
dik). Njegovo šolsko delo je bilo verjetno docela privatno.

Laško je tedaj torej imelo že dva učitelja. Gotovo je, da se je zdaj pa zdaj
pojaval v trgu še kak drug privatni ali zakotni učitelj.

Ustanovitev trajne osnovne šole nižje stopnje – trivialke

Marija Terezija velja kot prva ustanoviteljica osnovnega šolstva v bivši Av-
striji. Bila je pristaš tako imenovanega prosvetljenega absolutizma, ki je smatral,
da je napredek države odvisen od blagostanja naroda, blagostanje samo pa je
posledica uvidevne smotrnosti, ki jo daje izobrazba. Državljanom, ki so se osvo-
bodili fevdalnih vezi, je treba omogočiti, da se izobrazijo. Leta 1770 je cesarica
izdala odlok, s katerim je proglasila, da je šola »*politicum*«, torej državna zadeva.
Ker drugače zaradi trenutnega stanja javne organizacije ni šlo, je sicer ni popol-
noma ločila od cerkve, učitelji so bili še vedno organisti ali kaplani in tudi nepo-
sredno nadzorstvo nad šolo so še vršile cerkvene osebe, toda pozabiti ne smemo,
da je tedanja vladna smer spravljala cerkev samo pod nadzorstvo države. Seveda
so se razni predlogi in načrti rodili v glavah prosvetljenih svetovalcev, tudi cesa-

rica jih je sprejemala. Po njihovem nasvetu je poklicala na Dunaj opata Ignacija pl. FELBIGERJA, izkušenega moža, ki je dotlej deloval v Saganu v Šleziji in se izkazal kot organizator šolstva in utemeljitelj posebne ljudskošolske metodike. Ta metodika do podrobnosti razčlenja snov in precej mehanično polaga učitelju na jezik celo vprašanja, ki naj jih stavi učencem. FELBIGER je na Dunaju izdelal načrt o organizaciji šolstva in o metodiki pouka. Cesarica je na osnovi tega načrta izdala leta 1774 občinski šolski red za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarsko-kraljevih dednih deželah. Najvišja stopnja osnovne šole so bile normalke. Ustanovili so jih v deželnih glavnih mestih, dunajsko celo že leta 1771. Srednjo stopnjo so tvorile glavne šole, nastale na sedežih okrožij. Pri normalkah so bili tečaji, na katerih so se učitelji in bodoči učitelji seznanjali z novo metodo in obvezno polagali izpite. Kasneje so bili taki tečaji tudi pri nekaterih glavnih šolah, n. pr. pri celjski. Najnižjo stopnjo so predstavljale trivialke, ki naj bi bile pri vsaki župnijski cerkvi in so se zato imenovalle tudi župnijske šole. V bistvu so bile te šole nemške, toda na nekaterih področjih kot take niso mogle uspevati, zato je morala vlada popuščati in je dovoljevala narodnim jezikom učencev vsaj subsidiarno (pomožno) veljavo. V ugodnem smislu so vplivali tudi nekateri šolniki, pri nas KUMERDEJ, LINHART, EDLING in JAPELJ. Ti možje niso vladi samo svetovali, ampak so tudi sami pripravljali učbenike za verouk in elementarni pouk v narodnem, oziroma v narodnem in nemškem jeziku.

V trivialnih šolah so poučevali samo štiri predmete: verouk, čitanje, pisanje in računanje, na normalkah so se nekoliko ukvarjali celo z latinščino. Sicer so pa dobri učitelji tudi na trivialkah mimogrede skušali seznaniti učence in učenke (pouk je potekal skupno) tudi v znanju iz drugih področij. Poseben poudarek sta imeli verska in moralna vzgoja.

V isti smeri se je razvijalo šolstvo za časa Terezijinega sina cesarja Jožefa II. (1780–1790), vendar je šel Jožef II. še dalje v dvojnem oziru. Hotel je ustvariti enotno Avstrijo, zato je polagal še večji pomen nemškemu značaju osnovnega šolstva. Poudarjajoč še v večji meri vlogo države, je uvedel posvetno šolsko nadzorstvo, ki so ga izvajali okrožjem dodeljeni okrožni šolski komisariji.

V Celju je bil nekaj časa okrožni šolski komisar Blaž KUMERDEJ (1786–1792). Iz Celja je odšel v Ljubljano, kjer je pred njim zavzemal to mesto Anton LINHART. Jožef II. je izboljšal tudi materialno vzdrževanje šol s tem, da je pol premoženja ukinjenih bratovščin uporabil za tako imenovani normalni šolski sklad (fond). Temeljni dohodki pa so še nadalje ostali organistovski. Tudi gosposčine (dominije) so silili, da prispevajo za ustanavljanje in vzdrževanje šol. Po potrebi in možnosti so se zatekali tudi k šolnini, ki je služila kot dopolnilo k ostalim dohodkom. Vseeno pa je bilo življenje učiteljev skromno.

V Laškem je bila trivialka ustanovljena leta 1774. Nameščena je bila v stari

učni sobi. Učitelj je bil še nadalje organist, toda njegov glavni poklic je bil učiteljski, saj se v cerkvenih matičnih knjigah označuje z latinskim imenom kot *ludi magister* (mojster igre), z nemškim pa kot Schulmeister (šomašter).

Prvi učitelj laške trivialke je bil Ignacij GRBEC (Gerbetz – Gerbitz). Kaj več o njem ne vemo. Leta 1789 se navaja kot učitelj Franc Razpotočnik, leta 1792 in 1793 Ivan Mirt, po rodu Laščan, ki je iz Laškega odšel za učitelja v Sevnico. Leta 1793 je šolo obiskovalo okrog 30 otrok. Ignacij OROŽEN navaja, da je bilo med njimi 12 dečkov in 13 deklic, prvi pisec laške kronike Anton PETERNEL pa pravi, da jih je od vpisanih 51 otrok obiskovalo šolo samo 35.

Leta 1794, menda 3. maja, je nastopil učiteljsko službo v Laškem Franc POTOČIN, rojak iz Podčetrтка. Iz njegovega časa navaja Anton PETERNEL (ki je imel na razpolago sedaj izgubljene spise), nekaj zanimivih zapiskov. V nekem obsežnem spisu, ki ga je izdal okrožni urad, je bilo napisano: Pred trgatvijo morata učitelj in občinski ali vaški rihtar iti od hiše do hiše in popisati vse dečke in deklice, stare od 6 do 12 let. Ta popis morajo podpisati župnik, okrajni komisar (pri gosposčini) in občinski rihtar; starše, ki ne pošiljajo svojih otrok v šolo, je treba dvakrat opominjati, če to nič ne pomaga, jih je treba kaznovati, bodisi z dvojno šolnino, ako so dovolj premožni, bodisi z javnim delom. Zato je odgovoren okrajni komisar pod kaznijo.

Dekan in okrajni komisar morata vsak mesec vsaj enkrat obiskati šolo, da bi se prepričala, kak je obisk, krajevni šolski nadzornik pa je dolžan napraviti to vsaj enkrat na teden.

Učitelj mora vsak mesec poslati okrajnemu komisariatu spisek otrok, ki ne hodijo v šolo ali je ne morejo obiskovati.

Istega leta (1795) je okrožni urad odredil, da je treba popisati in prisiliti tudi otroke od Sv. Krištofa, iz Jagoč in Lahomška, da hodijo v šolo.

POTOČIN je poleg organistovskih dohodkov prejemal v denarju letnih 97 goldinarjev 98 krajcarjev konvencionalne veljave, a je moral od tega dati 20 goldinarjev 24 krajcarjev mežnarju in ministrantom.

POTOČIN je ob nedeljah poučeval tudi odrasle in je bil zaradi tega 7. maja 1796 celo pohvaljen. Toda kmalu nato se je zaradi štolnine (nagrade za izvrševanje verskih obredov oziroma pomoči pri njih) sprl z duhovščino. Spor je prišel pred okrožni urad, ki ga je bodril, češ naj bo le vesten in priden, da dekan ne bo imel vzroka se proti njemu pritoževati. POTOČIN pa je vseeno dobil odpustnico – zaradi slabega obnašanja. Bilo mu je 29 let. Poklicali so ga k vojakom.

POTOČINU je kot učitelj sledil Jožef MOSER. V njegovem času je okrožni urad posebno ostro nastopal proti staršem, ki ne bi pošiljali otrok v šolo. Grozil jim je celo z vojaško eksekucijo. Klobučarja FRIČICA in mizarskega mojstra IVŠKA je trški svet kaznoval s 24 urami zapore, ker nista pošiljala vajencev v

nedeljsko šolo. Ker to ni pomagalo, jima je zaporno kazen podvojil in jima zagrozil z denarno kaznijo 2 tolarjev.

Ker je bil okrožni urad mnenja, da trški sodnik zanemarja svoje dolžnosti, opozarjati ljudi, da bi vestno pošiljali svoje otroke v šolo, mu je za kazen naložil 3 tolarje (1797). Tedaj je bil sodnik usnjar Ludovik HERZMANN.

Tako strogo je oblast nastopala. Vendar pa imamo poročilo, da je bilo leta 1789 vpisanih 87 otrok, v šolo pa jih je hodilo samo 29.

Da bi se otroci pridno učili verouka, so jim za nagrado dajali svete podobice. Leta 1797 je okrožni urad to prepovedal in ukazal dajati druge nagrade. V ta namen je odredil, da morajo nadžupnijske in podžupnijske cerkve dajati letni prispevek v skupni vsoti 20 goldinarjev 75 krajcarjev.

MOSER je moral biti dober učitelj, kar sklepamo iz pohvalnega dekreta, ki ga je dobil maja 1799 zaradi uspehov doseženih v lepopisju in spisju. Dekan FIRPAS mu je dajal zastonj hrano. Zaradi tega ga je okrožni urad pohvalil, toda tudi zato, ker je učencem iz lastnih sredstev nabavil potrebna učila.

Šola je imela zelo slabe prostore. Pritlična soba v kaplaniji, kjer je bila nameščena, je bila majhna, vlažna in temna. V leseni nadstavbi je še vedno stanoval en kaplan. Sedanjo obliko je poslopje dobilo leta 1834, ko je dal dekan BALON na stari osnovi zgraditi nadstropje s stanovanjem za dva kaplana. Okrožni urad je apeliral na dekana FIRPASA, naj poskrbi za boljše prostore. Dekan je dal začasno na razpolago svojo sobo. Nato pa je okrožni urad pozval trški magistrat, naj priskoči na pomoč. Magistrat je najel v starem špitalu, ki je tedaj še pripadal celjskim minoritom, učno sobo in prostore za stanovanje učitelja ter je dajal za to na leto 40 goldinarjev. Tu je po navedbi Ignacija OROŽNA, ki mu moremo verjeti, šola ostala do leta 1824.

V tem posloppju MOSER že ni več poučeval, kajti že novembra 1800 je kot začasni učitelj, organist in mežnar prišel v Laško Vaclav ŽMITKO. Na Firpasov predlog ga je gubernij 28. marca 1801 stalno namestil. Žmitko je prišel s Češkega. Bil je izprašan in ob stalni namestitvi star 25 let. V Laškem se je kmalu oženil s hčerko krojača Drobneta in se udomačil.

Politična šolska ustava in utrditev laške osnovne šole

Kamen, ki ga je s svojo reformo sprožila Marija Terezija, ni ostal sredi brega. Že Jožef II. je reformi nekaj dodal, in sicer samo v organizacijskem smislu. Po njegovi smrti se je delo v tem pogledu nadaljevalo. Kakor drugod je bilo treba tudi v šolstvu spraviti voz v manj radikalne smeri. Bila je doba vojn s francoskimi revolucijskimi in Napoleonovimi armadami. Čutili so, da prevelik radikalizem ni bil na mestu, čeprav so bile reforme potrebne. Že za Leopolda II. (1790–

1792) je začela na področju šolske reforme delati visoka komisija. Za Franca I. (1792–1835) se je delo nadaljevalo. Poleg izrazito šolskih vprašanj so pretresali člani komisije zlasti vprašanje o vplivu cerkve pri nadzorovanju šolskega dela. Ena struja je zagovarjala še večjo omejitev, kakor jo je uvedel Jožef II. z uvedbo okrožnih šolskih komisarjev, druga pa je bila zato, da se poveča vpliv cerkve. Prevladala je druga struja, kar je sicer odgovarjalo duhu časa, ki je usmerjal razvoj k Sveti aliansi in k montanizmu.

Sad dolgotrajnega razmišljanja in posvetovanja je bila tako imenovana »Politična šolska ustava«, ki je izšla leta 1805. Izdelal jo je dunajski kanonik Špendov, Slovenec z Gorenjskega, objavil pa jo je minister Rottenhann.

Ta ustava je važna, saj je v bistvu veljala več kot 60 let. Na njeni osnovi je dobivala osnovno izobrazbo naša preporodna generacija. V bistvu pa vendar pomeni ta reforma nazadovanje. Politična šolska ustava je odpravila okrožne šolske komisarje in je celotno odločujoče šolsko nadzorstvo izročila cerkvi. Župniki so imeli krajevno, dekani okrajno (distriktno) in škofijski višji šolski nadzorniki škofijsko nadzorstvo. Manjše važnosti je bil laični krajevni šolski nadzornik.

Politična šolska ustava je z večjim poudarkom kakor dotlej zahtevala obvezni šolski obisk otrok do 12. leta. Toda ta zahteva se ni mogla popolnoma uveljaviti, saj so bile mnoge župnije velike in šole redke.

Tako je veliko otrok ostajalo brez pouka. Če pa so že hodili v šolo, so po izstopu kmalu pozabili, kar so se v njej naučili, saj je bil glavni namen pouka priučitev nemškega jezika. Za tako mladino so nastajale nedeljske ponavljalne šole, ki jih je sicer uvedel že Felbiger, a jih je leta 1816 vlada s posebnim zakonom proglasila za obvezne. Obiskovala naj bi jih vsa mladina do 15. leta. Noben vajenec ne bi smel delati pomočniškega izpita brez dokaza, da je v nedeljski ponavljalni šoli obiskoval verouk. V nedeljski ponavljalni šoli so v večji meri upoštevali materinščino. Pri nas so take šole označevali kot slovenske. Dober pripomoček za učitelje in učence so dobile šole razmeroma pozno; to je bila Slomškova, za tedanje dobo kar odlična knjiga, Blaže in Nežica v nedeljski šoli (1842).

Laški krajevni in hkrati distriktni šolski nadzornik je bil dekan (glavni župnik ali nadžupnik).

Sredi XVIII. stoletja je bil glavni župnik Adam Ignacij MARINC (1734–1764). Njemu je sledil Jožef Kazimir pl. FÜHRENBURG (1766–1795). Dekan in krajevni ter distriktni šolski nadzornik je bil dr. teologije Jožef Simon FIRPAS (1796–1824). Potem pa so sledili: Matija BALON (1825–1842), Sigmund JUVANČIČ (1843–1844), Jurij ALIČ (1845), Jožef BATISTIK (1846), Anton ŽUŽA (1846–1884). Dekani so smatrali svoje šolsko nadzorstvo kot eno bistvenih funkcij svoje službe.

Med temi distriktnimi šolskimi nadzorniki moramo posebej opozoriti na Sigmunda JUVANČIČA in na Jurija ALIČA. Juvančič je poprej služboval v Celju in je kot katehet poučeval na glavni šoli. Preden je prišel v Laško je bil tudi škofijski višji šolski nadzornik. Tistega leta, ko je prišel v Laško, je izdal šolsko računico v nemškem jeziku. Nekoliko se je uveljavil kot slovenski nabožni pisatelj. Jurij Alič je bil prva leta po posvečenju kaplan v Laškem. Univ. prof. Fran KIDRIČ obširno piše o njem v Slovenskem biografskem leksikonu. Predstavlja nam ga kot gorečega in za šolstvo vnetega domoljuba ter pisca nekaterih slovenskih učnih knjig, ki so verjetno ostale v rokopisu.

Distriktni šolski nadzorniki so imeli za svojo nadrejeno šolsko oblast lavantinski konzistorij (ki je imel do leta 1859 svoj sedež v Št. Andražu v Labotski dolini na Koroškem, potlej pa v Mariboru). Kadar je smatral za potrebno, se je konzistorij obračal na posvetno oblast, na okrožni urad (v Celju) ali na gubernij – pozneje namestništvo (v Gradcu). Posvetna oblast je nastopala tudi neposredno, večkrat je soodločala pri nastavitvah, dajala podporo za ustanovitev šol, poskrbela po potrebi za učiteljeve dohodke, izravnavala spore i. sl. Pred seboj imamo nekak dualizem, ki se pa je še kar dobro dopolnjeval.

Tak dualizem je bil tudi v krajevnem vodstvu in nadzorstvu. Poleg cerkvenega nadzornika, dekana, je bil posvetni krajevni šolski nadzornik. V Laškem je barvar Andrej HERMAN že leta 1804 postal krajevni šolski nadzornik. To mesto je zavzemal več desetletij. Kakor dekan je tudi on hodil k učnim uram in je ob koncu šolskega leta prisostvoval pri izpitih.

Politična šolska ustava je zatekla v Laškem kot učitelja že navedenega Vavra ŽMITKA, moža, ki se je kot učitelj kar dobro uvedel. Iz leta 1807 je ohranjen vizitacijski zapisnik, sestavljen ob izpitu v mesecu maju. V njem Firpas, opirajoč se na lastna opazovanja in na izjavo kaplana – kateheta, učitelja zelo hvali. Pravi, da ima zelo dobro metodo, da daje analitična vprašanja, ki uvajajo učence k mišljenju, poučuje v nemškem in slovenskem jeziku, je v verskem in moralnem oziru brez napak in spoštljiv do duhovnikov, ima uradne spise v redu ter skrbi za čistost in dober šolski obisk. Žmitko pa je s svoje strani pričal o katehetovi pridnosti. Anton PETERNEL pravi, da so iz Žmitkove dobe ohranjeni najstarejši katalogi, zapisniki o izpitih, spisek šolskih naredb itd.

Žmitko je imel poldnevni pouk; en oddelek je hodil v šolo dopoldne in eden popoldne; vsakokrat je trajal pouk samo po dve uri. Nekaj ur je imel tudi katehet. Majhno število ur jima je prijalo, saj sta imela posla tudi v cerkvi. Tako je bilo prav tudi staršem, ki so otroke potrebovali doma za delo, saj so bili časi težki in je primitivno gospodarjenje zahtevalo mnogo delovnih ljudi: tržanom so otroci pomagali pri obrtnem delu, kmetom pa pri paši in drugih opravilih.

Leta 1807 je imel Žmitko v prvem oddelku 16 dečkov in 15 deklic, v drugem

pa 11 dečkov in 6 deklic. SCHMUTZ navaja v svojem Štajerskem geografsko-statističnem leksikonu, da ima trivialka v Laškem 50 otrok (1820).

Otroci, ki so bili stari nad 12 let, so izstopili in so vsaj deloma obiskovali nedeljsko ponavljalno šolo, tako da je bilo v njej leta 1807 iz trga in neposredne okolice 17 dečkov in 16 deklic. Tudi iz širše okolice so prihajali otroci in že bolj odrasli mladinci v nedeljsko ponavljalno šolo. Tudi v tej šoli sta si delila pouk učitelj in katehet; pogosto je poučeval katehet sam. Ignacij OROŽEN navaja, da sta bili v bistvu dve nedeljski ponavljalni šoli, nemška in slovenska. Posebno dober obisk je imela slovenska.

Politično oblast je zanimalo, ali pošiljajo v šolo svoje otroke tudi trški odličniki (honoraciori). Dekan je kot šolski nadzornik odgovoril, da hodijo otroci najemnika gosposčine RATHA tedensko dvakrat k verouku in k letnim izpitom, sicer jih poučuje učitelj doma, oskrbnikovi otroci pa hodijo redno v šolo.

Kakor rečeno, je bil notranji razvoj šole v bistvu nemški; o tem nas prilično pouči tudi seznam knjig, ki so jih med letom in ob zaključku šolskega leta darovali učencem. Seznam za leto 1806 obsega n.pr. naslednje knjige:

a) nemške:

Parabeln oder Gleichnisse für jung und alt, 1797;

Das Leben Jesu für Kinder, von Jacob Friedrich Federsohn, 1800;

Lehrreiche Geschichten und Erzählungen. Von Michael Kunitsch, 1800;

Unterricht vom Scheintode, 1800;

Katholisches Gebetbuch für Jugend. Von Karl Heinrich Seibt; im grossen und kleinen Format;

Gesundheits Catechismus zum Gebrauche in der Schule, 1794.

b) nemško-slovenske:

Deutsch und Krainerisches Noth und Hilfs-Büchel für Bauers Leithe aufgelegt, 1792;

Deutsche und krainerische Leseübungen, in verschiedenen Schriftarten für die Landschulen in den k. k. Staaten von Blasius Kumerdey, Schuldirektor zu Laybach;

Der kleine Kathechismus mit Fragen und Antworten für die kleinsten Kinder der k. k. Staaten, Mit k. k. Freyheit Laybach bei Joh. Rezer.

Enako sliko daje tudi inventar šole iz leta 1807. Obsegal je zbirko uradnih spisov in predpisov, zlato ali častno in črno ali sramotno knjigo ter poleg najpotrebnejše opreme (tudi v istem letu nabavljeno sramotno klop) in učil (najvažnejše učilo je bila popolna tabela tiskanih in pisanih črk) tudi naslednje knjige:

Gründliche Geschäftsaufsätze;

Anleitung zur deutschen Sprache;

Windische Sprachlehre im deutschen und windischen Vortrag;

Kleines Lesebuch, II;
Kleiner Katechismus mit Fragen und Antworten;
Lesebuch, II. für Landschulen;
Ganze Evangelien;
Schönschreibebuch;
Rechenbuch, I., II.;
Pflichten der Unterthanen.

Pozneje se je seznam knjig gotovo izpopolnil z novimi deli, nemškimi in deloma slovenskimi, toda njihov vsebinski značaj je ostal isti: verski, moralni, državljski in stanovski pouk, čitanje in pisanje.

V nedeljski ponavljalni šoli so učili iste predmete kot v redni šoli: verouk, čitanje, pisanje, računanje in mimogrede, zlasti pozneje, tudi kaj drugega, o čemer nam daje lepo sliko knjiga Blaže in Nežica.

O delu na laški nedeljski šoli nas nekoliko pouči poročilo, ki ga je leta 1813 poslal ordinariatu Martin ČERNE, kaplan in učitelj slovenskega jezika (Lehrer der windischen Sprache), ki je bil v Laškem od 1809–1816. V svojem poročilu pravi, da je prejšnje leto ob nedeljah in praznikih z uspehom učil slovensko, tako bo delal tudi v tekočem letu. Manjka pa, tako nadaljuje, slovenskih knjig. Ako naj že zbujeni razum ostane živ, mu je potrebna hrana. Te pa je premalo, ker ni dovolj slovenskih knjig. On sam bo poskusil dobiti iz Ljubljane nekaj slovenskih katekizmov in evangelijskih knjig, in sicer na svoj riziko, kajti uvoz knjig je prepovedan. Cena tem knjigam, tako pravi, je pri nas tudi previsoka; veliki katekizem, ki je žal že pošel, stane 24 krajcarjev, evangelijska knjiga pa celo en goldinar 30 krajcarjev.

Po Černetovem mnenju bi bil potreben katekizem z vprašanji in odgovori. Ako bi ga imeli starši, bi lahko otroke izpraševali, tako pa tega ne morejo, ker sami ne znajo postaviti vprašanj. Pričakujemo sicer lahko mali katekizem, toda ta bo nemško-slovenski. On sam bi se lotil dela in sestavil katekizem z vprašanji, ako bi se našel kdo, ki bi prosil deželnega kneza ali koga drugega, da prevzame tiskarske stroške.

Vsebina pouka je bila torej močno preprosta in začetniška, vendar pa je gotovo, da se je za Žmitka šola v Laškem utrdila in uveljavila.

Cerkveni šolski oblasti je bilo seveda mnogo do tega, da so se mladi ljudje naučili verouka, bodisi v redni bodisi v nedeljski ponavljalni šoli. Zlasti so pazili na obrtno vajence. Leta 1807 je ordinariat odredil, da noben vajenec ne sme dobiti spričevala o položenem pomočniškem izpitu, ne da bi imel katehetovo spričevalo o znanju verouka. Že naslednje leto pošilja dekan Firpas konzistoriju pritožbo. V njej navaja: Pri mojstru Antonu Tušekcu se je učil mizarstva Hiacint Malignan. V šolo ni hodil, češ da ne zna ne slovenski ne nemški in pojde domov brez

pomočniškega izpita; pri mojstru je samo zato, da bi se nekoliko naučil obrti. Toda ni šel domov; v dveh letih se je naučil slovensko. Končno je šel v Celje k izpitu in ga je napravil. O znanju verouka je predložil tuje spričevalo. To je bil že četrti primer, da je cehovsko vodstvo na nezakonit način izdalo Laščanu pomočniško spričevalo. Ordinariat je vzel to poročilo na znanje in se je pritožil pri okrožnem uradu.

Žmitko je imel boljše dohodke kot njegovi predniki. Peternel navaja po podatkih, ki jih je našel v šolskem arhivu, da njegovi dohodki nikdar niso presegali letnih 185 goldinarjev 18 krajcarjev dunajske veljave (ki je bila nekoliko manjša od dogovorjene – konvencionalne).

Dekan poroča leta 1816 konzistoriju, da sta učitelj in kaplan-katehet preveč odvisna od dobre volje ljudi, ki jih tarejo slaba leta in rajši dajejo premalo kakor preveč. Toda iz leta 1826 imamo verodostojno poročilo, da je imel Žmitko čistih letnih dohodkov okrog 385 goldinarjev dunajske veljave. Ni bilo mnogo, kajti imel je številno družino.

Po petindvajsetletnem službovanju je Žmitko težko zbolel in ni več mogel opravljati učiteljske in organistovske službe. Nekaj časa mu je pomagal laški rojak, učiteljski kandidat Mihael REPINA, ki je po dovršenem kurzu na učiteljski preparandiji (pripravnici) v Celju prišel leta 1824 za šolskega pomočnika v Novo cerkev (Strmec) in leta 1825 v Laško. Naslednje leto ga srečamo kot učiteljskega pomočnika v Št. Pavlu (Preboldu). V vizitacijskem zapisniku je navedeno, da bi ga bilo treba redno namestiti, kajti čaka ga vojaščina. Res je moral k vojakom. V vojski so ga kot fagotista dodelili k muziki.

Laška šola je torej prišla v neprijeten položaj. Iz njega jo je rešil dogovor, ki ga je leta 1826 Žmitko sklenil s Tomažem ŠTULARJEM (Stuller), rojakom iz Ljubnega, dotlej učiteljem v Gornjem gradu. Štular je prevzel mesto učitelja na laški šoli in službo organista. Žmitko pa se je obvezal, da bo še nadalje mežnaril pri nadžupnijski cerkvi; ako sam ne bo mogel opravljati mežnarskih poslov, bo poskrbel za namestnika-hlapca. Dohodki so znašali tedaj okrog 385 goldinarjev dunajske veljave in sta si jih Žmitko in Štular delila. Oblast je dogovor potrdila, kajti Žmitko je vestno opravljal službo. Imel je družino, za katero je moral skrbeti.

Štular je kar dobro izhajal. Ker se je večalo število učencev, je naraščala tudi šolnina, tako da je prišel na letnih 200 goldinarjev. Dekan ga je imel rad in mu je brezplačno dajal kosilo in večerjo. Štular se je obvezal, da bo vesten v svojem poklicu, da se bo izpopolnjeval in pomagal dekanu pri pisarniškem delu.

Anton Peternel sodi po spisih, ki jih je našel v šolskem arhivu, da je bil Štular v resnici zelo priden in vesten. Na laški šoli je poučeval 12 let. Toda zbolel je za jetiko in je 6. junija 1838 umrl. V laški župnijski kroniki je o njem zapisano: »Dne 6. junija 1838 je umrl v Laškem učitelj Tomaž Štular, rojen v Ljubnem.

Služil je v Laškem kot učitelj izza 16. maja 1826 in je bil v vsakem oziru zgleden učitelj.«

Štular ni več poučeval v bivšem starem špitalu, kajti leta 1824 se je šola preselila na Trg števil. 1, v hišo, ki ji je bil tedaj lastnik Anton Tessitori, pozneje pa barvar Ivan Herman. Tu je ostala šola do leta 1856. Pouk je bil še vedno poldnevni in deljen. V zadnjem letu svojega življenja (1838) je poučeval Štular 80 otrok (45 dečkov in 35 deklic).

Po Štularjevi smrti je bila laška šola kratko dobo brez učitelja. Toda konzistorij nanjo ni pozabil, saj je bila med najboljšimi v škofiji. Mesto v njej je poveril Antonu FLISU, rojenemu 13. januarja 1814 v Gornjem gradu. Novi laški učitelj je dovršil oba letnika glavne šole v Celju z odliko in je tam leta 1832 opravil tudi tromesečni preparandski kurz. Adjustiran (usposobljen) je bil 30. septembra 1835 v Št. Andražu na Koroškem. Flis je znal slovenski in nemški, bil je dober pevec, igral je violino in orgle. Od prvega novembra 1833 je služboval v Plajbergu na Koroškem kot učiteljski pomočnik. V Laško je prišel 17. junija 1838 kot provizorični učitelj. V Plajbergu mu je sledil Franc Kamnatnik.

Flis je sklenil z Žmitkom slično pogodbo kakor Štular. Pokazalo se je, da je postal dekan Balon zaradi Žmitka nejevoljen, ker bi sicer ne napisal neprijaznih besed o »bednem mežnarju«, ki je bil, dokler je bil zdrav, vendarle dober učitelj. Žmitko je umrl 12. februarja 1847, star 70 let.

S Flisom je laška šola mnogo pridobila. Že po enem letu, leta 1839 je postal pravi učitelj, a leta 1854 so mu podelili naslov vzornega učitelja (Musterlehrer). Šolo, v kateri je poučeval, so proglasili kot vzorno. Diplom o podelitvi novega naslova je Flisu izročil trški župan na slovesen način.

Flisovi dohodki so bili sprva skromni, a so se izboljšali po Žmitkovi smrti. Imel je številno družino, osem otrok (dva sta umrla) in bolešno ženo. V letih 1856 in 1857 je bil tudi sam bolan. Da bi plačal zdravniške stroške, mu je namestništvo dalo iz šolskega fonda prvo leto 50 in drugo leto 40 goldinarjev.

Do leta 1843 je Flis učil poldnevno, dopoldne dve uri višjo in popoldne dve uri nižjo stopnjo, razdeljeno v dva oddelka. Leta 1844 pa je začel poučevati celodnevno. Čeprav je bila šola enorazredna, so njegovi učenci v Celju lahko normalno prestopali v višje razrede. Flis je poučeval tudi v nedeljski ponavljalni šoli. Zanimivo je, da je Flis vabil učence tudi v rezljanju in v izdelovanju modelov kmetijskega orodja, uvedel je torej nekak ročni pouk. V tem času so imele tudi deklice neobvezni pouk v ročnih delih. V šolski kroniki se navajajo imena treh učiteljic ročnih del (industrijskih učiteljic: Lucije Šmidaletove, N. Wernberge-rjeve in Florentine Svilešičeve).

Število otrok je raslo, leta 1853 jih je bilo že 105, potlej pa več in več. Leta 1854 so morali zopet uvesti poldnevni pouk. Leta 1856 se je šola preselila v novo

Flisovo hišo na Trgu številka 100. Tudi tu je imela samo eno sobo kakor prej na Trgu številka 1.

Razumljivo je, da so začeli misliti na pridobitev večjih šolskih prostorov in nastavitve drugega učitelja. Državna šolska oblast se je pri tem sklicevala na § 346 Politične šolske ustave, ki je določala, da je treba tam, kjer je več kot 100 otrok, poskrbeti za drugo sobo in namestiti tudi učitelja pomočnika.

Že v tridesetih letih je državna oblast silila distriktno nadzorstvo in krajevne činitelje (trške in fevdalne), da izgradijo novo šolo. Leta 1838 je bil načrt zanj gotov. Podpisan je bil dogovor glede prispevka in gradnje. V poslopju naj bi bilo tudi stanovanje za mežnarja. Dekan Matija Balon se je resno lotil dela. Poskrbel je za dovoz lesa in kamna. Kmetje so mu pomagali, čeprav mu dominiji (gosposčine) še niso dali denarja. Šolo bi gotovo začeli zidati. Tedaj pa je Laško zadela težka katastrofa. Požar je leta 1840 uničil velik del trga. V ognju je izgubil življenje tudi krajevni šolski nadzornik Andrej Herman. Ko je reševal svoje imetje, ga je zajel plamen. Učitelj Flis se je med požarom odlikoval s posebno hrabrostjo. Težko brizgalno, ki se je je že loteval ogenj, je privlekel do graščine, kjer je že začel goreti eden izmed stolpov, in je s tem omogočil, da so poslopje rešili. Tudi dekanu je zgorelo gospodarsko poslopje, na cerkvenem stolpu je bila uničena streha in raztopili so se zvonovi.

Gradivo, ki ga je dekan pripravil za šolo, so porabili za obnovo gospodarskega poslopja in cerkvenega stolpa. Na dobavo novega materiala v tistem času ni bilo mogoče misliti, saj so lesu cene zaradi obnove trga močno poskočile. Ostala pa je hiša, kjer je bila dotlej šola, tako da se je pouk nekaj dni po požaru lahko obnovil.

Čim so bile premagane največje težave, je šolsko vprašanje zopet prišlo na dnevni red. Leto za letom so se v trgu sestajale komisije. Medtem sta po letu 1849 na osnovi novega občinskega zakona nastali dve moderni občini, trška, ki je tedaj že obsegala kmečko področje poznejše marijagraške občine, in Krištofova. Prva je bila na levi, druga na desni strani Savinje. Obe občini sta od višje oblasti dobili nalogo, da uredita šolsko vprašanje. Leta 1858 se je po odredbi okrožnega urada, ki je bil tedaj v Mariboru, sestala v Laškem komisija, v kateri so bili zastopniki obeh občin, okrožni komisar in inženir ter distriktni šolski nadzornik-dekan. Komisija se je odločila za nakup Martinijeve hiše, nekdanjega starega špitala, kjer je do leta 1824 že bila šola. Občinski zastopniki so pristali na to. Prav tako so se obvezali, da določijo plačo za pomožnega učitelja (podučitelja). Lastnik hiše Martini, je živel tedaj v Lahovem grabnu pri Jurkloštru kot lastnik stare steklarne (novejša je bila pod Jurkloštrom). Zastopniki so se napotili k njemu in kupili hišo za 6300 goldinarjev. Hišo so že po požaru leta 1840 nekoliko popravili, zdaj so jo obnovili in uredili v njej dve učilnici ter stanovanje za učitelja in samskega podučitelja.

Vzdrževanje šole in plačevanje učiteljev je bilo tedaj še razmeroma primitivno. Imelo je še značilne znake fevdalnega gospodarjenja z državno-liberalnimi potezami. Temelj plače so bili prvotni dohodki organista: zbirka med župljani, ki pa je bila določena samo po običaju in odvisna od letine in dobre volje ljudi, dohodki od cerkvenih opravil (štola) in prispevki cerkva. Prvotno so morale za šolo v Laškem prispevati vse cerkve v dekaniji (razen loških, kajti v Loki so že imeli šolo). Leta 1807 pa je okrožni urad v Celju odredil, da morajo cerkve prispevati samo za šole svoje župnije, če je še nimajo, morajo pač poskrbeti, da jo dobe. Sicer so pa ti denarni prispevki znašali komaj dobrih 20 goldinarjev. Prispevati so morali tudi dominiji, ki jih je bilo pet. Poleg velikega laškega so bili še štirje manjši: Weichselbergerjeva, nadžupnijska, jurkloštrska in minoritska gosposčina. Kot nov prispevek je služila šolnina, ki je zaradi naraščajočega števila otrok stalno rasla. Bila je v glavnem namenjena za plačo učitelja. Občini sta sklenili, da se šolnina razpolovi, tako da bi učitelj in podučitelj dobila vsak po 250 goldinarjev. Podučitelju bi dali iz svojih sredstev še po 50 goldinarjev, kajti učitelj je imel tudi dohodke cerkvene službe. Ker pa je dohodek šolnine nihal, sta se občini obvezali, da jamčita za razliko med dejanskim zneskom in za podučitelja določeno vsoto 250 goldinarjev. V izrednih slučajih, zlasti ob bolezni, je dotlej dajal učnim osebam pomoč tudi študijski fond.

Medtem ko se je nakup hiše za šolo izvršil gladko, je vprašanje nastavitve podučitelja povzročalo trenja. Lavantinski konzistorij je 10. novembra 1859 podpisal nastavitveni dekret za Alojzija HABJANIČA, dotlej podučitelja v Rušah pri Mariboru. Habjanič, rojak s Sv. Urbana pri Ptuj, je leta 1855 končal učiteljski kurz na preparandiji v Mariboru z odličnim uspehom. Obiskoval je tudi tečaj o gojitvi murv, o reji sviloprejk in čebel. Svojo izobrazbo je dopolnil na učiteljskem tečaju nemške realke v Pragi in je napravil izpit usposobljenosti za glavne šole. Odlično je obvladal glasbo in je bil neoporečen v verskem in moralnem oziru. Za podučitelja sta ga predlagala na novo osnovani krajevni šolski svet, sestoječ iz predstavnikov obeh občin in distriktni šolski nadzornik, dekan Anton Žuža. Sicer je bil dober šolnik tudi drugi prosilec, podučitelj Karel Kaliger, ki je dotlej služboval na vzornih šolah, najprej v Plajbergu in nato v Šoštanju.

Habjanič je prišel v Laško. Flis si ga nikakor ni želel. Zdi se, da se je bal za dohodke. Glede sposobnosti in pridnosti se pri Habjaniču niso motili. Toda začel je bolehati. Že leta 1861 je iz normalnega šolskega fonda dobil za zdravljenje 40 goldinarjev, leta 1863 pa je moral izpreči; dobil je 40 goldinarjev podpore in si sam za dva meseca plačal namestnika (substituta), učiteljskega kandidata Matija ŽUMRA, rojaka od Sv. Križa pri Rogaški Slatini. Nato je Habjanič prosil distriktnega nadzornika, da mu da ali lažje mesto ali privoli v enoletni izstop iz službe. Nadzornik je pristal na izstop. Dne 31. oktobra 1863 je Habjanič zapustil svoje

službeno mesto. Odšel je na svoj dom pri Sv. Urbanu in ozdravel. Pozneje je bil ravnatelj dekliške meščanske šole in enoletnega kurza za kandidatkinje ženskih ročnih del v Mariboru, nato pa je šel za nadučitelja v Frohnleiten med Nemce.

Habjaničeva bolehnost je bila gotovo vzrok, da se je povečala Flisova nejevolja. Leta 1862 ji je dal izraz v dopisu, ki ga je poslal namestništvu v Gradec. V njem izraža mnenje, da delitev fonda v dva enaka dela vendar ni pravilna, in da podučitelj v Laškem ni potreben. Kakor poprej, bi sam še nadalje poučeval poldnevno, saj je s tem poukom dosegel lepe uspehe. Namestništvo je Flisu priznavalo pridnost in uspehe, ni se pa strinjalo z njegovim mnenjem, da podučitelj ni potreben, čeprav ni odobraval delitve fonda na dve enaki plači. Učitelj in podučitelj poučujeta sicer vsak svoj razred, vendar so učiteljeve skrbi večje. Začasno se seveda ne da nič napraviti.

Tudi dekan Žuža ni odobraval Flisovega mišljenja. Podučitelj mu je bil potreben, čeprav mu je bil vseč skrajšan poldnevni pouk, češ da si ga želi kmečko prebivalstvo, ki rabi otroke za delo in jih zaradi manjše zamude rajši pošilja v šolo.

Laško je torej moralo dobiti novega podučitelja. Žuža je v poročilu o zaključnem izpitu v juliju 1863 hvalil Habjaničevega substituta Žumra, češ da je priden, v moralnem in verskem pogledu neoporečen ter zlasti sposoben za pouk tehničnih predmetov. Treba ga je bilo namestiti, ker mu sicer grozi poziv k vojakom.

Vendar Žuža za Laško ni predlagal Žumra. Verjetno se mu je zdelo, da ne ustreza popolnoma njegovim željam. Želel si je podučitelja, ki bi poučeval v I. in II. razredu (kakor poprej Habjanič), ki bi lahko privatno poučeval tudi predmete višjega razreda ter bi znal nekoliko igrati na gosli in fortepiano. Ako ni primernejšega, piše, naj bi dobil to mesto Ivan IRGL s Sv. Ane na Krembergu. Tako je Žuža pisal konzistoriju. Ta je sprejel njegov predlog. Irgl je prišel v Laško, Žumer pa je odšel k Sv. Ani. Pozneje je bil Žumer nadučitelj pri Sv. Križu pri Rogaški Slatini.

Irgl je ostal v Laškem dve šolski leti. Dne 1. oktobra 1865 je nastopil službo v Trbovljah, kjer je postal učitelj in šolski vodja. Za njegovega naslednika je Žuža predlagal Jakoba LOPANA, dotlej podučitelja na Planini, ki mu je konzistorij poslal dekret. Lopan je prišel v Laško. Žuža mu je našel privatno stanovanje. Lopan naj ne bi samo poučeval, ampak naj bi učitelju pomagal tudi pri organistovskih in cerkvenih poslih. Krajni šolski svet s to nastavitvijo ni bil zadovoljen. Verjetno mu ni bilo prav, da ga Žuža ni vprašal za mnenje. Dne 13. decembra je sklenil, da se mesto spremeni v učiteljsko mesto in je službo razpisal v graških listih. Na razpis se je javilo pet prosilcev: Ivan Ranner, Anton Hren, Ivan Ferč, Miha Poje in Marko Zinauer.

Šolski svet je predlagal Ivana Ranerja, provizoričnega učitelja v Slovenjem

Gradcu. Ko Žuža o tem poroča konzistoriju, označuje sklep šolskega sveta kot svojevoljnost (Anmassung). Pravi, da šolski svet nima pravice predlagati novega učitelja na osnovi nekega patronata, češ da bo dobival drugi učitelj svojo glavno plačo iz šolnine in mu bo krajni šolski svet plačeval samo razliko. Drugi učitelj mora biti neoženjen, ker za oženjenega ni stanovanja. Nastal je torej majhen spor med cerkveno oblastjo in ljudskim zastopstvom. Ker se je torej Žuža skliceval na patronat, je živel v idejah, ki so bile tedaj že preživete.

Vendar Žuža ni trdovratno branil svojega stališča. Bil je človek mehke narave. Ko se je krajni šolski svet leta 1867 ponovno zavzel za Ranerja, se je Žuža vdal. Raner je prišel v Laško kot provizorični učitelj, a še istega leta (v maju) je postal definitiven. Lopan ga v Laškem ni pričakal. Že maja 1866 je odšel v Slovenj Gradec. Nato je služboval v Št. Janžu pri Dravogradu in v Vitanju, leta 1875 je postal nadučitelj na novo ustanovljeni okoliški šoli v Celju. Ustanovil je pedagoški list Popotnik in bil njegov prvi urednik.

Tu smo na pragu nove dobe. Šolstvo je v celoti prevzela država. Cerkev je obdržala samo zastopstvo v šolskih svetih vseh stopenj, pouk verouka in pravico zahtevati od učencev, da se udeležujejo verskih obredov.

Zaslužni dotedanji učitelj Anton Flis je leta 1868 prosil namestništvo, naj ga v službi potrdi. V svoji prošnji navaja naslednja dejstva:

leta 1833 je bil kot šolski pomočnik nameščen v Plajbergu;

leta 1838 je postal provizorični učitelj v Laškem;

leta 1839 je dobil naslov pravega učitelja;

leta 1841 je dobil pohvalni dekret;

leta 1847 so mu dali posebno nagrado (remuneracijo) za pridnost;

leta 1854 so ga imenovali za vzornega učitelja in šolo za vzorno šolo;

leta 1862 so ga pohvalili, ker je učil učence, kako se dela kmečko orodje, in ker je pridno učil v nedeljski šoli;

leta 1864 je dobil na kmetijski razstavi v Celju za razstavljeno kmetijsko orodje dukat, učenci pa so dobili denar in druga darila;

leta 1865 je prejel na kmetijski razstavi v Mariboru diplomu in majhno srebrno medaljo za razstavljene dele kmetijskega orodja;

(Ne navaja pa velike bronaste medalje, ki jo je iz istega vzroka leta 1867 prejel na razstavi v Moskvi.)

Namestništvo je Flisove zasluge upoštevalo in ga je 3. junija 1863 potrdilo za stalnega učitelja.

Kakor rečeno je bila šola v tisti dobi v bistvu nemška, vendar je bilo nujno upoštevati pri pouku tudi slovenščino. Bilo je dobro, da so se učitelji čutili Slovence, četudi ni dvoma, da je večina v znatni meri prevzemala idejnost šolskega ustroja, v bistvu nasprotnega naši narodnosti. Vsekakor moramo reči, da zaslužijo

naše občudovanje tisti učitelji, ki so kljub neugodnim okolnostim in ob moralnem, političnem in gospodarskem pritisku razvili v sebi pristno narodno zavest ter se kot buditelji in borci vključili v naš narodni preporod.

V laško šolo so hodili otroci iz trga in okolice. Iz leta 1846 se nahaja v arhivu spis, ki navaja šolane kraje okolice in število hiš. Ti kraji so bili: Laško v celoti, Sv. Mihael – 15 hiš, Sv. Krištof – 39 hiš, Lahomšek – 16 hiš, Marija Gradec – 12 hiš, Modrič – 13 hiš, Lahomno – 19 hiš.

Po smrti Andreja Hermana (1840) je krajevno šolsko nadzorstvo razmeroma hitro prehajalo iz rok v roke. Izvrševali so ga: Ivan KARNIČNIK (1840–1847), Karel VALENTINIČ (1847–1849), Ivan KOLENC (1849–1860), Anton HORJAK (1860–1867), Ivan POVŠE (1869).

Mlajši učitelji so prihajali na šolo z boljšo usposobljenostjo. Tečaji na normalkah in glavnih šolah so se namreč spremenili v enoletna, po letu 1848 pa v dvoletna učiteljišča (to je preparandije = pripravljavnice).

V tem razdobju je nastalo tudi potrebno število šolskih učnih knjig. Poleg katekizmov in zgodb svetega pisma so prihajale v poštev računice, začetnice, slovnice, čitanke (berila). Druge učne knjige za učence niso bile potrebne, kajti čitanke so poleg leposlovnih spisov obsegale tudi sestavke iz zgodovine in realij, ki so torej nekake ljudskošolske enciklopedije. Pisci so bili iz raznih slovenskih dežel: iz Kranjske Valentin Vodnik (slovnica), Matevž Ravnika (zgodbe, katekizem, abecednik), Franc Metelko (abecednik, slovnica, čitanka, računica), iz Koroške Simon Rudmaš (računica), iz Štajerske Peter Dajnko (abecednik, slovnica), Janez Nepomuk Primic (čitanka), Peter Musi (čitanka za nedeljske šole), Anton Martin Slomšek (poleg Blažeta in Nežice abecednik in več beril pa še katekizem v podobah in Šola veselega petja). Slomšek je bil izmed vseh najplodnejši. Poskrbel je tudi za to, da smo dobili precej povesti za otroke, zlasti prevode Krištofa Šmida.

Te knjige so najbolj brali na Kranjskem, kjer so bile na kmetih od leta 1829 ljudske šole popolnoma slovenske. Katere izmed njih so poznali učenci v Laškem, ne vemo. Učitelji so jih vsekakor poznali in uporabljali, saj so bile med najboljšimi, kar smo jih v tedanji dobi imeli.

Šolstvo v sosesčini

Šola v Laškem je imela več desetletij v vsej nekdanji laški pražupnji samo eno posestrimo, šolo v Loki.

Loka z okolico se je kot poseben vikariat odcepila od laške pražupnije že konec srednjega veka. Primož TRUBAR je bil vikar v Loki, preden je prišel v

Laško. Znano je, da je tu že odločno nastopal v smislu novega nauka, čeprav še ni izjavljal, da se je ločil od stare cerkve. Prvi znani učitelj v Loki je bil Andrej KLANČNIK, ljudski pesnik, ki ga distriktni šolski nadzornik leta 1807 hvali kot dobrega učitelja. Sledil mu je Janez Nepomuk KRUŠIČ, ki je iz Loke odšel na Vransko.

Na zapadnem koncu laške gosposčine, v Trbovljah, ki so se v srednjem veku cerkveno odcepile od Braslovč in ne od Laškega, je bila šola že za časa Marije Terezije, na Dolu, ki se je leta 1755 cerkveno odcepil od Laškega, pa za Jožefa II. Obe šoli sta po nekaj letih propadli in so ju pozneje na novo ustanovili, trboveljsko leta 1819 in dolsko 1857.

O stanju šolstva v soseščini nas sorazmerno dobro pouče akti, ki so v šolskih spisih graškega deželnega arhiva.

Iz njih je razvidno, da se je oblast zdaj pa zdaj zanimala, kako je s šolstvom v mladih župnijah (vikariatih), ki so se odcepile od laške pražupnije.

Leta 1810 poroča distriktni šolski nadzornik (dekan) naslednje:

Samo pri Sv. Jederti in na Dolu imajo organista in mežnarja, ki znata brati in pisati ter bi bila prilično sposobna poučevati. Šentjederski organist in mežnar Anton MULEJ je star 22 let. Obiskoval je preparandni tečaj v Gradcu in Celju. Ravnatelj celjske glavne šole Mansuet Zangerl mu je dal aprobačijsko spričevalo. Mulej bo predložil spričevalo, da ga ordinariat adjustira. Za učitelja je prav sposoben. Dolski organist in mežnar Tomaž HARTMAN je star 44 let, je oženjen in ima štiri otroke, je bolehen in slaboten. Sicer je poučeval že za župnika Hasla (za vlade Jožefa II.), vendar nima spričevala in ni sposoben, da bi si ga pridobil.

Drugo poročilo istega nadzornika je iz leta 1812. Iz njega izvemo naslednje:

Razen v Laškem in v Loki za šolo ni potrebnih pogojev. Ljudje so ubožni in potrebujejo otroke doma. Nikjer ni primerne sobe za učilnico, niti organistov in mežnarjev, ki bi znali učiti. Glede Dola in Št. Ruperta sta že okrožni glavar in Kumerdej izjavila, da je v teh krajih šola ni mogoča, ker so domačije precej oddaljene druga od druge in raztresene. O tem sta se prepričala na kraju samem. Kumerdej je kraja obiskal leta 1790, okrožni glavar pa leta 1796. Na Dolu se je pač že župnik Hasl trudil, da bi šolo oživitvoril, toda za trajno ni uspel.

Pri Št. Rupertu bi župnik sam rad poučeval, ako bi to starši hoteli. Župnik Ivan Legat pri Sv. Jederti je moral odsloviti organista in mežnarja Antona MULEJA, ker mu je s svojo popolno nravno propalostjo kvaril župljane. Mulej je po župnikovem mišljenju odšel k staršem v Braslovče. Tudi Legat bi poučeval sam. Toda tako pri Št. Rupertu kakor pri Sv. Jederti bi morala posredovati oblast, da bi imeli učence.

Tudi na ambulantne šole (s potujočimi učitelji) ni misliti. Otroci, ki stanujejo v bližini Laškega, itak hodijo v šole tu, v bolj oddaljenih krajih pa so hiše samo

dimnice, v katerih pozimi skupaj stanujejo ljudje in živali. Hiše so tudi raztrese-ne, le redkokje so po več ko dve, tri hiše skupaj.

Za stalno šolo ni denarja. Iz šolskega fonda bi se dalo izbiti samo do 130 goldinarjev, a kaj ko je samo za hrano in obleko treba 80 goldinarjev. Župljani sami nič ne dajo. Na žalost se to stanje neugodno odraža na ljudski nravi; ljudje radi goljufajo, pijejo in se pretepajo.

Tretje obsežnejše poročilo je poslal distriktni šolski nadzornik in dekan Ma-tija BALON leta 1829. Iz poročila posnamemo:

Pri Št. Rupertu sta za šolo samo en deček in ena deklica. Soba za šolo bi se dobila v mežnariji, toda sredstev za vzdrževanje učitelja ni, kajti posebna kolek-tura (zbirka) za učitelja ne bi bila možna. Sicer pa mežnar Štefan Zelič ne zna ne čitati ne pisati.

Na Dolu je 25 za šolo godnih otrok. Mežnarija pa ni pripravna za šolo in druge sobe ni bilo možno dobiti. Ljudje ne bi hoteli pristati na zbirko za šolo in za šolnino. Sicer je že leta 1818 gubernij zahteval, da se na Dolu ustanovi šola.

Šentjedertski župnik Jernej Šturm javlja, da je bivši mežnar FAJDIGA odšel neznanokam (vsekakor je pred odhodom tudi poučeval). Vendar je mežnarija pre-majhna za šolo. Ljudje so ubogi in ne bi hoteli dajati posebne zbirke in šolnine, češ da itak dajejo v Laško. Novi mežnar Jurij Bočko ni za šolo, postrani nekoliko šiva in opravlja hlapčevska dela.

Pri Sv. Lenartu je 45 za šolo godnih otrok. V mežnariji bi bila soba. Organista nimajo, ker v cerkvi ni orgel. Cerkvni pevec Martin Tovornik je star 28 let, poje v cerkvi ob nedeljah in praznikih. Je sicer hlapec v vasi, zna pa čitati in pisati. Mežnar Franc Mihelčič, star 38 let, je v kraju že 25 let in zna čitati samo sloven-sko.

Kuracija sv. Nikolaja (Sv. Miklavž) ima 24 za šolo godnih otrok, a nima ne mežnarije ne mežnarja, mežnari samo župnikov hlapec. Župljani za šolo ne bi hoteli prispevati, češ da dajejo zbirko v Laško.

Pri Sv. Marjeti je 14 za šolo godnih otrok. Mežnarija ni sposobna za šolo. Mežnar je župnikov hlapec. Župljani za šolo ne bi hoteli prispevati, pravijo, da dajejo v Laško.

V Širju je 8 za šolo godnih otrok. Mežnarije ni, mežnari navadno sosed ali župnikov hlapec. Ljudje za šolo ne bi hoteli prispevati.

Na Razborju je v tem letu umrl mežnar Franc Žepič v največji bedi. Zdaj opravlja mežnarske posle njegov sin. Mežnarija stoji na svetu gosposčine na Rudi in v njej ne bi mogla biti šola. Pozimi itak otroci ne bi mogli v šolo. Sredstev ni, ker gre kolektura (zbirka) v Loko. Vsekakor je v kraju nekaj ljudi, ki bi si želeli slovensko (t. j. nedeljsko) šolo.

V prvi polovici stoletja je bila torej v laški sosesčini prosvetna tema. Šele po

letih revolucije (1848–1849), ko so bile ustanovljene moderne občine, so nastale v pokrajini prve šole: v Zidanem Mostu (1852), pri Št. Rupertu (1854), na Dolu (definitivno 1857), pri Sv. Marjeti (1859), pri Sv. Jederti (1860).

Nova osnovna šola (1869–1891)

Že leta 1848/49 se je v revoluciji pripravljala sprememba socialnega ustroja in državne ureditve bivše habsburške Avstrije. Zmaga nad revolucijo je razvoj sicer zavrla, vseh pridobitev pa ni mogla uničiti. Ostala je v veljavi kmečka razveza (osvoboditev), ki je uničila glavne temelje fevdalizma, utrdila se je moderna občina, ostale so tudi zasnove modernjšega upravnega in prosvetnega sistema. Za kratko dobo je izvršitev vsega tega reformnega dela prišla pod kontrolo obnovljenega absolutizma. Poraz na italijanskem bojišču (1859) pa je pokazal na velike slabosti v državnem organizmu in sledila je vrsta političnih aktov, ki je habsburško državo spremenila v ustavno monarhijo. Elementi starega sistema sicer še niso bili popolnoma izločeni: plemstvo in cerkev sta še imela privilegiran položaj, od vladarja odvisna državna oblast je še vedno obdržala nesorazmerno veliko moč, ki je pogosto služila tudi nemštvu, stremečemu po vodilni vlogi in ponemčenju nenemških narodov.

Tudi v šolstvu se je vse to kazalo. Uvedba ustavnega življenja in razširitev političnih pravic je vplivala ne samo na razširitev in poglobitev izobraževalnega programa in na dosledno izvajanje splošne šolske obveznosti, ampak tudi na udeležbo predstavnikov izvoljenih organov v šolski upravi in na položaj učiteljstva.

Novi organi so bili razni šolski sveti, na najnižji stopnji krajevni, na srednji okrajni, nad njimi pa deželni. V šolskih svetih so bili poleg zastopnikov občin, okrajnih zastopov in deželnega zbora tudi zastopniki učiteljstva, cerkve in državne politične uprave.

Učiteljstvo je nehalo biti odvisno od cerkve, raznih fevdalnih ustanov in od šolnine; dobilo je položaj deželnih nameščencev, medtem, ko so materialno skrb za šole prevzele občine, ki so jo vršile prek okrajnih šolskih svetov.

Temelj novemu osnovnemu šolstvu je bil osnovnošolski zakon, ki je izšel leta 1859. Šolska obveznost se je strogo izvajala. Učenci so prihajali iz všolanih in nevšolanih (oddaljenih) krajev.

Laško šolo so obvezno obiskovali učenci iz Laškega, Stopca, Ojstrega, Marija Gradca, Lahomnega, Lahomška, Modriča, Tovstega, Brstnika, Sv. Krištofa, Sv. Mihaela, Rečice, Slivnega, neobvezno pa iz bolj oddaljenih domačij Slivnega in Brstnika, iz Tremerij in Rifengozda.

Naslednji pregled nam po posameznih letih kaže v prvi rubriki število všolanih,

v drugi pa šolo obiskujočih (všolanih in nevšolanih ali neobveznih otrok). Drugo število je vedno manjše, kajti nekaj otrok je bilo bolnih, drugi so hodili v šolo drugam – npr. v Celje, tudi v gimnazijo, – nekateri so pa tudi uporno ostajali doma.

Leta 1869	Všolanih 420	Obiskujočih 237
1879/1880	418	277
1882/1883	411	305
1883/1884	434	337
1884/1885	445	342
1885/1886	435	335
1886/1887	370	338
1887/1888	365	345
1888/1889	454	339
1889/1890	456	370
1890/1891		362

Število všolanih otrok je nihalo, število obiskujočih pa je stalno rastlo, t. j. obisk je bil čedalje boljši, starši so se vedno bolj navajali pošiljati otroke v šolo. K temu so nekoliko pripomogle tudi kazni, ki jih je na osnovi skupnega poročila šolskega vodje in načelnika krajevnega šolskega sveta izreklo okrajno glavarstvo. Število dečkov odnosno deklic v gornjem pregledu ni prikazano, bili so si med šolanimi prilično v ravnotežju, med obiskujočimi pa je bilo navadno za spoznanje več dečkov.

S številom otrok je nujno raslo tudi število razredov in učnih moči. Leta 1869 je imela šola dva razreda, 7. decembra 1871 je dobila tretji, 1. februarja 1877 četrti in 1. septembra 1887 peti razred.

Za šolsko poslopje je še vedno služil bivši stari špital. Tu sta bili samo dve učni sobi, ki sta morali zadoščati tudi tedaj, ko je šola postala trirazredna, dva razreda sta se pač menjavala. – Ko je šola dobila četrti razred, so prvi razred namestili v hiši štev. 29, ki jo je pravkar izgradil načelnik krajnega šolskega sveta Konrad AMON.

Misliti je bilo treba na nove prostore. Leta 1875 je krajni šolski svet sklenil, da proda staro šolo in izgradi novo šolsko poslopje. Vendar iz tega ni bilo nič. Junija 1887 je sprejel nov sklep o gradnji. Za vsak slučaj si pa je 12. julija 1887 posebna komisija ogledala staro poslopje, da bi ugotovila, če se še lahko obnovi in toliko razširi, da bi se dobili dve sobi. Komisija se je prepričala, da se to ne izplača, kajti poslopje je bilo preslabo. Oktobra istega leta je krajni šolski svet razpravljal o Murgelovem travniku kot pomožnem stavbišču in o nakupu sosedne pivovarniške hiše 73, a je oboje odklonil.

Poslej vprašanje novega šolskega poslopja ni več izginilo iz dnevnega reda. Okrajni šolski nadzornik krajnemu šolskemu svetu ni dal miru. Na inšpekcijskih konferencah je vsako leto drezal.

K šoli spada tudi telovadnica. Leta 1869 je telovadba postala obvezni predmet, toda samo za dečke. Prva leta ni bilo nobenega telovadišča. Leta 1875 so ga uredili na levem bregu Savinje, nasproti tedanje Čatrove gostilne št. 66, in ga opremili s primernim telovadnim orodjem, ki je stalo okrog 300 goldinarjev. Leta 1877 so premestili telovadno orodje na manjše dvorišče za šolskim poslopjem. Leta 1887 so dvorišče nekoliko povečali in telovadno orodje obnovili.

Šola je morala po predpisih imeti tudi šolski vrt. Najprej je bil poleg dvorišča v ozadju šolskega poslopja. Leta 1870 ga je dal krajni šolski svet za deset let v najem pivovarnarju Larischu. V zameno je dal načelnik Konrad Amon na razpolago del svojega vrta na Pesku proti letni najemnini 20 goldinarjev. Tu je tedanji nadučitelj RANNER uredil prvo drevesnico in trsnico. Leta 1878 je dal Amon na razpolago še del vrta, tako da je poslej šolski vrt meril 765 m², kar je ustrezalo predpisanim 7 arom. Tedanji šolski vodja Karel VALENTINIČ je povečani vrt na novo uredil.

Za materialne potrebe šole je v imenu občinskih zastopnikov skrbel krajni šolski svet. Prvi načelnik krajnega šolskega sveta je bil gostilničar Tiber. Za njim je prevzel to mesto Konrad Amon. Načelnik je večkrat prišel k pouku. Okrajni šolski svet pa je imenoval tudi posebnega šolskega oglednika, ki je prav tako lahko prisostvoval pouku. Kot taka se nam predstavljata drug za drugim Jože Zupan in Ivan Povše. Šolski oglednik je spremljal šolskega vodjo, ko je v počitnicah od hiše do hiše popisoval otroke, godne za vstop v šolo.

Sredstva za materialne izdatke so krajnemu šolskemu svetu nudile občine. Leta 1876 so se občinski odbori domenili, da prispevajo k naslednjemu razmerju: Sv. Krištof 47 %, Marija Gradec 28 %, Laško 25 %. Leta 1869 so znašali izdatki nad 70 goldinarjev, a so se pozneje dvignili nad 1400 goldinarjev.

Krajni šolski svet je otroke brezplačno oskrboval s knjigami. Včasih sta prispevala tudi okrajni in deželni šolski svet. Leta 1871 je krajni šolski svet kupil prva novejša učila in nekaj knjig za učiteljsko knjižnico. Tedaj je ustanovil tudi šolarsko knjižnico. Na to knjižnico je šolska oblast budno pazila, kajti bala se je, da bi prišla vanjo kaka nevarna knjiga. Leta 1886 je bila odredjena revizija knjižnice, leta 1890 so izključili iz nje in ostalih šolarskih knjižnic knjigi Tisočletnica Metodova in Valentin Vodnik, prvi slovenski pesnik.

Tedaj so bili težki časi. Zaslužek je bil majhen in zemlja je slabo rodila. Ljudje so stradali. Učencem je bilo treba pomagati z obleko, obutvijo in celo s hrano. Najubožnejše so navadno obdarovali ob novem letu. V ta namen je pevsko društvo prirejalo na silvestrovo tombolo, ki je mnogo nesla, a odbor trških gospa je zbiral

sredstva. Med tistimi, ki so leto za letom pomagali, se navajajo: tržaški trgovec Jožef Czerny, lastnik Weixelbergerjevega dvora in grajskih razvalin, trgovec Ivan Hummer, pivovarnar Anton Larisch, dimnikarski mojster Konstantin Trapp in trška posojilnica. Kakim 30 otrokom so pa posamezne družine dajale kosilo.

Okoliščine, v katerih je delovalo učiteljstvo, so bile materialnega značaja.

Sprva je šolo vodil Anton FLIS kot nadučitelj. Umrl je 19. junija 1874 in je pokopan v Laškem.

Slovenski narod in Slovenski gospodar sta se ga ob grobu s toplimi besedami spominjala kot odličnega učitelja in vrlega narodnjaka; oba sta izrazila svoje začudenje nad dejstvom, da se je dekan Anton Žuža poslovil od njega z nemškimi besedami, ki jih niso razumeli mnogoštevilni prisotni kmečki ljudje.

Umestno se mi zdi, da sledi tu v celoti spominski članek, ki je izšel v Mariboru 20. avgusta 1874 v II. letniku časopisa Slovenski učitelj, glasilo Učiteljskega društva za slovenski Štajer, kajti v zvezi z likom zaslužnega učitelja nam podaja tudi sliko tedanjih razmer v naši domovini in v Laškem. Članek se glasi:

Življenje je lepo, če se človeku posreči najti položaj, s katerega lahko blagotvorno dela za večjo skupnost; slovo ob koncu življenja, ko lahko umirajoči s Titom reče: *nulla dies sine linea*, pomiri omedlevajoče srce in smrtni angel smehlja je zatisne oči človeku, ki je življenju plačal poln tribut.

Živimo v času, ko vlada sebičnost in so redki ljudje, ki živijo le za delo in žrtve ter jim poklic ni molzna krava, ampak veselje in potreba. Danes silijo ljudje v nemirni svet, želja po oblikovanju jih priganja k delu. Tiho delo in mirno zadovoljnost najdemo le redkokdaj in le malo ljudi ju zna prav ceniti. Šele ko človek umre, se navadno zavemo njegove vrednosti.

Tak miren in priden mož je bil Tone Flis, nadučitelj v laškem trgu na Štajerskem. Če le komu, veljajo njemu navedene besede, kot učitelju mu je bila šola najljubše veselje. Rad je bil med paglavci in paglavkami, dajajoč jim orodje za bodoče življenje; čim bolj je bil dečko razposajen, tem bolj si je prizadeval, da bi ga spravil na pravi tir. Le redko je koga kaznoval. Rečemo lahko, da je našel način, v katerem se združujeta strogo in ljubeznivo ravnanje z učenci. – Rajnik je bil velik prijatelj petja, rodil se je v naši Švici, kjer imajo v vsaki hiši kako muzikalno orodje in kjer je petje doma.

Pokojnik je združeval pouk s petjem. Kadar smo bili pridni, je prinesel novo pesem in mladi pevski zbor je komaj čakal, da se je končala tretja učna ura. Če smo bili prav pridni, nam je bral kako povest, ne cele naenkrat, ampak kosoma. Zelo radi smo hodili v šolo. – Za domače delo nam ni mnogo nalagal, pustil nam je čas, da si okrepimo ude, kajti bil je mnenja, da je treba v mladosti predvsem okrepiti telo. Če je v kom izmed nas odkril sposobnost za nadaljnje študije, ga je k temu vzpodbujal in je starše prigovarjal, da se ne bi bali stroškov. V Celju je

gimnazija in naš trg ji je dajal več učencev kakor mesto samo. Marsikoga je med študijem spravil h kaki družini in mu omogočil, da si je sam služil kruh. Mnogo njegovih učencev si je že pridobilo višjo omiko.

V družbi je bil pokojnik zelo priljubljen. Moralo se je zgoditi kaj posebnega, da se je vznejevoljil, tedaj je rekel nekaj besed, vzel klobuk, šel in čakal, da so se polegile strasti. Z njegovim odhodom je šel v grob kos starega časa in lepih dni, ko smo v našem trgu vsi lepo prijateljsko živeli.

Pokojnik je bil odkritosrčen in priljuden, bil je pošten in zvest prijatelj.

Izven šole se je najrajši ukvarjal s svojo družino. Bil je dober oče. Le malo je otrok, ki so tako goreče ljubili svojega očeta, kakor so ga ljubili njegovi.

Čas, ki je zbudil speče slovanstvo, je našel svoj odmev tudi v njegovih prsih, s tiho strastjo je začel prebujati narod v naših hribih. Delal je marljivo na tem polju, ko je v trgu bilo še vse narodno, delal pa je neustrašno tudi potem, ko so prišli tujci in med naše tržane zasejali seme narodnega razdora. V času ministrstva Giskra-Herbst, ko je valovje razburjenih nasprotnih duhov najbolj visoko kipelo, ko je narodno nasprotstvo lahko storilo vse, ne da bi se vladni aparat menil za to, je stal pokojnik na naši strani, ne meneč se za natolcevanje nasprotne stranke, ki bi ga rada vtopila v žlici vode.

Devet rodoljubov je bilo tedaj v našem trgu. Ti so s svojim delom pri čitalniških besedah, igrah in petju storili toliko, da so prebudili okolico in ima zdaj narodna stranka v naših vrlih kmetih dobro disciplinirano gardo. Pokojnik je bil med temi devetimi in njegovi otroci so v družbi z drugimi dijaki pripomogli, da je delo uspevalo. Gospod Trstenjak pravi, da so v našem trgu prvokrat na Slovenskem slovensko igrali, in sicer igro »Dobro srce«.

Pokojni nadučitelj se je rodil 13. januarja 1814 v Gornjem gradu, leta 1832 je končal pripravniške študije v Celju in bil eno leto učitelj v bizeljski graščini, nato je prišel za učitelja v Laško in bil tu učitelj 36 let. Umrl je 19. junija t. l. Bil je učitelj 41 let 7 mesecev in 12 dni. Z »Narodovim« dopisnikom lahko rečemo: »Mož, ki je 41 let vzgajal in izobraževal slovensko mladino, zasluži naše spoštovanje, kajti nobeno delo ne more biti večje in pomembnejše od dela na polju omike.«

Tržani so mu leta 1847 podelili častno občanstvo. Na razstavi v Celju in Mariboru je dobil srebrno medaljo in diplomo za poljsko in hišno orodje, ki so ga njegovi učenci vsako leto izdelovali v miniataturi, tudi iz Moskve je dobil medaljo, ko je leta 1867 poslal tjakaj tako orodje na razstavo.

Tako je bilo življenje in delovanje blagega moža. Daj nam Slovencem usoda obilo takih mož in ne bo nas strah bodočnosti.

Anton FLIS se je 18. septembra 1843 poročil s Frančiško Orožnovo. Izmed otrok sta se dve hčeri (Pavlina in Marija) posvetili učiteljskemu poklicu, učitelj je postal tudi sin Julij. Hči Franica se je v Mozirju leta 1882 poročila z davčnim

uradnikom Franom Jeršetom. Dva njuna sinova sta se posvetila učiteljskemu poklicu: Milko, ki je nazadnje služboval v Laškem, ter Josip, ki je bil upravitelj I. celjske osnovne šole.

Flisovih se spominja tudi inž. Boštjan Roš. V svojem spisu *Moji mladostni spomini* pripoveduje, da je kot študent tehnike v začetku šestdesetih let zahajal v Laško k Valentiničevim. O očetu Karlu Valentiniču pravi, da je bil blag, dober in prijazen mož, imel je štiri dečke in eno hčerko. Bil je mnogo let laški župan in je bil povsod zelo vpliven. V narodnem oziru je bil nevtralen. V Laškem je Roš našel več rodoljubnih rodbin: Orožnovo, Flisovo, Horjakovo, Žnidaršičevo, Slančevo idr. Skoro vsako leto so dijaki v slavo cesarjevega rojstnega dne priredili slovensko predstavo. Sicer so se pa zbirali v hiši svojega mecena dvornega svetnika Becka, očeta poznejšega ministrskega predsednika. V salonu plemenite Beckove žene so pili belo kavo, peli, deklamirali in se veselili. Prirejali so tudi skupne izlete.

Za Antonom FLISOM je prevzel vodstvo laške šole Ivan RANER (Ranner), nastavitveni dekret je deželni šolski svet izdal 24. septembra 1874.

Ivan Raner je bil doma iz Lemberga pri Poljčanah. Njegov oče Ivan je bil v Lembergu učitelj (šomašter) in pri fari na Sladki gori organist. Mati Katarina je bila hči lemlerskega zdravnika (kirurga – padarja) Lichtenegerja. Oče Ivan je bil po rodu iz Konjic. Njegova sestra Marija je bila poročena z znanim celjskim knjigarnarjem Jožefom Geigerjem, ki je izdajal tudi slovenske knjige. Ivan RANER st. in Katarina sta imela tri sinove, Jožefa, Franca in Ivana ter štiri hčere. Umrl je že leta 1849. Vdova Katarina se je drugič poročila s poklicnim naslednikom svojega prvega moža Francem DAMIŠEM. Z njim in otroki se je kmalu preselila v Griže, od koder so odšli najprej v Črešnjevec in nato v Makole. Damiš je v Drobotnicah objavljal svoje napeve; umrl je leta 1870.

Lepo je skrbel za vzgojo svojih pastorkov. Vsi trije so postali odlični učitelji. Jožef je bil nazadnje nadučitelj pri Sv. Lenartu in šolski nadzornik. Franc je zaključil svoje učiteljevanje kot nadučitelj v Poljčanah. Njegova hči Lizika se je poročila z Mirom Šijancem, poznejšim profesorjem mariborskega učiteljskega šola. Sestra Barbara se je poročila z Martinom Pestevškom, učiteljem na Sladki gori.

Najmlajši izmed bratov, Ivan, se je rodil 21. septembra 1844. Kakor oba starejša brata je tudi njega očim pripravil za učiteljski poklic. Dne 26. julija 1861 je na učiteljski pripravnici v Mariboru napravil zrelostni in 27. oktobra 1864 praktični izpit. Kot podučitelj je v šolskem letu 1861/1862 služboval v Makolah, nato je bil 2. novembra 1865 v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu, nato do 18. aprila 1866 v Slovenj Gradcu. Iz Slovenj Gradca je prišel v Laško.

Ivan RANNER ml. je bil dober muzik in zgodaj se je izkazal tudi kot odličen učitelj. Junija 1869 je laško šolo nadzoroval šolski svetnik dr. Franc Močnik,

Slovenec, znan pisec matematičnih šolskih knjig. Kmalu nato je državni svet Rannerja pohvalil. Maja 1876 je nadzoroval šolo deželni šolski nadzornik Ivan Rožek. Ranner je zopet prejel pohvalno priznanje, kmalu nato je njegov kmetijski nadaljevalni tečaj nadzoroval prof. dr. Wilhelm. Ranner je prejel pohvalo centralnega odbora Štajerske kmetijske družbe.

Tako se ne smemo čuditi, da je 10. januarja 1877 naučni minister imenoval Rannerja za okrajnega šolskega nadzornika okrajev Ptuj, Ormož, Rogatec, Ljutomer in Gornja Radgona, in sicer za dobo šestih let, vendar so imenovanje vedno podaljševali. Leta 1900 je dobil Ranner zlati zaslužni križec s krono in naslov direktorja ter je postal provizorični pomočnik deželnega šolskega nadzornika. Ko je konec leta 1905 stopil v pokoj, je dobil naslov cesarskega svetnika, kar je bila najvišja čast, ki jo je lahko dosegel ljudskošolski učitelj.

Starejši Ptujčani se Rannerja še dobro spominjajo. Bil je dostojanstvena pojava, pravi tip c. kr. nadzornika, vendar je bil podrejenim učiteljem dober svetovalec in pravičen starešina. Z ženo in dvema hčerama je živel precej samotno življenje. Ena izmed hčera, Avrelija se je poročila z učiteljem Dreflakom, ki je postal njegov nadzorniški naslednik. Ko je bil službeno premeščen v Gradec, si je v bližnjem Liebenauu kupil vilo z vrtom. Umrli je 2. decembra 1921 in počiva na graškem centralnem pokopališču.

Raner je bil do svoje upokojitve nadučitelj (direktor) laške šole, ki so jo sicer vodili drugi. Dne 1. marca 1877 je prevzel vodstvo Ivan VRAČKO, ki pa je že 1. avgusta 1877 odšel k Sv. Lenartu (na Vrh). Dne 1. avgusta 1877 je nastopil službo in prevzel vodstvo Anton PETERNEL (Paternell), po rodu Ljubljčan, ki je prišel iz Traiskirchena pri Badenu.

V začetku šolskega leta 1886/1887 je Peternel odšel za nadučitelja v Št. Jurij. Na njegovo mesto je prišel Karel VALENTINIČ, laški rojak, ki je nastopil službo 17. oktobra 1886. Prej je bil v Hrastniku nadučitelj, v Laškem pa je bil učitelj in šolski vodja.

Druge učne moči na šoli so se hitro menjavale. Mlajši so bili podučitelji in podučiteljice, provizorični učitelji in učiteljice, starejši pa definitivni učitelji in učiteljice.

Njihov seznam je naslednji:

Franc KRANJC (20. 5. 1874 – 31. 12. 1876),

Julij FLIS (1875),

Ivan VRAČKO (4. 3. 1876 – 1. 8. 1877),

Franc ŽOLGAR (19. 3. 1876 – jeseni 1878),

Karel PESTEVŠEK (1. 3. 1877 – jeseni 1878),

Franc PIRMAJER (1. 10. 1878 – 15. 5. 1881),

Marija SCHAFFENRATH (1877),

Albina CUNTARA (1. 11. 1878 – božiča 1889),

Anton SCHMIDINGER (17. 10. 1881 – jeseni 1884),
 Franc WALDHAUS (od jeseni 1884 – 14. 5. 1891),
 Marija MRAVLJAK–MRAVLAG (od jeseni 1885 – jeseni 1890),
 Ivan ČETINA (13. 9. 1887 – 1. 4. 1926),
 Irma CZERNY (od božiča 1889 – 1. 4. 1892).

Na laški šoli so torej službovali v šolskem letu 1890/1891: Karel VALENTINIČ (kot vodja), Franc WALDHAUS, Ivan ČETINA in Irma CZERNY. Vendar je Četina to leto nadomeščal obolelega Antona Špana pri Sv. Miklavžu (v Lažišah).

Z uvedbo novega šolskega zakona (1869) se je pouk znatno poglobil, to je prišlo prav tudi slovenščini. Nikakega spiska ni o tem, katere knjige so v začetku uporabljali. Vsekakor Slomškove kakor morda že prej. Te knjige so bile: Slovensko-nemška slovnica, dve slovensko-nemški berili, Ponovilo, Kratko vodilo za malo in Kratko vodilo za veliko berilo.

Za temi knjigami so prišle druge, od katerih vsaj eno omenja šolska kronika: Ivana Miklošiča Začetnica in Prvo berilo za ljudske šole (1878), Petra Končnika Drugo berilo (1879), Tretje berilo (1880), Četrto berilo (1883) in Slovenska slovnica (1884).

Berila so bila še nekake enciklopedije, ki so razen leposlovnih spisov obsegala sestavke iz raznih strok in so tako služila kot nekaki splošni učbeniki.

Važno mesto v šoli je še vedno zavzemala nemščina. Videti je, da učitelji z uspehi niso bili popolnoma zadovoljni, toda tudi to, da je priučitev nemščine eden izmed glavnih ciljev njihovega dela. Kako naj si drugače razlagamo sklep lokalne konference z dne 29. januarja 1881, da bodo v vseh razredih poučevali nemščino ne samo v rednih, ampak prostovoljno tudi v dveh nadštevilnih tedenskih urah. Deželni šolski svet je 29. januarja 1882 ta sklep potrdil.

Dne 16. maja 1885 pa je deželni šolski svet izdal usodni odlok, na osnovi katerega je okrajni šolski svet na vseh višje organiziranih šolah ukinil prejšnji utrakvistični pouk na višji stopnji in uvedel nemščino kot izključni učni jezik v zadnjih dveh letnikih, medtem ko je slovenščina ostala samo učni predmet s štirimi urami. Odlok so utemeljevali s trditvijo, da utrakvizem učni uspeh ovira, in da se novi način pouka že uspešno uporablja v nekaterih spodnještajerskih šolah. Da bi se cilj lažje dosegel, je treba že v tretjem razredu nekatere predmete, nemščino, računanje in telovadbo, poučevati v nemškem jeziku.

Leta 1887 je šel deželni šolski svet še dalje. Dne 25. februarja je izdal daleko-sežen od deželnega odbora potrjen odlok o razširjeni rabi nemškega jezika v slovenskih šolah. (Okrajni šolski svet je odlok javil šolam 13. aprila 1887). Ta odlok določa: na enorazrednicah z deljenim poukom se poučuje nemščina v drugem oddelku nižje stopnje po dve uri na teden, v vsakem oddelku višje stopnje pa

po tri ure, na dvorazrednicah se poučuje nemščina v višjem oddelku prvega razreda po štiri, v drugem razredu pet ur na teden; na trirazrednicah se poučuje v višjem oddelku prvega razreda in obeh naslednjih razredih po pet ur na teden; v štirirazrednicah se seznanijo otroci z elementi nemščine, čim se nekoliko naučijo čitati materinščino, sicer se pa mora v prvem in drugem in tretjem razredu uporabiti za nemščino po pet ur. Poleg tega je potrebno gledati na to, da je pouk v tretjem razredu utrakvističen, medtem ko naj bo v četrtem razredu nemščina že učni jezik in slovenščina samo učni predmet. Ta odredba stopi v veljavo s šolskim letom 1887.

Čuditi se moramo takemu sklepu šolske oblasti. To je bila očitna germanizacija, povratek k načrtom jožefinizma.

Učitelji so dobili nalog, da se za tak pouk pripravijo. V juliju je bila v Zidanem Mostu predkonferenca o tem, kako naj bi novi odredbi prilagodili nemško-slovensko jezikovno vadnico. Blaž KROPEJ, nadučitelj v Zidanem Mostu, je bil za naslednjo okrajno učiteljsko konferenco določen za referenta o tem vprašanju in se je hotel prej s tovariši posvetovati. Konferenca sama je bila 14. avgusta 1888 v Celju za laški in celjski okoliški okraj.

Take razmere so bile v Gradcu in v sedežih okrajev v času, ko so na Dunaju slovenski poslanci podpirali Taffeejevo vlado.

Slovinci tega izzivanja niso mogli hladno sprejeti. Cela vrsta občin je leta 1889 na pobudo in s pomočjo dr. DEČKA protestirala in zahtevala, da naj bo nemščina v slovenskih šolah neobvezna. Deželni šolski svet je popustil in je leta 1895 za nekatere šole (tudi za laško) obnovil stanje iz leta 1885. Za druge je pristal na neobveznost, vendar je učiteljem naročil, da tega ne smejo povedati ne staršem ne otrokom.

Z vprašanjem odnosa med materinščino in drugim deželnim jezikom se je reševalo tudi vprašanje učnih knjig v drugih predmetih, kolikor so jih sploh rabili.

Že RANNER je poskrbel za drevesnico. V njej je potekal tudi kmetijski pouk. Podlaga zanj je bil šolski vrt. Že Ranner se je zelo brigal zanj. Peternel pa je prepustil skrb za vrt učitelju WALDHAUSENU in si je sam pridržal čebelarstvo in pouk o reji sviloprejk. Z VALENTINIČEM je prišel v Laško izkušen sadjar in vrtnar, bil je iz rodbine, ki se je bavila s temi stvarmi. Ded Jožef Valentinič, ki je prišel v Laško s Koroškega, je bil oskrbnik župnijske in Weixelbergerjeve gosposčine. Oče Karl je bil občinski sindik, pozneje pa župan, tajnik okrajnega zastopa ter hišni in zemljiški posestnik. Pri njem si je sin pridobil posebno vne-mo za sadjarstvo, vrtnarstvo in kmetijstvo sploh. Sicer pa je bilo med takratnimi učitelji in šolskimi vodji mnogo vnetih sadjarjev in vinogradnikov; ker je vinogradništvo že začelo pešati, so se v prvi vrsti posvečali sadjarstvu. Valentinič je šolski vrt razdelil v več oddelkov, ki jih je uporabil za drevesnico in trsnico, za

gojitev zelenjave, krompirja in koruze, raznih trav, industrijskih in strupenih rastlin. Učence je poleti praktično uril zlasti v cepljenju, vse leto jih pa je poučeval tudi o čebelarstvu. Čebelnjak je imel na svojem posestvu; seznanil jih je tudi z gojitvijo sviloprežke in hmeljarstvom.

Za pouk ženskih ročnih del so leta 1873 namenili Ano LAŽIČ. Več desetletij je to delo z veseljem opravljala.

V jeseni 1884 je pod Peternelovim vodstvom začela delovati obrtna nadaljevalna šola. Bila je neobvezna in dvojezična. Prvo leto jo je obiskovalo 30, drugo pa 25 vajencev.

Ko je prišel v Laško Valentinič, prvo leto nadaljevalna šola ni delovala, drugo leto (1887/1888) pa jo je obnovil. Imela je poslej tri oddelke: pripravljalnega, trgovskega in rokodelskega. Pouk v prvem oddelku je bil v dveh nedeljskih, pouk v drugem in tretjem pa v treh tedenskih večernih urah. Učencev je bilo v začetku prvega leta 43, na koncu pa 34.

Verouk so poučevali kaplani nadžupnijske cerkve, ki so se zaradi službenih premestitev pogosto menjavali. Otroci so se morali udeleževati verskih obredov. Od maja do konca šolskega leta so bile šolske maše, pri katerih so peli, orgljal pa je kak član učiteljskega zbora.

Mnogo je bilo patriotičnih proslav. Tudi šolsko leto so zaključevali slavnostno z deklamacijami in petjem. Načelnik krajnega šolskega sveta je imel pri tem nemški nagovor in je prebral imena najboljših učencev iz častne knjige, šolski vodja pa je govoril slovensko.

V tem času so prišli v navado manjši izleti. Počitnice so trajale sprva od 15. avgusta do začetka oktobra, od šolskega leta 1885/1888 pa od 15. julija do začetka septembra. Ob četrtkih so bili pouka prosti, toda zaradi pogostih bolezni, tudi nalezljivih, so šolo večkrat zaprli in so potem izgubljene dneve nadomeščali ob četrtkih ali celo med počitnicami.

Učenci, ki niso dalje študirali, so hodili v šolo do izpolnjenega 14. leta; po šolski noveli iz leta 1884 so v poletnem času zaradi poljskih del starejše učence oproščali obiska šole, vendar je bilo v Laškem malo učencev, ki bi se bili potegovali za to olajšavo.

V tem času so bili okrajni šolski nadzorniki: Peter KAPUN (1869–1875), Peter KONČNIK (1875–1877) in Blaž AMBROŽIČ (1877–1903).

Ti nadzorniki so bili nameščeni še za druge okraje: Celje z okolico, Vransko in Gornji grad. Zato je umevno, da so bile okrajne učiteljske konference navadno v celjski okoliški šoli.

Doma na šoli so bile seveda redne konference. Šola je imela tudi stike s sosednjimi šolami. Ti stiki so se posebno kazali v vzajemnih hospitacijah.

Število sosednjih šol se je pomnožilo, leta 1871 jo je dobil Št. Lenart (Vrh),

leta 1873 so jo dali Zgornji Rečici, leta 1883 Sv. Miklavžu (Lažišam) in nato Reki.

Slovenska šola (1891–1914)

S tem, da so Slovenci preprečili ponemčenje šole, so postali laški nemško čuteči tržani prevarani v svojih upih, poleg njih pa tudi vsi tisti številni nelaški Nemci, ki so imeli v svojih mislih načrt o germanizaciji Slovencev in o zgradbi trdnega germanskega mostu do dveh toplih slovanskih morij. Zastavili so vse sile in že leta 1890 dobili posebno trško nemško šolo.

V mestu samem pa niso naenkrat prekinili z dotedanjo šolsko ureditvijo. Krajni šolski svet je ostal še dve leti skupen, vendar je moralo Laško plačevati povečan delež na skupnih stroških (nekaj nad 49 %), Sv. Krištof je plačeval blizu 24 % in Marija Gradec blizu 26 %. Dne 16. decembra 1891 je Sv. Krištof predlagal delitev šolskega okoliša. Šele 26. oktobra 1893 je deželni šolski svet odredil, da se delitev izvrši. Laško je s tem dobilo samostojen šolski okoliš, vendar z določbo, da lahko otroci obeh okolišev obiskujejo po izbiri to ali ono šolo. Za obmestni okoliš je bil določen nov razdelilni ključ: za Marija Gradec je bilo določenih 58 (48 % skupnih stroškov) in za Sv. Krištof 41 (42 %).

Prvi načelnik slovenskega okoliškega krajevnega šolskega sveta je postal ugledni in zelo znani laški trgovec Andrej Elsbacher, namestnik pa Andrej Šoter iz Rečice. Dne 2. decembra 1899 je Elsbacherju sledil Franc Koblič, Šoterju pa Martin Topole. Marca 1903 je prevzel mesto načelnika Vincenc Kačič in mesto namestnika Martin Topole. Dne 8. oktobra 1905 so izbrali za načelnika Edvarda Kukca, pivovarnarja. Ker je Kukec že naslednje leto odšel v Žalec, je 2. decembra 1906 prevzel mesto načelnika Anton Petek.

Ker je okrajni šolski svet imel pravico določati krajevnega šolskega ogleda, je do jeseni 1898 zavzemal to mesto laški župan Konrad Amon. Sledil mu je Adolf Weber, prav tako laški župan.

Zaradi ustanovitve nemške trške šole je število učencev slovenske okoliške šole padlo. Do svetovne vojne ga izkazujejo naslednje številke:

Leta 1891/1892	Všolanih 347	Obiskujočih 262
1892/1893	335	281
1893/1894	53	76
1894/1895	373	265
1895/1896	391	218
1896/1897	377	251
1897/1898	376	274
1898/1899	372	379
1899/1900	350	255
1900/1901	354	260
1901/1902	351	244
1902/1903	344	243
1903/1904	348	237
1904/1905	366	285
1905/1906	388	284
1906/1907	399	291
1907/1908	428	300
1908/1909	439	315
1909/1910	448	324
1910/1911	485	345
1911/1912	485	340
1912/1913	495	324
1913/1914	489	348

Velika večina otrok je bila iz okolice. Najvišje število otrok iz trga, ki so hodili v slovensko šolo, je bilo leta 1909/1910 (35). Seveda ostali trški otroci večinoma niso bili nemškega rodu; mnogi so hodili v nemško šolo, ker so bili starši pod kakršnim koli pritiskom, gospodarskim ali moralnim in idejnim.

Ob ustanovitvi nemške šole je stara, slovenska šola izgubila peti razred, postala je štirirazredna. Peti razred so ji vrnili šele leta 1908/1909, ko je obiskovalo šolo že 315 otrok.

Medtem ko je dobila nemška šola že drugo leto novo poslopje, je morala slovenska šola še nadalje ostati v starem poslopju, ki ni bilo samo pretesno, ampak ni ustrezalo v nobenem pogledu. Vprašanje graditve novega šolskega poslopja je bilo bolj in bolj pereče. Okrajni šolski nadzornik je ob vsakem nadzorovanju opozarjal okrajni šolski svet, da je treba poskrbeti za novo stavbo. Prvega aprila 1895 se je krajni šolski svet izrekel proti gradnji, na velikonočni ponedeljek pa je potres staro šolo tako poškodoval, da ni bila več uporabna. Tudi mnogo hiš je bilo poškodovanih. Razrede so morali urediti v privatnih hišah. Učenci tretjega in četrtega razreda celo 14 dni niso imeli pouka. Dne 3. maja je krajni šolski svet sklenil, da se šola zgradi na mestu stare šole. Tudi 8. in 19. julija je krajni šolski svet sklepal o gradnji. Dne 27. julija se je sestala komisija krajnega šolskega sveta. Udeležili so se je po en pedagoški, tehnični in zdravstveni strokovnjak.

Šolska oblast je naročila graškemu stavbeniku Jožefu Michlu, naj napravi načrt. Dne 20. februarja je politično-gradbena oblast dovolila gradnjo. Dne 8. marca 1896 je bila minuendo licitacija. Ponudna cena je bila 20.201 goldinar. Bili so štirje ponudniki. Najugodnejša je bila Michlova ponudba, 18.600 goldinarjev.

Dne 17. marca 1896 so začeli podirati staro šolo. Dne 11. julija so novo šolo dogradili do venca. Po starem običaju so zid okrasili s smreko. Pripravili so majhno slavnost s pogostitvijo delavcev. Ob tej priliki je eden izmed delavcev recitiral pesem v stilu starih narodnih ali Slomškovih zdravljic. Pesem je zapisana v šolski kroniki, vendar njen avtor, verjetno je bil to sam Valentinič, ni imenovan. Pesem se glasi:

1. Od zemlje do vrha smo
Poslopje dokončali.
Nam dela čast ta lepi hram,
Še bolj on mojstra hvali.
2. Cigla dosti v njem leži,
Kamenja, apna, peska,
Na trdih tleh močno stoji,
Naj še grmi in treska.
3. Pa tudi železja dosti je v njem,
To lahko vsak vidi,
Vse križem je prepreženo
V širokem, dolgem zidi.
4. Previdno delali smo vsi,
Med nas nesreč ni bilo,
Zato smo srečno dokončali,
Nas varvalo je nebo.
5. Zdaj hočmo svetu celemu
Postavit znamenje eno,
Koliko smo se trudili,
Naj priča vsem drevo zeleno.
6. Napijem zdaj na zdravje vsem,
To zidarska je navada,
Vesel naj bo današnji dan,
Karkol je tukaj, nam pomaga!

7. En glažek vina zdaj v roko,
Na zdravje šolski občini naj bo,
Za trud in stroške, ki ste jih imeli,
Vam blagoslov, plačilo Bog podeli. (Živio!)
8. En glažek pa v roko,
Na zdravje mojstru našemu naj bo,
Življenje dolgo Bog mu daj,
Po smrti pa nebeški raj.
9. En glažek vina pa v roko,
Na zdravje palirju našemu naj bo!
Ki dela previdno vodil je,
Nesreče nas obvarval vse.
10. En glažek vina še v roko
Na zdravje pridnim delavcem naj bo!
Naj so zidali ali nosili,
Al kjer kol k pomoči bili! (Živio!)
11. Zadnji glažek vina zdaj v roko,
Na ktere sem pozabil, tistim zdaj naj bo!
Jaz prosim njih, naj ne bodo hudi.
Bog živi njih, pa mene tudi. (Živio!)

Šolsko vodstvo je do šolskega leta 1895/1897 obdržal Karel VALENTINIČ, ki je bil od 1891/1892 hkrati tudi nadučitelj nemške šole. Dne 1. avgusta 1897 je bil Valentinič na lastno prošnjo razrešen.

Njegov naslednik je bil Ivan ČETINA; nominalni nadučitelj je bil še vedno Ivan RANNER.

Ivan Četina se je rodil 18. avgusta 1868 v Slivnici nad Št. Jurijem v učiteljski družini. Po končanem učiteljskem študiju je nastopil službo v Hrastniku, od koder je prišel v Laško. Ko je bil Ranner koncem leta 1906 upokojen, je Četina postal definitivni nadučitelj.

Od prejšnjih učnih moči je Franc WALDHAUS odšel v maju 1891, a Marija CZERNY 1. aprila 1892. Poleg Valentiniča je torej še nadalje ostal v šoli Ivan Četina.

Na novo so prišli ali ostali na šoli krajšo ali daljšo dobo:
Frančiška REYER-SCHUTZ (25. 2. 1892 – 1. 11. 1913),
Amalija ROTH (1894),

Franc ZIDAR (11. 7. 1892 – 15. 8. 1895),
 Kvirin PERTL (15. 8. 1895 – 15. 7. 1898),
 Vincenc BRENCÉ (15. 3. – 18. 9. 1899),
 Franc LEBAR (1901/1902),
 Oskar MOLL (od jeseni 1902 do jeseni 1905),
 Amalija STIBENEGG (13. 2. do konca leta 1904/1905),
 Rudolf BOŽIČ (1905/1906),
 Rihard PESTEVŠEK (1. 9. 1906 – 1. 10. 1912),
 Juro KISLINGER (15. 7. 1909 – maja 1945),
 Albina KUNTARA (– 17. 9. 1912),
 Ana GERSETIČ (15. 9. 1912 – 1. 5. 1916),
 Franc DREMELJ (1. 10. 1912 – 1. 4. 1913),
 Maks WALDER (1. 4. 1913 – aprila 1919),
 Marija WEBER (10. 2. 1913 –),
 Pavla AVGUSTINČIČ (1. 2. 1914 –),
 Jožefina STEGENŠEK (2. 5. 1914 – april 1941),

Izmed navedenih je trajno ostal na šoli Juro Kislinger, ki je prišel v Laško iz Petrovč. Jožefa Stegenšek je bila na šoli 27 let. Frančiška Reyer-Schutz skoraj 11 in Rihard Pestevšek 5 let. Po tri leta sta bila Fran Zidar in Kvirin Pertl. Ročna dela je še nadalje poučevala Ana LAZIČ, por. AMON (od leta 1872).

Do leta 1903 je bil okrajni šolski nadzornik Blaž AMBROŽIČ. Sledil mu je Pavel LEITGEB. Ker je imel iste okraje kot njegov predhodnik, so bile okrajne učiteljske konference še nadalje v celjski okoliški šoli. Ko je Leitgeb 24. septembra 1899 umrl, je prevzel nadzorstvo trboveljski nadučitelj Gustav VODUŠEK, ki je bil hkrati nadzornik za Brežice, Sevnico in Kozje. Okrajne učiteljske konference so bile poslej v Zidanem Mostu. Gradivo za te konference je ob sodelovanju z nadzornikom pripravljali stalni konferenčni odbor. Obravnavali so aktualna vprašanja iz teorije in prakse šolskega dela. Reči smemo, da so bili z napredkom pedagoške znanosti stalno na tekočem. Publikacije Slovenske šolske Matiče, ki jo je vodil zaslužni ravnatelj mariborskega učiteljišča in ploden pedagoški pisatelj Henrik SCHREINER, so imele pri tem veliko vlogo. Leta 1890/1891 so razpravljali o reviziji šolskih čitank. Šlo je za to, da bi se znebile znatnega dela snovi iz realij in postale bolj poetične, da bi v večji meri služile estetski vzgoji. Na dnevnem redu je bila uvedba Schreiner-Bezjakovih Čitank, ki so ustrezale tem zahtevam. Leta 1900/1901 so pretresali vprašanje uvedbe novih Schreiner-Bezjakovih Nemških vadnic. Leta 1901/1902 je bilo na dnevnem redu prirodopisno vprašanje o biologiji in življenjski skupnosti. Leta 1903/1904 so o tem vprašanju definitivno razpravljali in sprejeli nov učni načrt za prirodopis, ki je temeljil na biologiji in življenjski skupnosti. Kot pripomoček za praktično delo je služila znamenita Schmeilova Biologija, na katero so mlade učitelje opozarjali

že na učiteljskišči. Leta 1909/1910 so pretresali nove učne načrte iz domoznastva. Učitelji so dobili nalogo, da preštudirajo okolico svojih šol. Pri tem so poleg drugega zapisali tudi mnogo narodnih pravljič in pripovedk ter drugega narodopisnega blaga. Ta snov ima še danes svojo vrednost, žal je le, da so se zapiski, ki so bili sistematično urejeni, večinoma izgubili. Leta 1910/1911 je bilo na dnevnem redu razpravljanje o risanju po naravi. Dne 15. novembra je izšel odlok deželnega šolskega sveta, ki risanje po naravi uvaja v šole. Prav tedaj so v literaturi in med učiteljstvom pretresali vprašanje o prostem spisju, ki si je prav tako utiralo pot v šolo, čeprav posebnega odloka o tem ni bilo.

Tudi domače učiteljske konference so bile prav živahne. Vsak učitelj je moral na leto obdelati nekaj tem. Dokler sta imeli obe šoli skupno Valentiničevo vodstvo, so bile tudi konference skupne. Učitelji so tedaj teme obravnavali navadno v nemščini, pozneje pa so se bolj in bolj posluževali slovenščine. Bili so tudi vzorni nastopi, le vzajemne hospitacije med raznimi šolami se več ne omenjajo.

Učiteljstvo se je zanimalo tudi za nova stanovska vprašanja. Da bi jih lažje obravnavalo, je 4. novembra 1906 v Zidanem Mostu ustanovilo Učiteljsko društvo za laški okraj. Predsednik je bil agilni in spretni dolski nadučitelj Anton GNUS. Društvo se je vključilo v ljubljansko Zvezo slovenskih učiteljev. V kolikor je šlo za čisto stanovska vprašanja, je moralo seveda sodelovati tudi z nemškimi štajerskimi učiteljskimi društvi, kajti učiteljstvo je dobivalo tedaj svoje prejemke iz deželnega proračuna. Laška šola je bila dolgo v III., najnižjem plačilnem razredu. Treba je bilo mnogo prizadevanj, da je prišla v II. in pred vojno leta 1910 celo v I. plačilni razred. Draginja je vedno naraščala, prav posebno še v zdraviliških in letoviških krajih. Laško je bilo eden izmed njih.

Pouk v kmetijstvu je bil še vedno zelo pomemben in se je slej ko prej opiral na šolski vrt. Leta 1897 so vrt premestili v Kostel pod Sv. Mihaelom, v okolico pivovarne Žalec – Laški trg (sedanje gornje tekstilne tovarne). V ta namen so kupili od Gabrijela Koželja (Koschel) kos polja, ki je meril 16 a 15 m². Četini je pridno pomagal Rihard Pestevšek, ki je z ljubeznijo gojil zlasti vrtnice.

Prva leta je bila pri šoli tudi obrtno nadaljevalna šola. Trgovski oddelek je leta 1893/1894 poučeval Konrad ELSBACHER, naslednje leto pa so ga ukinili, ker ni bilo dovolj prijaviteljev. Ker učitelji slovenske šole niso hoteli poučevati v nemščini, so leta 1904/1905 obrtno nadaljevalno šolo priključili nemški šoli.

Velika ovira pri pouku so bile pogoste bolezni, zlasti nalezljive, ki so med učenci večkrat zahtevale žrtve. Leta 1895 je za difterijo umrlo 11 šolskih otrok, v juniju 1896 pa je nekaj otrok umrlo za škrlatinko. V šolskem letu 1896/1897 28 otrok ni moglo vstopiti v šolo zaradi telesne zaostalosti, ki so jo povzročile nalezljive bolezni.

Širjenje nalezljivih bolezni so v devetdesetih letih nekoliko zaježili s cepljenjem. Cepil je najprvo dr. Ernest SCHWAB, občinski zdravnik, po njegovi preselitvi v Gradec pa dr. ZANGGER.

Za krepitev zdravja je skrbela telovadba, ki je bila obvezna tudi za deklice. Telovadili so samo poleti na dvorišču.

Znatna ovira pri napredku je bilo tudi siromaštvo in slaba prehrana. Revne otroke so uvidevnejši in premožnejši Slovenci podpirali. To je bilo potrebno tudi zaradi tega, ker so v nemško šolo privabljali s tem otroke revnih in narodno premalo zavednih staršev. Nekatere družine so opoldne dajale otrokom kosilo. Važna je bila preskrba otrok z obleko in obutvijo. Otroke so obdarili navadno na Miklavževo ali v zvezi z božičnico. Potreben denar so zbirali poverjeniki Družbe sv. Cirila in Metoda in Bralno društvo. V ta namen so prirejali tombole in gledališke predstave. Vse prireditve so bile v Kukčevi dvorani (v sedanjem hotelu Savinja). S prireditvami so pomagali tudi otroci. Gledališke igrice, ki so jih igrali pozimi ali ob koncu šolskega leta, so bile v veselje njim in odraslim, zlasti staršem. Najraje so igrali Stritarja. Ob zaključku šolskega leta 1902/1903 so uprizorili igrico »Dva prijatelja«, ob zaključku naslednjega šolskega leta igrici »Maščevanje« in »Na zemlji mir ljudem«, leta 1904/1905 pa Kosijevo igro »Letni časi«. V februarju leta 1911 so igrali igrici »Kjer je največja sila, je božja roka najbolj mila« in »Jagode«.

Najbolj vneti individualni podporniki so bili: Elsbacherjevi, Kukčevi, Cimperškovi, kateheta J. Bosina in Anton Srebre. Ko je odvetniku Josipu Kolšku 25. maja 1908 umrl sin Aleksander za difterijo, je užaloščeni oče poklonil vsakemu součencu umrlega sina molitvenik in hranilno knjižico z vloženi 10 kronami. Leta 1912/1913 je dal dr. Kolšek pobudo za ustanovitev Podpornega društva za revne otroke slovenske šole v Laškem. Društvo je prevzelo skrb za mladino. Dr. Kolšek je posebno želel, da bi društvo ustanovilo šolsko kuhinjo in je v ta namen sam dal 500 kron. Kuhinja je začela delovati v šolskem letu 1913/1914. V njej so v zimski dobi dobivali izdatno enolončnico vsi otroci, ki niso stanovali v Laškem. V prizemlju je kuhala služiteljeva žena (Šipkova). Pomagale so Aneta Elsbacher, Lina Četina in učiteljici Gerzetičeva in Webrova.

Tudi kmetje so prispevali z živili. Naslednje leto je kuhinja še delovala, nato pa je vojna delo preprečila.

Prvi predsednik Podpornega društva je bil Josip Kolšek, namestnik Konrad Elsbacher, tajnik nadučitelj Četina, blagajnik Ivan Elsbacher, ekonomsko delo pa je prevzel Marko Sagaj.

Zanimivo je, da je bil med priložnostnimi podporniki znani celjski zdravnik dr. Šuklje, posojilniški uradnik Vavken, nadalje Franc Pušnik, hotelir iz Budimpešte in češki državni poslanec Radimski, ki sta se zdravila v Laškem. Premije za uspehe v sadjarstvu je v začetku dajal najboljšim učencem sadjarjem celo Czerny, ki je bil od ustanovitve nemške šole sicer povsem na njeni strani.

Vesel dogodek za otroke je bil vsakoletni majniški izlet. Posebno radi so otroci hodili k Petku na Strmco pod Sv. Krištofom, kjer so na travniku rajali in so jih

odrasli pogostili. Včasih so šli tudi kam drugam, enkrat v Lurd nad Sv. Marjeto, pri povratku so se ustavili pri Drnovšku.

Šolske počitnice so bile od 15. avgusta do konca septembra. Kadar je bila zaradi bolezni med šolskim letom šola zaprta, in sicer prosti četrtki niso zadoščali za nadomestilo, so bile počitnice bolj ali manj skrajšane.

Leta 1906/1907 je stopil v veljavo nov definitivni šolski učni red za obče ljudske in meščanske šole. Ta red je uvedel dvomesečne počitnice, ki so trajale od 15. julija do 15. septembra.

V šolskem letu 1902/1903 že niso več uporabljali častne knjige, iz katere so dotlej na zaključni slavnosti brali imena najboljših učencev. Za opustitev so bili merodajni pedagoški razlogi. Pač pa so v tem letu začeli pisati poseben kataster, v katerega so poleg osebnih podatkov posameznih učencev pisali tudi njihove karakteristike.

Slovenska šola je bila sredi plodnega dela, ko se je jeseni leta 1914 pričela vojna vihra.

Nemška trška šola (1891–1914)

Utrakvistična šola je bila Nemcem v Laškem s skoraj popolnoma nemškima višjima razredoma premalo. Hoteli so še več, zlasti ko sta občini Sv. Krištof in Marija Gradec odločno nastopili proti odloku deželnega šolskega sveta iz leta 1887 in zahtevali popolnoma slovensko šolo z neobvezno nemščino.

Trška občina se je že v šolskem letu 1888/1889 obrnila na nemški Schulverein s prošnjo, da bi pomagal zgraditi trško šolo z nemškim učnim jezikom. Pogajanja so se zavlekla še v naslednje leto. Dogovorili so se, da Schulverein uporabi za šolo v Laškem tako imenovano Rechbauerjevo volilo 4000 goldinarjev, in da ima poleg tega v obliki hranilnega posojila na razpolago še 10.000 goldinarjev s pridržkom, da mu pripada lastninska pravica do zgradbe. Občina se mora samo obvezati, da se bodo v šoli učili v nemščini vsi predmeti, tudi verouk, medtem ko slovenščina lahko ostane samo učni predmet.

Tudi prostor je že bil na razpolago. Tržaški trgovec Jožef Czerny, lastnik Weichselbergerjevega dvora, je občini poklonil k temu dvoru pripadajoč travnik, ki je bil na spodnji strani Marijagraške ceste. Bil je tako velik, da je zadoščal za stavbo, dvorišče in velik vrt. Tudi Czerny je svoje darilo opremil z izrecno opombo, naj na travniku zgradi šolo, ki mora za večne čase ostati nemška. Czerny je bil tržaški trgovec in renegat.

Gradbeni načrt je prispeval Schulverein. V Laškem so ustanovili odbor, v katerem so bili trije zaupniki Schulvereina, načelnik krajevne skupine tovarnar Oton Withalm, Pavel Bast in Adolf Weber, dva zastopnika občine, župan Konrad Amon

in okrajni sodnik Rudolf Kern (Khern). Odborniki so si določili za predsednika Withalma, ki je nadzoroval gradnjo, tajnik je bil Kern, blagajnik pa Weber. Leta 1891 so poslopje pokrili, naslednje leto pa znotraj dokončali, tako je bilo v šolskem letu 1892/1893 že uporabno. Poslopje je bilo za tiste čase prav moderno. V prizemlju je bila telovadnica in stanovanje za služitelja, v visokem pritličju in v prvem nadstropju: stanovanje za nadučitelja in učitelja, tri učne sobe, soba za ročna dela, pisarna in konferenčna soba, ki je služila tudi kot shramba za učila.

Ko je bilo poslopje dograjeno, je imela šola za seboj že šolsko leto.

Dne 4. julija 1890 je izdal deželni šolski svet odločbo, naj se z zapisnikom ugotovi, koliko je v Laškem šoloobveznih otrok in kateri starši bi hoteli nemško šolo, da bi se videlo, če jo občina lahko upravičeno zahteva.

Krajevni šolski svet je na osnovi izjav staršev oziroma njihovih namestnikov napravil seznam, po katerem so se starši 80 otrok izrekli za nemško šolo, šest za nemški in slovenski, dva za slovenski učni jezik.

Že v jeseni 1891 se je začel pouk. En razred je bil nastanjen v pritličju stare šole, eden v Kepovi hiši, kjer je bil poprej peti razred stare šole.

Nemška šola je bila ustanovljena kot dvorazrednica, imela je naslednje število otrok:

Leto	Iz trga	Iz okolice	Skupaj
1891/1892			79
1892/1893	96	11	107
1893/1894	82	35	117
1894/1895	83	37	120
1895/1896	79	41	120
1896/1897			126
1897/1898			128
1898/1899	96	24	120
1899/1900	79	39	118
1900/1901	79	45	124
1901/1902	85	41	126
1902/1903	75	36	111
1903/1904	73	32	105
1904/1905	74	32	106
1905/1906	71	41	102
1906/1907	70	48	118
1907/1908			157
1908/1909			159
1909/1910			167
1910/1911			181
1911/1912			180
1912/1913			191
1913/1914			181

Ta šola je bila stvarno prava ponemčevalnica. Vsi okoliški otroci so bili slovenske narodnosti, a tudi med trškimi jih je bilo le malo, ki so bili nemškega rodu. Trški odličniki so izhajali večinoma iz slovenskih vasi. V šolski kroniki imamo o tem neke pripombe. Prva leta se tu in tam govori o slovenskih otrocih na šoli. Leta 1906/1907 je nadzornik Gustav Vodušek predlagal, naj se šolska kronika glede narodnosti otrok dopolni. Po odhodu nadučitelja Jožefa Sernetza je napravil to njegov naslednik Matija Hötzl. V tem dopolnilu beremo, da so trški otroci nemške in okoliški otroci slovenske narodnosti. Isti nadučitelj je pozneje napisal groteskno trditev, da so otroci iz okolice nemških staršev in se morajo zopet naučiti nemško, kakor da bi iz njega govoril dejanski okupator. Bolj pravičen je bil nadzornik Klemen Proft, gimnazijski ravnatelj iz Celja. Po inšpekciji leta 1913/1914, je izjavil, da je treba paziti na izgovorjavo, ker tudi pri družinah, ki priznavajo nemščino za materinščino, občevalni jezik ni nemški. Nemci so glede vpisa otrok v šolo uporabljali tudi politični in socialni pritisk. Mnogi okoličani so imeli pri njih kruh, gotovo pa je, da pri mnogih slovenskih starših narodnostna zavest še ni bila dovolj razvita. V nemški šoli se otroci niso učili samo nemščine, ampak so vsrkavali tudi tuj, sovražen duh, ki je omalovaževal njihovo narodnost. Nemcem je bilo žal, da svoje moči niso mogli povsod uveljaviti. Leta 1909/1910 beremo v kroniki pritožbo, da otroci pivovarniških uslužbencev ne smejo v nemško šolo, ki je tako izgubila 39 otrok. Odnos med otroki slovenske in otroki nemške šole ni bil najboljši. Leta 1904/1905 se je učiteljski zbor pritoževal, da otroci slovenske šole ne puste pri miru otrok nemške šole, in da ne pozdravljajo nemškega učiteljstva. Ob isti priložnosti poziva učiteljski zbor kateheta Fortunata Končana, naj ne agitira proti nemški šoli. Očividno je z nacionalnostjo v zvezi tudi dejstvo, da so izločili iz okrajnega šolskega sveta dekana dr. Franca Kruljca in namesto njega vpoklicali kateheta nemške šole Franca Pavliča, ki je sicer tudi bil zaveden Slovenec, toda kot kaplan manj vpliven od dekana.

Kakor sem že navedel, je vodstvo nemške šole prevzel Karel VALENTINIČ, ki je hkrati že pet let upravljal tudi slovensko šolo. Prvo leto je še poučeval na slovenski šoli. Drugo leto je že imel naziv nadučitelja nemške šole in je na tej šoli tudi poučeval.

Kot druga učna moč je bil na šolo nameščen Franc KRESNIK (od 1. 9. 1891 do 1. 11. 1905). Kot Valentiničeva namestnica je bila prvo leto poslana na šolo Amalija ROTH. Naslednje leto seveda ni bila več potrebna.

Dne 3. novembra 1898 je postala šola trirazredna. 8. oktobra 1909 je dobila še četrti razred. Tako je prišlo na razred komaj dobrih 40 otrok, kar je bilo v tedanjem času, ko ni bilo nič nenavadnega, če je štel razred 80 ali celo več otrok, velika ugodnost.

V šolskem letu 1902/1903 je prišla Rothova zopet na šolo, kajti Valentinič je zbolel in po novem letu ni mogel več poučevati.

Kot upokojenec se je Valentinič še nadalje ukvarjal s kmečkim gospodarjenjem. Leta 1907 je v svoji hiši ustanovil laški muzej. Leta 1923 je umrl. Ker so dediči hišo prodali, je občina namestila muzej v telovadnici bivše nemške šole.

Valentinič je izhajal iz stare trške rodbine. Njegov ded je prišel s Koroškega in je bil oskrbnik nadžupnijske in Weichselbergerjeve gosposčine. Postal je v trgu hišni in v okolici tudi zemljiški posestnik. Ljubezen do zemlje je podedoval sin Karel, ki je postal v Laškem župan in pozneje tajnik okrajnega zastopa. Živel je v času, ko sta se v trgu, po življu sicer popolnoma slovenskem, začeli oblikovati dve stranki, nemška in slovenska. Karel Valentinič je bil najprej nevtralen, kasneje pa je iz gospodarskih razlogov stopil na nemško stran. Ta dvojnost se je kazala tudi pri njegovih otrocih, ki pa so nazadnje vendarle potegnili z Nemci. Najbolj vidno je bilo to pri sinu Francu, graškemu profesorju in znanemu lovske-mu pisatelju. Manj opazno je bilo pri sinu Emilu, tehniškem uradniku Rudolfove (dolenjske) železnice, in pri hčeri, poročeni z Ivanom Kleinom, ravnateljem hrastniške steklarne.

Sin Karel je v mladosti občutil v sebi vplive slovenskega preporoda, pozneje ga srečavamo med dopisniki Popotnika kakor mnoge druge učitelje, ki so končno prestopili na nemško stran. Ko je Valentinič postal nadučitelj nemške šole, se je popolnoma vključil v nemške vrste. V občevanju s kmeti, ki jih je rad poučeval, se je seveda posluževal slovenščine. Po osvoboditvi leta 1918 se je v njem zopet zbudila slovenska žila.

Karel Valentinič je bil vsestranski človek. Poleg šolskega dela se je rad ukvarjal z glasbo, zgodovino in zbiranjem starin, po dedu in očetu pa je imel tudi veliko veselje do kmetovanja.

Kot hrastniški nadučitelj je poleg šolske kronike sestavil tudi krajevno kroniko, ki jo je pozneje predelala in poslovenila Lidija Šentjurčeva, ko je po dovršenih študijih brez službe živel pri svoji materi. Še obsežneje je Valentinič zasnoval laško krajevno kroniko, ki jo zdaj hrani laški muzej, škoda le, da je ni v celoti napisal sam. Pogosto se je namreč posluževal izrezkov iz nemških časopisov, ki jih je nalepljal na liste. Med množico takega hudo nemškega gradiva pa se najdejo tudi pomembni podatki.

Na stara leta je Valentinič živel v Laškem čisto sam. Na zadnji poti ga je izmed najožjih sorodnikov spremljal samo vnuk, učitelj, ki se je pozneje v svetu zgubil.

Vsekakor je bil Valentinič delaven človek in prijatelj domačih ljudi, v luči nacionalnih odnosov v bivši habsburški monarhiji pa je njegova osebnost odražala vznemirljive poteze.

Dne 22. avgusta 1903 je okrajni šolski svet vodstvo šole začasno poveril učitelju Francu Kresniku. Valentinič je bil 1. aprila 1904 upokojen. Z istim dnem je dobil nadučiteljsko mesto Jožef SERNEC (Sernetz).

V šolskem letu 1906/1907 je nastal hud spor med voditeljem laškega nemštva in Sernecem. To se je videlo že ob šolski božičnici, ki se je niso udeležili: načelnik okrajnega šolskega sveta notar dr. Mravljak (Mravlag), župan Adolf Weber in načelnik krajnega šolskega sveta Drolc (Drolz). Dne 1. aprila je Drolc vzel nadučitelju šolski vrt in kmalu nato so ga prisilili, da je obrtno nadaljevalno šolo izročil učitelju PERMOSERJU. V jeseni 1907 je Sernec odšel iz Laškega. Nadučiteljsko mesto je dobil Jožef HÖLZL, dotlej nadučitelj v Štorah.

Druge učne moči, ki so bile na šoli večinoma krajšo dobo:

Ida GERBAC (3. 11. 1898 – jeseni 1900),
 Ana AMBRUSCH (1899/1900),
 Melanija STIBENEGG (1903/1904 začasno),
 Elizabeta JESENKO (1903/1904 začasno),
 Elizabeta SARK (1. 4. 1904 do 1. 4. 1907),
 Silverius FLIEGEL (1. 11. 1905 do 1. 4. 1907),
 Olga SCHINDLER (1906/1907 začasno),
 Aleksander PERMOSER (1. 4. 1907 –),
 Marija FINK (1907/1908 začasno),
 Marta STANDEGGER (1908/1909 začasno),
 Ana KLEIN (16. 10. 1909 do 21. 6. 1915),
 Jožefina SIMONIŠEK (1909/1910).

Te učne moči so bile deloma suplenti in supletinje, deloma provizorični ali definitivni učitelji in učiteljice, podučiteljev od leta 1898 ni bilo več. Pozornost vzbuja veliko število le začasno (manj kot za eno šolsko leto) nameščenih učiteljic.

Služiteljsko mesto na šoli so podelili Gašperju Kolmanu, bivšemu policaju.

Ročna dela je tudi na tej šoli učila Ana AMON, roj. LAŽIČ.

Konec šolskega leta 1897/1898 so na šoli ustanovili šolski vrtec, ki sta ga prevzela moška krajevna skupina Schulvereina v Berlinu in društvo Südmark. Bil je sicer privaten, toda deloval je pod vodstvom nadučitelja. Prvo leto ga je kot vrtnarica vodila Ana RAJTHOFER, naslednja leta pa Karolina FERK.

Kakor je že bilo navedeno, so leta 1904/1905 nemški šoli priključili obrtno nadaljevalno šolo.

Do konca šolskega leta 1908/1909 je bila šola pod nadzorstvom za laški okraj določenega nadzornika (Ambrožiča, Leitgeba, Voduska). Tedaj pa so Nemci za nemške šole Spodnje Štajerske dobili posebnega nadzornika Antona Steringa, meščanskošolskega ravnatelja v Ptuj. Že za šolsko leto 1912/1913 so nadzorstvo nemških šol v južnem delu Spodnje Štajerske poverili gimnazijskemu ravnatelju Klementu Proftu. Stering je bil zelo zagrizen. Proft pa je bil v nacionalnem pogledu vsaj objektivnejši in zato znosnejši.

Načelniki krajevnega šolskega sveta so bili trški veljaki: do svoje smrti leta

1898 prejšnji načelnik za staro šolo Konrad AMON, do leta 1907 notar dr. MRAVLJAK, do leta 1913 Jožef DROLC. Po Drolčevi smrti, ki je sledila veliki poneverbi pri trški hranilnici in je pri tržanih povzročila mnogo skrbi, je prevzel načelstvo sodnik Herbert WAGNER.

Pouk na šoli se je seveda vršil po predpisanem učnem načrtu, toda v prvem razredu so ukinili pouk slovenščine, ko je šola postala štirirazredna. Očitno so hoteli s tem manifestirati, da novinci ne znajo slovensko in si morajo do slovenščine utreti pot prek nemščine.

Nadučitelj Valentinič je poleg šole uredil lep vrt z različnimi oddelki, kakor jih je imel že prej na vrtu stare šole. Na vrtu je bil tudi čebelnjak. Leta 1898 je Valentinič zasadil na vrtu nemški hrast v spomin na cesarjevo petdesetletno vladanje. Leta 1908 so ugotovili, da hrast lepo uspeva, zato so ga opremili s spominskim napisom. Smisel vsega je vendarle bil: nemška šola se je zakoreninila in opravlja svojo ponemčevalno nalogo.

Ta smisel je imelo tudi podpiranje učencev. Deloma je bilo združeno s slavnostnimi pogostitvami in obdaritvami otrok. Nemci so imeli denar – saj so ga v ponemčevalne namene dobivali tudi od drugod. O slavnosti, ki je bila ob posvečitvi in otvoritvi nove šole, je šolski kronist zapisal, da take šolske slovesnosti še ni videl. Bil je velik banket za odrasle, a tudi otroci so bili dobro pogoščeni. Obdaritve so se navadno vršile v zvezi z božičnico. Veliko pozornost so posvečali majniškim izletom. Največkrat so vodili otroke v Rečico k Horjakovemu mlinu ali na Hermanovo posestvo. Ob takih priložnostih so hodili z njimi trški odličniki. V svojih nagovorih so povelicevali nemško kulturo in pozivali učence, naj nikoli ne pozabijo na srečo, da so se lahko ob njej in v njenem duhu izobraževali.

Leta 1896/1897 so pri šoli ustanovili šolsko kuhinjo, ki je v zimskih mesecih dajala otrokom juho in kruh. Sprva je bilo tega deležno samo 20 do 30 otrok, kasneje nekoliko več.

Nalogo, skrbeti za mladino, je imelo Društvo za varstvo otrok, ki je po višjem naročilu nastalo na pobudo sodnika Wagnerja. Kolikor se je to društvo moglo razviti, so bili njegove skrbi deležni tudi otroci slovenske šole. Taka društva so ustanovili tudi po drugih krajih. Bila so spominska, habsburško-monarhistična.

Slovenska in nemška šola

Število otrok slovenske šole:

Leta	Vpisanih	Obiskujočih
1914/1915	499	313
1915/1916	501	353
1916/1917	507	350
1917/1918	509	335

Med obiskujočimi je bilo največ trških otrok, leta 1916/1917: 47.

Število otrok nemške šole:

Leta	Iz trga	Iz okolice	Skupaj
1914/1915	99	86	185
1915/1916	101	82	183
1916/1917	120	114	234
1917/1918	133	117	250

Med vojno se je torej znatno dvignilo število otrok nemške šole. Okolica jih je dajala sorazmerno več kot prej. V tem se odraža pojačan pritisk in vojna psihoza.

Slovenska šola

Slovenska šola je trpela v vsakem oziru. Komaj so jo jeseni 1914 odprli, so jo že zaprli in znova odprli šele po vseh svetih. Nekaj izgubljenih dni so nadomestili ob zimskih četrtkih.

Leta 1915/1916 so od 29. novembra do konca februarja nastanili v šoli vojaštvo. Dekan je dal v župnišču na razpolago dve sobi, v katerih je potekal poldnevni pouk.

Dne 9. marca 1917 so šolo spremenili v špital. Pouk je bil zopet v župnišču. Šele 26. novembra se je špital preselil v okolico Vidma na Beneškem.

Učitelj Wudler je moral k vojakom. Dvakrat so vpoklicali tudi Kislingerja in ga dvakrat poslali domov, toda večji del je moral učiti v sosednjih šolah, na Reki, v Rečici in Turju, kjer so zboleli vodje šol. Leta 1916 so tudi nadučitelja Četino spoznali za sposobnega, da služi vojsko, vendar so ga oprostili. Mnogo časa so

Četini vzela nešolska dela – popisovanje setvenih površin, zalog žita ipd. Take naloge so dajali tudi Kislingerju.

Učiteljica Stegenškova je nadomeščala na Reki. Gerzetičeva je 1. maja odšla v Zidani Most. V Laško je prišla Pavla SUŠNIK iz Trbovelj.

Učence so vpregli v vojna prizadevanja. Že prva leta so morali zbirati kovine, pozneje so nabirali robidje za čaj, zbirali so za Rdeči križ, za vojne sirote in z malim uspehom pridobivali podpisnike vojnega posojila. Deklice so v začetku pletle za vojake, pozneje pa tega niso mogle, ker ni bilo volne.

Otroci so zelo trpeli. Ker so bili odrasli moški pri vojaki, so morali veliko delati. Bili so slabo oblečeni in obuti. Štajerski deželni predsednik si je izmislil kot nadomestilo za čevlje – coklje z lesenimi podplati. Leta 1915/1916 je Podporno društvo kupilo 75 parov cokelj in jih razdelilo med najrevnejše otroke. Leta 1914 je društvo vzelo v najem njivo Ivana Petka, da bi na njej pridobivalo živila, zlasti krompir za potrebe šolske kuhinje. Ker je bil pouk nereden, kuhinje niso oskrbeli in društvo je pridelek vnovčilo.

Vojna je bolj in bolj tlačila učitelje in učence. Proti koncu jih je bodrilo upanje na osvoboditev – majniška deklaracija je v njihovih srcih našla odziv.

Nemška šola

Vojna je prizadela tudi nemško šolo, vendar nekoliko manj kot slovensko; iz hiše je niso pregnali.

Učitelj PERMOSER je šel k vojakom že v začetku, Wamlek pa 21. junija 1915. Kot črnovojnika so potrdili tudi nadučitelja HÖLZLA, vendar so ga do nadaljnjega oprostili. Vso vojno je ostal doma, moral pa je popisovati setvene površine in zaloge žita.

Izmed prejšnjih učiteljic je bila v začetku vojne na šoli še Kleinova. Med vojno so se ji pridružile: Helena LUSCHER (1914/1915 in 1915/1916), Marijana WENEDIKTER (1915 do 1916 in 1916/1917) ter Olga WERBNIGG (1916/1917).

Učencem se je godilo podobno kakor njihovim tovarišem v slovenski šoli. Ker so imeli pouk tudi pozimi, je šolska kuhinja delovala tudi med vojno. Oktobra 1917 so šolo zaprli zaradi griže, januarja in februarja 1918 pa zaradi difterije.

Najpomembnejši učenci laške šole do prve svetovne vojne

Že v predhodnih poglavjih sem omenil nekatere izmed njih: oba Tifferna v reformacijski dobi ter organista – šolnika in poznejšega duhovnika Stadlarja v

protireformacijski dobi, na člane rodbine nadučitelja Flisa in člane rodbine župana Valentiniča pa tu samo opozarjam.

Ako računamo na sto let tri generacije, lahko vidimo, da je izza reformacijske dobe šlo skozi Laško šolo štirinajst, izza dobe Marije Terezije pa šest generacij. Ogromna večina učencev se je po končanem osnovnem šolanju posvetila kmetijskemu, obrtniškemu, trgovskemu, v novejšem času tudi industrijskemu in podobnemu delu, več sto absolventov laške šole pa je tudi nadaljevalo šolanje v višjih šolah in se nato posvetilo raznovrstnim intelektualnim in podobnim poklicem. Podrobnejši podatki o njih spadajo bolj v splošno krajevno zgodovino. Tu navajamo samo tiste, ki so največ delali na področju kulture, ne samo kot njeni širitelji, ampak tudi kot ustvarjalci.

Prvi in najpomembnejši je Ignacij OROŽEN, ki se je rodil 30. januarja 1819 kot sin laškega trgovca Ignacija Orožna in njegove žene Marije, roj. Ramšak. Ignacij Orožen se je posvetil duhovniškemu poklicu in je umrl 13. aprila 1900 v Mariboru kot stolni prošt.

Vse svoje življenje se je ukvarjal z zgodovino. Napisal je celo vrsto pomembnih del, mimo katerih ne more nihče, kdor se ukvarja z zgodovino naših krajev. Leta 1854 je napisal zanimivo in bogato Celjsko kroniko. Tedaj je bil župnik v Mozirju, kamor so ga premestili kot bivšega celjskega vikarja. Iz Mozirja je Ignacij Orožen zahajal v Savinjske Alpe in se povzpел tudi na Ojstrico, šteti ga torej smemo med naše prve planince.

Ko je kot stolni kanonik prišel v Maribor, je začel po navadi tedanjih dni pisati v nemškem jeziku svoje obsežno delo o lavantinski škofiji (Das Bisthum und Diözese Lavant). V razdobju 25 let je napisal in izdal osem zvezkov tega dela. Pero je odložil šele, ko mu je odpovedal vid. Pisatelj v knjigi res obravnava v prvi vrsti cerkveno zgodovino, toda nanizal je – zlasti v prvih zvezkih – tudi mnogo gradiva, ki osvetljuje politično, gospodarsko, socialno in kulturno zgodovino naših krajev. Za vsakega, ki se zna in more v snov poglobiti, je delo bogata zakladnica podatkov.

Ignacij Orožen je odkril tudi lego luteranskega svetišča na Ložnici pri Žalcu in mnogo gradov. Poročal je tudi o odkritju rimskih spomenikov.

Nečak Ignacija Orožna, Fran OROŽEN, se je rodil v Laškem 17. decembra 1853 kot sin trgovca Franca Orožna in je umrl v Ljubljani kot profesor učiteljišča 26. novembra 1912.

Fran Orožen je bil zemljepisec in zgodovinar. Napisal je celo vrsto spisov, ki obravnavajo zemljepisna in zgodovinska vprašanja, razpravljal je o metodiki zemljepisnega pouka in priredil več učnih knjig. Glavno njegovo delo je Vojvodina Kranjska, ki obsega v dveh knjigah zemljepis in zgodovino te dežele.

Fran Orožen je bil vnet hribolazec in prvi predsednik Slovenskega planinske-

ga društva, ki so ga ustanovili leta 1893. Pozneje je postal njegov častni član. Kočo na Črni prsti so poimenovali po njemu.

Brat Frana Orožna, Emil OROŽEN (9. junija 1858–13. decembra 1917) se je posvetil pravnemu študiju. Kot notarski kandidat in samostojen notar je služboval v Idriji, Litiji, Kočevju, Ribnici, Trebnjem in v Kamniku. Bil je skrben narodni delavec in – kakor brat Fran – vnet planinec. Koča v Jermanovih vratih (na Kamniškem sedlu) je nastala po njegovem prizadevanju.

Na prvotnem Orožnovem domu, kjer se je rodil Ignacij, in na poznejšem, kjer sta zagledala luč sveta Fran in Emil, so leta 1954 vzdali spominski plošči.

V zvezi s tremi Orožni je treba omeniti tudi dr. Ivana KAČIČA, ki je kot notar v Šoštanju mnogo storil za prebujo in napredek ljudstva. Rodovna povezanost Kačičev in laških Orožnov je stara. S Kačičevega doma v Radoblju nad Savinjo se je namreč leta 1646 Pavel Kačič priženil na Orožnovo kmetijo v Veleščah (zdaj Oleščah) pri Sv. Petru. V poznejših matičnih knjigah so njega in njegov rod začeli označevati s priimkom Orožen.

Dr. Karel SLANC je bil sosed Frana in Emila Orožna. Rodil se je 18. januarja 1851 v Laškem kot sin gostilničarja in mesarja. Ker so starši obubožali, je študiral s podporo dekana Antona Žuže, katerega se je pozneje s hvaležnostjo spominjal.

Študiral je pravo in je bil nato odvetniški koncipient v Krškem in v Ljubljani. Leta 1885 je odprl odvetniško pisarno v Novem mestu. Umrli je nenadoma 5. septembra 1916.

Doktor Slanc je bil kot odvetnik na najboljšem glasu. Bil je zelo vpliven mož. Na začetku se je mnogo ukvarjal s politiko. Poslanskega mandata nikakor ni hotel sprejeti, je pa z uspehom, zlasti ob volitvah, delal za narodno napredno stranko. Mnogo je tudi pisal v Slovenski narod, kasneje pa se je pridružil socialni demokratični stranki. V Vedini anketi o jugoslovanskem vprašanju najdemo tudi njegovo mnenje, v katerem izraža ne samo socialistično, ampak tudi jugoslovansko miselnost. Mnogo se je ukvarjal z marksizmom in imel obsežno marksistično literaturo.

Dr. Karel Slanc se je tudi veliko ukvarjal z narodnim gospodarstvom. Oženil se je v Potočnikovi hiši poleg radeškega mosta. Na Gradišču pri Novem mostu je imel lepo posestvo, kjer je vrejal konje. Njegova hiša je bila na stečaj odprta siromakom, prav izdatno je podpiral dijake in študente.

Slančevo bogato knjižnico je po njegovi smrti zet dr. Leopold Žužek spravil v Ljubljano.

Dva Karlova brata, Franc in Ernest, sta se pripravila za učiteljski poklic. Franc se je rajši posvetil gospodarstvu, v Litiji je postal posestnik in župan; Ernest pa je bil nadučitelj v Petrovčah.

Laško šolo je obiskoval tudi Ivan TOPOLOVŠEK, ki se je rodil 16. aprila 1851 na Marija Gradcu, kjer je bil njegov oče Jakob cerkovnik. Tudi Topolovšek je študiral s pomočjo podpore Antona Žuže. Po končanih jezikovnih študijah je bil nekaj časa domači učitelj v neki grofovski rodbini, nato pa se je vrnil na Dunaj in postal knjižničar v notranjem ministrstvu. Živel je skromno samotarsko življenje.

Mnogo se je ukvarjal z jezikoslovjem. Iskal je nova pota, ki jih vodilni jezikoslovci, zlasti slavist Vatroslav Jagić, niso priznali za upravičena. Boječ se za nasprotovanja, ni predložil svoje doktorske disertacije, pač pa je objavil dve obsežni knjigi: Baskoslovanska jezikovna enotnost (*Die baskoslavische Spracheneinheit*, 1905) in Jezikovna prasorodnost Indogermanov, Semitov in Indijancev (*Die sprachliche Urverwandschaft der Indogermanen, Semiten und Indianer*, 1912).

Nato je Topolovšek stopil v zvezo z Davorinom ŽUNKOVIČEM. Napravila sta obsežen delovni program, s katerim sta hotela osvetliti davno preteklost Slovanov. Prva svetovna vojna je izvedbo preprečila.

Po vojni se je Ivan Topolovšek vrnil v domovino in živel pri bratu Jožefu blizu Trebnjega. Toda zbolel je in umrl na Studencu 6. januarja 1921.

Tudi njegov brat Josip si zasluži, da ga omenimo na tem mestu. Rodil se je 5. marca 1854 in postal učitelj. Služboval je v Zagorju, Žalni, Svetini, pri Sv. Miklavžu, od leta 1897 v Turju nad Hrastnikom. Leta 1915 je stopil v pokoj.

Topolovšek je bil odličen učitelj. Čeprav je navadno poučeval na nižje organiziranih šolah, je žel velike uspehe. Turjanci še danes z velikim spoštovanjem govorijo o njem. Z veseljem se je bavil tudi s sadjarstvom in čebelarstvom. Njegov študijski predmet je bila astronomija. Za nabavo velikih daljnogledov je žrtvoval velike vsote. Na neverjetno lahek način je znal tudi učencem pojasniti temeljna dejstva iz zvezdoslovja.

Tretji Topolovšek, Franc, je bil sodnijski uslužbenec.

Laško šolo je obiskoval tudi delavski pesnik in pisatelj, Anton TANC, ki se je rodil 13. januarja 1887 v Modriču pri Laškem kot sin zidarja in dninarice ter se je prebijal skozi življenje kot pastir, hlapec, rudar, hotelski in komorni sluga, uslužbenec pri dr. Ivanu Tavčarju itd. Med prvo svetovno vojno je bil na Ruskem ujet in je kot ujetnik delal v rudniku Čulkovski; zato se je podpisoval s psevdonimom Čulkovski. Po vrnitvi v domovino je bil zopet sluga pri dr. Ivanu Tavčarju, nato pa od leta 1920 do smrti 3. decembra 1947, uslužbenec urada za socialno zavarovanje v Mariboru.

Leta 1929 je v založbi Delavske politike v Mariboru kot Čulkovski izdal svoje pesmi Glasovi iz teme, ki pa jih je oblast zaplenila. Pesmi je objavljajal v raznih delavskih listih in revijah, v Napreju, Socialistu, Kresu, reviji Pod lipo, v ameriškem Proletarcu, Združenem koledarju in Ameriškem družinskem koledarju.

V delavski politiki je leta 1934 pod psevdonimom Tone Maček objavil prvi del romana Slučaj Krumberger, v katerem obravnava življenje hrastniških rudarjev pred prvo svetovno vojno.

Leta 1938 je pri Cankarjevi založbi izdal zbirko pripovednih spisov, imenovano Ženin iz Amerike, v kateri sta izšli tudi njegovi najboljši noveli Dogodek v hotelu Gratis ter Sluga in njegov pes.

Tanc je tudi prevajal ruske pisce, zlasti Gorkega.

Za Laščana lahko smatramo tudi dr. Avgusta STEGENŠKA, profesorja mariborskega bogoslovja, ki se je rodil v Tevčah in je zaradi pomanjkanja med prvo svetovno vojno umrl za jetiko.

Dr. Avgust Stegenšek je bil zelo nadarjen zgodovinar, zlasti zgodovinar umetnosti.

Leta 1914 je uredil zbornik Ljubitelj krščanske umetnosti. V mariborskem Časopisu za zgodovino in narodopisje je objavil zgodovinski spis o gornjegrajskem benediktinskem samostanu.

Njegovo glavno delo pa predstavljata dve večji knjigi: Dekanija gornjegrajska in Dekanija konjiška, ki sta izšli kot prva dva dela: Cerkvni spomeniki Lavantinske škofije. Prva knjiga se res omejuje na cerkvene spomenike, v drugi pa Stegenšek v zvezi z žičkim samostanom in konjiško gosposčino govori tudi o gospodarsko-socialni in kulturni zgodovini.

Laška šola med obema vojnama (1918–1941)

Dne 1. februarja 1919 je bila nemška šola ukinjena, saj je izgubila svoj smisel, kajti nemških otrok zanj itak ni bilo, Vsi otroci so prišli v slovensko šolo. Število učencev se je gibalo v smislu naslednje razpredelnice (v oklepaju je navedeno število vseh obiskujočih, t. j. všolanih in nevšolanih otrok):

Leta	Všolanih	Obiskujočih
1918/1919	632	526
1919/1920	644	524
1920/1921	661	519
1921/1922	604	512
1922/1923	573	474
1923/1924	514	397 (410)
1924/1925	461	369 (387)
1925/1926	447	397 (417)
1926/1927	472	346 (364)
1927/1928	401	343 (355)

Leta	Všolanih	Obiskujočih	
1928/1929	462	355	(374)
1929/1930	443	382	(402)
1930/1931		407	(435)
1931/1932		465	(481)
1932/1933		542	(549)
1933/1934		582	(634)
1934/1935		630	(653)
1935/1936	715		(653)
1936/1937	684		(665)
1937/1938	714		(642)
1938/1939	720		(646)
1939/1940	656		(623)

Kakor je razvidno iz razpredelnice, je od leta 1921/1922 do leta 1927/1928 stalno padalo število otrok (všolanih in obiskujočih). To je v zvezi z vojno: v vojnih in prvih povojnih letih je bilo manj rojstev kakor navadno. Med otroki je bila tudi velika umrljivost.

Ob zaključku vojne je bila šola petrazredna. 1. maja 1919 je dobila vzporednico. Leta 1920/1921 je postala šestrazredna z eno vzporednico, leta 1921/1922 je dobila drugo in leta 1922/1923 tretjo vzporednico.

Leta 1929/1930 je šola postala sedemrazredna in je taka ostala do druge svetovne vojne. Od leta 1929/1930 do 1933/1934 je imela štiri, od leta 1934/1935 do 1937/1938 šest, leta 1938/1939 pa pet vzporednic in pomožni razred. Zadnji dve leti je imela šola zopet šest vzporednic in pomožni razred.

Izza vojne so bili na šoli nadučitelj Ivan ČETINA, Juro KISLINGER, Maks WUDLER, Jožefina STEGENŠEK in Pavla SUŠNIK. V aprilu 1919 je Wudler odšel v Celje. V Laško je prišel Bogomil RAJNER.

Pavla Sušnik je 28. novembra 1919 umrla pri Sv. Marku nad Trbovljami, v svojem rojstnem kraju. Kislinger in Rajner sta bila poslana na Koroško, kjer sta ostala do plebiscita. Rainer je po povratku ostal v Laškem, pozneje je odšel v Hrastnik.

Po vojni je bila na šoli še učiteljica ročnih del Ana LAŽIČ-AMON, ki je bila konec leta 1918/1919 upokojena s 46 leti službe.

Ostale učne moči v tem razdobju:

Drago DROFENIK (1. 10. 1919 – jeseni 1926),

Antonija DROBNIČ (1. 1. 1920 – aprila 1941),

Leopoldina ORAČ (16. 9. 1921 – 7. 3. 1929),

Stane JURKO (15. 10. 1919 – 1. 11. 1921),

Miroslav POČKAJ (1. 11. 1921 – 14. 9. 1922),

Marija DERŽAJ (1921/1922 – 1922/1923),

Olga DRUKAR (od jeseni 1922 – 28. 6. 1923),
Milko JERŠE (14. 9. 1922 – 30. 8. 1946),
Milica MAČEK (29. 8. 1923 – 31. 3. 1927),
Josip KOTNIK (19. 9. 1922 – 26. 5. 1924 in od 15. 2. 1926 – 14. 2. 1937),
Miroslava HUSS-ZEČERJEVA (do 30. 9. 1925),
Olga TOMŠIČ (1926/1927 – krajšo dobo),
Sonja POTOČNIK (28. 9. 1926 – 27. 11. 1930 in 1. 11. 1936),
Vekoslav BENKO (1. 7. 1927 – 30. 7. 1939, iz Rihemberka se je moral umakniti pred Italijani),
Zora KUCHAR (1. 11. 1927 – 31. 1. 1930),
Fran GRUDEN (27. 11. 1927 – 10. 12. 1930),
Angela KOCJAN (1. 10. 1925 – 31. 7. 1931),
Milica KODERMAN (12. 10. 1929 – 8. 10. 1931),
Maks ŽITNIK (22. 10. 1929 – 12. 3. 1931),
Marija BOBEK (24. 3. 1930 – 6. 9. 1930),
Terezija POTOČNIK (12. 11. 1930 – 25. 8. 1938),
Julija VIRANT (4. 1. 1931 – aprila 1941),
Bogomil GERLANC (12. 3. 1931 – 18. 11. 1933),
Terezija PERŠIČ (1. 9. 1931 – aprila 1941),
Ivan SLAVEC (8. 10. 1931 – aprila 1941, prej šolski upravitelj v Kozjem),
Radovan GOBEC (1. 11. 1934 – 15. 3. 1937),
Josipina RACE (začasno 1934 in 1935/1936),
Terezija ŠTROS (15. 4. 1935),
Bogdana RUPNIK (19. 10. 1936),
Ana PODBOJ (13. 2. 1937 – 20. 10. 1945, razen okupacije),
Katarina LAVRIN (18. 2. 1937),
Ljudmila PODBOJ (1. 9. 1937 – jeseni 1947, razen okupacije),
Anton DROČ (3. 11. 1934),
Antonija PERČIČ (1. 12. 1939),

Mesto učiteljice ročnih del je za Lažič-Amonovo v šolskem letu 1919/1920 prevzela Bogomila Kubica. Dne 29. 2. 1924 je bila razrešena, ker naj bi po novi uredbi poučevala ročna dela razredne učiteljice, a je ponovno začela učiti že 18. novembra 1924 reaktivirana in je ostala stalno na šoli.

Šolski upravitelj Juro Kislinger je bil v šolskem letu 1929/1930 oproščen poučevanja, ker je postala šola sedemrazredna in je imela poleg tega štiri paralelke. V šolskem letu 1930/1931 je bil Kislinger imenovan za šolskega preglednika v srezu Celje in nato predlagan za definitivnega šolskega nadzornika v vzhodnem delu istega sreza. Tega mesta zaradi bolezni ni sprejel.

Učne moči so bile kakor prej provizorične (pred usposobljenostnim izpitom) in stalne (po izpitu). Pomemben uspeh je doseglo učiteljstvo, ko je bilo leta 1919 sprejeto v vrsto državnih nameščencev. Dotlej je bilo deželno in je kot tako imelo slabe izkušnje. Vendar je kmalu občutilo težave časa, draginjo in pomanjkanje blaga po vojni. Sredi dvajsetih let se je položaj ustalil. Tedaj so začele veljati nove plače, ki jih je uvedel zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbenicah z dne 31. julija 1924. Laško učiteljstvo je imelo korist tudi od tega, ker je kraj 1. junija 1924 postal sedež okraja in je kot tak prišel v drugi plačilni razred.

Po nastanku Jugoslavije je prišlo Laško v celjski okraj. Okrajni šolski nadzornik je bil Ludvik ČERNEJ. Z okrajem je dobilo Laško tudi okrajnega šolskega nadzornika. Prvi je bil imenovan za to mesto sevniški naučitelj Franc DRNOVŠEK. Toda kmalu se je temu mestu odpovedal in prevzel ga je Ljudevit POTOČNIK, nadučitelj v Štorah. Leta 1939 mu je sledil Ernest VRANC. V pisarni je nadzorniku pomagala ena učiteljska moč, včasih sta bili potrebni tudi dve. Maja 1938 je bil upravitelj Kislinger dodeljen nadzorniku kot šolski preglednik.

Z ukinitvijo nemške šole je bilo enotni šoli na razpolago še eno poslopje. Poslopje bivše slovenske šole so poslej označevali kot šolo A, poslopje bivše nemške šole kot šolo B. V obeh poslopih je bilo po eno stanovanje za oženjeno učno moč. V telovadnici šole B je bil nastanjen tudi krajevno pomemben muzej, ki se je imenoval po bivšem nadučitelju Karlu Valentiniču. Leta 1930 so muzeju odpovedali streho nad glavo, toda ker ni bilo drugega prostora zanj, so ga pustili v telovadnici. Šele po drugi svetovni vojni je našel novo streho v vzhodnem traktu stare graščine.

Konec leta 1928 je dobilo Laško vodovod. Vodo so napeljali tudi v obe šoli. Med vojnama sta obe poslopji dosti trpeli. Tudi prva povojna leta še ni bilo denarja na razpolago. Potem pa je bilo treba napraviti to in ono. Tako so morali v šoli B stanovanje spremeniti v dve učilnici, v prvem nadstropju pa so med dvema učilnicama napravili premakljivo steno in dobili možnost, da so v slučaju potrebe z obeh sob lahko napravili slavnostno dvorano (1933). Poskrbeti je bilo treba tudi za modernejšo šolsko opremo.

Važno mesto v ustroju šole je še vedno zavzemal šolski vrt. Med vojno so oba vrta (slovenske in nemške šole) uporabljali za pridobivanje zelenjave. Leta 1920 je krajni šolski svet prodal vrt bivše slovenske šole pivovarni za stavbišče, laška občina pa je šoli prepustila pol vrta nemške šole. Do leta 1926 ga je upravljal in izkoriščal Ivan Četina. Nato ga je prevzel nov šolski upravitelj, ki ga je ob sodelovanju učiteljev Benka, Grudna, Jeršeta in učiteljice Kuharjeve vzorno uredil. Vrt je imel drevesnico, matičnjak in trte ameriške vrste, oddelek za nizko sadno drevje, grmičevje, cvetice in zelenjavo. Leta 1933/1934 je šolski upravitelj napravil na vrtu poskusno travišče, sreski kmetijski referent pa je določene gredi-

ce uporabil za poskusno pridelovanje žita na kitajski način. Leta 1937/1938 je občina priključila še drugo polovico bivšega šolskega vrta, ki je bila določena za javno drevesnico. Na vrtu je bil čebelnjak, ki ga je oskrboval šolski nadzornik.

Leta 1933/1934 je šolski upravitelj prejel za lepo obdelan vrt nagrado banske uprave.

Za materialne potrebe šole je slej ko prej skrbel krajevni šolski svet. Stroški so sprva znašali 20.000 din, pozneje so se pa zvišali na več kot 100.000 din. Pogosto so bile težave, ker so se občine upirale dati toliko denarja na razpolago, saj je po gospodarski ozdravitvi – v drugi polovici dvajsetih let – v začetku tridesetih let sledila huda gospodarska kriza. Šlo pa je vendarle, čeprav težko. Glede doprinosov so že leta 1919 sporazumno določili ključ: Laško 57,92 %, Marija Gradec 21,41 %, Sv. Krištof 20,67 %. Leta 1930 so v skladu z novim davčnim predpisom določili nov ključ: Laško 70,18 %, Marija Gradec 15,45 %, Sv. Krištof 14,37 %.

Prvi načelnik krajnega šolskega sveta je bil v tem razdobju Anton PETEK. Sledil mu je Milan PLESKOVIČ, temu pa je leta 1925 Rudolf DERGAN. Po naredbi ministrstva prosvete z dne 2. maja 1927 so se vsi bivši krajni sveti preimenovali v krajne šolske odbore, ki pa so imeli podoben sestav. V njih so bili zastopniki občine in možje z določenimi javnimi funkcijami. Prvi predsednik šolskega odbora je bil dr. Fran ROŠ, odvetnik in laški župan. Leta 1936 mu je sledil I. TROP, temu pa leta 1938 Karel HRASTNIK.

Ker je bil v telovadnici poslopja B muzej, šola v tem razdobju ni imela telovadnice in se je morala zadovoljiti s telovadiščem na dvorišču. To vprašanje pa je bilo po zgraditvi Sokolskega doma manj pereče.

Stara Jugoslavija je imela razmeroma dobro razvito preventivno skrb za zdravje. Vključili so seveda tudi šolsko mladino. Za zdravje laške šolske mladine sta skrbela občinski in distriktni zdravnik (dr. Čede in dr. Lovšin). Leta 1928/1929 pa so pri Zdravstvenem domu, ki je bil podružnica celjskega zdravstvenega doma, ustanovili posebno šolsko polikliniko.

Z ustanovitvijo Jugoslavije je v laško šolo prišel znatno spremenjen duh. Avstrijski patriotizem se je umaknil jugoslovanskemu patriotizmu, ki je pomenil napredek k popolni ljudski osvoboditvi, čeprav je bil še obarvan z monarhizmom.

Delno se je torej moral spremeniti učni načrt, zlasti za pouk materinščine. Stare čitanke niso bile več uporabne. V naglici je bilo treba sestaviti nove. V višjih razredih so sprva rabili »šolske liste«. Šele leta 1923/1924 so lahko uvedli Rapetovo Četrto čitanko in Fleretovo Peto čitanko ter tretjo stopnjo Brinarjeve vadnice. Nemščina je kot predmet odpadla in uvedli so srbohrvaščino kot dopolnilo materinščini. Pouku zemljepisa in zgodovine je bilo treba dati domačo osnovo.

Učiteljstvo se je zanimalo za pedagoška vprašanja in za nova pota v šolski metodiki. Že leta 1927/1928 so na pobudo šolskih oblasti proglasili prvi a razred

za poskusni reformni razred. Poučevala je učiteljica Josipina STEGENŠEK. Učitelji vseh šol sreza so po uradno določenem turnusu hospitirali pri njej dvakrat na teden. Po vsakem nastopu so napravili zapisnik, ki so ga poslali oblastem. Ta postopek je tekel nekoliko let. Na hospitante je napravljaj velik vtis, kajti seznanjal jih je z metodo, ki je temeljila na samodelavnosti učencev. Polagoma so metode delovne šole začeli uvajati tudi v drugih razredih. Tako je laška šola že drugič v svoji zgodovini postala vzorna šola.

V jeseni 1929 je izšel nov Zakon o narodnih šolah, ki je uvedel delitev ljudskih (narodnih) šol v nižje in višje. Nižje so obsegale prejšnjo našo nižjo stopnjo (mlajše letnike), višje pa višjo stopnjo (višje letnike). Sledili so novi učni načrti, najprej začasni, ki jih je učiteljstvo na svojih konferencah kritično obravnavalo, nato pa definitivni. Da bi si – času primerno – razširili svoje obzorje in se metodično izpopolnili, so učitelji obiskovali razne tečaje: za telovadbo, za deška ročna dela, za pouk v obrtnih kmetijskih in gospodinjskih šolah in tečajih.

Cerkev si je obdržala svoje mesto pri pouku in vzgoji šolske mladine. V laški šoli sta si delila verouk dekan dr. Kruljc in eden izmed kaplanov. Učenci so morali opravljati tudi določene verske obrede kakor prej.

S šolo so bile združene strokovne šole in tečaji. Obrtna nadaljevalna šola je med vojno zamrla. Leta 1923/1924 je na novo zaživela. Vodil jo je učitelj Josip Kotnik, ki je bil že usposobljen za pouk na obrtnih nadaljevalnih šolah. Obrtna nadaljevalna šola je obsegala pripravljalni tečaj in prvi letnik. Naslednje leto šola ni delala, kajti Kotnik je odšel v Petrovče. Obnovila se je v šolskem letu 1925/1926 pod vodstvom prav tako usposobljenega Josipa Velkavrha, učitelja na Reki. Poslej je delovala redno in je dobila še drugi oddelek. Na njej je poučevalo več učiteljev. Učenci za trgovsko stroko so tvorili poseben razred. Leta 1930/1931 so se na željo trgovcev ločili in tvorili posebno trgovsko nadaljevalno šolo, ki pa je zaradi manjših stroškov ostala pod skupnim vodstvom in skupnim upravnim odborom. Obe šoli sta šteli okrog 50 učencev. Od leta 1932/1933 se je obrtna šola po novem zakonu imenovala strokovna šola.

Leta 1928 je nastala kmetijska nadaljevalna šola, za katero je skrbel poseben konzorcij pod predsedstvom Ignacija Pirnata, a v njej je učil Vekoslav Benko. Šolo je obiskovalo okrog 20 učencev. Leta 1930/1931 šola ni delovala, ker je bilo premalo prijavljencev, naslednje leto pa se je obnovila.

Leta 1928/1929 se je pridružila kmetijsko gospodinjska šola. Vodila jo je učiteljica Hahrjeva. Šola se je obdržala še naslednje leto.

Leta 1926/27 je šola s sodelovanjem zunanjih predavateljev priredila celo knjižgovski tečaj za otroke, mojstre in pomočnike, poleg tega pa tudi kmetijsko gospodinjskega, združenega s higienskim tečajem za matere in odrasla dekleta ter s poučno razstavo o negi dojenčka. Poleg tega so bila na šoli vsako leto še posamezna učna predavanja o kmetijstvu, zdravstvu itd.

S šolo je bila tesno povezana javna ljudska knjižnica, ki je nastala na Vidov dan po prizadevanju Jura Kislingerja.

Knjižnica je drugo leto imela že nad 1.000 slovenskih in nad sto srbohrvatskih in nemških knjig. Prirejala je tudi gledališke igrice pod vodstvom Josipa Kotnika. V januarju 1927 so pridni diletanti igrali Pogumnega krojačka, naslednje leto Matka in Štefko ter Siroto Jerico. Poleg tega je knjižnica zdaj pa zdaj priredila še kaj drugega: pustni korzo za mladino, božičnico, mladinski koncert. Kotnik je bil predsednik knjižnice, dokler je bil v Laškem. Knjižničarske posle so opravljale učiteljice.

Izredno važno društvo je bilo podporno društvo Blago srce. Društvo je nastalo po zamisli upravitelja Kislingerja. V pripravljalnem odboru so bili vsi člani učiteljskega zbora. Društvena pravila je oblast potrdila 7. februarja 1930. Na občinskem zboru so izvolili v odbor tudi več učiteljic. Mesto predsednice so prisodili Stegenškovi. K društvu je iz vseh treh občin pristopilo 2227 članov. Že 12. januarja je zelo uspela mladinska prireditve, na kateri so obdarovali revne otroke. Dne 2. marca je bil mladinski korzo, na cvetno nedeljo so prodajali oljčne vejice; proslavili so tudi materinski dan (18. maja) in prodajali tedaj tudi cvetice. Podobno je bilo vsa naslednja leta. V začetku decembra so redno obdarovali revne otroke z obleko in obutvijo. Skoro vsako leto so obdarovali nad sto otrok. Društvo je zanje prispevalo do 15.000 din, kar je bila takrat znatna vsota.

Določenim vzgojnim namenom so služile tudi različne organizacije. Podmladek Rdečega križa, ustanovljen 1. 12. 1927, je gojil človekoljubje, podmladek Jadranske straže, nastal 1. aprila 1933, je vzbujal v učencih ljubezen do našega morja in domoljubno požrtvovalnost. Mladi junaki, ki jih prvič srečamo leta 1925/1926, so se obvezali, da ne bodo uživali nobenih opojnih pijač. Čez nekaj let jim je pripadalo v posameznih razredih 50 do 70 % otrok.

Mladinska društva so zbiral denar (Rdeči križ) in skrbela za predavanja in prireditve. V tridesetih letih, ko je vladala velika stiska, je zbiranje denarja popolnoma prenehalo, druga dejavnost pa je ostala. Te organizacije so delovale pod vodstvom učiteljev razrednikov.

Posamezni učitelji so bili poverjeniki za mladinski tisk. Mladina je posebno nabavljala knjige Mladinske matice in njeno glasilo Naš rod. Precej razširjeno je bilo mladinsko sokolsko glasilo Naša radost, ki jo je spremljal Sokolič. Po letu 1934, ko je nastopil nov politični kurz, srečamo med mladino tudi Lučko, posamezni učenci pa so dobivali tudi stari mladinski list Vrtec ter Zvonček.

Šolsko delo je zlasti v telesnovzgojnem a tudi v političnem pogledu dopolnjevala pripadnost Sokolu. Ko je bil po uvedbi osebne kraljevega režima (1929) ustanovljen Sokol kraljevine Jugoslavije, je bilo za učitelje članstvo pri njem skoraj obvezno in učiteljstvo je moralo skrbeti za to, da je pripadalo sokolskim

mladinskim telovadnim vrstam čim več otrok. Ako upoštevamo, da je bila monarhična ideja pri Sokolu vendarle nebitvena, moramo delo pri njem smatrati za pozitivno, saj vemo, da se je znaten del sokolov odločil za napredno smer in je v družbi s Komunistično partijo vzel nase breme težkih žrtev. Skoraj vsi člani učiteljskega zbora so sodelovali pri Sokolu in opravljali to ali ono funkcijo.

Za Laško je bila posebno pomembna zgraditev Sokolskega doma, današnjega doma Partizan, v letu 1932/1933. Vsi člani učiteljskega zbora so za dom materialno prispevali. Gradbeno dela je nadzoroval Benko, Slavec je bil načelnik in vodja vseh telovadnih akcij, Kotnik in Gobec sta vodila dramatsko delo, Stegenškova knjižnico itd. V sokolski telovadnici je telovadilo nad 150 otrok, dečkov in deklic. Omeniti je treba, da je tudi Sokol v decembru zdaj pa zdaj obdaroval svoje revne mlade pripadnike.

Po letu 1935 je vnema za delo pri Sokolu nekoliko popustila. Posamezne člane učiteljskega zbora najdemo zdaj v krogu Prosvetnega društva Slomšek.

Omenili smo že, da so mladinske prireditve potekale v okviru mladinskih šolskih organizacij in Sokola. Bile so pa tudi take prireditve, ki so bile izrazito šolske, zlasti v prvih letih razdobja, ko organizacij še ni bilo. Tedaj se je na tem področju posebno udejstvoval Kislinger, ki je imel izreden čut za poezijo in dramatsko prikazovanje. Redne šolske prireditve so bile patriotskega značaja. Ob zaključku šolskega leta so obhajali Vidov dan (28. junija) kot spomin na bitko na Kosovu (1389), ko so Srbi doživeli težko narodno nesrečo, a so iz nje črpali pogum, ki jih je privedel do ponovne svobode, in 29. oktober oziroma 1. december kot dan ustanovitve Jugoslavije. Pomembno je bilo obhajanje praznikov sv. Save. Šola je obhajala seveda tudi dinastične praznike. Redna spominska dneva sta bila dan Prešernove in Strossmayerjeve smrti; v zadnjih letih so se spominjali tudi Antona Martina Slomška; bili pa so še nekateri priložnostni spominski dnevi.

Vsekakor je imela laška šola tudi v tem razdobju sposobno in vestno učiteljstvo ter je vzdrževala tradicijo odlične šole.

RAZVOJ JEZIKOVNE STRUKTURE V LAŠKEM OD SREDINE 19. STOLETJA DALJE

Matjaž Klemenčič*

Pomemben element v zgodovinskem razvoju Laškega od sredine 19. stoletja do 1918 je tudi zgodovina kolonizacijskih, demografskih in germanizacijskih procesov na tem območju, ki jih lahko le delno razložimo z gospodarskim razvojem tega področja.

Prvi vir, s pomočjo katerega lahko sklepamo na povsem slovenski značaj Laškega pred sredino 19. stoletja, je štajerska narodnostna statistika iz leta 1830¹, ko so v celjskem okrožju (Štajerska je bila pred letom 1849 razdeljena na pet okrožij: Celjsko, Mariborsko, Graško, Bruško in Leobensko) našli med 203.070 prebivalci le 876 (0,43 %) Nemcev, med temi pa le 200 žensk². Sklepamo lahko, da gre tudi med temi 876 Nemci za priseljeno uradništvo, ki se je po večini nahajalo v okrožnem središču Celju. Drugi vir, s pomočjo katerega lahko sklepamo na povsem slovenski značaj Laškega, je Czörnigova etnografska karta³, napravljena na podlagi njegove etnografske statistike iz leta 1846.

Leta 1849 je stekla južna železnica. Od sredine 19. stoletja dalje sta se razvijala industrija in rudarstvo. Okrog leta 1855 so začeli v Laškem graditi zdravilišče, ki je postalo nosilec germanizacije trga Laško. Turizem in industrializacija so namreč nosilci germanizacije v stari Avstriji, kot to pravilno navaja dr. Martin Wutte za Koroško.⁴

* Matjaž Klemenčič 1955, zgodovinar, redni profesor zgodovine PF v Mariboru
Prispevek je nastal pred letom 1977.

¹ Zwitter, F.: Prva štajerska narodnostna statistika. – Časopis za zgodovino in narodopisje, 193D/I, str. 190–193.

² Czörnig, von K.: Etnographische Karte der Österreichischen Monarchie, herausgegeben von der k. k. Direktion der administrativen Statistik. – Wien, 1855.

³ Zwitter, F., o. c., str. 191.

⁴ Waber, L.: Die zahlenmässige Entwicklung der Völker Österreichs 1846–1910 : Statistische Monatsschrift. – S. I., 1915, str. 516

Detajlni popis šol zahodne polovice monarhije⁵ iz leta 1865 navaja poleg ostalega tudi materni jezik otrok, ki so obiskovali šolo, število otrok, ki so obiskovali šolo, ter število šoloobveznih otrok. Na območju Lavantinske škofije je bilo po podatkih tega vira 29.730 otrok, ki so obiskovali šolo, med njimi pa 28.266 (95,1 %) otrok s slovenskim in 1.464 (4,9 %) otrok z nemškim maternim jezikom. Upravičeno lahko domnevamo, da je bil delež slovenskih otrok še višji, saj vsi otroci šole v tem času niso obiskovali. Zlasti je niso obiskovali otroci, katerih starši so bili pripadniki nižjih socialnih plasti, kamor je sredi 19. stoletja spadala velika večina slovenskega ljudstva. Šolo je namreč na področju Lavantinske škofije obiskovalo le 77 % od 38.430 šoloobveznih otrok. V kraju Laško je obiskovalo šolo 218 otrok, med katerimi je bilo 92 % (201) s slovenskim in 8 % (17) z nemškim maternim jezikom. Šolo je v tem kraju z okolico obiskovalo 64 % od 340 šoloobveznih otrok.

Spričo vseh teh podatkov o slovenskem etničnem značaju Laškega izpred desetletij 1880 do 1910 mi je popolnoma nerazumljivo in samo z netočnostmi in zlorabami pri ljudskih štetjih razložljivo stanje jezikovne strukture, kakršno je bilo v Laškem po podatkih ljudskih štetij po občevalnem jeziku 1880, 1890, 1900 in 1910.

Leta 1880 je bilo v Laškem 48 % prebivalcev, ki so jih števeni komisarji zapisali k slovenskemu občevalnemu jeziku, leta 1910 pa so jih zapisali 45 %. Samo kot kratko epizodo v razvoju jezikovne strukture Laškega lahko ugotovimo, da so leta 1890 zapisali 16 % manj prebivalstva k slovenskemu občevalnemu jeziku kot 10 let poprej, to je 33 %.⁶ Z gotovostjo lahko ugotovimo, da so leta 1890 števeni komisarji v Laškem zapisali k nemškemu občevalnemu jeziku vsaj 76 prebivalcev, ki so jih leta 1880 še zapisali k slovenskemu občevalnemu jeziku.

Podatke so v popisnice v občinah, ki so imele manj kot 4000 prebivalcev, vpisovali številni komisarji po ustnih napovedih družinskih poglavarjev.⁷ Skoki v deležu prebivalstva slovenskega občevalnega jezika tako navzdol kot navzgor niso v letih 1880 do 1910 nikakršna posebnost Laškega, ampak so vsakdanji pojav teh štetij, ki ga nikakor ne moremo razložiti s fenomenom občevalnega jezika, kot to poskušajo avstrijski statistiki. Na Slovenskem Štajerskem je namreč v desetletju 1880 do 1890 upadel delež prebivalstva s slovenskim občevalnim

⁵ Detail Conscription der Volksschulen in den in Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. – Wien, 1870.

⁶ Podatki povzeti po Štrusovem gradivu, ki ga hrani Institut za občo in narodno zgodovino SAZU.

⁷ Grafenauer, B.: Czörnigova etnografska statistika in njena metoda. – V Razprave SAZU. – Ljubljana, 1950, str. 119.

jezikom za več kot 15 % v 14 %, narasel pa v 11 političnih občinah, kar precej zmanjšuje vrednost avstrijske statistike. To je za Koroško v tem času ugotovil profesor Grafenauer.⁸

Ob prirastku avstrijskih državljanov za 14 % je v tem desetletju narastlo prebivalstvo z nemškim občevalnim jezikom za 50 %, s slovenskim pa upadlo za 23 %. Takšno gibanje po podatkih avstrijskih statistik iz konca 19. stoletja ne predstavlja na Slovenskem Štajerskem nič posebnega. Na Slovenskem Štajerskem je namreč v desetletju 1880 do 1890 po podatkih uradnih avstrijskih statistik narastlo prebivalstvo z nemškim občevalnim jezikom za več kot 50 % kar v 88 političnih občinah, prebivalstvo s slovenskim občevalnim jezikom pa je upadlo kar v dobri tretjini občin slovenskega etničnega ozemlja na Štajerskem, kar moremo pripisati delno germanizaciji, delno pa izseljevanju. Z istimi momenti lahko razložimo zakaj je število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom upadlo v naslednjem desetletju v več kot eni polovici političnih občin Slovenske Štajerske.

Da je bilo veliko prebivalstva slovenskega porekla po podatkih teh statistik tudi v Laškem zapisanega k nemškemu občevalnemu jeziku, nam kaže primerjava med številom prebivalstva, rojenega v nemških krajih, in številom prebivalstva, ki je bilo po teh podatkih zapisano nemškemu občevalnemu jeziku.

Na podlagi dostopnih podatkov vemo, da je bilo v nemških krajih rojenih manj kot 3000 prebivalcev, ki so bili leta 1900 prisotni na Južnem spodnjem Štajerskem (to je političnih okrajih Brežice, Celje okolica in Ptuj z okolico). Po podatkih avstrijskih statistik po občevalnem jeziku pa je bilo leta 1900 (za to leto razpolagamo s temi podatki) na Južnem spodnjem Štajerskem 72.253 prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom.⁹ Že na podlagi tega lahko sklepamo, da je na tem področju bilo zapisanih k nemškemu občevalnemu jeziku okrog 4200 Slovencev, predvsem v Brežicah, Laškem in Zidanem Mostu. Ponoven preobrat v zgodovini etničnega razvoja po podatkih uradnih statistik v Laškem pomeni jugoslovansko ljudsko štetje po maternem jeziku leta 1921, ko so ob porastu števila prebivalstva od 903 leta 1910 na 1068 leta 1921 (torej ne gre za množično izselitev nemškega prebivalstva) leta 1921 našli v Laškem le 76 (7.1 %) prebivalcev z nemškim maternim jezikom. Do takšnega preobrata je prišlo v vseh mestih in trgih Slovenske Štajerske, kjer je bilo še leta 1910 po podatkih avstrijske statistike po občevalnem jeziku skupaj le 38,6 % prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom. Podobne rezultate s še manjšim številom nemškega prebivalstva je dalo

⁸ Grafenauer, B.: Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do današnjih dni. – V Koroški zbornik 1946, str. 117–297.

⁹ Pfandler, R.: Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks : Statistische Monatsschrift. – S. 1., 1907, str. 578.

ljudsko štetje leta 1931. Celo Gerhard Werner (kar je psevdonim znanega nacista Carstanjena¹⁰), pisec dela, ki je iz nemškega stališča obravnavalo jezikovni razvoj na Štajerskem,¹¹ je moral priznati, da je bilo v Laškem 1931 leta le okrog 60 Nemcev.

Na podlagi podatkov, s katerimi sem sledil jezikovnemu razvoju v Laškem od prve polovice 19. stoletja pa do obdobja pred drugo svetovno vojno, kot tudi na podlagi medsebojne primerjave podatkov uradnih avstrijskih ljudskih štetij 1880 do 1910 po občevalnem jeziku, lahko zaključimo, da je bila velika večina tistih, ki jih je avstrijska statistika po občevalnem jeziku 1880–1910 prištela k nemškemu občevalnemu jeziku, slovenske narodnosti.

Op.: Prispevek je del širše naloge »Razvoj jezikovne strukture na Štajerskem med leti 1880 in 1910, ki je bila izdelana za študentsko Prešernovo nagrado pod mentorskim vodstvom prof. dr. Janka Pleterskega. Tu se mu prisrčno zahvaljujem za naklonjeno sodelovanje.

¹⁰ Zwitter, F.: Etnično stanje in narodno politična orientacija v slov. severnih pokrajinah ob koncu avstro-ogrske dobe. Tipkopisni referat v arhivu inštituta za narodnostna vprašanja.

¹¹ Werner, G.: Sprache und Volkstum in Untersteiermark. – München, 1934.

omenja s slovenskim imenom več topominov, npr.: Laško (Laschko, Tiffer, l. c.: 139), Celje (»die Hauptstadt der Winden... Celle, Zelle, Cilli, die Römer Colleja...« l. c.: 142), Zidani Most (»bis zum Ausflusse der Savina in die Sava, welche gegend man die Steinbrücke nennt...«, l. c.: 149), Jurklošter (Glirah, 3: 136), Gračnico (Bach Krashenza, l. c.: 138), Loko pri Zidanem Mostu (»Lak dicht an dem Savaflusse...«, l. c.: 137), in Rimske Toplice na severnem pobočju Stražnika, 659 m (»... ein altes Warmbad... auf der Mitternachtseite des Bergs Strohje... Tepliza...«, l. c.: 138). V Rimskih Toplicah je bil večkrat, zadnjič v letu 1781, piše o njihovi visoki starosti in analizira lastnosti termalne vode (l. c.: 138–141). B. HACQUET, ki se je na svojih potovanjih zanimal največ za rudnine in kamnine, je v tem delu Slovenije obiskal razen Stražnika še nekaj vrhov v okolici, med njimi našteva Veliko Kozje, Lokavec, Št. Lovrenc in Lisco (»Velki-Gosje, Lakauz... Lorenziberg... Lisza...«, l. c.: 136). Navdušila ga je predvsem Lisca, o kateri je takole zapisal: »An dieses Gebirg stösst der etwas höhere Berg Lisza an, welcher ebenfalls aus Kalkstein besteht. Dieser ist so sanftfallend als letzter, und mit schönen Wiesen bedeckt« (l. c.: 136). Na zemljevidu, ki je delu priložen in ima naslov Mappa Litho-Hydrographica Nationis Slavicae ad Occidentem Solem sitae (1784, l. Tafel), sta zaznamovana še dva toponima, in sicer Gozdnik (Gosnik) in Radeče (Razhah).

Cvetoča divjina gorskega sveta

Ozemlje laške občine pripada večinoma predalpskemu fitogeografskemu območju, razen Jatne in predelov južno od Sopote, ki jih prištevamo k preddinarskemu območju.

Gore v občini niso visoke, komaj da se vzpenjajo do tisočmeterske izohipse, razen Gozdnika (1.092 m), zato pa so bolj slikovite in bogate z rastlinstvom in živalstvom. Znano je, da so v hostah okrog Jurkloštra številne srne, jeleni in divji prašiči, v območju Kopitnika in Velikega Kozjega divji petelini, svojčas pa so se zadrževali v skalovju nad Brišami celo gamsi. Razen gorskih vrhov se ponašajo s pestrim rastlinstvom še doline Savinje, Gračnice in Save, pa tudi osojne tesni in soteske med gorskimi grebeni, ker je tu mnogo rastišč subalpskih vrst, ki danes nimajo vidne zveze s svojim glavnim in strnjenim območjem v Alpah in jih imamo za preostanke vegetacije iz ledene dobe; to so tako imenovani glacialni relikti. Njihove najmočnejše kolonije so na rastiščih, kjer so najugodnejše ekološke razmere, kot npr. na Velikem Kozju (987 m), ki se z ostrimi, dolomitnimi in senčnatimi pobočji v mnogih skalnatih robah na zahodu in severozahodu spušča v dolino Savinje med Gračnico in Zidanim Mostom, na Humu nad Laškim (585 m), Kopitniku (914 m), Borovkah nad Rimskimi Toplicami (500 m) (sl. 2), Gozdniku (1.092 m), Grahotju pri Jurkloštru (350 m), pri Mrzli Planini nad Zidanim

Sl. 2. Skalovje Borovke nad Rimskimi Toplicami.

Sl. 3. Clusijev svišč (*Gentiana clusii*) na Mrzli Planini nad Zidanim Mostom.

Mostom (820 m), Št. Lovrencu (711 m) in Lisci (947 m). Te skupine rastlin združujejo danes na omenjenih rastiščih nekateri skupni ekološki dejavniki, predvsem podlaga in sončna osvetljenost. Za večino teh nahajališč je značilna apnenčasta ali dolomitna podlaga, mnogokrat gola skala, kjer ni konkurenčne možnosti druge vegetacije.

V ekološkem pogledu so nahajališča v tem odseku podobna nahajališčem drugod po Sloveniji, npr. na Notranjskem in Dolenjskem, v mnogih ozirih pa spominjajo tudi na edafske in klimatske razmere v Alpah. Predvsem so to senčna lega, bolj vlažen zrak, nižja temperatura in neporaslo skalovje, na katerem prihajajo do izraza pionirske sposobnosti alpskih taksonov. Največkrat se pojavljajo tele vrste: dlakavi sleč (*Rhododendron hirsutum*), alpska mastnica (*Pinguicula alpina*), planinski srobot (*Clematis alpina*), žiljka (*Tofieldia calyculata*), dvocvetna vijolica (*Viola biflora*), rumeno milje (*Paederota lutea*), marjetičasta nebina (*Aster bellidiastrum*), skalna kernerjevka (*Kernera saxatilis*), lepi jeglič (*Primula auricula*), kosmata škrčolica (*Hieracium villosum*), skorjasti kamnokreč (*Saxifraga crustata*), nizka krhlika (*Rhamnus pumila*), Clusijev svišč (*Gentiana clusii*) (sl. 3), goli lepen (*Adenostyles glabra*), avstrijski divjakovec (*Doronicum austriacum*) in kodrastolistni repnjak (*Arabis crispata*). Vednozeleni gladnica (*Draba aizoi-*

des) se pojavlja pod vrhom Kopitnika (850 m) in v skalovju nad strugo Gračnice v Grahotju (450 m) v posebni krepkejši varieteti, ki jo nekateri, npr. K. FRITSCH (1922: 165) imajo za samostojno vrsto (*Draba montana*).

V prisojnih legah in v svetlih listnatih hostah se v soseščini pravkar naštetih krajev in v nadmorskih višinah med 300 in 900 m srečujemo tudi s termofilnimi zastopniki raznih flornih elementov, ki so se prilagodili na suha rastišča, to so npr.: dišeči volčin (*Daphne cneorum*), alpski volčin (*Daphne alpina*), ruj ali jelen-ski rog (*Cotinus coggygria*), triroba košeničica (*Genista janauensis*), resasti sviščevec (*Gentianella ciliata*), šmarna trava (*Hierochloë australis*), lasasti beluš (*Asparagus tenuifolius*), graden (*Quercus petraea*), dobrovita (*Viburnum lantana*), gorska nebina (*Aster amellus*), pokončni srobot (*Clematis recta*), navadni kokoševcevec (*Cynanchum vincetoxicum*), jelenov silj (*Peucedanum cervaria*), širokolistni jelenovec (*Laserpitium latifolium*), pokončni čišljak (*Stachys recta*), hribska špajka (*Valeriana collina*), Jacquinov jetičnik (*Veronica jacquini*), lepi luk (*Allium pulchellum*), dišeči Salomonov pečat (*Polygonatum odoratum*), črna čmerika (*Veratrum nigrum*), puhasti hrast (*Quercus pubescens*), črni gaber (*Ostrya carpinifolia*), hermelika (*Sedum maximum*), avstrijska konjska kumina (*Seseli austriacum*), pisana vilovina (*Sesleria varia*), gorska šmarna detelja (*Coronilla coronata*), šopasta zvončnica (*Campanula thyrsoides*) (sl. 4), mokovec (*Sorbus aria*), razkrečena krhlika (*Rhamnus saxatilis*), spomladanska resa (*Erica carnea*), črni gaber (*Ostrya carpinifolia*), mali jesen (*Fraxinus ornus*), rdeča relikva (*Cytisus purpureus*), sivi jajčar (*Leontodon incanus*), ozkolistni glavinec (*Centaurea angustifolia*), enocvetna kraslika (*Melica uniflora*), šmarna hrušica (*Ame-lanchier ovalis*), gorski jelenovec (*Laserpitium siler*) in žarkasta košeničica ali omelika (*Genista radiata*).

Omelika raste le na grebenu Nebeške gore (962 m) nad Čimernim in pod vrhom Velikega Kozja (okoli 950 m). Večina teh vrst uspeva v ekstremnih ekoloških razmerah na prisojnih in strmih pobočjih, grebenih in vrhovih na obeh straneh Savinje, kjer prevladujejo topla in suha karbonatna tla. Take vegetacijske združbe se na apnenčasti in dolomitni podlagi v podobnih ekoloških razmerah večkrat ponavljajo na raznih gorah in grebenih v občini. Tu so nastale hoste termofilno-kserofilnih združb hrasta puhavca in črnega gabra (*Quercus-Ostryetum carpinifoliae*) in bazifilne združbe borovega gozda (*Pineto-Genistetum janauensis*). V združbi puhavca in črnega gabra nad železniško postajo v Zidanem Mostu uspeva tudi kolonija sicer redkega negnoja (*Laburnum anagyroides*).

Na območju Kuma (1219 m), vzhodno od vrha Mrzlice (1119 m), Gozdnika (1092 m), Maliča (934 m) in Kopitnika (914 m) ter v njihovih skalnatih odrastkih v osojnih legah je v senčnih gozdovih mnogo mezofilnih in ombrofilnih vrst, ki pripadajo ilirskim, panonskim in drugim flornim elementom: jelenov jezik (*Scolopendrium vulgare*), krhka priščanica (*Cystopteris fragilis*), rjavi sršaj (*Asple-*

nium trichomanes), kopitnik (*Asarum europaeum*), glistovnica (*Dryopteris filix mas*), zeleni sršaj (*Asplenium viride*), kimastoplodni šipek (*Rosa pendulina*), kranjska krhlika (*Rhamnus fallax*), planinsko kosteničevje (*Lonicera alpigena*), črnoga (*Actaea spicata*), polžarka (*Isopyrum thalictroides*), črni teloh (*Helleborus niger*), trpežna srebrenka (*Lunaria rediviva*), konopnica (*Dentaria enneaphyllos*), velecvetna mrtva kopriva (*Lamium orvala*), kresničevje (*Aruncus vulgaris*), širokolistnata grašica (*Vicia oroboides*), sladki grahovec (*Astragalus glycyphyllos*), tevje (*Hacquetia epipactis*), ciklama (*Cyclamen purpurascens*), spomladanska torilnica (*Omphalodes verna*), medenika (*Melittis melissophyllum*), gomoljasti gabez (*Symphytum tuberosum*), navadni jetičnik (*Veronica officinalis*), koprivolistni jetičnik (*Veronica urticifolia*), gozdni svišč (*Gentiana asclepiadea*), dišeča perla (*Asperula odorata*), tropernata spajka (*Valeriana tripteris*), gozdna lakota (*Galium sylvaticum*), gozdni planinšček (*Homogyne sylvestris*), repuš (*Phyteuma zahlbruckneri*), glavinec (*Centaurea triumfetti*), avstrijski divjakovec (*Doronicum austriacum*), pokalica (*Silene vulgaris*), rdeči slizek (*Melandrium rubrum*), trpežni golšec (*Mercualis perennis*), manjdljevolistni mleček (*Euphorbia amygdaloides*), kranjski mleček (*Euphorbia carniolica*), bela čmerika (*Veratrum album*), veliki zvonček (*Leucojum vernum*), šmarnica (*Convallaria majalis*), bljušč (*Tamus communis*), rjava gnezdoznica (*Neottia nidus avis*), dvolistni vimenjak

Sl. 4. Šopasta zvončnica (*Campanula thyrisoides*) v soteski Grahotje pri Jurkloštru.

Sl. 5. Seelosov sršaj (*Asplenium scolopendria*) je redka praprotnica, ki jo nekateri imenujejo Benjamin med praprotnicami.

(*Platanthera bifolia*), naglavka (*Cephalanthera damasonium*), pegasti kačnik (*Arum maculatum*), kimasta kraslika (*Melica nutans*), blagodišeči teloh (*Helleborus odoratus*), širokolistna lobodika (*Ruscus hypoglossum*), klinolistni kamno-kreč (*Saxifraga cuneifolia*), ženikelj (*Sanicula europaea*), strček (*Aremonia agrimonoides*), veliki zali kobulček (*Astrantia major*), lovorikasti volčin (*Daphne laureola*), kranjski zali kobulček (*Astrantia carniolica*), kranjska bunika (*Scopolia carniolica*) in druge vrste.

Ponekod se je na posekah grmišč, nekaterih tipov redkih host in termofilnih gozdnih sestojev v montanskem pasu razvila travna združba pokončne stoklase in navadne glote (*Bromo-Brachypodium pinnati*). Med vrstami, ki sestavljajo to združbo, prevladujejo zelišča, ki ljubijo svetlobo in toploto ter so prilagojena na suha rastišča. Take helio-, termo- in kserofilne vrste med katere prištevamo razne ilirsko-submediteranske in panonske elemente, so na primer: tiroba košeničica (*Genista triangularis*), Hladnikov grintavec (*Scabiosa hladnikiana*), malocvetna španska detelja (*Dorycnium germanicum*), navadna glota (*Brachypodium pinnatum* = *Br. rupestre*), gorska nebina (*Aster amellus*), vrbovolistni primožek (*Buphthalmum salicifolium*), srhkodlakava vijolica (*Viola hirta*), navadni bedrenec (*Pimpinella saxifraga*), pokončni čišljak (*Stachys recta*), krvavordeča krvomočnica (*Geranium sanguineum*), navadni vrednik (*Teucrium chamaedrys*), gorski vrednik (*Teucrium montanum*), panonski osat (*Cirsium pannonicum*), nizki šaš (*Carex humilis*), gorska detelja (*Trifolium montanum*), navadni kosmuljek (*Anthericum ramosum*), mali talin (*Thalictrum minus*), dolgostebelna materina dušica (*Thymus longicaulis* ssp.), širokolistni jelenovec (*Laserpitium latifolium*), gorski jelenovec (*Laserpitium siler*), škrlatnordeča detelja (*Trifolium rubens*), črna čmerika (*Veratrum nigrum*), breskovolistna zvončnica (*Campanula persicifolia*) in druge vrste.

Deloma pokrivajo visoke planote Suhega hriba, Šmohorja, Vrha nad Laškim, Čimernege, Kopitnika, Mrzle planine, Mrzlega polja in gorskega grebena mimo Št. Lovrenca (711 m) do Lisce (947 m) v višinah med 400 in 800 m gorske košenice, senožeti in pašniki. Tu prevladujejo prejšnji sorodne travniške združbe s pokončno stoklaso (*Bromus erectus*) in oklasnico (*Danthonia provincialis*). Med travnimi preprogami izstopajo posamezne močno razraščene bukve, grmiči brinja in leske. Ostalo rastlinsko odejo pa tvorijo: krvavordeča krvomočnica (*Geranium sanguineum*), žanjevec (*Polygala chamaebuxus*), rani mošnjak (*Thlaspi praecox*), pravi ranjak (*Anthyllis vulneraria*), krilata košeničica (*Genista sagittalis*), nožničnolistna šmarna detelja (*Coronilla vaginalis*), kukavičnik (*Gymnadenia conopsea*), deljenolistna črnoglavka (*Prunella laciniata*), oblata kukavica (*Trautsteinera globosa*), smiljica (*Koeleria pyramidata*), tržaški svišč (*Gentiana teregstina*), panonski osat (*Cirsium pannonicum*).

V mračnih soteskah in na osojnih skalnih pobočjih se srečujemo še z nekateri-

mi zanimivimi vrstami rastlin. Kot mitološka dvojčka KASTOR in POLUKS se družita v kompleksu vegetacije bukovih gozdov pri Borovkah (500 m) nad Ogečami in zahodno od Velikega Kozja (400–600 m) nad Brišami na senčnem dolomitnem skalovju, posebno v suhih, večinoma previsnih kotičkih dva predstavnikova litofilne združbe predalpskega petprstnika (*Potentilletum caulescentis* Aich. 1933), to sta Seelosov sršaj (*Asplenium seelosii*) (sl. 5) in Veselskyjev slanozor (*Heliosperma veselskyi* subsp. *glutinosum* /Zois/Mayer). Prvega imenujejo zaradi majhne postave tudi Benjamin med praprotni, slanozor pa nas spominja na Jurija DOLINARJA (Dolliner 1794–1872) botanika 19. stoletja, ki se je rodil v Radečah, torej v prejšnji občini Laško. Odkril je več za Kranjsko novih vrst cvetnic, med njimi npr. kranjski šebenik (*Erysimum carniolicum* Doll.), ki uspeva na ozemlju občine pri Svibnem in na Kopitniku.

J. DOLINAR je neupravičeno veljal za avtorja tudi pri rastlini raznolistna popkoresa (*Moehringia diversifolia* Doll.) vse do zadnjih let, ko sta vzorno in temeljito razčistila okoliščine ob odkritju nove vrste pred skoraj 140 leti botanika dr. H. SCHAEFTLEIN (iz Gradca) in dr. T. WRABER (iz Ljubljane). Iz razprave obeh avtorjev (1971) povzamemo o preverjanju nekaj podrobnosti, ki jih navajamo v skrajšani obliki. Spomladi 1839 je prejel botanik W. D. KOCH od J. DOLINARJA pošiljko posušenih rastlin, med njimi je bila tudi še neprepoznana vrsta popkorese, ki je v njej KOCH odkril novo vrsto ter jo imenoval in opisal kot *Moehringia diversifolia* (1839). J. DOLINAR je imenoval kot nahajališče apnenčeve skale na obeh straneh Save pri Radečah, kjer je zadnjič botaniziral skoraj 10 let pred pošiljko rastlin KOCHU. Ker se pozneje ni nikomur posrečilo najti v več kot 130-letni dobi popkoreso pri Radečah, imata oba avtorja, ki sta preverjala dogodke ob rojevanju nove vrste, za zelo verjetno, da je J. DOLINAR v meglenem spominu navidez zelo podobni slanozor (*Heliosperma veselskyi*...), ki v teh krajih in ekoloških razmerah res uspeva, napačno smatral za popkoreso (*Moehringia diversifolia*). Ob tej botanični epizodi se nam utrinjajo v spominu nekatere lokalne zanimivosti. J. DOLINAR omenja v ohranjenem pismu H. FREYERJU (3. marca 1840) kot nahajališče rastline »*Moehringia diversifolia mihi*« kraj »Sabrussam« (1971: 276). To je skoraj navpično skalovje na desnem bregu Save, nekaj metrov nad mostom. Najvišji stebrašči del je nekoč krasila železna silhueta gamsa, ki je bila tudi od daleč in z vlaka dobro vidna. Ime (Za Brusom) je še danes med prebivalstvom splošno v rabi in ga omenja novi Krajevni leksikon Slovenije (1976: 194), prav tako že tudi I. V. Valvasor (1689, XI: 463–464), ki ima sliko in daljšo opombo: »Nechst bey dem Marckt ober der Sau, hoch auf dem Berge ist ein Steinfelss, so auf Krainerisch Brus, das ist Schleiffstein benamst wird, desswegen hat man die Ratschacher Schertzweis Schleiffner genannt...«

Zaradi velike podobnosti omenjenih vrst slanozora in popkorese je pozneje naredil enako napako tudi F. GRAF (1865: 143), ko je napisal, da je našel popkoreso na apnenčastih skalah pri Jurkloštru. Videti je, da je tako zopet zaključeno floristično poglavje, ki spominja na klasičnega raziskovalca naših Alp Baltazarja HACQUETA (1782) in njegov nesojeni mu grintavec (*Scabiosa trenta*).

Med botanične znamenitosti v občini prištevamo zlasti zaščitene in endemične vrste, med katerimi smo nekatere že omenili. Razen tise (*Taxus baccata*), ki jo bomo še posebej obravnavali, štejemo med zaščitene rastline (glej odlok skupščine SRS, objavljen v Uradnem listu SRS, št. 15/76, 28. maja 1976) še tele vrste: Blagajev volčin (*Daphne blagayana*) (sl. 6), dišeči volčin (*Daphne cneorum*), bodiko (*Ilex aquifolium*), avrikelj ali lepi jeglič (*Primula auricula*), brstično lilijo (*Lilium bulbiferum*), kranjsko lilijo (*Lilium carniolicum*) (sl. 7), širokolistno lo-bodiko (*Ruscus hypoglossum*) in Clusijev svišč (*Gentiana clusii*).

Endemični rastlini v Zasavju in Spodnji Savinjski dolini sta ščitasta zlatica (sl. 8), ki jo je prof. E. MAYER opisal kot *Ranunculus thora* (L.) forma *pseudoscutatus* in Hladnikov grintavec (*Scabiosa hladnikiana*). Redka je tudi trilistna valdstajnovka (*Waldsteinia trifolia*), ki jo je T. KNEZ (1972) našla v dolini Gračnice.

Sl. 6. Blagajev volčin (*Daphne blagayana*) je reliktna, endemična in zaščitena rastlinska vrsta.

Sl. 7. Kranjska lilija ali zlato jabolko (*Lilium carniolicum*) je endemična rastlinska vrsta, ki krasí gorske košenice.

Nižinski svet ob spodnji Savinji in v delu Zasavja

K občini Laško pripada tudi spodnji tok Savinje od Tremerij do Zidanega Mosta in del Zasavja od Suhadola do Praprotnega. Anglež R. CH. ALEXANDER je pred 135 leti navdušeno opisoval dolino Save: »...S tem izletom sem se poslovil od Save in njene sijajne pokrajine. Po vsej dolžini, kjer tvorijo južno mejo Štajerske, jo zapirajo skalnate obale porasle skoraj do roba vode z gozdovi poleti zelenega drevja, ki jih prekinjajo tu in tam vasi z belimi hišami. Bujnost belih cvetov malega jesena (*Fraxinus ornus*) in kresničevja (*Aruncus silvester*) ter drugega drevja in grmovja pa lepa, čista, zelena voda in predvsem navada na spodnjem Štajerskem in Hrvaškem, da postavljajo svoje cerkve na vzpetine, dajejo dolini Save vedrino, ki je nisem videl podobne ob nobeni drugi reki« (1842).

Danes se potopisec ne bi mogel pohvaliti s čistimi vodami Savinje in Save, pa tudi sicer se je pokrajina močno spremenila. Obe strugi oživljajo po drevju in grmovju polivinilske zastave raznih barv in velikosti. Velik del nižinskih predelov ob Savi in Savinji zavzemajo poplavna grmišča in prodišča, ki se širijo na aluvialnih terasah kot dobrave, topolišča, vrbovje in jelševje. Med njimi so travnate jase, ki so jih v zadnjih letih v veliki meri posadili s hitrorastočimi, umetnimi nasadi topolov. Vsaka ravnic v strugi je izkoriščena, kjer ni več prostora, so topoli razporejeni v vrstah. Večje nasade vidimo od Laškega do Rimskih Toplic in do Zidanega Mosta ob Savinji, pa tudi ob Savi pri Hotemežu in pred Loko. Razen mladih vidimo mnogo doraslih in zrelih dreves, ki čakajo na posek.

V bližini rečne struge se zaradi poplav ekološke razmere naglo menjavajo, z njimi pa tudi rastlinske združbe. Med hidrofilno in ruderalno vegetacijo zasledimo mnogo florističnih zanimivosti, ker se ob poplavih širijo ob reki semena nekaterih vrst rastlin različne provenience, kot npr.: orjaški silj (*Peucedanum verticillare*), navadni rokavec (*Cucubalus baccifer*), lasasti beluš (*Asparagus tenuifolius*), rumeni lan (*Linum flavum*), rdeča relika (*Cytisus purpureus*), navadna črnoga (*Actaea spicata*), triroba košeničica (*Genista januensis*), brstična lilija (*Lilium bulbiferum*), črna čmerika (*Veratrum nigrum*), pasja črnobina (*Scrophularia canina*) in zimsko preslica (*Equisetum hiemale*). Preseneča nas tudi večje število vrst iz družine orhidej: pikastocvetna kukavica (*Orchis ustulata*), steničja kukavica (*Orchis coriophora*), čeladasta kukavica (*Orchis militaris*), trizoba kukavica (*Orchis tridentata*), navadni kukavičnik (*Gymnadenia conopsea*), piramidasti pilovec (*Anacamptis pyramidalis*), muholiko mačje uho (*Ophrys insectifera*) in zavita škrbica (*Spirantes spiralis*). Z rastišči nekaterih naplavljenih subalpskih vrst, ki uspevajo v dolini Savinje in Save, se ponašajo desni breg savske soteske med Hrastnikom in Radečami ter levi breg Savinje ob sotočju z Lahomščico in Gračnico. Nasproti Zidanemu Mostu ob Savi v Podkraju raste npr. močna kolo-

nija sleča ali rododendrona (*Rhododendron hirsutum*) na nadmorski višini komaj okoli 200 m, kar je najnižje nahajališče v RS.

V tem nižinskem svetu uspevata na grmovnatih pobočjih redki vrsti cvetnic, in sicer obročnica (*Adenophora liliifolia* A.L. Bess.), ki jo omenja že J. Dolinar (1840) na desnem bregu Save pri Suhadolu in rumena maslenica (*Hemerocallis flava* L.), ki jo je našel že R. CH. ALEXANDER (1842) med Celjem in Laškim. Iz novejših časov sta znani rastišči pri Suhadolu in nad Brišami pri Zidanem Mostu.

Razen avtohtonih vrst se med naplavljeno floro pojavlja večje število adventivnih rastlin, ki so se k nam razširile iz raznih delov sveta: laški bodič (*Xanthium italicum*), obrežna zijalka (*Chaenorrhinum litorale*), orjaška zlata rozga (*Solidago gigantea*), dvoletni svetlin (*Oenothera biennis*), deljenolistna rudbekija (*Rudbeckia laciniata*) in druge, ki zaslužijo, da si jih posebej ogledamo.

Japonski hmelj (*Humulus japonicus* Siebold et Zuccarini) je v nasprotju z navadno vrsto hmelja (*Humulus lupulus*) enoletna ovijalka in nima lupulinskih žlez. Njena domovina so Kitajska, Japonska in sosednji otoki. V Nemčiji in Švici jo sem in tja gojijo kot okrasno vzpenjalko.

Sl. 8. Ščitasta zlatica (*Ranunculus thora* f. *pseudoscutatus* E. Mayer) je endemična vrsta, ki uspeva sem in tja v gorskem svetu.

Sl. 9. Žlezava nedotika (*Impatiens roylei*) je priseljenka (adventivna vrsta) iz daljnje Himalaje in Vzhodne Indije.

Po (drugi svetovni, op. ur.) vojni se je japonski hmelj subspontano pojavil v velikih množinah na bivših vrtovih na desnem bregu Savinje med železniškim in cestnim mostom v Zidanem Mostu. Ozemlje je bilo med vojno večkrat bombardirano.

Raste v družbi z drugimi ruderalnimi rastlinami, kot npr.: velika kopriva (*Urtica dioica*), navadna krišina (*Parietaria officinalis*), srhkodlakavi ščir (*Amarantus retroflexus*), bela metlika (*Chenopodium album*), togi dihnik (*Sisymbrium strictissimum*), navadni srobot (*Clematis vitalba*), gozdni slezenovec (*Malva silvestris*), lisasta mrtva kopriva (*Lamium maculatum*), navadni vratič (*Tanacetum vulgare*).

Japonski hmelj tod bogato cvete in fruktificira, a kljub temu nismo opazili, da bi se širil na nova rastišča.

Togi dihnik (*Sisymbrium strictissimum* L.) je pogost ob Savinji pri Zidanem Mostu. Rastlina zraste do 2 m visoko in spada med največje zastopnice svojega rodu. V zemlji ima debelo koreniko, je žgočega in ostrega duha ter spominja po okusu na hren.

Po starejših virih (HAYEK 1908, A: PAULIN po HEGIJU 1919) je bila rastlina nekdanj pri nas redka, danes pa jo je ponekod ob vodah v porečju Save in Savinje toliko, da izpodriva drugo vegetacijo. Naseli se najraje med mladim vrbovjem in jelševjem na sončnih rastiščih, sem in tja pa uspeva tudi v senci. Za sedaj še ne dela škode na kultiviranih zemljiščih.

Žlezava nedotika (*Impatiens roylei* Walpers) je enoletna rastlina, ki zraste do 2 m visoko, njena domovina sta Himalaja in vzhodna Indija (sl. 9). Veliki rdečkasti cveti, ki se kažejo od julija do septembra, imajo mnogo nektarja. Gojijo jo kot okrasni cvet na vrtovih, a jo tudi sejejo kot medonosno rastlino za čebele. Iz vrtov zelo rada podivja. Zaseje se po njivah, ob hišah po ruderalnih krajih, zlasti pa ji ugajajo nekoliko vlažna rastišča ob rekah.

Pri nas je starejša floristična literatura ne omenja. Iz tega sklepamo, da se je rastlina udomačila tod šele v zadnjih desetletjih. Danes je je mnogo ob Savi in Savinji, katerih obrežja so ponekod kar rdeča od njenega cvetja. Včasih sili v množičnih sestojih že tudi na travnike. Na določeno rastlinsko združbo ni vezana. Ob Savinji smo v njeni soseščini popisali še tele vrste: njivska preslica (*Equisetum arvense*), bela vrba (*Salix alba*), siva vrba (*Salix eleagnos*), krhka vrba (*Salix fragilis*), rdeča vrba (*Salix purpurea*), črna jelša (*Alnus glutinosa*), siva jelša (*Alnus incana*), mila dresen (*Polygonum mite*), navadna milnica (*Saponaria officinalis*), navadna mokrica (*Myosoton aquaticum*), brestovolistna sračica (*Filipendula ulmaria*), sinjezelena robida (*Rubus caesius*), navadna trdoleska (*Evonymus europaea*), navadna regačica (*Aegopodium podagraria*), njivski slak (*Convolvulus arvensis*), konjska griva (*Eupatorium cannabinum*), navadni pelin (*Ar-*

temisia vulgaris), deljenolistni mrkač (*Bidens tripartita*) in trstična pisanka (*Typhoides arundinacea*).

Zaradi svoje ekološke agresivnosti je mogoče, da nam bo žlezava nedotika delala v prihodnosti na obdelanih tleh večje preglavice.

Divja bučka (*Echinocystis lobata* Michx./Torr. et Gray) je ameriška vzpenjalka, ki se je med drugo svetovno vojno razširila ob mnogih naših rekah in potokih (sl. 10). Najprej smo jo opazili l. 1945 v Celju ob izlivu Voglajne v Savinjo, kmalu pa tudi drugod. Rastlina je doma v Severni Ameriki in je danes razširjena ob mnogih rekah na severnem Hrvaškem in v Bosni kot subspontana adventivna vrsta.

Donedavna je veljalo, da raste pri nas avstrijska potočarka (*Rorippa austriaca* Cr./Bess.) zelo redko in raztreseno. Do sredine šestdesetih let pa smo ugotovili številne kraje v Sloveniji, razen na Primorskem, kjer se je vrsta že razširila, med njimi je tudi Laško z okolico.

Povsod, kjer se pojavi, raste v velikih krdelih in popolnoma izpodrine drugo vegetacijo. Najraje se naseli po pustih in neobdelanih krajih, zlasti ob železniških progah in v bližini kolodvorov, kjer na široko zaraste manj frekventirane prostore med stranskimi tiri in v bližini postajnih skladišč. Avstrijska potočarka uspeva najbolje v plevelnih in ruderalnih združbah iz razreda Rudereto-Secalinetales (Br.-Bl. 1936), med temi pa predvsem v asociacijah iz zveze *Arction lappae* (Tx. 1937).

Dendrološke znamenitosti v občini

Med redke drevesne vrste v občini Laško sodijo tise (*Taxus baccata*), posebno tiste, ki rastejo avtohtono v manjših skupinah v nekaterih gozdovih. Na splošno velja to drevesce za izumirajočo ombrofilno vrsto, ki se pojavlja v spodnjem drevesnem sloju v manjših skupinah in posamič zlasti v bukovih gozdovih.

O tisah v Sloveniji je svojčas pisal A. ŠIVIC (1923: 3–10) in zbral o njih nekatere dragocene podrobnosti. Otel je pozabi številna imena nahajališč na političnem ozemlju tedanje Dravske banovine, tako za spontano rastoča drevesa in skupine dreves po gozdovih, kakor tudi za posamezne primerke v naseljih in ob osamljenih kmečkih domovih.

Na zahodnih pobočjih Velikega Kozja (400–650 m) nad Zidanim Mostom so tri rastišča spontano uspevajočih tis (vsako ima po več primerkov grmov in drevesc 5–20 cm premera ter višine 2–11 m), ki so si v ekološkem in florističnem pogledu zelo podobna. Rastišča so razpotegnjena na strmem skalnatem pobočju v bukovih gozdovih, z nagibom 20–30°, na površini 20 x 60 m in različne izpostavljenosti soncu (E, N, W). Geološka podlaga je dolomitizirani apnenec. Na

površini senčnega skalovja nastaja humozni detritus, ki ga dež in veter odplakujeta v skalne razpoke. Zaradi senčne lege izhlapeva vlaga zelo počasi ter daje primerne rastišče raznim hazmofitnim vrstam rastlin, med njimi tudi tisam.

Na tleh občine Laško oziroma v njeni neposredni bližini uspevajo manjše skupine avtohtono rastočih tis še na severovzhodnih pobočjih Kala (956 m), Špelca (890 m), Mrzlice (1.119 m), Kopitnika (914 m), v soteski Gračnice in na severnih pobočjih Lisce (947 m). Raziskovanja so pokazala, da je tudi na slovenskem ozemlju njen areal v zadnjih sto letih postopno nazadoval in jo moramo prištevati med ogrožene rastlinske vrste. Zato je povsem upravičeno, da se je tudi tisa znašla na seznamu zaščitene rastline (Odlok skupščine SRS 28. maja 1976, objavljen v Uradnem listu SRS, št. 15/76).

Angleški raziskovalec J. LOWE (1897) nas opozarja, da moramo biti previdni, kadar pri starejših tisovih drevesih določamo starost. Tisa je namreč zelo reproduktivna, posebno iz spodnjih delov debla odganjajo iz adventivnih in spečih popkov vedno novi poganjki, ki rastejo pokonci, torej vzporedno z glavnim deblom. V kratkem času zraste z glavnim deblom večje ali manjše število stranskih debel v navidezno enotno glavno deblo tise. Pri starejših drevesih je iz več poganjkov tvorjeno deblo skoro reden pojav. Ta lastnost lahko v znatni meri vpliva na zmanjšanje resnične starosti pri tisah.

V Rečici blizu Laškega sta rastle pred leti dve tisovi drevesi na gozdnatem griču pri kmetiji Fortunata Jutrška (Rečica št. 94), ki je okoli 6 km oddaljena od središča občine. Ko je večje, žensko drevo, ki je imelo 2,30 m v obsegu, zimski vihar močno poškodoval, so ga v novembru 1956 posekali. Posnetek debla (sl. 11) potrjuje pravilnost ugotovitev J. LOWA (1897), ker kaže, da je bilo deblo zraščeno iz 7 manjših debel, od katerih je osrednje deblo že popolnoma strohnelo. S štetjem letnic na ohranjenem lesu smo mogli sklepati, da je bilo drevo skupno s propa-

Sl. 10. Divja bučka (*Echinocystis lobata*) je ameriška vzpenjalka, ki se je med zadnjo vojno razširila ob naših rekah in potokih.

Sl. 11. Tisa (*Taxus baccata*) je izumirajoča samonikla vrsta naših gozdov. Slika kaže sestavljeno deblo starejšega drevesa iz Rečice pri Laškem (1956).

dlim centralnim deblom staro le okoli 150 let. Ljudsko izročilo trdi, da je na griču stal v davnih časih grad, o katerem danes ni sledu. Na griču sta dve hiši, prvi še danes pravijo »grad« ali »na gradu« in njen posestnik je po domače »grajšak«, sosedu pa pravijo »pri firštu«.

Zgodovinar in laški rojak Ignacij OROŽEN (1819–1900) domneva, da moramo v Rečici pri Laškem iskati grad Freudeneck, ki so ga opustili že za časa življenja zadnjih potomcev Celjskih grofov (1881: 234–235). Zelo je torej verjetno, da so tise zadnji ostanki grajskega parka in so pognale kot panjevci, torej z vegetativnih poganjkov na krajih, kjer so pred tem rastla starejša drevesa. Sedanji lastnik je med razgovorom tudi povedal, da sta pred vojno rastli v bližini še dve drevesi, ki ju je posekal.

Med naravne spomenike štejemo tudi nekatera druga stara drevesa, med njimi predvsem lipe. Med najbolj znane sodijo tri lipe pri Šmohorju (784 m), katerih obsegi debel so znašali pred 30 leti: 6,30 m, 6 m in 5,50 m. V bližini je tudi stara lipa pred kmetijo pri Črešnovarju.

Pred vojno je rastla lepa lipa (okoli 5 m obsega) na Hotemežu pri Radečah. Ko je nemški upravnik graščine spomladi 1945 spoznal, da je vojna izgubljena, je izdal povelje, naj jo posekajo. Zato so njeno deblo pri tleh od strani nažagali. Danes ne stoji več.

Nekdanji slušatelj biotehniške fakultete in današnji dipl. ing. agronomije Š. OŠTIR nam je v letu 1958 sporočil, da je našel in izmeril pri kmetiji M. NA-PRET v Zgornji Rečici domači kostanj (*Castanea sativa*), ki ima v prsni višini okoli 7 m obsega.

Pred leti je zbujal pozornost strupen grm na laškem starem gradu. Letoviščarji in drugi sprehajalci, ki so na razvalinah prišli v stik z listjem tega vzpenjajočega se grma, so na golih delih telesa dobili srbeče in dolgotrajne izpuščaje ter otekline. Prof. I. HORVAT je prišel v oktobru 1931 iz Zagreba ter si ogledal rastlino. Ugotovil je, da gre za strupen ruj (*Rhus toxicodendron* = *R. radicans*), katerega domovina sta Severna Amerika in nekateri deli Azije. V Evropo so ga prinesli v 17. stoletju in ga je na nekdanjem grajskem vrtu nehote zasejal prejšnji lastnik teh razvalin. Sorodna vrsta je navadni ruj (*Rhus cotinus*), ki je razširjen po vsej južni in jugozahodni Sloveniji na apnenčastih tleh po prisojnih termofilnih hostah.

Ogleda vreden je obsežen park pri Radečah (Dvor-Hotemež), ki je kot spomenik oblikovane narave zavarovan (Uradni list LRS, št. 8–36/50). Ima nad trideset vrst pri nas redkega drevja, ki je bilo med vojno zelo poškodovano. Ohranjeni so lepi primerki nekaterih vrst hrasta, jelk, brez, bukev, maklena, platan, kleka, sekvoje (*Sequoia gigantea*), kriptomerije (*Cryptomeria japonica*), ginkovca (*Ginkgo biloba*), sofore (*Sophora japonica*) ter lepega grmastega *Viburnum rhytidophyllum* (S. PETERLIN 1976: 144).

V članku Rimske Toplice včeraj, danes in jutri nam je v besedi in sliki dipl. ing. M. OGOREVC (Naše delo, september 1970) predstavil dendrološki objekt, ki mu priznava kar prvenstvo v naši ožji domovini. Sicer pa pustimo avtorja gornjega prispevka, da nam spregovori o tej lepoti. Takole je zapisal: »...Zelo malo ljudi pri nas ve, da je v Rimskih Toplicah najzanimivejši park v Sloveniji, ki se ponaša z orjaškim starim drevjem z vseh kontinentov sveta. Med njimi najdemo častitljiva drevesa kalifornijskega mamutovca, čudovit primer libocedrusa, orjaške tulipanovce, koloradsko, kavkaško in špansko jelko; pa tudi črni in sivi oreh, rdeče bukve, čuge, tuje, tise, pa ciprese itd. Tudi najdebelejša in najstarejša omorika Slovenije raste v Rimskih Toplicah. S takim orjaškim drevjem se ne more pohvaliti niti Arboretum Volčji potok, kjer nekatere izmed zgoraj naštetih vrst drevja zaradi ostrejšega podnebja sploh ne uspevajo« (l. c. 1970: 6).

Zusammenfassung

Die Pflanzenwelt der Gemeinde Laško

Das Gebiet der Gemeinde Laško birgt in einer vielfältigen Landschaft viele Kleinode und Schätze der Natur. Selten finden wir derartige Eigenheiten und Schönheiten der Natur in so reichlichem Masse wie auf den Kalk- und Dolomitbergen der Umgebung von Laško und Zidani Most. Südwärts am Fuss und an den Böschungen dieser Berge sind die sommergrünen bunt zusammengesetzten Buschgehölze besonders aus den Assoziationen *Quercus-Ostryetum carpinifoliae* und *Genista januensis-Pinetum* reichlich entwickelt. An steilen, sonnigen Felshängen mögen sie wohl eine ursprüngliche Association darstellen, an anderen Orten aber sind sie sicher nur Reste von Buchenwäldern, die der Rodung anheim gefallen sind. Die im slowenischen Texte angeführten Pflanzenlisten zeigen deutlich den Reichtum an illyrisch-südeuropäischen, termophilen und xerophilen Florenelementen die für diese Buschgehölze besonders charakteristisch sind. Schon I. HORVAT (1929: 9) betont den Reichtum an diesen Arten in der Gegend von Zidani Most.

Das Bergland auf beiden Seiten der Täler an den Flüssen Savinja und Sava sowie die höheren Berge zwischen Gozdnik (1.092) im NW und Lisca (947 m) im SO sind dicht mit Buchenwäldern bedeckt, die durch prächtige Wiesen und Weiden unterbrochen werden. Diese Grasgesellschaften werden in die mitteleuropäische Vegetationsordnung *Brometalia erecti* eingereiht und auf dem Territorium der Gemeinde sind sie besonders durch die Assoziationen *Bromo-Dantho-*

nietum calycinae und Bromo-Brachypodietum pinnati vertreten. Die Gesellschaften besiedeln karbonathaltige Unterlagen auf verschiedenen Böden von der seichten Rendzina bis zu den tieferen Braunerde-Böden.

Im Diluvium ist der südöstliche Alpenrand ohne Vereisung geblieben, infolgedessen haben sich in diesem Raume grosse Randrefugien der Alpenflora, die mit anderen Elementen, besonders mit den arktischen, teilweise auch mit den illyrischen und südlichen Arten durchmischt waren, entwickelt. Für Nachfolger dieser Diluvialrefugien halten wir heute grössere Berggenden und schattenreiche Talengen (z. B. auf dem Gipfel des Veliko Kozje /987 m/, Hum über Laško, Kopitnik, Borovke über Rimske Toplice, Gozdnik, Grahotje bei Jurklošter, Št Lovrenc /711 m/ und Lisca), wo sich Standorte der Glazialrelikte erhalten haben.

Die Pflanzen treten in frequenten Kolonien, in welchen oft bis 20 subalpine Spezies erscheinen, auf. In den genannten Lokalitäten sind unter anderen folgende Arten verbreitet: *Rhododendron hirsutum*, *Pinguicula alpina*, *Clematis alpina*, *Tofieldia calyculata*, *Viola biflora*, *Paederota lutea*, *Aster bellidiastrum*, *Primula auricula*, *Hieracium villosum*, *Saxifraga crustata*, *Rhamnus pumila*, *Gentiana clusii*, *Adenostyles glabra*, *Doronicum austriacum*, *Arabis crispata*, *Draba aizoides* u. a.

Die typologischen Aufnahmen, die wir gemacht haben, zeigten, dass die Mehrzahl der Eiszeitrelike an ganz bestimmte Vegetationstypen und ökologische Verhältnisse gebunden ist. Ein grösserer Teil dieser Arten hat ihre Zuflucht in der basiphilen Assoziation Potentilletum caulescentis gefunden. Die Gesellschaft ist in den Felsspalten sonniger Gehänge der Kalkberge verbreitet, sehr oft auch, mit etwas veränderten Zusammenstellung der Arten, in schattigen Expositionen.

Anders sind die Verhältnisse auf den Schotterbänken der Flüsse. Die ersten Ansiedler sind hier verschiedene Kräuter, frühzeitig siedeln sich aber auch Holzwachse an, die bald zu einem mehr oder minder geschlossenen Buschwerk werden. Im Oberholz dominieren *Populus nigra* und *alba* mit *Salix alba*, daneben treten Ulmen (*Ulmus*), Eschen (*Fraxinus*) und Erlen (*Alnus*) vereinzelt auf. Im Unterholz herrschen Weiden, vor allem *Salix purpurea* und *S. incana* vor, doch fehlen auch *Berberis*, *Euonymus europaea*, *Cornus sanguinea*, *Sambucus nigra*, *Prunus padus*, *Rhamnus frangula* keineswegs, an Lianen tritt neben *Humulus lupulus* auch *Clematis vitalba* auf. In letzten Dezenien sind auf den Schotterbänken öfters künstliche raschwüchsige Anlagen von fremdartigen *Populus*-Arten angepflanzt worden. Ebenso ist interessant die Feststellung, dass sich unter kräutigem Niederwuchs dieser Gegenden mehrere adventive und subspontane Arten als Neophyten ausgebreitet haben: *Xanthium italicum*, *Chaenorrhinum litorale*, *Solidago gigantea*, *S. canadensis*, *Oenothera biennis*, *Rudbeckia laciniata*, *Humulus japonicus*, *Sisymbrium strictissimum*, *Impatiens roylei*, *Echinocystis lobata*, *Xanthium spinosum*.

Wie überall in unseren Staat, so liegt auch in der Gemeinde der Schutz der Natur im öffentlichen Interesse. Von den vollkommen geschützten Pflanzen wachsen in den Umgebungen von Laško, Rimske Toplice und Zidani Most folgende Arten: *Taxus baccata*, *Daphne blagayana*, *Daphne cneorum*, *Ilex aquifolium*, *Primula auricula*, *Gentiana clusii*, *Lilium bulbiferum*, *Lilium carniolicum* und *Ruscus hypoglossum*.

Im Rahmen der Gemeinde wurden die für den Naturschutz wertvollsten Gebiete und Naturobjekte besonders herausgehoben und zu Vollnaturschutzgebieten vorgeschlagen. Bisher kamen in Betracht: Die Talenge des Gračnica-Tales, das Sopota-Tal, die Gipfelgegend der Berge Hum (585 m), Kopitnik (914 m), Veliko Kozje (987 m), Lisca (947 m), sowie auch einige künstliche Anpflanzungen (Parkanlagen in Rimske Toplice und Hotemež bei Radeče) und einige alte Bäume als Naturdenkmäler.

Literatura:

1. Alexander, P. R. Ch.: Botanična ekskurzija po spodnji Štajerski I. 1842. Planine ob meji. – Maribor, 1973, str. 81–93.
2. Dolinar, J.: Aufzählung der in der Gegend von Ratschach von mir gesammelten Pflanzen. – Ljubljana, 1840.
3. Hacquet, B.: Oryctographia Carniolica III. – Leipzig, 1784.
4. Hayek, A.: Flora von Steiermark. – Graz, 1908–1914, 1956.
5. Hegi, G.: Illustrierte Flora von Mitteleuropa. – II. Auflage. – Wien, 1936.
6. Horvat, I.: Razprostranjenje i prošlost mediteranskih, ilirskih i pontskih elemenata u flori sjeverne Hrvatske i Slovenije. – Acta Botanica Instit. botan. Zagrebensis/1929, 4, str. 1–34.
7. Horvat, I.: Slučaj otrovanja otrovnim rujem (*Rhus toxicodendron*). – Vjesnik ljekarnika/, št. 13, str. 510–516.
8. Kirchner, O., E. Lowe in C. Schröter.: Lebensgeschichte der Blütenpflanzen Mitteleuropas. – Stuttgart, 1904.
9. Knez, T.: Trilistna valdštajnovka v dolini Gračnice. – Proteus 34/1972, str. 437–438.
10. Mayer, E.: Pregled spontane dendroflore Slovenije. – Gozdarski vestnik 1958.
11. Ogorevc, M.: Rimske Toplice včeraj, danes in jutri. – Naše delo. Glasilo skupščine občine Laško, Sept. 1970
12. Orožen, I.: Das Bisthum und die Diözese Lavant IV/2: Das Dekanat Tüffer. – Maribor, 1881.
13. Peterlin, S. in drugi: Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije. – Ljubljana, 1976.
14. Petkovšek, V.: O flori in vegetaciji Spodnje Savinjske doline in Zasavja je napisal več prispevkov v domačih revijah in publikacijah: Proteus 3/1936, str. 197–202, 10/1947, str. 110–120; Planinski vestnik 37/1937, str. 21–25, 39/1939, str. 65–71, 93–119; Biološki vestnik 1/1952, str. 18–38, 2/1954, str. 73–77, 3/1955, str. 132–146, 14/1966, str. 37–44, 19/1970, str. 207–219; Zbornik KG 1/1953, str. 68–79; Razprave SAZU 4/1958, str. 85–124; Varstvo narave 4/1965, str. 33–41; Krajevni leksikon Slovenije 3/1976, str. 172–173.
15. Rustja, I.: Redka strupena rastlina (*Rhus toxicodendron*). – Življenje in svet 12/1932, str. 57–59.
16. Šivic, A.: Tisa in njena nahajališča v Sloveniji. – Šumarski list 47/1923, str. 1–10.

17. Schaefflein, H. in T. Wraber: Das angebliche Vorkommen von *Moehringia diversifolia* an der Save bei Ratschach (Radeče). Mitt. naturwiss. – Ver. Steiermark 100/1971, str. 273–287
18. Valvasor, J. W.: Die Ehre des Herzogthums Crain. – Laybach und Nürnberg, 1689, XI, str. 463–464

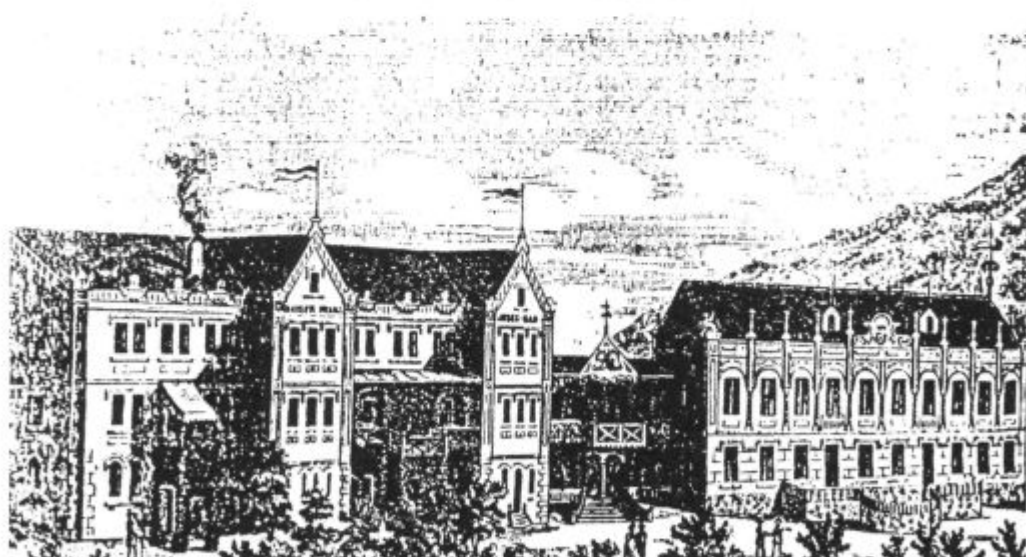
PRETEKLOST IN RAZVOJ TERMALNEGA KOPALIŠČA V LAŠKEM

Edo Jelovšek*

Najstarejši zgodovinski utrinki laških toplic

Zdraviliški vrelci laškega termalnega kopališča so bili znani že v dobi Rimljanov. Za Rimske Toplice imamo dovolj zgodovinskih dokazov, da so jih Rimljani res uporabljali, bolj malo pa je dokazov za to, da so bile tudi laške toplice znane že v tej dobi. Vendar so v času, ko so kopali leta 1852, da bi zajeli vrelce, našli tudi tak dokaz. Bleiweisove Kmetijske in rokodelske novice so 15. 9. 1852 zapi-

Kaiser Franz Joseph-Bad Tüffer in Steiermark.

Stara grafika Zdravilišča Laško, takrat imenovanega Kaiser Franz Joseph-Bad Tüffer.

* Edo Jelovšek 1910–1985, lokalni zgodovinar.
Prispevek je nastal pred letom 1977.

sale: »Iz Celja smo zvedli, da polčtetert ure pred Laškim (Markt Tüffer) tikama Savine so zadeli kopači na v r e l e c, kteriga voda je veliko bolj vroča (29 ½ stop.R) kakor v zdravilnih toplicah Laških (mišljene so sedanje Rimske Toplice, op. E. J.). Ko so delavci dalje kopali, so zadeli na star zid, ki obstoji iz majhnih, okroglastih kamničkov, ki so s cementom trdno skupej zalepljeni; našli so pa v globočini tudi železno kljuko nekakih vrat, ki je s prav debelo rjó obdana bila. Ker so v starodavnih časih Rimci tu gospodovali, od kodar tudi dan današnji ime »Laško« izvira, ni dvomiti, da so tu neke bile R i m s k e t o p l i c e, katerih sled so pretekli mesec našli. Škoda le, da je vrelec tako blizu vode ali popolnoma v vodi, kadar Savina veči prihaja, – da tedaj ne bo lahko tu toplic napraviti.«

V kotu, ki ga omejujeta reka Savinja in potok Rečica, so prebivalci opazali, da vro iz grušča na dan topli vrelci, ki pa jih je narasla Savinja pogosto poplavljalna in zasipala. Tržani pa so jih zopet vztrajno poiskali, napravljali na ondotnih mestih majhne, s kamenjem obložene bazene (bajerje) ter se v njih prav zadovoljno kopali, ker so občutili v topli vodi neko tedaj še neznano zdravilno moč. Sčasoma so vrelce trdno zavarovali pred poplavami ter postavljali lesene ute, čeprav jih je Savinja še kdaj pa kdaj odnašala. Da so trajno zaznamovali natančno lego vrelcev, so na tistih mestih čvrsto in globoko zabili visoke stebre, da so bile ute zopet postavljene na prvotna mesta, čeprav je Savinja vrelce zasula z gruščem in grezjo. Tržani nikdar niso zgubili sledov za vrelci, ker so pozimi opazali na določenih mestih, da se dvigajo iz tal mlačno-tople pare in da tamkaj sproti skopni sneg. Čutili so pritajeno žuborenje toplih vrelcev na površini.

Nekateri zgodovinarji zmotno navajajo, da je imel jurkloštrski samostan v lasti laške termalne vrelce. V to jih je zavedla najemna pogodba iz leta 1534, ki pa se dobesedno glasi takole: »Na Šmihelov dan 1534 potrjuje v Jurkloštru tamkajšnji prior Martin Nürnberger, da samostan v Jurkloštru prepušča do smrti v najem kopališkemu mojstru Kunzu Riederju kopališče v Laškem (Na vertih št. 38) pod pogojem, da mojster vsako leto na Martinovo plača samostanu 9 mark in da poslopje vzdržuje v dobrem stanju.« (I. Orožen: Das Dekanat Tüffer – str. 311 in 355). To poslopje s kopališčem je spadalo pod Jurklošter in je stalo v današnji Kidričevi ulici št. 12, kjer imajo sedaj hišo dediči družine Pirnat. Še prej so bili lastniki te hiše Martinci in Ulage, ki so imeli v njej gostilno.

Pod laško župno gosposčino je spadala tudi »paštuba« (Badstube) leta 1542, ker isti pisec navaja na strani 164 kopališkega mojstra Blaža Paderja, ki je tudi upravljal večjo hišo s kopališkimi sobami.

Mnogo tržanov s priimkom Pader je navedenih v laških matičnih knjigah. Na drugi strani pa najdemo v laških matrikah že v 17. stoletju priimke Topličar in Toplišek, kar bi pomenilo, da so bili v kakršnikoli zvezi s termalnimi vrelci.

Prvi pisani vir o laških vrelcih je knjiga, ki jo je izdal avstrijski pisec Leonhard Thurneysser leta 1572 z naslovom: »Von kalten, warmen, mineralischen und me-

tallischen Wässern«, v kateri omenja tudi laške zdravilne vrelce. To delo omenja v svojem prospektu direktor Zdravilišča v Laškem prim. dr. med. Marijan Barle.

Kmalu so začeli vrelce raziskovati mnogi strokovnjaki in laiki, od kod naj bi topla voda prihajala in zakaj, zlasti še zato, ker so vrelce zasledili tudi na levem bregu Savinje. Preiskovali so celó vznožje Šmihela, Huma in še druga mesta. Z raziskavami so se pričeli ukvarjati tudi nekateri premožni podjetniki, ki so večkrat izkopali za 3 vrelce preproste kotanjaste kadunje, jih tesno obdali z vrbovim šibjem in še plotovi, da so vsaj do neke mere zajeli toplo vodo. Vsa ta dela pa so jim večkrat uničile poplave Savinje in Rečice. Več pismenih virov poroča, da je na mestu današnjih vrelcev že v 17. stoletju stala dokaj udobna kopališka uta.

Večje zanimanje za laške vrelce pa je nastalo v novejši dobi. Veliko pozornost je vzbudil vojaški štabni zdravnik dr. Neu Riedl s posebnim poročilom o laških vrelcih v graški reviji: »Der Aufmerksame« (Opozoritelj) z dne 28. julija 1818. Prav v tistem času je te vrelce sam osebno preiskal in pri vseh ugotovil toplino 28° R. Hkrati je opozoril tudi na vrelce ob levem bregu Savinje, tako rekoč ob vznožju Huma, ki še do danes niso zajeti. Tudi pozimi tu stalno opažamo lahne pare in tu sneg kaj hitro skopni. Prav v tedanjem času je na vrelce opozarjal tudi I. Uhl, zakupnik in administrator (upravnik) laške gosposčine, da so termalne izvire ponovno trdno zakoličili, da bi jih mogli po vsaki poplavi takoj najti. Med leti 1790 in 1825 je bilo opravljenih nešteto poskusov, kako dokončno urediti vse vrelce, da bi vsemu ljudstvu res prinesli trajno korist.

Spomladi leta 1824 so pričeli z gradnjo nove ceste na odseku Celje–Rimske Toplice. Dela je vodil celjski okrajni inž. Friderik Bilof na pobudo tedanjega celjskega glavarja Josipa Maierhofna. Pri delih so bili zaposleni tudi laški tržani: gradbeni mojster Anton Tesitori in zidarski mojster palir Giovanni Dellamea (stanujoča v Laškem, Aškerčev trg 7, danes Vivod) ter zidarski mojster-palir Sebastijan Oichs (Stegenškova ulica št. 4, danes Ferenčak). Tudi ti graditelji so zadeli na več mestih na tople vrelce, ki so jih opazovali in raziskovali že leta 1816, ko so že gradili odsek Rimske Toplice–Loka. Zlasti okrajni inženir Bilof je želel laške vrelce urediti, a je že prej zašel v finančni polom. Leta 1824 je laške vrelce deloma odkopaval in preskušal tudi strokovnjak balneolog dr. Matija Macher in v pesku zadel na vrelce s toplino 26,5° C.

Na tople vrelce so zadeli tudi na območju onstran današnje železnice. Ko so leta 1770 kopali temelje za Zobinov mlin, kjer so pozneje postavili kopališko stavbo Mühlhof (Mlinski dvor), so tudi naleteli na sledove toplih vrelcev, ki pa so jih takoj zasuli. V spomin, da so tu našli tople vrelce, so na levem bregu Rečice postavili Marijino kapelico, ki so jo po drugi svetovni vojni odstranili. Leta 1846 so se začeli za laške vrelce resno zanimati tudi Uhličhi, gospodarsko močni lastniki kopališča v Rimskih Toplicah. Gotovo so slutili že v bližnji prihodnosti neljubo konkurenco. Prava era za laške toplice pa se je pričela, ko je v letih 1843–

1846 stekla železnica od Gradca do Celja. Gradnjo od Celja do Laškega je vodil inženir Leopold Rödel, zidarska dela pa Janez Pico, palir iz Beljaka.

Inženir Rödel uresniči svojo zamisel

Ko so kopali temelje za kamenite opornike železniških mostov oziroma navozov v neposredni bližini današnjega termalnega zdravilišča, so pri globokih odkopih naleteli na močne izvirke toplih vrelov, ki pa so jih takoj zasuli, deloma celo zazidali. Graditelji so uporabljali za opornike kamenje iz nekdanjega kamnoloma pod Šmihelom in na pobočjih nad laško postajo, čeprav so nekateri izvedenci to odsvetovali. To kamenje ni bilo dovolj odporno proti delovanju vode in je že po nekaj letih postalo nestabilno. V letih 1851–52 so jih morali izgraditi na novo iz boljšega kamenja, dobavljenega od drugod.

Tudi vodstvo teh obnovitvenih gradenj je imel zopet železniški inženir Leopold Rödel. Pri tem si je pridobil znatno premoženje. Tako je imel tudi dovolj časa in priložnosti, da je laške vrelece natančno in večkrat raziskoval, preizkušal in stalno opazoval. Preštudiral je vse do tedaj znane razprave, spise in mnenja mnogih interesentov, da se je končno smelo odločil in žrtvoval vse svoje premoženje, da uresniči izgradnjo kopališča v Laškem.

Zemljišče na desnem bregu Savinje je bilo tedaj srenjska gmajna, last trške občine. Takratni laški magistrat pod vodstvom župana Karla Valentiniča je rade volje odstopil vse to zemljišče inženirju Rödлу po najugodnejših pogojih, da je lahko takoj pričel z deli, dokupil pa je tudi parcele onkraj železnice na obeh bregovih Rečice. Inž. Rödel je sklenil kupoprodajno pogodbo z dne 15. 9. 1852 s tedanjima občinama Laško in Sv. Krištof za vsoto 600 goldinarjev, s katero se je obvezal, da bo v treh letih zgradil kopališče. V tej pogodbi je tudi zajamčil trajno servitutno (služnostno) pravico, da imajo domačini pravico kopanja po znižanih pristojbinah. O tej pravici določa paragraf 3 omenjene pogodbe takole: »Razen kupnine v znesku 600 goldinarjev konvencijskega denarja priznava Leopold Rödel zase in za vse svoje pravne naslednike vsem družinskim članom in lastnikom trške zemlje, tj. vsem članom skupnosti magistrata Laško, vsakokratnim duhovnikom in v Laškem stanujočim državnim uradnikom pravico kopanja v novozgrajenem kopališču, proti plačilu za večne čase določene in nepovišljive takse 6 krajcarjev konvencijskega denarja, in sicer brez perila od 1. 10. do 30. 4., v času od 1. 5. do 30. 9. pa le za 1/3 ceneje, kot znaša taksa za ostale kopališke goste. Bolni občinski reveži pa imajo pravico do brezplačnega kopanja v najbolj preprosti kopeli na vsakokratno nakazilo občinskega predstojnika.« Laščani so se za to pravico pozneje dvakrat tožili na sodišču v letih 1923–25 v stari Jugoslaviji in leta 1951 v novi Jugoslaviji, ki pa je to pravico dokončno odpravila.

Največje težave je imel inženir Rödel pri iskanju in zajetju glavnih vrelcev, ker so bila tedanja tehnična sredstva še zelo skromna. Šele ko je na več mestih z velikimi stroški odstranil plasti peska in grušča, opravil vsa vrtanja in izkope, je našel prave izvire glavnih vrelcev v neposredni bližini tedanjega obrežja, približno 5 m pod gladino Savinje v trdnih dolomitnih skalah, ki tvorijo temelj tega območja. Šele tako je dobro ugotovil, da vrelci brizgajo iz treh razpok dolomitnih skladov. Pozneje so te vrelce poimenovali: cesarjev, Frančev in Jožefov vrellec. Vse vrelce je zajel na studenčni način z močnimi kamnitimi kvadri, s kakršnimi so zidali železniške mostove. Kvadre je dal močno izolirati. Okrog njih je dal na gosto zabiti plot močnih hrastovih pilotov. Zajetje je dobilo obliko osmerokotnika. Ko je 28. avgusta 1852 zadel na dolomit z izviri, je takoj napeljal toplo vodo v začasno preprosto leseno kopališče in že so začeli prihajati prvi gostje. Hkrati je izgradil kopališko stavbo z zidanim bazenom.

Zanimivo je, kako si je inženir Rödel prvotno zamišljal napeljavo vrelcev v kopališče. S tremi navpičnimi cevmi iz trdega lesa, ki jih je čvrsto vstavil v izolirane dolomitne razpoke, je hotel dvigniti toplo vodo tako visoko, da bi sama od sebe odtekala v bazen, toda voda se je v ceveh dvignila samo do določene višine (takrat 120 cm) nad gladino Savinje. Končno je spoznal, da bo moral od izvirov napraviti poseben neprodušen kanal do črpalnih naprav, ki so šele lahko dovajale vodo v višje prostore. Iz potoka Rečica je moral napeljati poseben vodni kanal do severne stene novega kopališča, kjer je namestil veliko leseno kolo na vodni pogon, da so črpalke potiskale vodo v kopališče. Zaradi tega je moral odkupiti in podreti Zobinov mlin ob Rečici. Leta 1853 je bil dograjen bazen v izmeri 18 x 5 x 1,5 m z vsebino vode 900 hl, ki so ga napolnili v štirih urah. To je bil takrat največji izmed vseh štajerskih zaprtih bazenov. Strop in stene bazena je dal poslikati z ultramarinovo modro barvo. Poleg bazena so bile urejene moške in ženske slačilnice in prhe, vzporedno z bazenom pa kabine raznih velikosti. Kopališko poslopje je dogradil že leta 1853, vendar samo pritlično in še brez današnje zadnje dvorane. Gostišče je bilo odprto že 22. aprila 1853.

Onstran železnice na levem bregu Rečice je zgradil vilo Rödel (Rödelhof), kjer je stanoval z družino. Za vilo je postavil dolg, nizek, pokrit hodnik z okrasnimi kipi in vodomedom. Na severni strani je postavil gospodarsko poslopje z velikim vrtom. Poleg skalnih sten na desnem bregu Rečice je zgradil enonadstropno poslopje Mlinski dvor (Mühlhof), ki spominja na nekdanji Zobinov (pozneje na Gunzelov in Slaničev) mlin. Ob Savinji je zgradil visoke obrambne nasipe proti poplavam, zravnal ostale valovite in kotanjaste površine tudi na velikem južnem delu srenjske gmajne in zasadil prve nasade cvetnih gred in drevesnega parka. Pri tem je dal odstraniti vse močvirne rastline, jagnedi, jelše, trepetlike in vrbje, pustil pa je še topole. Ostal je tudi drevored topolov ob cesti od toplic do

današnjega gostišča Hum. Zasadili so ga po izgradnji ceste leta 1824. Tako se je nekdanja puščava pričela spreminjati v pravi park. Inženir Rödel je moral že čez nekaj let zamenjati lesene dotočne cevi. Ogljikova kislina, ki jo vsebuje termalna voda, jih je kmalu razjedla. Zamenjal jih je s kovinskimi.

Višek svojih delovnih zmag je inženir Rödel slovesno praznoval dne 1. maja 1854, ko je bilo kopališče pod imenom »Kaiser Franz Josephs-Bad« uradno izročeno svojemu namenu.

Strokovnjaki so napravili prvo analizo laške termalne vode, v kateri so ugotovili precej kalcijevega karbonata, klorovega natrija, klorovega magnezija, nekaj fosforne in kremenčeve kisline in celó prosto ogljikovo kislino. Inženir Rödel je hotel preurediti laško graščino v sobe za kopališke goste, ki jih je prihajalo v Laško vedno več, vendar mu to ni uspelo. Žal idealnemu inženirju Rödlu kopališko podjetje ni prineslo sreče. V preveliki vnemi je vložil v podjetje vse svoje premoženje, nekaj nad 40.000 goldinarjev, in se poleg tega še precej zadolžil. Imel je lepe zamisli za nadaljnjo izgradnjo in izpopolnitve, vendar mu ni bilo usojeno uživati sadov tolikih naporov in stroškov. Čeprav je bil odličen strokovnjak in dober organizator, je končno zašel v hude finančne težave, saj bi moral takoj poravnati dolgove v znesku 50.000 goldinarjev. Bil je prisiljen prodati kopališče z vsemi posestvi. Dne 31. 12. 1855 ga je s pogodbo kupil Ivan Schuller, ki je prevzel tudi vse dolgove. Inženir Rödel pa se je vrnil kot strokovnjak h gradnjam novih železniških prog po vsej Avstriji. Laško kopališče je njegov nevenljiv spomenik.

Novi lastnik Schuller je kmalu spoznal izredni položaj podjetja, da ne bo zmožel prevzeti poravnave vseh prevzetih dolgov, kaj šele nadaljevati z razvojem kopališča. Zato je prišlo kopališče z vsemi pripadajočimi posestvi in vrednostmi v letih 1856–57 na izvršno licitacijo, na kateri ga je kupil dr. Lorenz Stein, univerzitetni profesor narodnega gospodarstva na Dunaju, za vsoto 22.137 goldinarjev.

Laško kopališče pod lastnikom dr. Lorenzom Steinom

Dr. Anton Schlossar imenuje prof. Steina drugega ustanovitelja laškega kopališča. Ta je dotedanje delo za izpopolnitev kopališča vsestransko nadaljeval z vso vnemo in vztrajnostjo. Zlasti je vzorno uredil park od kopališča do današnjega cestnega mosta po vsej površini med Savinjo in cesto. Prof. Stein se je lotil tudi raznih novih gradenj. Leta 1863 je nadzidal kopališko poslopje še s tremi nadstropji, leta 1874 pa je prizidal še krilo s plesnim salonom. Onstran železnice je leta 1868 izgradil vilo Stein. Nasproti nje je zgradil vrtno restavracijo v kmetskem slogu (Landesrestauration oder Bauernhaus). Imenovali so jo tudi Mala gostilna (kleines Wirtshaus). Med vili Stein in Rödel je postavil visok razgledni stolp. Iz studenca na gozdnatem pobočju nad vilo Mühlhof je napeljal lastni vodovod do črpalke talne vode v malem parku za vilo Savinja, ki jo je tudi on zgradil. Ob

KAISER FRANZ JOSEF-BAD TÜFFER • STEIERMARK

Dermal trinkt man nur Thermalwasser.

THERMALWASSER-VERSAND.

Praterkaiser
SchwarzwasserPraterkaiser
Schwarzwasser

Heisseste Akrothotermie, 38° 5' C.

gleichzeitend wie Gastein, Pöfing in der Schweiz
und Teplitz in Böhmen

VORZÜGLICHES KLIMA.

Mit Baden-Nutzen für Tüf und Schwarzwasser

Grösster Komfort in Bädern und Wohnungen.

Ständige Besichtigung Telegraph.

VORZÜGLICHSTE RESTAURATION.

Kaiserliche Hofkapelle

Bewältigung u. Direktor THEODOR EISENBERG

Zdravilišče v času prof. Steina.

Savinji je uredil leseno kopališče za hladne kopeli v Savinji. V glavnem kopališkem poslopu je poleg velike jedilnice uredil igralnico za biljard, čitalnico, v prvem nadstropju svoj telefonski in telegrafski urad.

Mala kopališča nasproti bazenu so bila še leta 1872 razdeljena na staro družinsko posebno kabino, družinsko kabino Apollobad, na mali posebni bazen (Frauenbad) in Dianabad s štirimi oddelki. Za zelo zahtevne goste so pripravili železnate in žveplaste kopeli z ekstraktom iz smrekovih iglic. Uredil je tudi vodnjak termalne vode in kegljišče. Na zahodni strani pred kopališko stavbo je sredi drevja postavil godbeni paviljon v obliki polkroga. Pred teraso je bil velik senčnat vrt s stoli in mizami, kjer je bilo prostora za 300 do 350 gostov. Na terasi pa je bilo lahko po 160 oseb.

Sob je bilo: v Mühlhofu 24, v vili Stein 28, v vili Rödel 12, v vili Savinja (Herenhaus) 13 in v kopališkem prostoru 86. Za vilo Stein so rasle lipe, okrog vile Rödel pa kostanji. V vili Stein so leta 1871 uredili na severnem koncu koridorja oratorij Marije Pomočnice, ki ga je 15. 7. 1871 blagoslovil župnik Marko Glaser. Leta 1876 so oratorij predstavili v severnovzhodno vogelno sobo in ga je leta 1877 blagoslovil domači župnik Anton Žuža. V njem so maševali in poročali tuji duhov-

niki. Oratorij je imel oltar, klopi ob stenah, zvon in harmonij. V severovzhodnem ogelnem prostoru vile Rödel so uredili tudi lastno mrliško vežico, ki pa so jo morali kmalu opustiti. K vili Rödel so na južni strani prizidali nizko stavbo z ravno streho, kjer je bila kavarna in točilnica butelj. Pred kavarno je bila ploščad s stoli in mizami v senci dreves. V skalni votlini za Mühlhofom so imeli hladilnico z ledom, ki so ga pozimi lomili na bližnji lavi. Tu so imeli skladišče pijač in zelenjave.

Kakor nekoč inž. Rödel tako je tudi prof. Stein raziskoval skrivnostne lastnosti laških termalnih vrečev. Če Savinja naraste ob poplavah 3 do 4 m, se dvignejo tudi vrečci. Če Savinja dalj časa pokriva cevi ali ležišča vrečev, topla voda enostavno prodre skozi mrzle mase vodovja in kipi čeznje kot tople vrečce. Opazil je celo, da je bil pritok toplih vrečev tako močan, da niso absorbirali niti kaplje mrzle vode ter je tudi težke kamnite plošče, ki so vrečce varovale pred poplavami, odrinil v stran kot lahke zamaške in utrl vrečcem svoja pota. Z upadom Savinje vedno pade višina vrečev v normalno lego in nikdar se ne zgodi, da bi kadarkoli prestopila svoj naravni okvir. Ta čudni pojav se poraja in ponavlja vsako leto, s čimer je edino mogoče pojasniti, da se z dviganjem gladine Savinje pokrijejo drugi izstopi vrečev. Vendar si znanstveniki o tem še niso na jasnem in stojijo še vedno pred uganko, ki je ne morejo povsem zanesljivo pojasniti. Veliko območje gibanja vode v zemeljskih globinah je še vedno prikrito. Tudi učeni prof. Stein si je vsa leta zaman prizadeval rešiti to skrivnost.

Leta 1861 je pozval prvega strokovnjaka balneologa Wertheima, da je napravil prvo kemično analizo laške termalne vode, ki je imela tedaj 38,5° C. V enem litru vode je ugotovil:

K	0,00242 g
Na	0,01615 g
Ca	0,04696 g
Mg	0,02753 g
Fe	0,00199 g
Al	0,01540 g
Cl	0,00451 g
SO ₄	0,04382 g
HIO ₃	0,29060 g
HrSiO ₃	0,02791 g
prost CO ₂	0,05536 g
skupaj	0,51879 g

Profesor Stein je tako razkošno izgradil in opremil laško kopališče, da ga je stalno obiskovala vsa takratna avstrijska aristokracija. O njegovi povezanosti z

dunajsko vladno družbo priča tudi to, da se je pogodbeno obvezal dajati vsako leto dvema častnikoma brezplačno kopanje in stanovanje. Da bi ugodil vsem zahtevam razvajenih bogatašev, je porabil ogromne vsote denarja, da je tudi sam nezasluženo zašel v stečaj.

Dne 15. 11. 1879 je kopališče kupil na dražbi njegov sin vitez Hugo Stein za vsoto 100.100 goldinarjev. Toda mladi sin ni bil kos finančnim, gospodarskim in organizacijskim bremenom za tako razkošno evropsko kopališče. Privlačnost kopališča je začela celo pojemati. Leta 1882 je prišlo kopališče že tretjič na javno dražbo. Na vso srečo se je mladi Stein že prej seznanil z znanim dunajskim športnikom in milijonarjem Teodorjem Gunklom, ki se je pojavil na dražbi. Sprejel ga je za solastnika in mu priznal predkupno pravico. Po pogodbi je plačal prvo polovico kupnine v znesku 59.000 goldinarjev že leta 1882, drugo polovico v znesku 59.727 goldinarjev pa leta 1889.

Laško kopališče pod lastnikom Teodorjem Gunklom

Teodor Gunkel je s spretno in učinkovito reklamo uspel že v najkrajšem času obnoviti nekdanji ugled in sloves laškega kopališča, ki je leto za letom vse bolj rasel in tik pred izbruhom prve svetovne vojne dosegel vrhunec svojega sijaja. Število stalnih in nedeljskih obiskovalcev je pričelo prehajati že v tisoče. Gunkel je takoj po prevzemu pričel z obširnimi novimi deli, s splošno obnovo in izpopolnitvijo vseh obstoječih naprav. Pri tem ni varčeval sredstev. Že leta 1882 je zamenjal vse stare železne toplovodne cevi s pocinkanimi, in sicer do izvirov. V bazenu je napravil tla iz mozaika in jih obložil z marmorjem. Poleg že obstoječih osmih kabin je zgradil še tri. Zgradil je nov večji dotočni kanal iz Rečice do severne stene kopališča, kjer je montiral prvo električno centralo na vodni pogon na Slovenskem (Razvoj elektrifikacije Slovenije, Ljubljana 1973 – I. del.). Novo pogonsko leseno kolo je imelo premer 5 m, z lopatami, dolgimi 1 m. Poganjalo je črpalke na termalno vodo in dva dinamo stroja moči 5 kW, ki sta proizvajala enosmerni električni tok za razsvetljavo po vseh stavbah, zunanjih prostorih in sprehajalnih poteh po parku. Tudi pri zdravstvenih aparatih so že uporabljali električni tok. Po montaži novih toplovodov in pogonskih naprav so načrpali dnevno v vse kopališke prostore nad 16.000 hl termalne vode. Za izredne razmere, tj. sušo ali zmrzal, so imeli v rezervi še lokomobil v majhnem poslopju za kopališčem. Z laško pivovarno je Gunkel nato sklenil pogodbo za dobavo termalne vode, da so kuhali termalno pivo, ki so ga aristokrati v termi imenovali »Santärbier«. To je bilo v takratni Avstriji najboljše pivo. S posebno črpalko so gostom dovajali v kopališče pitno termalno vodo neposredno od izvirov. Na željo

številnih gostov iz Avstrije je Gunkel uvedel stalno razpošiljanje termalne vode v začepjenih steklenicah, ki so bile opremljene z okroglimi, zlatopisanimi etiketami: *Bacterienfreies (Kohlensaures) Thermalwasser aus den Quellen des Kaiser Franz Josef-Bades in Markt-Tüffer, Steiermark. Erste und beste Marke-Teodor Gunkel.* Sredi teh etiket je bila slika kopališča z glavnim cestnim portalom.

Tik ceste, kjer je še danes vhod za vozila, je Gunkel postavil monumentalen, nad 8 m visok portal iz rezanega kamna z ovalnim svodom, nad katerim je bila ravna ploščad. Na vsakem koncu te ploščadi je bil vgrajen po en bronast krilati orel. Portal je imel na zgornji čelni strani proti železnici napis: *Kaiser Franz Joseph's Bad Tüffer*. Isti napis je bil tudi na kopališkem poslopju. Portal je bil tako širok, da sta se pod njim lahko srečala dva voza. Po vseh glavnih kopaliških poslopijih je s spretnimi prezidavami dosegel skupaj 86 sob za goste in služinčad. Plesna dvorana je dobila na južni strani širok izhod. Opravil je še vrsto drugih prezidav dvoran, kabin, upravnih in delovnih prostorov. Terasa je bila odprta in pokrita s pločevinasto streho. Pri tleh je imela ograjo iz betonskih stebričkov, na sredini pa vhodno stopnišče. V notranjosti pa so bile v posodah razpostavljene razne lepote rastline. Nad teraso sta bili dve odprti verandi. V prvem nadstropju kopališke stavbe so bili ordinacijski prostori, lekarna in pisarna direktorja.

Na sredini vile Mühlhof je zgradil stolpno nadstropje z odprto teraso na vrhu, kamor so obešali zastave. V tem poslopju so bivali godbeniki raznih pihalnih godb in orkestrrov z ženami in otroki. Tu sta bila tudi brivski in lasničarski salon. Spredaj je bilo majhno jezero, kjer so goste zabavali beli labodi, pa tudi gosi in race. V prizidku vile Rödel, kjer sta bila bife in kavarna, so gostje igrali karte, domino, biljard, namizno kegljišče, marjanco, vrtečega volka itd. Pod barvnimi sončniki so bile mize in stoli, v neposredni bližini pa dva prostora za tenis in stezno kegljišče. Igrali so tudi kriket. Gunkel je na novo prezidal in dozidal vilo Stein in s tem pridobil večje število sob. Nekdanjo zastarelo gostilno v kmečkem slogu za vilo Stein je dal odstraniti. Poleg gospodarskih poslopij je bila velika vozarna elegantnih kočij in za omnibus. V hlevih so imeli po dvanajst luksuznih in prevoznih konj. V malem parku, kjer je še danes vila Savinja, je Gunkel uredil krožno jahalnico za goste.

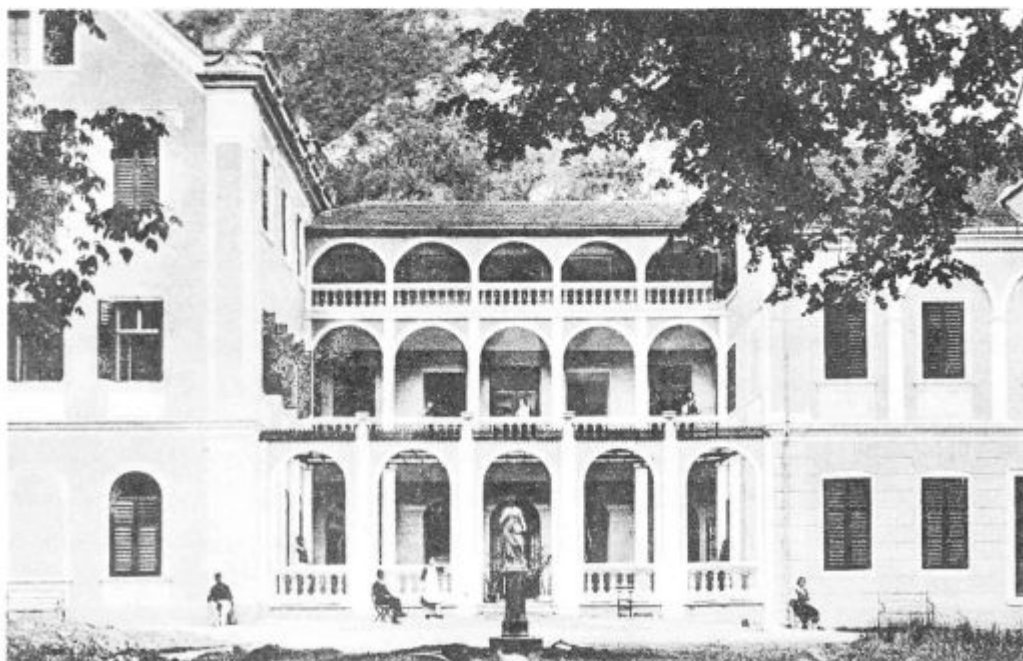
Gunkel je bil po vsej monarhiji znan kot vnet športnik. Stalno je negoval in vzgajal po 6 do 8 konjičkov ponijev. Bili so izvrstno zdresirani in povsem krotki. Jahale so jih lahko tudi ženske in otroci. Ti ljubki poniji so imeli svoj termalni bazen (12 x 7 x 1 m), ki je bil za zdraviliško dvorano in je imel vhod s savinjskega nabrežja. Tu so se kopali tudi kopališki psi. Poseben delavec je skrbel samo za konje in pse, ki jih je bilo šest. Bili niso samo budni čuvaji kopaliških naprav, ampak so bili naučeni tudi mnogih cirkuških spretnosti v zabavo aristokratom.

Gunkel je bil zelo nenavaden in čudaški mož. Poleg konjev je imel še osla, s katerim je sam vsak dan prijahal v trg ter vzbujal s svojo pojavo med ljudmi, zlasti

pa med otroki, veliko pozornost. Imel je izredno visoko postavo in dolge noge. Nosil je nenavadno kariraste svetle obleke, jahalne hlače in kratke škornje, na glavi pa nepogrešljivo jockey čepico. Uglednejše goste je hodil sam čakati na postajo. Znal je oponašati vse živali, zlasti ptice. Spreten je bil na vseh telovadnih orodjih, tudi kot atletski instruktor. Govoril je več tujih jezikov. V Laškem je bil redni član občinskega odbora, Rdečega križa, Turističnega društva itd. Imel je izreden smisel za vsestransko turistično dejavnost. Vsakovrstno kopališko opremo so mu izdelovali priznani mojstri po vsej Avstriji. Nabavil je umetno izrezljano pohištvo v raznih slogih, pozlačen in srebrn pribor in posode z vgraviranimi avstrijskimi državnimi emblemi. Povsod se je bleščalo umetno brušeno kristalno steklo (lestenci, ogledala, vaze, vrči). Ob oknih so visele težke zavese iz brokata. Stene so krasili gobleni. Sedeži in blazinjaki so bili iz krzna, žameta, pliša in usnja.

Kopalne kabine so bile opremljene z okrasnimi kipi, toaletnim pohištvom pariškega stila in z usnjenimi blazinjaki. Najrazkošnejše je bila opremljena velika okrogla kabina, ki so jo imenovali tudi cesarska, vendar se cesar in cesarica nikoli nista kopala v Laškem, saj tega ne navaja nobena laška kronika. Ta kabina je imela na stropu zlato poslikan velik avstro-ogrski grb. Stene so bile okrašene z ornamentami in slikami. To kabino danes uporabljajo zakonski pari.

Kopališče je imelo veliko telovadnico z vsemi atletskimi orodji, igralnico za otroke, veliko zbirko igrač (gugalnice, vrtiljak, tobogan), lastno izdelovalnico

Pogled na osrednjo zdraviliško stavbo pred prvo svetovno vojno.

sokov, pokalic, sifona in ledu, trafiko, prodajalno spominkov, slaščičarno in prostor za balinanje. Čez Savinjo so prevažali goste z velikim brodom, ki je drsel po močni jekleni vrvi. V skali na levem bregu je še danes ohranjen železni obroč, ki spominja na te vožnje. Za mlade goste pa je bilo po 15 majhnih čolničkov vedno na razpolago. Gunkel je ves park še bolj izpopolnil z novimi nasadi, tako da so gostje res občutili ostro svežino zraka in vonjav in v mraku zelenja uživali spokojni mir. Ko so ob večernih urah zagorele žarnice po parku, so se lahko do poznih ur sprehajali v hladu. Vsi lastniki laškega kopališča so v obilni meri poskrbeli tudi za splošno, zlasti pa glasbeno zabavo in razvedrilo. Po salonih so bili na razpolago harmoniji, klavirji in druga glasbila vsem tistim, ki so bili ljubitelji glasbe.

Glavna sezona je v toplicah nekdanj trajala od 1. aprila do 30. septembra. Leta 1891 je bilo v lasti kopališča 5 poslopij, in sicer: glavno kopališko poslopje z 11 kabinami, 79 sobami, 2 kabinetoma, 3 predsobami, 2 salonoma, 1 verando, 4 balkoni in 1 teraso; vila Rödel z 9 sobami; vila Stein s 16 sobami in 1 predsobo; vila Savinja s 14 sobami, 3 saloni in 1 balkonom in Mlinški dvor z 18 sobami. Požar je zajel laško kopališče samo enkrat, in sicer v noči od 9. na 10. februar 1908, ko je gorela vila Savinja, a so jo rešili.

Izza starejšega Steina so bili vsi lastniki laškega kopališča sami Dunajčani. Omeniti moramo tudi, da so v kopališču delovali vse od ustanovitve tudi zdravniki, po večini balneologi. Leta 1856 je omenjen dr. Schneiderschütz (morda je s tem mišljen laški zdravnik Urban Žnideržič), za njim so bili: dr. Ludwig Kleinhaus, dr. Henn, dr. Brumm in dr. Weber do leta 1905, dr. Heinrich Noe in dr. Maks Schön Perlashof; nato madžarski zdravnik dr. Kovacz; leta 1908 je nastopil dr. L. Degen; za njim pa dr. Josef Beck in dr. E. Jellinek. Kot direktor je leta 1898 omenjen Anton Ditrich.

Arhiv kopališča iz stare Avstrije žal ni ohranjen. Vso zgodovino laških toplic nam izpričujejo le ohranjene brošure, revije, časniki, vodiči, prospekti, slike in nekaj listin z načrti v muzeju. Skoraj nobenih podatkov ni o številu obiskovalcev, bodisi letoviških bodisi izletnih. Iz brošur in časnikov posnemamo le to, da je bilo prva leta po ustanovitvi komaj po 40 do 50 letoviških gostov. Leta 1858 jih je prišlo 276, leta 1859 nad 300, leta 1905 že 529, leta 1906 jih je bilo 644 in leta 1909 600. Proti letu 1913 je število raslo že čez 1000. Znano je, da so bili tisti gostje, ki so se v kopališču nastanili za en ali več mesecev, le največji bogataši, ki so mnogo trošili ne samo v kopališču, ampak tudi po vsem trgu. Mnogi so se nastanili tudi po ostalih gostiščih trga: današnji Hum, hotel Savinja, gostilna Šket, gostilna »Pri zvezdi« (Elsbacher-Železnina), vila Romendorf (vila Karola nasproti kolodvora) in restavracija Seibert (Orožnov trg 6, nekdanji Sommer). Tistih gostov, ki so prihajali v toplice za dan ali dva, pa je bilo najmanj po 1000 na leto. To so bili izletniki čez praznike in nedelje.

Tudi lastnika Gunkla je doletela enaka nesrečna usoda kakor njegove predhodnike. Kljub tolikšnemu sijaju in dohodkom laškega kopališča in čeprav je bil Gunkel milijonar že pred prevzemom kopališča, je nazadnje tudi on zašel v hude težave. Imel je neurejene družinske razmere. Sam je bil ženskar, njegova žena pa je bila silno potratna in razkošna. Dala je celo vpreči 4 konje pred kočijo in se odpeljala na kavo v Celje, čeprav so v kopališču imeli dovolj kavarn. Sin ni imel nobenega zanimanja za gospodarstvo kopališča. Vsi so živeli čez mero finančnih zmožnosti. Očeta se je končno lotila bolezen; živčno je oslabel, čeprav je bil ves čas življenja zelo aktiven športnik. Že 1. 10. 1904 je na dražbi izročil kopališče svoji sestri Rozaliji Theer, ženi cesarskega generala, proti zastavnini 105.000 goldinarjev. Sam je z družino še vedno živel v kopališču. Kljub tej spremembi pa je laško kopališče držalo svoj evropski sloves vse do izbruha prve svetovne vojne. Gostov je prihajalo vedno več. Bogataši so pripeljali s seboj cele družine s svojimi služkinjami, da niso imeli težav z otroki.

Kopališče med prvo svetovno vojno

Dne 23. julija 1914 je nastal strahovit orkan, ki je trajal od 12. do 15. ure. Tudi v laškem kopališču je povzročil znatno škodo na vseh ostrejših, zlasti pa na drevmu in nasadih. Mnogo orjaških dreves je izruvalo s koreninami. Takega viharja ljudje do takrat niso pomnili.

Že 14. septembra so vojaške oblasti zasegle vse kopališke stavbe na obeh straneh železnice in jih preuredile v lazaret.

Dne 19. septembra je prišlo v kopališče prvih 39 ranjenih vojakov. Obiskoval jih je dr. Premschak iz Celja. Pozneje je bilo toliko ranjencev, da so jih stlačili tudi v izpraznjeni bazen po 200. V januarju 1915 jih je prišlo že toliko, da je moral priti v kopališče stalni vojaški zdravnik dr. Hugo Schlesinger. Zaradi prenatrpanosti so začeli ranjence voziti v kopališče Tobelbach pri Gradcu. Dne 9. septembra so morali iz laških termalnih izvirov poslati v Sežano 6.700 l termalne vode za vojaške bolniške potrebe. Ranjenci so stalno prihajali v skupinah po 40, 100, 250, pa tudi do 800 v juliju 1917. V parku so nameščali vojaške vozove, težko topništvo in konjenico. Nasadov, parkov, naprav in stavb ni nihče več vzdrževal. Vihar vojne je divjal dalje. Za najnunejša dela so uporabili ruske in italijanske ujetnike. Vsa kopališka oprema je vedno bolj propadala. Mnoge vrednote so bile razbite ali pa odnešene.

Gunklova sestra Roza Theer, lastnica kopališča, je videla žalostno stanje kopališča, zato ga je dne 4. oktobra 1917 prodala Dunajčanu Simonu Tisserju za 450.000 kron. Ta pa je vložil svoj denar v kopališče samo zato, ker je bila av-

strijska valuta tedaj že zelo razvrednotena. Tedaj je bilo v kopaliških stavbah 520 ranjencev raznih narodnosti. Nekdanjega lastnika kopališča Teodorja Gunkla je vse to silno potrlo. Dne 9. 12. 1917 je umrl v 71. letu starosti. Do zadnjega je vztrajal v svojem ljubem kopališču, katerega blišč in sijaj sta z njim vred vzela slovo. Ker je bil rezervni oficir, so ga na zadnji poti spremili ranjeni vojaki z godbo in mu ob grobu izstrelili častno salvo. Na zid pokopališča so mu pritrčili spominsko ploščo z napisom: »Teodor Gunkel. Provisorium.« Računali so, da bo po vojni vse po starem in da ga bodo na Dunaju častneje pokopali, vendar se to nikoli ni zgodilo. Njegova žena, nekoč tako razkošna, je živela in umrla v Laškem v največji bedi, odvisna od miloščine dobrih ljudi. Nič bolje se ni godilo sinu, ki je moral prenočevati na svislih Gmeinerjeve gostilne v Radečah.

Dne 31. 3. 1918 je hotela ironija zgodovine, da se je prav na velikonočno nedeljo ob desetih dopoldne podrl na okrajno cesto orjaški vhodni portal za napisom: Kaiser Franz Josef's-Bad Tüffer. Zaradi tresljajev cestnih in železniških vozil se je že dalj časa nagibal proti zahodu. Na obnovo nihče več ni mislil. Stara habsburška država Avstrija je bila v zadnjih krčih popolnega razsula, iz kopaliških hlevov je odšla vsa živina, drobnjad in vozila. Avstrijska soldateska vseh narodnosti se je žalostno razhajala na vse strani. Kolikor niso vojaki odnesli iz kopališča, so odnašali v zadnjih dneh razpada še neodgovorni domačini, ki so prodajali predmete kopališča za živila.

Pogled na zdraviliške stavbe po drugi svetovni vojni.

Razvoj kopališča v prvi Jugoslaviji

Dne 22. 1. 1919 je v Laško slovesno vkorakala z zastavami, pesmijo in godbo prva enota jugoslovanske vojske, in sicer Varaždinski polk iz Bjelovara s 652 vojaki, 14 častniki in 57 konji. Razmestili so se po stavbah kopališča in po parku. Čez nekaj dni je polk odšel v Maribor. S tem je bilo konec vojaških nastanitev v kopališču.

Občinski gerentski svet pod vodstvom domačega veletrgovca Konrada Elsbacherja je mnogo razpravljal o usodi kopališča. Nekateri so celo predlagali, da bi ga prevzela v svoje roke laška občina sama, vendar do tega nikoli ni prišlo. Najprej so morali vse objekte in opremo fizično in pravno zavarovati. Dne 12. in 13. julija 1919 je posebna komisija ocenila vso vrednost kopaliških stavb, stavbišč, nasadov, parkov, naprav, opreme in raznih umetnin ter vrednot na skupni znesek 188.648,67 kron. Uradno zapriseženi cenilec je bil Karel Valentinič, nekdanji šolski upravitelj in laški nemški kronist. Oblast je nato celotno imetje dala začasno pod sekvester.

Dne 31. 8. 1919 je bilo v kopališkem parku prvo veliko sokolsko slavlje. Sokoli so prišli v Laško s posebnimi vlaki iz vseh krajev. Igrala jim je godba iz Maribora. Govorniki so bili: dr. Roš, Elsbacher, Smrtnik iz Celja in študent Tomažič s Sušaka.

Leta 1919 je celjski stavbenik Franc Nerat skupaj z Brennerjem iz Zagreba ocenil celotne stroške za popolno obnovo kopališča in naprav v znesku 3 milijone kron.

Dne 28. 2. 1920 je strahotni vihar kopališču zopet povzročil ogromno škodo. Odkril je ostrešja, razbil okna in izruval 11 smrek.

Dne 17. 4. 1920 je kopališče končno kupila z vsemi posestvi in inventarjem »Terma lječilišna d.d. u Zagrebu – na Laškem«, (Agramer Gesellschaft), in sicer za 500.000 kron. V tej družbi so bili: brata Turkovi, Lavoslav Kundi (ravnatelj), Gorup, Brenner, Hallady in še nekateri. S splošno obnovo so sicer pričeli že pred nakupom v januarju 1920. Lotili pa so se tudi nečednih poslov. Iz kopaliških stavb so začeli odprodajati razne preproge, gobeline, slike, kipe, predmete iz kristalnega stekla, dragoceno pohištvo, okrasne zmaje in leve ter druge vrednejše predmete. Dva bronasta leva je kupil tudi Uhlich iz Rimskih Toplic, kjer se nahajata še danes. Pred glavnim kopališkim poslopjem so posekali ves nekdanji senčnat vrt, kjer so imeli jedilni prostor. Na zahodni strani so podrli godbeni paviljon. V malem parku so odstranili vse lesene garderobe, ki so jih nekdanj uporabljali ob kopelih v Savinji. Blizu obrežja so posekali vso skupino lepih katalp. Danes stoji samo še ena na južni strani novega bazena. Nekdanji termalni bazen, v katerem so imeli ponije, so zasuli. Na zahodni strani kopališča so odstranili vse balkone

in popenjavke. Pri obnovi fasad so uničili ves bizantinski slog, v kakršnem je gradil prof. Stein. Odprodali so vsa stara telovadna orodja, opustili vse otroške in druge igralnice, prostore za tenis, kegljišča, balinišče in posekali veliko število mogočnih dreves na obeh straneh železnice. Onstran železnice sploh niso ničesar obnavljali. Vse stavbe tamkaj so bile zaradi vojaštva v zelo slabem stanju. Lep prizidek pri vili Rödel so podrli, ker so potrebovali opeko. Steklene hale za eksotične rastline so opustili in podrli. Številne nasade cvetja in grmovnic so zmanjšali na minimum. Kljub številnim odprodajam pa je zagrebška družba že čez nekaj mesecev zašla v težave, tako da je morala že v mesecu avgustu ustaviti vsa obnovitvena dela, delničarji pa so se razšli.

Leta 1921 je ves kopališki kompleks prevzela Hipotekarna banka, pri kateri so se prejšnji delničarji pravzaprav zadolžili. Tudi banka ni imela namena nadaljevati del v toplicah. Pričakovala je samo denar. Zato je toplice že leta 1922 prodala. Takrat jih je kupila slovenska delniška družba: dr. Josip Karlovšek, celjski odvetnik, Josip Smrtnik, ravnatelj Celjske posojilnice in Franc Roblek, veleposestnik v Žalcu. Glavni kapital v znesku 1.030.000 din je dala na razpolago Južnoštajerska posojilnica v Celju.

Novi lastniki so pospešeno dokončali vsa dela, da so bile laške toplice zopet slovesno odprte 1. 7. 1923. Vsa obnovitvena dela so trajala nad 13 let. Vse nove prezidave so opravili funkcionalno. Obnovili so vso opremo. Tudi ti lastniki niso onkraj železnice ničesar obnavljali, ker niso imeli sredstev. Leta 1920 so zopet vzpostavili v obratovanje premogovnik Huda jama. Zgrajena je bila rudniška železnica in predor skozi skalovje pri Mühlhofu. Pri tem je rudnik zasul z jamsko jalovino vso tamkajšnjo površino zaradi nivelacije proge. S tem je bilo konec znane letoviške sprehajalne poti v Rečico. Zasuta je bila lava, kjer so lomili led za hladilnico. Po vojni so se v Mühlhof naselili revni stanovalci, čeprav je bil povsem dotrajan, ker ga nihče ni vzdrževal. Leta 1927 so to znamenito poslopje podrli. Stavbni mojster Srebot si je v Laškem iz preostalega materiala postavil hišo. Ko je rudnik že dobro stekel, je njegova uprava sklenila z lastniki toplic pogodbo, da vzame v najem vili Stein in Rödel za izgradnjo stanovanj rudniških nameščencev. V vili Stein so uredili 10 stanovanj, v vili Rödel pa 2 stanovanji. Za vilo Stein so napravili pralnico in dolgo nizko leseno barako s predelki za drvarnice. Dvoje stanovanj je imel Smrtnik in ravnateljica Marija Klešnik. Ko je rudnik preurejal vilo Stein, so odstranili Marijino kapelo, rekvizite pa je prevzela nova cerkev v Hrastniku. Zasuto je bilo tudi jezerce za labode. Novi lastniki so tudi opustili vse razgledne paviljone nad predorom, pred kopališko stavbo in drugod.

Tudi novi slovenski delničarji s toplicami niso imeli dobička. Že leta 1929 je toplice kupil ljubljanski Pokojninski zavod za vsoto 1.200.000 din, toda že leta 1930 so prišle v posest Osrednjega urada za zavarovanje delavcev v Zagrebu

(SUZOR), upravo pa je prevzel Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani (OUZD). Zagrebški SUZOR je plačal za laško kopališče 3,300.000 din. Takoj po prevzemu je vložil v obnovo 700.000 din. V glavnih kopaliških stavbah so opravili mnoge prezidave. Vsi rudniški nameščenci so kmalu dobili odpoved stanovanja. Po izpraznitvah so popolnoma obnovili vile Stein, Rödel in Savinja. Podrli so tudi vse lesene drvarnice in pralnico, kjer je bila nekdanja vrtnarska hiša.

Po vseh končanih obnovitvenih delih je bila 31. maja 1930 slovesna otvoritev, na katero so prišli: zastopnik zagrebškega SUZOR Radovan Matjaši, glavni šef zdravnik UOZD Ljubljana dr. Ivan Zajc, njegov sin dr. Stane Zajc, podravnatelj dr. Mirko Kuhelj, tajnik Stane Likar in ravnatelj laškega kopališča Matija Golobič. Povabili so tudi več novinarjev. Ogledali so si vse kopalne, zdravstvene in druge naprave. Takrat so uredili tudi igrišče za tenis, rusko kegljišče, čolničke na Savinji in podobno. Od tedaj so pričeli prihajati v laško kopališče na zdravljenje bolniki zavarovanci, vendar so sprejemali na kopanje tudi nečlane delavskega zavarovanja. Kopališče je dobilo uradni naziv: Zdravilišče Radio-Therma Laško.

S prezidavami leta 1930 so v zdravilišču nastale tele spremembe:

- sprejemna pisarna je bila urejena iz dveh nekdanjih sob za težke bolnike;
- nekdanjo zimsko kuhinjo so preuredili v sobo za kopališke strežnice;
- soba, iz katere je vodil vhod v nekdanjo strojnico, je bila najprej kabina za črevesne kopeli, pozneje pa so jo preuredili v sobo nočnega čuvaja;
- dve veliki kabini so preuredili v čakalnico kopalcev;
- eno veliko kabino so preuredili v dvojne malih kabin;
- za moško ležalnico so preuredili staro sprejemno pisarno;
- za žensko ležalnico so zgradili prostor iz dveh bolniških sob.

Okrog glavnih kopaliških stavb so uredili cvetlične grede, postavili klopi in na podstavkih namestili nekaj preostalih kipov. Teraso so spremenili v zaprt prostor tako, da so jo zasteklili z velikimi ločnimi šipami. Koridor ob zunanji steni od terase do konca plesne dvorane so odstranili, vrata vanj pa zazidali. Za plesnim salonom so uredili zunanje plesišče v betonskem kvadratu v obliki črno-belega mozaika, ki so ga obsadili z drevjem. Čez Rečico v mali park so zgradili lesen mostiček z betonskim polkrožnim stopniščem na obeh straneh potoka. Nekdanje hleve severno od vile Stein so preuredili v razne shrambe, skladišča, mizarско delavnico in drugo.

Zaradi pogostih poplav Rečice in Savinje so v letih 1934–35 zgradili ob desnem bregu Savinje, kjer je mali park, in ob levem bregu Rečice do izliva, oporne zidove.

Leta 1935 so na severnem koncu kopališkega poslopja odstranili pogonsko vodno kolo, ki je poganjalo že zastarelo električno centralo. Postavili so mali prizidek in v njem sodobnejšo centralo. Izdelal jo je inženir Schneider iz Škofje Loke. Turbina je imela moč 10 KS. Generator znamke Elin je imel moč 10 kVA

z napetostjo 380/220 V. Štirje motorji so poganjali črpalke, napravo za centralno kurjavo, razsvetljavo itd. Dovodni kanal iz potoka Rečice so pokrili z betonsko ploščo od odcepa do turbine.

Največje delo v kopališču, ki ga je opravil SUZOR leta 1936, pa je bilo popolnoma novo zajetje in preureditev obstoječih vrelcev. Za to veliko delo so naročili znamenitega balneologa inž. Evgena Maurerja iz kopališča Baden-Baden v Nemčiji, ki se je takoj odzval in pričel z deli. Vse vrelece so morali odkopati do dolomitske plasti. Po odkopu so zadeli na osmerokotno oblogo iz angleškega cementa izredne trdote, ki je bila obdana še s tesno nanizanimi piloti, globoko zabiti v dolomit in obloženimi z ilovico. Odkriti brizgajoči vrelci so delavce večkrat zelo ovirali pri delu. Dokopati so se morali približno 5,20 m globoko do izvirov. SUZOR je dal strokovnjaku inž. Maurerju v pomoč še inženirja Cirila Pogačnika iz Ljubljane in gradbenega tehnika od OUZD Milana Gregoriča. SUZOR je gradil vse v lastni režiji. Dela so pod večšimi rokami strokovnjakov potekala najugodnejše, saj so novo zajetje končali v rekordnem času od 27. aprila do 12. avgusta 1936. Delalo je od 30 do 50 delavcev. Vse zajetje je obsegalo okrog 200 m². Celotni stroški za vsa dela pa so znašali 320.000 din.

Po splošnem očiščenju izvirov so opazili, da iz neke stranske razpoke brizga še četrti vrelec, toda po natančni preiskavi so ugotovili, da ima en in isti vrelec dva naravna izhoda. Posamezne izvire so zajeli tako, da so nadnje položili po en meter visoke litoželezne posode v obliki zvona. Pri dnu so jih obzidali z debelimi venci (bandaži) iz angleškega hidravličnega cementa, ki so mu primešali posebno snov z lastnostjo naglega sušenja. V odprtine na vrhu zvonastih posod so hermetično vstavili dotočne cevi s premerom 35 cm, od teh pa so potekale druge do rezervoarja, od koder so črpalke dvigale vodo v kopališče.

Ko so bili laški vrelci docela odprti, so imeli strokovnjaki dovolj priložnosti za razne raziskave in ugotovitve. Dognali so tudi stvari, ki jih je laiku težko razumeti. Po mnogih poskusih so izračunali, da prihaja termalna voda na dan iz globine najmanj 700 m. Vsi štirje na novo zajeti vrelci so izbrizgali v eni minuti povprečno 1000 l vode. Črpanje v količini do 430 l vode v eni minuti ni imelo nobenega vpliva na temperaturo. Črpanje v količini do 1040 l vode v eni minuti v trajnem razdobju (29 ur in pol) pa je že znižalo temperaturo za 1° C. Sicer so vrelci po svoji radioaktivnosti izredno učinkoviti.

Ves prostor zajetij z zvonastimi posodami in glavnimi dotočnimi cevmi so omejili z betonskimi stenami 2,20 m visoko ter pokrili še z dvojno betonsko ploščo, na katero so še zgradili 3 m visoko betonsko celico (komoro), katere strop je v ravni liniji z zunanjo površino zemeljskih tal. V stenah te komore so vdeleni razni kolezni (obročni) ventili v zvezi z dotočnimi cevmi za regulacije vodnega toka. Narasla Savinja lahko brez škode zalije ves ta prostor, ker je vsa izgradnja zajetij specialno

izvedena. Betonska celica je dejansko razdeljena v tri prekate, kolikor je vrelcev. Na površini so postavili velik okrogel betonski vodomat termalne vode, v bližini pa betonsko cvetlično vazo. Med drugim so tudi ugotovili, da ima termalna voda čudovito razkrajalno silo. Ko so pri zajetjih uporabili najtrši cement, so kmalu opazili, da je voda proniknila skozi debelo in homogeno plast cementa. Nato so morali uporabiti več slojev betona, da so vrelci ostali omejeni le v zajetjih samih. Največja razpoka glavnega vrelca je bila dolga en meter, široka pa na enem koncu 4 cm. Večina razpok je imela obliko polovične črke S.

Šele uradna zdravstvena komisija pod vodstvom nekdanjega sanitetnega šefa za Slovenijo dr. Kalčiča in s strokovnjakoma univ. prof. dr. Bubanovićem, vodjem kemijskega zavoda v Zagrebu in univ. prof. mineralogom Tučnom, je ugotovila na podlagi najsodobnejših pripomočkov izredno radioaktivnost vrelcev ter gorkega sopuha in plinov, ki z vodo vred vzkipevajo iz zemlje. S tem so kočno pojasnili vpliv te termalne vode. Ugotovili so močno ionizacijo termalne vode in zraka v zdraviliškem prostoru. Dr. Franjo Bubanović in docent dr. Josip Mikšič sta na Oddelku za medicinsko kemijo v Zagrebu 31. 3. 1939 napravila novo kemično analizo laške termalne vode. V enem litru sta ugotovila:

Ca	0,0435 g
Mg	0,0271 g
Na	0,0592 g
K	v sledovih
SO ₄	0,0280 g
Cl	0,0070 g
CO ₂ vezan	0,1031 g
CO ₂ nevezan	0,0240 g
SiO ₂	0,0105 g
Skupaj	0,3024 g

Preiskave sta izvajala na kraju samem od 1. do 7. marca 1939 in ugotovila radioaktivno stopnjo termalne vode s kontaktomerom po Macheju in Mayerju. Po Macheju sta ugotovila 1,384 enot. Toplina vode je znašala 37° C. Zadevni spis je hranil dr. Ivan Lovšin pod št. 53–16578–1939 in je izredno važna listina za bodoča opazovanja ter raziskave laških vrelcev. Po novem zajetju so leta 1936 zgradili v steni pod nišo s statuo amazonke za zdraviliščem vodnjak za pitje termalne vode. Uprava zdravilišča je izdala več prospektov s slikami v našem in nemškem jeziku.

Od leta 1923 do leta 1926 je kopalce pregledoval šef zdravnik dr. Anton Čede, nato pa je nastopil stalno zdravniško službo v toplicah vse do leta 1941 dr. Ivan

Lovšin. Upravniki oziroma ravnateljji so bili: Šircel, Babnik in Matija Golobič. Pred letom 1941 je bilo vseh hotelskih sob 70 s 120 do 140 posteljami; z bolniškimi pa 120 s 180 posteljami. Uslužbencev in delavcev je bilo v toplicah zaposlenih od 36 do 40. Imeli so tudi razredno socialistično strokovno organizacijo pod vodstvom Franca Eignerja in Zdravka Remsa.

V zdravilišče so prihajali do leta 1941 le lažji bolniki brez težjih poškodb. Iz raznih reklamnih inseratov po časnikih in iz prospektov je razvidno, da so takrat v Laškem zdravili naslednje bolezni: revmatična obolenja vseh vrst (kronični in subkronični sklepni revmatizem), ishias, lumbago, bolečine v mišičevju, putiko, obolenja dihalnih in prsnih organov (kronični katarji, pljučni emfisemi, astma, kronična vnetja porebrnice), obolenja živčevja in izčrpanost živčevja, rekonvalescenca po težkih poškodbah in drugih boleznih, obolenja srca in ožilja, zlasti arteriosklerozo, ženske bolezni, pomanjkanje apetita in motnje prebave. Z dietnim zdravljenjem so uspešno zdravili: sladkorno bolezen, uretične diateze, ledvične bolezni, tolščavost (razmastilne kure), anemijo (mastilne kure) ter kronična obolenja črevesja, želodca in jeter. Poleg balneoterapije so izvajali še kulinarično, električno in medikamentno zdravljenje, hidroterapijo, medicinalne kopeli in zdravljenje s svetlobnimi žarki. Vsi najmodernejši aparati so bili pod strokovnim vodstvom kopališkega zdravnika. Na posebnih zunanjih prostorih so imeli bolniki na ležalnih stolih priložnost sončnih in zračnih kopeli. V kopališču so bile tik pred zadnjo vojno tri velike in sedem malih kabin.

V ilustracijo navajamo število obiskovalcev in oskrbnin za naslednja leta:

1933	1937	1938	1939	1940
853	2944	3259	3696	3230
8066	31197	36519	40510	36042

Kopališče med drugo svetovno vojno

V noči od 17. na 18. april 1941 so poleg mnogih drugih Laščanov pripadniki SA v rumenih uniformah aretirali tudi ravnatelja Radio-Therme Matijo Golobiča in ga zaprli poleg ostalih pod odrom Sokolskega doma, od koder je bil z njimi odpeljan najprej v celjsko vojašnico, nato v kapucinski samostan in potem v izgnanstvo. Dr. Ivan Lovšin se je umaknil v ljubljansko pokrajino in je bil nekaj časa zdravnik v Ribnici. Končno je odšel v kraj Nova Sela, kjer je bil splošni zdravnik in kot aktivist povezan z NOV. Zaradi tega je bil interniran v taborišče v Padovi od 1942 do 1943, nakar so ga poslali v bolnico Studenec pri Ljubljani. Po osvoboditvi se je vrnil na službeno mesto v laško zdravilišče. Večina kopaliških

uslužbencev se je umaknila na svoje domove, drugi so odšli v Ljubljano ali druge kraje, nekateri pa so ostali še v kopališču. Vrtar in postrežek Koritnik se je edini udinjal okupatorju vse do konca vojne. Nekaj mesecev leta 1941 so gestapovci v zgodnjih jutranjih urah zganjali v prostore zdravilišča skupine ponoči aretiranih Slovencev v Laškem in okolici, ki so bili določeni za izselitev. Tu je gestapovcem pomagal poseben komite domačih izdajalcev, ki so izgnanim Slovincem dajali razna poniževalna vprašanja, jih spraševali o njihovem imetju, pregledovali njihovo borno prtljago, nakar so jih strpali v avtobuse, odpeljali v Rajhenburg, od tam pa z vlaki v razne kraje Srbije, Hrvaške in Bosne. V mesecu oktobru so s tem končali. Nato so sklenili, da zdravilišče zopet izročijo svojemu namenu, zdravljenju socialnih zavarovancev.

Zagreškemu SUZOR-ju so kopališče v Laškem zaplenili in ga podredili v upravo »Überleitungsstelle für Sozialversicherung« v Mariboru z glavno centralo »Landessozialversicherungsanstalt« v Gradcu, kjer so imeli posebni upravni oddelek za južno Štajersko. Vse stavbe v Laškem so na novo prečistili in deloma tudi prezidali. Ob nekdanjem severnem vhodu so uredili veliko avlo z dvema marmornatima stebroma, ki podpirata strop. Dve nekdanji spodnji ordinacijski sobi zdravnika so preuredili v upravno pisarno. Nasproti stoječe sobe, kjer so bile prej shrambe, vratarnica, prostori za bolnike, so podrli. Vse zdravniške prostore so premestili v prvo nadstropje. Sedem bolniških sob so preuredili v čakalnico, ordinacijo, lekarno, laboratorij in zdravstveno aparaturo.

V kopališču so nemške oblasti namestile za šefa zdravnika nemškega priseljenca in optanta za tretji rajh dr. Martina Juchuma iz Bukovine, ki ima sicer mnogo zaslug za sodobnejšo ureditev zdravilišča. Bil je šepav mož in za Slovence dobričina. Tudi on je bil zaradi preselitve zelo razočaran. Stanoval je v vili Savinja. V letih 1941–1942 je celjski slovenski podjetnik Rebek izdelal in montiral vse naprave za centralno ogrevanje vseh kopaliških prostorov. Hkrati je napravil tudi vse vodovodne napeljave. Ko je Rebek prišel po plačilo, so ga Nemci kot zavednega Slovenca odpeljali in ustrelili. Zaradi vhoda v kurilnico so Nemci podrli steno z vzdanim vodnjakom termalne vode. Prav tako so odstranili kip amazonke nad vodnjakom, nišo pa zazidali, da so dobili sobo za čuvaja.

Upravniki so bili avstrijski Nemci, ki so se pogosto menjavali: Flucks, Altmann, Schack, Schnitzerjeva z Dunaja in Kirchner. Tudi vodilni uradniki so bili Nemci, vendar je bilo tudi nekaj Slovencev, ki so poznali domače razmere. Delavci obeh spolov so bili Slovenci iz Laškega in okolice. Bolnike zavarovance so pošiljali v Laško ne samo z južne Štajerske, ampak tudi iz vzhodne Avstrije. Jeseni leta 1943 so namestili v kopališču Laško tudi ranjene nemške mornarje z raznih podmornic (Kriegsmarine). Med njimi je bilo mnogo četnikov. Montirali so svojo telefonsko in telegrafsko centralo. Leta 1942 so Nemci zgradili čez Savinjo v

neposredni bližini toplic lesen most in s tem opravili nekakšno pionirsko vajo. Ostanki tega mostu so bili po vojni odstranjeni, razen betonskih nosilcev.

V parku so imeli redne vojaške vaje. Proti koncu leta 1944 se je položaj povsem spremenil. Zavezniki so pričeli v sporazumu s partizani z nenehnimi letalskimi napadi, da bi okupatorjem preprečili promet in umik. Vsi, ki so bili v kopaliških stavbah, so se ob napadih zatekali v rudniški predor. Nemci so nad predorom postavili protiletalski težki mitraljez, vendar so ga kmalu prestavili proti severu nad Debro, ker bi bilo sicer kopališče še bolj v nevarnosti. 21. aprila 1945 je bil močan napad z bombami na komprimirani zrak na vlak nemškega Rdečega križa, ki je stal pred Ocvirkovo hišo nasproti kopališča. Hiša je bila zelo poškodovana, uničenih pa je bilo precej šip in opek na kopaliških stavbah. Med Slovenci v kopališču je nastal nemir. V okolici je bilo čutiti vedno močnejše gibanje partizanov. Tudi nekateri delavci iz kopališča so začeli odhajati k partizanom.: maser Čebulj, vratar Ogorevc, plačilni natakar Musil, skladiščnik Bregar, medicinska sestra Mikuševa in strojepiska Tuškova. Zlasti Musil je že dalj časa vzdrževal zvezo z NOV in je pozneje nekje padel. Mizarja Zdravka Remsa je okupator leta 1944 mobiliziral v Savinjsko dolino, od koder pa je pobegnil k partizanom in padel pri Litiji kot borec Šlandrove brigade. Tudi Nemce je zajel strah. Zdravnik dr. Juchum, upravnik Kirchner in drugi uradniki so zbežali v Avstrijo že nekaj dni pred razsulom rajha.

Zadnje enote nemške Kriegsmarine so se umaknile iz kopaliških stavb šele 8. maja 1945 okrog desete ure zvečer proti Celju in Šoštanju. Pred umikom so v kopališču popolnoma razbili telefonsko in telegrafsko kabelsko centralo. Vse te enote so partizani zajeli v Savinjski dolini in so čez nekaj dni prav žalostno pešali zopet mimo laškega kopališča v ujetništvo.

Razvoj kopališča v novi Jugoslaviji

Po umiku nemških mornarjev iz kopališča so vsi delavci ostali na svojih službenih mestih. Kopališče je sicer bilo odprto, vendar bolnikov zavarovancev še niso pošiljali v Laško, dokler se niso razmere ustalile. Vrnili so se tudi nekateri delavci iz NOB, taborišč in drugih krajev. Franc Bregar, ki je bil med okupacijo skladiščnik, je zasedel mesto upravnika kopališča. Kmalu se je vrnil iz Ljubljane tudi zdravnik dr. Ivan Lovšin. Približno tri mesece po vojni je prihajalo na zdravljenje mnogo bolnikov in ranjencev iz NOV in raznih taborišč. S prostovoljnim delom so delavci toliko uredili kopališke prostore in naprave, da so dela zopet normalno stekla. Iz kopališča so odpeljali za cel tovarnjak nemških knjig in brošur, ki so ostale razmetane po knjižnici. Očistili so okolje in parke.

Po osvoboditvi je bilo kopališče z vsemi pripadajočimi nepremičninami kot imovina nemškega rajha po odloku AVNOJ-a z dne 21. 11. 1944 v zvezi s poznejšim odlokom OLO Celje-okolica preneseno na Splošno ljudsko premoženje z Zdraviliščem Laško kot upravnim organom. Nekaj časa je bilo v pristojnosti Ministrstva za narodno zdravje. V letu 1946 je sodilo Ljudsko sodišče v dvorani kopališča raznim narodnim izdajalcem in sodelavcem okupatorja, in sicer z vsega takratnega laškega okraja. Leta 1951 se je Zdravilišče osamosvojilo in postalo zavod s samostojnim financiranjem vse do 1. 10. 1953, ko je bil z odlokom Sveta za zdravstvo in socialno politiko LRS ustanovljen Zavod za rehabilitacijo invalidov pod nadzorstvom Sveta za zdravstvo LRS. Za takšen zavod v Laškem so se odločili zato, ker so tu zadostna količina odlične in ustrezne termalne vode, ugodna klima, idealna geografska lega in dobra organizacija strokovne medicinske službe z visoko kvalificiranim kadrom.

Po vojni je sčasoma več starejših delavcev odšlo v pokoj in v druga podjetja, prihajali pa so novi, večinoma iz Ljubljane in tudi od drugod. Ker so Nemci nekatere zdravstvene naprave odpeljali, so dobili druge iz Ljubljane, da so lahko nemoteno nadaljevali z zdravljenjem zavarovancev. Rentgenski aparat, ki so ga nemški mornarji pustili v kopališču, so v juniju 1945 odpremili v zdravstveni dom v Celje, kjer sta na njem pregledovala bolnike dr. Hribovšek in dr. Rebernik. Leta 1947 ga je iz Celja odpremil sanitetni oddelek IV. Armade v vojaško bolnišnico v Nišu.

Prvo večje delo po vojni je bilo v letu 1947, in to izgradnja vile Debro onstran železnice. V njej so prvotno uredili devet družinskih stanovanj, vendar tako, da so lahko pozneje takoj spremenili prostore v sobe za bolnike zavarovance. V kletnih prostorih so pozneje uredili novo sodobno strojno pralnico na avtomatični pogon in likalnico.

Leta 1950 sta vlada LRS in Svet za zdravstvo ukinila servitutno pravico Laščanov, po kateri so uživali znižane kopališke prostojbine. Po pritožbah so Laščani dosegli začasni sporazum z zdraviliško upravo dne 19. 7. 1951, s katerim so jim bile zopet odobrene te pravice, vendar pa samo še do 1. 10. 1953. To začasno pravico so odobrili vsem prebivalcem na območju mesta s posebnimi izkaznicami, ki jih je potrdila občinska skupščina.

Prva leta po vojni so se delavci, zlasti pa upravniki, pogosto menjavali. Za upravnikom Bregarjem so se vrstili: Franc Jereb, Franko Tacinger, Boris Hartman, Anton Urbič (1953), Babnik, Verbajš. S 1. 2. 1954 je nastopil službo upravnika Žarko Konradi. Direktor dr. Ivan Lovšin je šel z letom 1955 v pokoj in je potem služboval kot šef zdravnik in direktor Čateških Toplic do leta 1960. Od 1. 11. 1954 do 31. 10. 1956 je bil v kopališču kot v. d. direktor dr. Edvard Pohar iz Ljubljane. V letu 1955 je bil vmes kot začasni v. d. direktor dr. Jože Čakš. S 1. 11.

1956 je bil imenovan za stalnega direktorja primarij dr. Marijan Barle, specialist za fizikalno medicino in rehabilitacijo.

Dokler v laških toplicah ni bila uvedena splošna rehabilitacija bolnikov invalidov, so se tu zdravili le revmatiki. Kopališče je bilo nekaj let po vojni zaprtega tipa. Tudi glede pošiljanja zavarovancev na zdravljenje s strani nadrejenih forumov so bila sčasoma uvedena stroga merila in omejitve. Tako se je primerilo v januarju 1953, da je bilo v laškem kopališču na zdravljenju komaj 10 pacientov, uslužbencev pa 32. Zaradi nastalih razmer so se člani kolektiva izgubljali v raznih nesporazumih. Nekateri so celo odhajali drugam. V veliki dvorani so morali opustiti vse plesne prireditve in s tramovi so morali podpreti že dotrajani strop. Zob časa je že opozarjal na obnovo. Nekateri upravniki so imeli nerazumljiv odnos do mnogih starih umetnin v kopaliških stavbah in v okolici. Tako so odstranili mnoge reliefe in kipe starogrškega stila. Razen tega so pričeli še z nenačrtnim izsekavanjem parka. Že leta 1952 so posekali del parka južno od plesne dvorane. Na tem delu so prav tako nenačrtno posadili nova drevesa in grmovnice, med njimi pa uredili peskovne sprehajalne steze.

Leta 1953 so ustanovili Zavod za rehabilitacijo invalidov, katerega glavni namen je bil, da bolnike in poškodovance po ozdravljenju in okrepitvi čimprej vrača k delovnim mizam in strojem. Že leta 1954 je pričelo rasti število oskrbovancev. Sedaj je bilo treba samo še napraviti načrte za splošen razvoj v bodočnosti. Po letu 1946 je bilo v kopališču zaposlenih delavcev v sezonah po 50, v zimskem času pa po 40. Ta stalež je bil v letu 1953 znižan na 32 delavcev. V letu 1954 so popolnoma prenovili zunanost in notranost. Pričeli so se pripravljati na 100-letni jubilej laškega kopališča. Uredili so nove sprehajalne poti in steze, postavili klopi, namestili na raznih mestih vse preostale kipe, zasadili cvetlične grede, napravili so igrišča za rusko kegljišče, odbojko, tenis, kriket, balinišče, obnovili vodomet, zgradili čez potok Rečico v mali park nov betonski mostiček z železno ograjo, na novo opremili obednice, povečali število postelj od 180 na 240 in podobno.

V mesecu oktobru 1954 je kolektiv Zdravilišča slovesno praznoval 100-letnico laškega kopališča. Proslava je potekala v okviru Svobode in Rdečega križa v Laškem. Sodelovale so vse organizacije in kolektivi v Laškem, Narodno gledališče iz Celja in znani predstavniki oblasti. Na odru pred kopališčem je nastopil mešani pevski zbor pod vodstvom Julija Goriča ob spremljavi domače godbe.

V letih 1954–1955 so izgradili na pobudo Ortopedske klinike v Ljubljani posebno fizioterapevtsko stavbo za kopališčem. Izgradil jo je neki zagrebški zasebnik. V prvem nadstropju je bila delovna terapija z raznimi delovnimi stroji in velika telovadnica. V podstrešnih prostorih je bilo nekaj stanovanj za osebje. V pritličju so bile pralnice in garaže. Stavba je bila s posebnim koridorjem povezana s kopališko stavbo čez čakalnico za kopalce. Nova stavba je stala deloma še na

temeljnih nekdanje strojnice za lokomobilo. Pozneje so ugotovili, da je imela slabe temelje in so jo leta 1971 podrli zaradi gradnje novega zdraviliškega doma.

Med leti 1956 in 1966 so bila izvedena širokopotezna obnovitvena dela onstran železnice na obeh območjih potoka Rečica. Desno ob potoku so opustili stranski odtočni jarek do stare elektrarne, ga zasuli, zravnali in nato uredili novo asfaltirano pot do novega asfaltiranega mostička in dalje pod železnico s podaljškom do cestnega prehoda nasproti kopališča. Nemško betonsko protitankovsko zaporo so podrli. Prav tako so asfaltirali cesto od odcepa pri vili Savinja vse do konca kopališkega vrta. Pozneje so z asfaltiranjem nadaljevala druga podjetja. Visoko živo mejo ob cesti pri vili Rečica so odstranili in zgradili kamnito ograjo, ob njej pa pločnik za pešce. Celjsko podjetje Klima je montiralo v vile Debro, Rečica in Hum, naprave za centralno ogrevanje in vodovod. Vse vile so imele tudi telefon. V vili Rečica so obnovili tla, vso opremo in električno napeljavo. Prav tako so v vsem okolju uredili javno razsvetljavo. V vili Hum so uredili dvojne stanovanj: zgoraj za direktorja, spodaj pa za vodjo pralnice. V vili sta še dva prostora za ekipo SLO in dežurna zdravniška soba.

Staro kopališko poslopje, ki ga je že močno načel zob časa, je v zadnjih letih dobilo zunaj in znotraj zelo spremenjeno lice. Leta 1963 je dogradilo podjetje Slovenija-projekt iz Ljubljane na prostoru nekdanje vhodne terase nov sodoben osrednji trakt, za katerega je napravil načrt inž. arh. Svetozar Križaj. V pritličju so uredili veliko prostorno avlo, katere strop podpirajo mogočni štiristranični črni marmornati stolpi. V desnem delu prve dvorane so zgradili novo sprejemno pisarno (recepcao), na levi strani pa so postavili prodajni kiosk in telefonsko vratarnico. Spredaj ob vratih (vhod) levo in desno so postavljene dolge klopi. V ozadju avle se vrstijo: stopnišče v nadstropja, celica z dvigalom, telefonska centrala in stopnišče v kuhinjo. Pred vhodom v avlo je zaščitna streha na kovinskih opornikih. Dalje mimo recepcije je levo vhod v nov bife z mizami. Od tod je vhod v veliko zaprto zastekleno verando, kjer je obednica za delavce zdravilišča. Iz kuhinje vodi v zgornje prostore posebno dvigalo za prevoz hrane in pijač. Čez verando so skrajšali prevoz hrane iz kuhinje v obe spodnji dvorani. V prvem nadstropju so uredili tri ordinacijske prostore, klinični laboratorij in fizioterapijo, v drugem pa predavalnico in knjižnico s čitalnico, ki ima 30 miz s 60 sedeži. Knjižnica ima okrog 1500 leposlovnih in strokovnih knjig ter zvezkov. V stari severni avli, ki so jo uredili Nemci, so marsikaj spremenili. Nekdanjo recepcijo na desni strani (prvotno v obeh sobah, pozneje v eni) so preuredili v veliko Hubbardovo kabino z dvigalom. Upraviške prostore so prezidali v konferenčno (sejno) sobo. Tej nasproti so uredili dva zasilna prostora za delovno terapijo, ki pa se je po izgradnji novega doma že preselila v zgornje nadstropje. V spodnjih starih prostorih pa bodo uredili pisarniške prostore. Nekdanjo kabino za črevesne ko-

pelj so odpravili in jo uredili za brivnico, ki so jo ob najnovejšem prezidavanju spremenili v sobo za kopeljščice in perilo. Dalje v kopališkem hodniku je danes še devet starih kabin: sedem malih, ena velika in ena za podvodno masažo. Ostali sta moška in ženska garderoba s prhami in stari bazen s popolno obnovo. V ple-sni dvorani so dvignili tla vzporedno s tlemi v prvi dvorani. V prvem salonu je 12 miz (52 sedežev), v drugem pa 32 miz (128 sedežev). V prizemnih prostorih pa so: slaščičarna, skladišče in čistilnica zelenjave, skladišče kuriva in centralna kurjava.

V letih 1965–1966 je bil dograjen in opremljen na prostoru nekdanje elektrarne nov severni trakt, za katerega je izdelal projekt inž. arh. Janko Hartman iz Zavoda za napredek gospodarstva v Celju. Objekt je gradilo podjetje Vegrad iz Velenja. V pritličju je šest pisarniških (upravnih) prostorov; v prvem nadstropju tri ambulate, laboratorij, previjališče in soba za sestre, v drugem nadstropju pa dva apartmaja s 15 ležišči in kabina za podvodno masažo. Spodnje stene objekta imajo zaradi slabih temeljev dolge razpoke. Ves spodnji del stavbe bodo morali na novo ojačiti.

Med leti 1964–1968 je Geološki zavod iz Ljubljane pod vodstvom inž. Toneta Nosana opravljal geološke raziskave in vrtanja ter odkril nove vrelece na bližnjih območjih kopaliških tal. Vsa vrtalna dela so veljala nad 50 milijonov starih dinarjev. Vrtine so globoke od 600 do 800 m. Strokovnjaki so ugotovili, da ima termalna voda, ki je zajeta s cevmi naravnost iz izvirne globočine, za nekaj stopinj (od 1 do 3° C) višjo temperaturo, kar zlasti dokazuje prof. inž. Josip Bač v svojih strokovnih razpravah. To so t. i. juvenilne (mlade) vode, ki nastajajo na podlagi dekompenzacije (neizravnosti) magme, ki ne pride v stik z atmosferskimi vodami. Nastajajo pa neprestano na zemeljskih prelomnicah ali geosinklinah in prav dolina Savinje je tako območje.

Geološki zavod je napravil pet vrtin, od katerih sta dve produktivni. Prvi vrelec severno od kopališča iz globočine 612 m ima 39,4° C in pritok 8 do 9 l vode na sekundo; drugi vrelec pod novim bazenom z isto temperaturo pa 3 l vode na sekundo. Štirje stari vreleci, zajeti nekaj metrov pod površino, imajo temperaturo komaj do 35,8° C, s skupnim pritokom od 30 do 40 litrov vode na sekundo. Na severni strani novega kopališkega doma so leta 1975 zgradili novo črpališče v obliki pavi-ljona. Najsodobnejše črpalke, ki potiskajo termalno vodo v kopališke prostore, je izdelalo podjetje Rade Končar iz Zagreba. Vsi vreleci, novi in stari, so bili združeni v eno črpališče, katerega zunanost v letu 1976 še ni bila dokončana. Geološki zavod je pričel 10. junija 1976 s ponovnim vrtanjem za nove količine termalne vode, ki bo potrebna za polnitev bodočega plavalnega bazena na prostem.

Izgradnja novega bazena in hotela

Največje delo kolektiva laškega zdravilišča v novi Jugoslaviji je izgradnja najsodobnejšega zdraviliškega doma in novega pokritega plavalnega bazena z vsemi ostalimi napravami.

Dotočna pot starih termalnih vrelov na površino je bila zelo dolga (do 700 m). Vrelci so bili zajeti šele na izhodnih razpokah. Na dolгих prostih dotokih se je voda hladila in mešala s hladno atmosfersko vodo. Stanje so še poslabševale pogoste poplave Savinje. Tako je prvotna temperatura vode prešla od 38,5 na 36,7° C in končno že na 35,6° C. Iz glavne nove vrtine, globoke 612 m, pa prihaja voda po zacevljeni poti, da ne more nikjer prihajati v stik s hladno vodo, tako da ima toplino 39,4° C. Ker se po zacevljeni poti voda nikjer ne izgublja, priteka v zadostni količini na dan (9 l na sekundo). Prav to pa je dalo jamstvo za uspešno zdravljenje in ekonomski račun za izgradnjo novih objektov. Premajhni in zastareli stari objekti so povzročili, da so imeli številni pacienti čakalno dobo po več tednov, inozemske paciente pa so morali odklanjati.

Z razumevanjem naših družbenopolitičnih in gospodarskih dejavnikov so leta 1972 končno le pričeli z izgradnjo novega kopališkega objekta. V novem objektu, ki je dolg 85 m in izgrajen na betonskih stebrih, so združeni: hotel, vezni trakt, pokriti bazen, v prizemlju pa naprave za centralno kurjavo. Hotel ima pritličje in štiri nadstropja. V pritličju je 32 individualnih kopalnih kabin, 42 počivalnih kabin, 2 Hubbardovi kadi in dve kabini za žensko in moško suho in podvodno masažo. V prvem nadstropju so vsi fizioterapevtski prostori, telovadnica in ena ordinacija. To nadstropje je tudi funkcionalno povezano s staro stavbo. Prehod je obložen z marmorjem. V ostalih treh nadstropjih je po 10 enoposteljnih in 13 dvoposteljnih sob, po en dvosobni apartma, klubski prostor (igralnica), čajna kuhinja, soba za dežurno sestro, skladišča in sanitarije. V patientskih sobah so povsod klinične postelje, kjer je možno montirati trapeze, ekstenzije in podobno. V poslopju so vgrajena tri dvigala: dve za osebni prevoz in eno za tovore. Vsi prostori in osebni dvigali so dostopni tudi pacientom z invalidskimi vozički. Dvoposteljne sobe in in apartmani imajo tudi balkone. Za zabavo gostov ima zavod na razpolago tri televizorje. Vse sobe imajo predsobo in lastne sanitarije s prhami. V vsakem nadstropju pa je še po ena večja kopalnica. Ko se je stara fizioterapija v prvem nadstropju preselila v nove prostore, so v njej uredili veliko sodobno jedilnico, ki lahko sprejme hkrati 120 do 130 oseb.

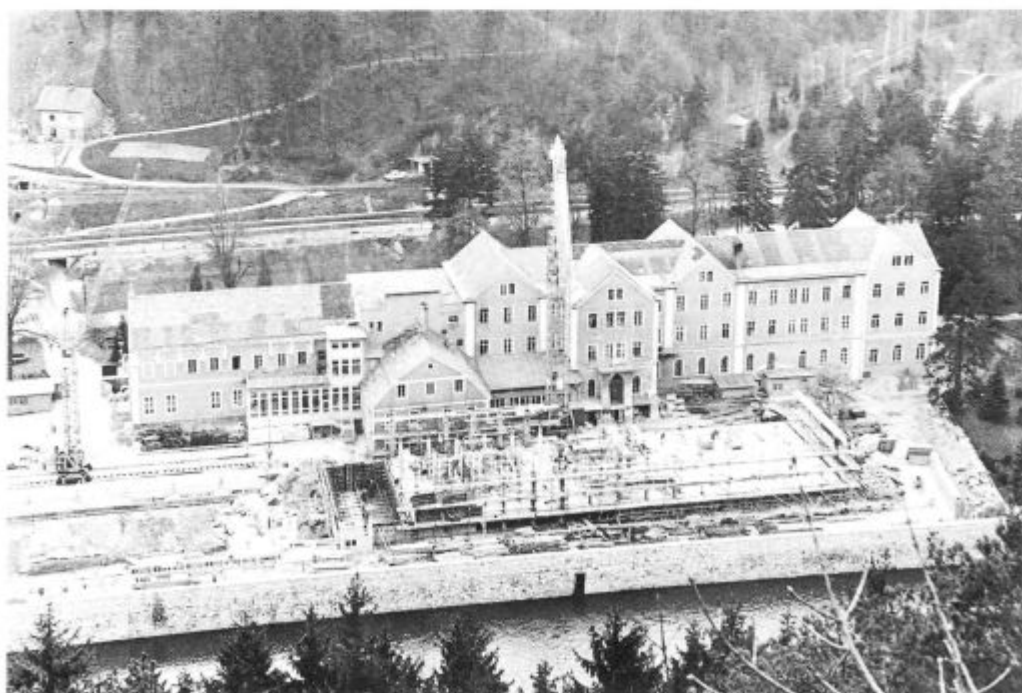
Bazen iz sivkastobelega marmorja ima obseg 24 x 12 metrov, globok pa je 1,35 m. V spodnjem delu so montirani štirje ladijski vodotesni žarometi, ki omogočajo ustrezno kontrolo razgibalnih vaj v vodi. Okrog bazena so mize in stoli. Na levi strani bazena je podvodna klop, v bazen pa vodijo stopnice z opira-

li. Termalna voda teče v bazen iz novega vrelna, ki ima toplino $39,4^{\circ}\text{C}$. Bazen ima prostor za 100 do 150 oseb. Celotni prostor bazena je ustrezno klimatsko urejen in opremljen (ventilacija in odvod pare). Pred vstopom v bazen morajo kopalci najprej pod prho in na posebni napravi razkužiti noge.

Novo kopališče je povezano s starim kopališčem z novo veliko in sodobno urejeno avlo, obloženo z marmorjem. Levo od vhoda sta moški in ženski frizerski salon s pedikuro. Za te prostore so uporabili staro čakalnico, staro brivnico, sobo za kopeljščice in nekdanjo sindikalno sobo. V stropu avle je veliko okroglo okno. Blizu okna na levi strani je bife z osvežilnimi pijačami poleg treh vodnjakov pitne termalne vode. Na levi polovici avle so razporejeni stoli in mize za čakalce. Soba za prodajo kopalnih kart je v ozadju levo od stopnic, ki vodijo v zgornja nadstropja, desno pa je prehod v kopalne prostore. Malo dalje od vhoda v avlo so na desni strani velika široka vrata za prehod v bodočo novo restavracijo za paciente, ki pa je šele v načrtu.

Po načinu izgradnje, funkcionalnosti, udobju, zaradi najsodobnejše opreme in naprav je to najnaprednejši zdraviliški objekt v Sloveniji.

Slovesna otvoritev novega zdraviliškega doma in bazena je bila 21. februarja 1976 v popoldanskih urah. Vsi povabljeni gostje so se zbrali v veliki dvorani stare kopališke stavbe. Pozdravne govore so imeli: prim. dr. Marijan Barle, direktor zavoda; Miha Prosen, upravnik; Dušan Pleško, predsednik osnovne or-

Gradnja novega pokritega bazena.

ganizacije sindikata; Rudi Grosar, predsednik občinske skupščine Laško; prof. Ludvik Rebeušek, tajnik Zveze naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev Slovenije in prof. Zoran Vudler, tajnik Turistične zveze Celje.

Splošni in statistični podatki o zdravilišču

O pošiljanju bolnikov oskrbovancev (poškodovancev, invalidov) v laško zdravilišče odločajo Ortopedska in Nevrološka klinika v Ljubljani, Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja, Zveze združenj borcev NOV in Zveze vojaških vojnih invalidov. Nadzorna organa nad laškim zdraviliščem pa sta Republiški sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo v Ljubljani in deloma tudi Ortopedska klinika v Ljubljani.

Trenutno deluje v zavodu pet zdravnikov: primarij dr. Marijan Barle, direktor in specialist za medicinsko rehabilitacijo, dr. Edvard Pohar, specialist za ortopedijo iz Ljubljane, dr. Oskar Schroll, dr. Borka Sokolović in dr. Branka Matoč. Razen teh so za krajšo dobo delovali še: dr. Tonko Kekecz, dr. Heribert Strokol, dr. Ruža Ačimović, dr. Vladimir Orel, dr. Jože Janež, dr. Maks Bitenc, dr. Rado Piliš, dr. Stanislav Stojanović, dr. Samo Pečar in dr. Anton Velikonja. Mnogi mlajši zdravniki opravljajo v zavodu prakso kot specializanti v medicinski rehabilitaciji. Indikacije, ki jih zdravniki opravljajo v zavodu, so: medicinska rehabilitacija travmatoloških, revmatoloških, nevroloških, cirkulatornih, deformativno-degenerativnih in gerontoloških primerov lokomotornega in opornega aparata.

Specialno področje, na katerem ima zdravilišče izredne uspehe, so: obolenja hrbtenice (*spondylosis deformans*, degeneracija in *hernia disci*, Mrb. Bechterew), deformativne artroze (posebno kolčnega in kolenskega sklepa), periferne obolezosti živcev (npr. po poliomyelitisu), periferne prekrvavitvene motnje, sklepni revmatizem, posledice po poškodbah udov, hrbtenice in prsnega koša.

Zdravilišče ima naslednje metode zdravljenja: balneoterapija (skupinsko in individualno razgibavanje v termalni vodi, podvodne masaže s termalnim curkom, pitje termalne vode), individualna in skupinska kineziterapija (vaje, hoja), manipulacije sklepov in hrbtenice (Lumbex, Glisson, Tru-Trac, Perl, Medex, Inventor, Distractor coxae, Extenzija, Genex, Digex, Pedegimnator), nizkofrekvenčna in visokofrekvenčna elektroterapija (eksponencialni tok, diadinamični tok, interferenčni tok, ultrakratkovalovna in mikrovalovna elektroterapija), ultrazvočna terapija, helioterapija (kremenčeva luč, sollux), termoterapija (grelni lok, parafin, termopak), ročna masaža, mehanoterapija, navadno kolo, mornariško kolo, oprema za veslanje, spirogimnator, pedegimnator, hoja s hoduljami in podobno), delovna terapija (šivalni,

lesostrugalni, lesnovrtni stroji, rebrasti vrtilni valj, pisanje s kreda po plošči, pe-deks in podobno), medikamentarna in dietalna terapija.

Razpredelnica nastavitvenih kapacitet po stanju 1. aprila 1976

Stavbe	Sobe	Postelje
Stara stavba	55	144
Rečica	28	63
Debro	18	36
Nova stavba	72	114
Skupaj	173	357

Statistika stanovanj delavcev zavoda v letu 1976

Kraj in ulica	Naziv stavbe	Število stanovanj
Laško, Rimska c, 4	Zdraviliški blok	32
Laško, Valvazorjev trg 5	Ljubljanska banka	
	Podružnica Celje	2
Debro	Vila Hum	2
Debro	Krajevna skupnost	
	Blok I	10
Debro	Krajevna skupnost	
	Blok III in IV	6
Skupaj stanovanj		52

Število zaposlenih v času od 1954 do 1976

Leto	Število zaposlenih	Leto	Število zaposlenih
1954	46	1967	110
1955	56	1968	112
1956	84	1969	115
1959	102	1970	121
1962	112	1971	127
1963	141	1972	125
1964	134	1973	127
1965	134	1974	134
1966	134	1975	146

Struktura delavcev zavoda po kvalifikacijah in spolih od 1974 do 1975

Vrsta kvalifikacije	1974			1975		
	ženske	moški	skupaj	ženske	moški	skupaj
Visoka SI	1	2	3	1	2	3
Višja SI	15	5	20	17	6	23
VKV	1	1	2	1	1	2
SSI	20	4	24	21	4	25
KV	11	5	16	19	8	27
PKV	58	7	65	55	7	62
NK	3	1	4	4	–	4
Skupaj	109	25	134	118	28	146

Stanje zaposlenih v zavodu na dan 1. aprila 1976 je bilo 162; od tega odpade na posamezne sektorje:

I. Zdravstvo: direktor – šef zdravnik, zdravnik specialist – namestnik šefa, zdravnik specialist – fiziater, glavna medicinska sestra, višja medicinska sestra v ambulantni, 10 medicinskih sester, medicinski tehnik, laborant, glavni fizioterapevt, 14 višjih fizioterapevtov I. razr., 2 višja fizioterapevta, 2 višja delovna terapevta in 28 bolniških strežnikov, skupaj 64 oseb.

II. Uprava: pomočnik direktorja (upravnika), vodja računovodskega sektorja, šef finančnega knjigovodstva, referent za splošne in kadrovske zadeve, referent za osebne dohodke, referent za osnovna sredstva, saldakontist, materialni knjigovodja, fakturist, vodja recepcije, 3 referenti v recepciji in receptor, skupaj 14 oseb.

III. Tehnične in pomožne službe: ekonom, skladiščnik, skladiščni referent, šef kuhinje, 2 vodji izmene (v kuhinji), 14 kuharjev in kuharic, 7 pomivalok, šef strežbe, 13 natakaric, vodja kopališča, maser, 6 kopaliških strežnikov oz. strežnic, vodja pralnice in 7 peric, skupaj 57 oseb.

IV. Ostalo osebje: 2 strojnika, 2 kurjača, mizar, 2 frizerja (moški in ženski), 8 snažilk, prodajalec v kiosku, 4 vratarji, kurir, vodja vrtnarije, 2 vrtnarja in 3 pomožni delavci, skupaj 27 oseb.

Razpredelnica o oskrbovancih in oskrbnih dnevih

Leto	Število oskrbovancev	Število oskrbnih dni
1953	155	33.275
1954	1.756	47.412
1955	2.028	55.737
1956	2.345	67.854
1957	2.314	76.304
1958	2.474	78.127
1959	2.556	76.926
1960	2.427	78.629
1961	2.498	81.326
1962	2.459	83.498
1963	2.397	84.119
1964	2.468	83.632
1965	2.552	84.542
1966	2.098	85.213
1967	1.329	62.148
1968	1.872	60.707
1969	2.448	70.217
1970	2.701	72.202
1971	2.579	69.590
1972	2.818	71.422
1973	2.998	70.821
1974	3.422	75.459
1975	3.690	80.206

Zgornje številke se nanašajo na čas od ustanovitve današnjega zavoda, to je od 1. 10. 1953 do 31. 12. 1975.

Število zunanjih kopalcev (zasebnikov) v bazenu in kabinah v letih 1962 do 1975

Leto	Bazen	Kabine
1962	16.488	14.013
1963	19.475	16.947
1964	15.514	12.009
1965	16.887	13.094
1966	21.621	15.543
1967	20.051	15.522
1968	24.570	16.583
1969	25.030	18.143
1970	28.537	19.291
1971	28.676	19.289
1972	25.903	19.053
1973	26.536	17.859
1974	25.724	17.591
1975	24.818	17.657

Najnovejša analiza laške termalne vode

Specifična teža termalne vode znaša 1,00057 pri 0° C. Reakcija alkalična (lakmus). PH-8 (univerzalni indikator).

	Gramov
Natrij	0,01680
Kalij	0,003427
Kalcij	0,04707
Magnezij	0,01815
Stroncij	0,0000716
Barij	0,0000043
Mangan	0,0001500
Cink	0,0000363
Cin	0,0000462
Baker	0,0000785
Nikelj	0,0000281
Kobalt	0,0000211
Klor	0,004504
Brom	0,0000173
Jod	0,0000056
Sufat – SO_4	0,04114
Hidrokarbonat – HCO_3	0,2252
Silicijev oksid – SiO_2	0,00951
Titaninov oksid – TiO_2	0,0000213
Aluminijev oksid – Al_2O_3	0,00160
Železov oksid – Fe_2O_3	0,000701
Skupaj	0,3686

Pogled v prihodnost laškega zdravilišča

Kolektiv zdravilišča si je zastavil še velike naloge. Dosedanjo zastarelo kuhinjo bodo podrli in zgradili večjo in sodobno v istem nivoju (brez sedanjih stopnišč) z novo kavarno (85 sedežev), snack barom (80 sedežev) in restavracijo (300 sedežev) s teraso na vrhu za ortopedsko telovadbo. Hkrati bodo popolnoma obnovili stare kopališke prostore in naprave, pročelje in okolje. Ponovno bodo uredili prostor za črevesne kopeli, na novo pa tudi za blatne kopeli. Sedanjo recepcijo bodo prestavili na prostor, kjer so sedaj prodajni kiosk, vratarnica in zadaj skladišče za čistila. S tem bodo pridobili na funkcionalnosti, ker bo vsak kopalec odšel naravnost v stare ali pa skozi avlo v nove kopališke prostore. Sedanjo recepcijo bodo podrli in s tem zopet povečali prvo dvorano, kakršna je bila nekdanja. Do leta 1980 imajo v načrtu zgraditi novo večje gospodarsko poslopje za vinske kleti, delavnice, garaže in razna skladišča.

Še večje delo pa bo izgradnja novega kopališkega kompleksa v malem parku onstran rečiškega potoka. Tu bodo zgradili olimpijski bazen na prostem v izmeri 50 x 21 metrov, ob njem pa še bazen za neplavalce in bazen za otroke. Ob bazenih bi postavili na prostoru sedanje vile Savinje restavracijo s sodobno kuhinjo in pizzerijo. V nadstropju bodo tujske sobe (30 ležišč), v bližini pa garderobe in tribuna.

V začetku bi za zabavo gostov uredili cenejše športne naprave (biljard, namizni tenis, kriket, rusko kegljišče, balinišče, badminton, košarka, odbojka, ragbi, vaterpolo). Šele pozneje ob večjem donosu bi zgradili moderno elektroavtomatično šeststezno kegljišče. Sicer bo moralo zdravilišče najracionalneje izkoristiti vso razpoložljivo površino na desnem bregu Savinje, ker je v prihodnosti še predvidena rekonstrukcija glavne ceste. Novozgrajeni kopališki kompleks bi bil organiziran kot samostojen TOZD. Prvi načrt za olimpijski bazen na istem mestu je napravil na pobudo vseh laških družbenih dejavnikov že leta 1968 Celjan dipl. ing. Franc Vehovar in bi takrat stal 180 milijonov starih dinarjev. Od bencinske črpalke v Laškem bodo na levi breg Savinje zgradili široko brv, ki bo povezovala celoten bodoči turistični kompleks. Tu bi zgradili večnamensko halo, razne športne objekte, poseben jagoški hotel, bungalove in druge prostore.

Ob 20-letnici vodstva zdravilišča prim. dr. Marijana Barleta

Prim. dr. med. Marijan Barle, specialist za fizikalno medicino in rehabilitacijo v laškem zdravilišču je imel 1. 11. 1976 dvajsetletni jubilej, odkar je nastopil mesto direktorja tega zavoda. Rodil se je 7. 9. 1912 v Slovenskih Konjicah. Njegov oče je bil upravnik veleposestev kneza Windischgrätza. Osnovno šolo je končal v Slovenskih Konjicah, gimnazijo pa v Celju, kjer je maturiral leta 1933. Nato je študiral na Medicinski fakulteti v Beogradu in leta 1939 promoviral za doktorja medicine. Po promociji je nastopil mesto prvega sekundarija na kirurškem oddelku mariborske bolnišnice. Ob izbruhu druge svetovne vojne je bil mobiliziran kot sanitetni oficir v bivšo jugoslovansko vojsko in prišel ob njenem razpadu v nemško ujetništvo, od koder se je srečno vrnil domov. Po činu je major in je bil po končani vojni 11 let v službi JLA kot vojaški zdravnik v Dobrni in Rimskih Toplicah. S 1. 11. 1956 pa je bil imenovan za direktorja zdravilišča v Laškem. V letih 1927 do 1933 je bil dirigent tamburaških zborov na Teharjih in v Štorah. Rad je ubiral zvoke tudi na harmoniju. Obvlada srbohrvatski, nemški in francoski jezik. Dr. Barle ni samo zdravnik, ampak za zanimajo tudi glasba, filozofija, književnost, zgodovina in naravne lepote.

S svojo avtoriteto in pobudo prof. dr. Bogdana Breclja, predstojnika Ortopedske klinike z asistentom dr. Edvardom Poharjem, je skozi 20 let dosegel popolno preobrazbo vsega kopališkega ustroja in območja. Uvedel je nov sistem zdravljenja z najsodobnejšimi fizikalnoterapevtskimi napravami in pripomočki. Izvedene so bile mnoge dozidave, povsod je nameščena nova oprema, vse instalacije, lasten elektropogon itd. V svoji kratki zgodovini toplic sam pravi med drugim: »Ob ustanovitvi zavoda je bilo zdravilišče v zelo slabem stanju. Stavbe so bile zanemarjene, oprema v bolniških sobah je bila iz gostinskih obratov, ki so jo že odvrgli, posoda, perilo, posteljnina, vse vrste instalacij, vse je bilo popolnoma dotrajano, manjkala je najosnovnejša medicinska oprema, strokovno osebje so tvorili zdravnik balneolog in dva priučena maserja. Vsa organizacija je bila podobna gostinskemu podjetju.« Danes se dr. Barle ponaša s pravim sanatorijem s številnim in sposobnim strokovnim kadrom. O zdravilišču v Laškem je spisal že več prospektov v slovenskem in nemškem jeziku.

Leta 1958 je uvedel posebno spominsko knjigo, v katero pomembnejši gostje vpisujejo svoje vtise in pohvale o organizaciji in vodstvu, uspehih zdravljenja, ureditvi zdravstvenih naprav, o sposobnosti kadra, splošnem napredku zavoda itd. Med drugimi gosti so podpisani tudi vsi delegati fizio- in delovnih terapevtov vseh zdravstvenih ustanov v Sloveniji, ki so imeli v februarju 1958 seminar v laškem zavodu. Svoje vtise so vpisali zdravniki raznih medicinskih fakultet, klinik, termalnih zdravilišč in podobnih zavodov iz Ljubljane, Maribora, Sarajeva,

Beograda in iz drugih držav: Poljske, Romunije, Madžarske, Avstrije, Virginije, Floride, Čila, Izraela, Bolgarije. V knjigi je vpisan Edvard Kardelj z ženo Pepco. Strokovnjaki iz tujih držav imajo laški zavod za vzor najnovejših metod in naprav v fizikalni medicini in rehabilitaciji, kakršni so še zelo redki po svetu. Dr. Marijan Barle bo na jesen svojega življenja lahko s ponosom zrl na svetel spomenik najsodobnejše urejenega zdravilišča pri nas in hkrati dal zavednemu in sposobnemu kolektivu z novimi načrti jasno perspektivo za prihodnost, saj je njegov edini ideal vračati iz zavoda zdrave ljudi v novo življenje.

Sklepna beseda

V letu 1977 je preteklo že 123 let, odkar je bilo laško termalno kopališče dograjeno in izročeno svojemu namenu. Vse do današnjih dni je kopališče doživljalo dokaj pisano zgodovino. Lastniki so se pogosto menjavali zaradi finančnega izčrpavanja. Vsi so želeli dati kopališču čim večji blišč, sijaj, udobje in razkošje. S tem so privabljali v Laško najvišjo elito sveta. To je bila doba »zlate« kopališke romantike, na katero spominja tudi stari park, ki je bil pravi naravni gozd z ostrim vonjem drevesnih sokov, svežino čistega zraka, prijetno hladno senco, okrasjem raznih umetnin in nepozabnimi družabnimi doživljaji, ki se jih vsi stari Laščani še vedno tako radi spominjamo. Vse to mi je dalo že v mladih letih pobudo, da bi spisal čim bolj izčrpno preteklost laških toplic. Gradivo zanj sem zbiral nad 40 let. Uporabil sem vse, karkoli mi je prišlo v roke tostran in onstran meje. Naletel sem tudi na velike težave in celo na nerazumevanje. Delo mi je zadalo dokaj napora. Vesel sem pa, da so mi v Laškem nudili vso podporo: Milko Jerše, Juro Kislinger, dr. Arnold Pernat, Aneta Elsbacher, organist Franc Drošč in hči Gizela, Albin Kuntara in hči Malči, tri sestre šivilje Albina, Ivana in Marija Krener, dr. Ivan Lovšin in žena Kristina, kustos muzeja Jože Majcen, zlasti pa prof. Miloš Rybář in knjižničarji celjske Študijske knjižnice, ki so mi večkrat prinesli hkrati na mizo tudi po 30 knjig. Tu sem presedel dneve in dneve.

Za najnovejšo dobo pa me je z največjim razumevanjem podprl prim. dr. Marijan Barle, direktor zdravilišča, s katerim sem kramljal po ure in ure, ker je tudi on velik ljubitelj domače zgodovine. Poleg njega so me še podprli: Mara Esih, Dušan Pleško, Mirko Račaj in Viktor Škorc.

Vsi navedeni so mi dali na razpolago razne podatke, zapiske, listine, slike, prospekte, reklame, vodiče, časnike, revije, spominske knjige itd. Zbral sem precej brošur, ki so jih napisali nekdanji zdravniki laškega kopališča. S tem sem poleg ostalega slovstva združil vse utrinke in iveri v organsko celoto in tako je nastala pričujoča zgodovina laških toplic. Vsem navedenim izrekam na tem mestu prijateljski pozdrav in najprisrčnejšo iskreno zahvalo!

Literatura:

1. Arhiv uprave laškega zdravilišča: statistike, zapisniki, personalni podatki, načrti, grafiki, podatki iz zaključnih obračunov, opisi zgradb, prostorov in naprav, slike, kipi.
2. Arhiv iz laške muzejske zbirke o zdravilišču: stari gradbeni načrti, pogodbe, sodni in drugi uradni spisi, izrezki poročil iz raznih časnikov, slike, umetniški reliefi.
3. Bädecker, K.: Handbuch für Reisende. – 34. Auflage. – Coblenz, 1910.
4. Brun, I.: Das Mineralbad Tüffer. Kaiser Franz Josefs-Bad. – Wien, 1875.
5. Celjski zborniki: 1957, 1959, 1961, 1964, 1965.
6. Članki iz časnikov in revij: Agramer Tagblatt, Deutsche Wacht, Deutsche Zeitung, Grazer Tagblatt, Kleine Zeitung, Südsteirische Post, Tagespost, Slovenski narod, Jutro, Ponedeljek, Slovenec, Nova doba, Jugoslovanski biseri, Večernik, Slovenski Poročevalec, Ljudska pravica, Borba, Delavska enotnost, Večer, Celjski (Savinjski, Novi) tednik, Delo, Ljubljanski dnevnik, Kmetijske in rokodelske novice.
7. Eurich, A.: Kaiser Franz Josefs Bad Tüffer in Steiermark. – Wien, 1879.
8. Fürstbauer, T.: Führer durch Cilli und Umgebung. – Cilli, 1901.
9. Glantschnigg Eduard: Cilli und Umgebung, Handbuch für Fremde. Cilli 1887.
10. Gradišnik, F.: Program razvoja laškega topliškoturističnega predela. – Celje, 1959.
11. Hausman, F.: Südsteiermark. – Graz, 1925.
12. Henn, C. F.: Das Kaiser Franz Josefs Bad bei Markt Tüffer. – I. Auflage. – Laibach, 1862.
13. Henn, C. F.: Das Kaiser Franz Joseph Bad bei Markt Tüffer. – II. Auflage. – Laibach, 1872.
14. Heritsch, F.: Urgeschichte Steyermarks. – Graz, 1922.
15. Hinterlechner, K.: Geološki prerez Laškega (rokopis pri upravi zdravilišča). – Ljubljana, 1929.
16. Illustriertes Lexikon der Bäder. – Wien; Berlin; Zürich, 1930 – 1931, str. 141.
17. Iz trpljenja in krvi. – Celje, 1958.
18. Janisch, J. A.: Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark. – Graz, 1885.
19. Kleinhaus, L.: Kaiser Franz Josefs Bad Tüffer. – Wien, 1860.
20. Kovačič, F.: Slovenska Štajerska in Prekmurje. – Ljubljana, 1926.
21. Krajevni leksikon Dravske banovine. – Ljubljana, 1937.
22. Krajevni leksikon Slovenije. – Ljubljana, 1976, Knj. 3.
23. Kurz, M.: Führer in Cilli und Ugebung. – Cilli, 1894.
24. Lepo mesto. Celjski turistični list. – Celje, 1965.
25. Macher, M.: Das Römerbad nächst Tüffer in Steiermark. – Graz, 1826.
26. Macher, M.: Medizinisch-statistische Topographie des Herzogthumes Steiermark. Graz, 1860.
27. Mandl in Seidl: Staatsbahn von Wien bis Triest. – Triest 1856.
28. Melik, A.: Slovenija. – Ljubljana, 1935–1936.
29. Mišič, F.: Bad Tüffer und seine Geschichte. – Marburger Zeitung, Nr 197, 13. 8. 1941.
30. Naše delo. Glasilo SOB Laško, Laško 1969. Št. 8–9. Laško 1970. Št. 1.
(Članki o turizmu v Laškem)
31. Noe, H. in M. Schön Perlashof.: Kaiser Franz Joseph-Bad Tüffer in Unter-Steiermark. Wien 1891.
32. Novi ilustrovani Dom i svijet, br. 13, srpanj 1923 (Iz lijepe Slovenije).
33. Olepševalno društvo Laško: Splošni opis Laškega. – Ljubljana, 1939.
34. Orožen, I.: Das Bisthum und die Diözese Lavant. IV/2 Teil. Das Dekanat Tüffer. – Graz, 1881
35. Porsche, F.: Führer durch Cilli und Umgebung. – Cilli, 1912.
36. Prospekti kopališča Laško iz Avstro-Ogrske in prve Jugoslavije (4).

37. Prospekti zdravilišča Laško iz nove Jugoslavije. Spisal prim. dr. Marijan Barle 1970–1976.
38. Puff, R. G.: Das Römerbad Töpliz nächst Tüffer mit seinen Umgebungen. – Graz, 1847.
39. Puff, R. G.: Wegweiser in sämtliche Gesundbrunnen und Bäder in Steiermark. – Graz, 1854
40. Schallgruber, J.: Aufsätze und Beobachtungen im Gebiete der Heilkunde, sammt Darstellung der Bäder zu Neuhaus und Tüffer. – Graz, 1816.
41. Schlossar, A.: Steiermärkische Bäder und Luft-Curorte. Topograph-histor. Skizzen. Wien, 1883.
42. Schmid, W.: Südsteyermark im Altertum. – Graz, 1925.
43. Seidl, J. G.: Wanderungen durch Tyrol und Steiermark. – Leipzig, 1840.
44. Šlebinger, J.: Toplice in slatine na Štajerskem. Izvestje muzejskega društva. – Ljubljana, 1932
45. Teller, F.: Geološka karta Celje – Radeče. – Graz 1894–1898, št. 21–XII.
46. Thalther, B.: Fremdenführer von Cilli und Umgebung. – Cilli, 1875.
47. Turistični vestnik. – Ljubljana, 1955, št. 9
48. Turistični vestnik. – Ljubljana, 1965, št. 5.
49. Walentinitsch, K.: Orts-Chronik Tüffer und Umgebung (5 zvezkov v nemškem gotskem rokopisu v laški muzejski zbirki). – Laško, 1886–1922.
50. Weidmann, J.: Der Tourist auf der Südbahn von Wien bis Triest. – Wien, 1852.
51. Zemljiška knjiga Okrajnega sodišča v Laškem. Sedaj v Celju. Izpisi (VI. št. 641, 148, 149).
52. Zgodovinski zapiski Jura Kislingerja in dr. Arnolda Pernata o kopališču v Laškem.
53. Zollikofer, T.: Die geologischen Verhältnisse. – Graz, 1895.
54. Zveza naravnih zdravilišč in zdraviliških krajev Slovenije. – Maribor, 1976.
55. Žurga, J.: Geološki prerez Laškega (V rokopisu pri upravi zdravilišča Laško). Ljubljana, 1936.

Fontana pred vhodom v Zdravilišče Laško.

ZGODOVINA PIVOVARNIŠTVA V LAŠKEM

Edo Jelovšek*

Poslopje prve laške pivovarne

Pisani viri za prvo laško pivovarno segajo v leto 1825. Obratovati je začela v stavbi današnjega hotela Savinje. To poslopje je zgradil leta 1560 Janez Krstnik Valvasor za novo ustanovljeni špital. V ta namen je daroval 2.000 takratnih goldinarjev. Novi špital (danes hotel Savinja) je obstajal nad 250 let. Končno je prišel na dražbo, ko ga je za 3.060 goldinarjev kupil Ivan Steinmetz, lastnik graščine Zalog pri Žalcu. Bil je celjski meščan in je v Celju vlival zvonove in celo varil pivo. Že drugo leto je prodal bivši špital laškemu srebrarju Ivanu Trefferju. Od njega ga je Ivan Steinmetz kupil drugič leta 1823. Dne 6. 8. 1825 je postal lastnik prvi začetnik pivovarniške tradicije v Laškem – Franc Geyer.

Geyerjev pivovarniški obrat

Franc Geyer je bil po poklicu lektar in medicar. To obrt je opravljal v poslopju med današnjo lekarno in Perdihovo gostilno na desni strani v ulici Borisa Kraigherja št. 10. Pogosto je hodil po sejnih, prodajal slaščice, zlasti medico, in si pridobil znatno premoženje, tako da je lahko kupil stavbo špitala. V njej je opravil nekaj prezidav in uredil majhno, preprosto varilnico piva. Najstarejši delavci so pripovedovali, da je imel njegov varilni kotel komaj 10 hl. Vzidan je bil v vzvišen betonski blok z običajnim ognjiščem. Do kotla je vodilo nekaj stopnic. Vsa dela so opravljali ročno, na obrtniški način. Pivo so varili le sezonsko. V tej skromni pivovarni je bilo zaposlenih okrog 10 ljudi z lastnikovo družino vred. Pivo so dobavljali le v sodih, in še to samo za laški trg in okolico.

Geyer ni imel resnega namena za ustanovitev kakšnega večjega obrata. Opravil je le obrtno preizkušnjo, saj je poleg varjenja piva še vedno opravljal svojo

* Edo Jelovšek 1910–1985, lokalni zgodovinar.
Prispevek je nastal pred letom 1977.

prejšnjo obrt. Čeprav je bila njegova pivovarnica stisnjena z vsemi oddelki na pritlični del poslopja, je vendarle utrl pot pivovarništvu v Laškem. Umrl je še zelo mlad, star komaj 46 let (1793–1839). Pokopan je v Laškem.

Pivovarna rodbine Uhlich

Dne 26. 8. 1839 je poslopje Geyerjeve pivovarne kupil Gustav Adolf Uhlich, nemški veletrgovec iz Trsta. Tedaj je bil že tudi lastnik kopališča v Rimskih Toplicah.

Ko je Uhlich nameraval preurediti bivšo Geyerjevo pivovarno, je 28. aprila 1840 nastal v Laškem strahoten požar, ki je uničil skoraj ves trg. Deloma je uničil tudi staro pivovarno. Takrat so Uhlichovi podarili nesrečnim tržanom 600 goldinarjev za prvo pomoč. Iz svoje opekarne na Gračnici je dal opeko za obnovo trga. Takoj je začel tudi z obnovo in splošno prezidavo uničene pivovarne. Za tedanje čase je v njej uredil kar velik in moderen obrat. V njem je zaposlil poleg strokovnjakov še 20 do 30 delavcev, ki so zaradi strašnega požara docela obubožali, ter jim tako omogočil vsakdanji kruh. Že do konca leta 1840 je dosegel proizvodnjo 4.000 veder. Vedro je bila takratna tekočinska mera v pivovarnah (približno 26

Zaposleni v Kukčevi pivovarni.

litrov). Naslednje leto je proizvodnja znašala okrog 3.000 hl. Uhlich je dobavljal pivo v sodih in steklenicah, ki mu jih je izdelovala steklarna Ivana Friedricha v Libojah. Pivo je izvažal tudi v Trst in čezmorske dežele.

Njegova pivovarna je bila že razdeljena po delovnih oddelkih. Tako navaja Puff leta 1847: varilno ponev (Pfanne); sušilnico slada (Malzdarre); vrelni in vložne kleti (Gär und Lagerkeller). Kletni oboki so bili debeli po osem čevljev. V kletih je bilo prostora za 4.000 veder piva. Vložni sodi so imeli po 57 veder. Temno pivo porter so pošiljali v steklenicah tudi v Egipt (Aleksandrijo) in v Vzhodno Indijo (Kalkuto). Pisec navaja, da je imela stena pivovarne proti Savinji sedem velikih oken. Visoko na steni je bil z velikimi črkami napis »Bräuhaus«, kar vidimo tudi na starih ohranjenih slikah. Na raznih koncih trga je imel hleve za transportne konje.

Dr. Gršak omenja v knjigi Slovenski Štajer porabo ječmena in hmelja v Laškem za dve leti:

1864		1865	
ječmen	hmelj	ječmen	hmelj
vaganov	funtov	vaganov	funtov
800	720	1.530	1.379

Puff tudi navaja, da je imel Uhlich točilnico piva v Skalni kleti pod celjskim gradom. Njegovo pivo je že leta 1856 točila gostilna Ojsteršek v Debru. Na Orožnovem trgu v Laškem pa je imel svojo pivnico tudi Karel Uhlich že od leta 1869 (Bierquelle).

Tedaj je že obstajala v današnji Elsbacherjevi hiši Ternškova gostilna »Pri zvezdi« (Zum Sternwirt), kjer so tudi točili Uhlichovo pivo.

Pivovarna rodbine Larisch

Zadnji imetnik stare laške pivovarne je prodal podjetje češkemu Nemcu Antonu Larischu, ki je po nesrečni avstrijsko-pruski vojni pribežal v Laško. Kupoprodajna pogodba je bila sklenjena 30. 10. 1866.

Anton Larisch je spoznal, da je proizvodnja piva na industrijski način sredi trga, kjer so uradi, šola, sejmi, tujski promet in podobno, nemogoča.

Odločil se je za gradnjo nove, večje in modernejšie pivovarne v dolinskem kotu na Podšmihelu, kjer je danes tekstilna tovarna. Ta kraj se je tedaj imenoval Kostelj, ki je bil še ves porasel z močvirnim gozdom in grmovjem. Že dne 10. 8. 1867 je bila nova tovarna vpisana v obrtno industrijski register. V pičlih dveh letih je že bila v pogonu.

Odtlej so varili pivo v novi pivovarni, v stari pa so obdržali samo kalilnice,

sladarno, sušilnico hmelja ter pisarne. Razen tega je Larisch v stari stavbi odprl svojo pivnico (Bierhalle).

V leksikonu Josefa Andreasa Janischa iz leta 1885 so navedeni tile oddelki nove pivovarne:

- drozgalna kad s prostornino 201 kubičnega čevlja,
- varilna ponev za 68 veder,
- hladilnica s površino 596 kvadratnih čevljev,
- ena vrelna klet z vsebino 386 kubičnih čevljev,
- ena vložna klet za 3.000 veder piva.

Pisec poroča, da je bila takrat največja pivovarna na Spodnjem Štajerskem in edina pomembna industrija v Laškem. V tej pivovarni je bilo zaposlenih po 50 do 60 rednih in sezonskih delavcev ter nameščencev. Nekaj let je podjetje zelo dobro uspevalo, ker so mu utrli pot že Uhliči. Stalna letna proizvodnja je znašala 3.000 veder piva. V tujino so pošiljali samo pivo v steklenicah. Anton Larisch je že 20. 6. 1870 umrl v Laškem zaradi nenadne pljučnice, ko je podjetje komaj vsestransko izpopolnil.

Dne 17. novembra 1870 je podedoval obe pivovarni sin Julij Larisch, ki pa ni imel sreče. Sicer je tudi on gradil in izpopolnjeval razne objekte ter opremo. Pri vsem tem se je čezmerno zadolževal. Bil je član raznih nemških društev. Zelo rad je večkrat tekmoval v dirkah z brzovlakom na progi Laško–Celje. Tako je bilo

Vertrieben durch Herrn: _____

Reklamna razglednica Kukčeve pivovarne iz leta 1889.

tudi leta 1885. Na vozu, vpreženem s parom iskrih konj, je imel mizo z vdolbinami za steklenice in kozarce, da je lahko med dirko pil s svojimi tovariši pivo, ne da bi se kozarci prevrnili.

Pred tremerskim podvozom je kočijaž izgubil oblast nad konji. Larisch je tedaj vstal, se vzel naprej, da bi sam vzel vajeti v roke. Medtem je s čelom zadel v obok podvoza in dobil hude poškodbe, vendar ni umrl. Zaradi te nesreče je izgubil okus in ni mogel več sam nadzirati kakovosti izdelanega piva, kar ga je silno potrlo. Njegova bolezen je še poslabšala položaj podjetja. Kakor njegov oče se je tudi on spuščal v številne novogradnje in obnove.

Larisch so zapustili v Laškem vidne sledove. Tako so dokupili tudi nekdanji Stari špital, ki ga je po letu 1420 postavil Ivan Meusenreiter, kancler celjskega grofa Friderika. Ta špital je stal na prostoru današnje šole s prilagojenim programom v Laškem. Zgradili so veliko stanovanjsko poslopje (Valvasorjev trg št. 3), poleg današnje posebne šole. Od tega poslopja pa vse do vogala stare pivovarne ob cesti so postavili visoko železno ograjo s kamnitimi stebri, ki deloma stoji še danes. Sprednje površine proti Savinji so zasadili z okrasnimi grmiči in drevjem. Od cestnega mosta proti nekdanjemu črnemu mostu so zgradili visok zaščitni zid nad strugo Savinje, ki obstaja še danes. Savinjsko nabrežje od mosta proti izlivu Žikovce so Laščani takrat imenovali Larisch – Kai (Larischevo nabrežje).

Julij Larisch je končno doživel finančni zlom. Samo laški nemški posojilnici je zapustil nad 50 tisoč goldinarjev dolga. Že tako hudo bolan Julij Larisch te nesreče ni mogel preživeti. Nepričakovano je umrl 9. 12. 1886 šele v starosti 43 let kot epileptik. Oba z očetom sta pokopana v Laškem.

Na javni dražbi pivovarne se je leta 1887 najprej oglasil upnik Leopold Sekendorf, trgovec iz Nürnberga, za njim pa leta 1888 še Pavel Frankenthal, prav tako trgovec iz istega mesta. Oba sta bila le špekulanta pri prodajah z nepremičninami. Razen tega pa sploh nista bila vešča varjenja piva. Zaradi tega je šla pivovarna že v kratkem v stečaj. Na javni dražbi 10. avgusta 1889 sta jo morala prodati Simonu Kukcu, pivovarnarju v Žalcu.

Pivovarna rodbine Kukec

Simon Kukec se je rodil v Povirju pri Sežani leta 1838 in je prišel v Žalec leta 1878, kjer je kupil bivšo staro pivovarno, ki jo je ustanovil leta 1842 žalski posestnik Franc Žuža. Varilni kotel te pivovarne je imel komaj 20 hl. Njen pivovaritelj je bil Franc Reil. Žuževa vdova je prodala vse imetje v Žalcu Simonu Kukcu, ki je zgradil v letih 1891/92 novo veliko moderno pivovarno.

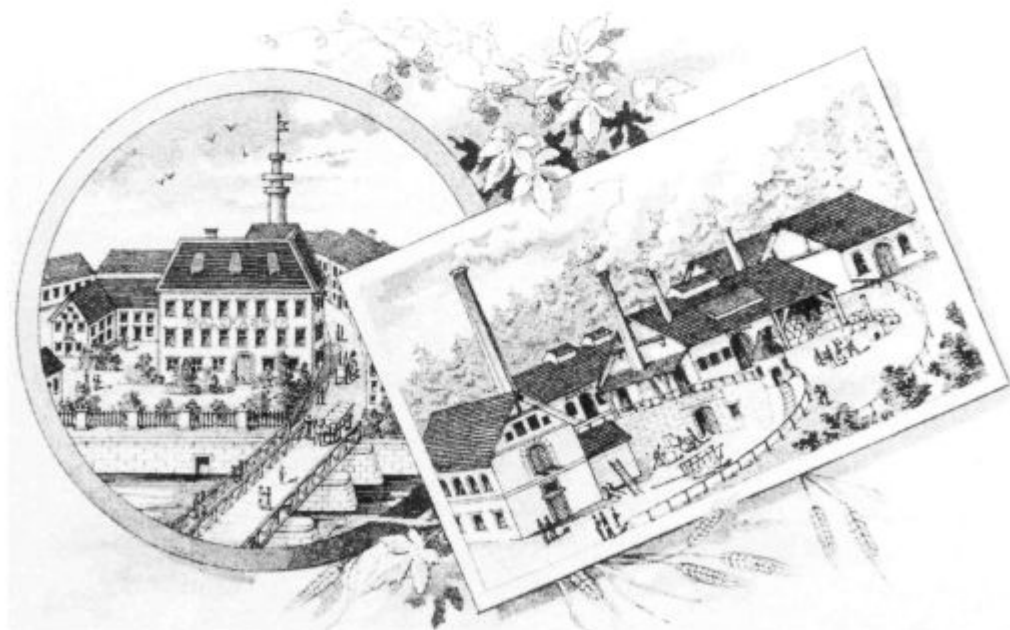
Simon Kukec je takoj združil laško in žalsko pivovarno v eno podjetje z imenom »Združene pivovarne Žalec–Laški trg«. Simon Kukec je vodil pivovarno v

Žalcu, v Laškem trgu pa sta jo vodila sin Edvard kot ravnatelj in hči Aneta (pозneje poročena Elsbacher) kot glavna knjigovodkinja. Iz stare pivovarne (špital) so takoj premestili v podšmihelsko pivovarno kalilnice, sušilnice in sladarno. V stari pivovarni pa so ostale pisarne in pivnica. Kuvec je tudi laško pivovarno vsestransko izpopolnil, povečal in opremil z boljšimi stroji in opremo. Uvedel je strogo proizvodno delitev dela po oddelkih. Z umno organizacijo v Laškem mu je uspelo doseči proizvodnjo v času najboljše konjunktore po 30.000 do 35.000 hl piva, v žalski pa od 15.000 do 20.000 hl letno, čeprav se je moral bojevati z močno konkurenco domačih in pivovarn onstran meje v Gradcu in Leobnu.

Nova pivovarna v Žalcu je imela tudi lastno sladarno. Poleg pivovaritelja, kletarja in treh sodarjev je zaposlovala še 50 delavcev in štiri uradnike.

Kuvec je dal prvi v zgodovini pobudo za varjenje termalnega piva. S številnimi poskusi je dognal, da ima termalna voda, ki ne vsebuje nobenih bakterij, neko za pivo posebno ugodno sredstvo in kakovost, tako da je laško termalno pivo doseglo enak okus in kakovost, kakršno je imelo plzensko pivo.

Termalno pivo je Kuvec izvažal v Trst in Budimpešto, na Dunaj in v čezmorske države, toda samo v steklenicah. Obdržal je tudi stare naročnike v Egiptu in Indiji. Steklenice s termalnim pivom so imele reklamni napis »Dermal trinkt man nur Thermal«.

Razglednica s prikazom stavbe starega Špitala, kjer se je 1825 pričela proizvodnja piva v Laškem in delniške pivovarne Žalec in Laški trg.

Odlikovanja, ki jih je prejel Kukec za izredno kakovost piva:

- leta 1887 v Trbovljah na obrtni razstavi,
- leta 1888 v Celju na splošni regionalni razstavi,
- leta 1901 v Parizu od francoske vlade.

Odtise teh odlikovanj so nosili tudi dopisni listi Kukčeve administracije.

Že takrat je imel Kukec dobro organizacijo zalog piva po krajih: Hrastnik, Trbovlje, Zagorje, Litija, Kresnice, Jesenice, Bohinj, Bistrica, Celje, Poljčane, Ptuj, Ruše, Radeče, Sevnica, Krško, Brežice, Novo mesto in drugod.

Iz Kukčeve računske knjige za leti 1902/1903 je razvidno, da so bili v laški pivovarni zaposleni poleg sezonskih delavcev še: ravnatelj, dve knjigovodkinji, korespondent, potnik, pivovarski mojster, trije kletarski mojstri, mojster v steklenišnici, strojnik, trije sodarji, pet voznikov, devet priučenih delavcev in ena kuharica.

V letih 1901/1902 je Kukec organiziral vse priprave za prodajo in prenos laške in žalske pivovarne novi delniški družbi s sedežem v Ljubljani.

Združene pivovarne Žalec in Laški trg d. d.

Uradno je začela ta družba z delom šele 1. 9. 1903 pod imenom »Združene pivovarne Žalec in Laški trg d. d.«. Njen prvi predsednik je bil Ivan Hribar kot glavni delničar, ki je bil takrat tudi deželni poslanec Kranjske in ljubljanski župan. Ostali delničarji so še bili: Vodnik, kamnosek, dr. Karel Triller, odvetnik v Ljubljani, Eberl, ščetar, dr. Josip Karlovšek, odvetnik, Jože Smrtnik, ravnatelj posojilnice, dr. Josip Serbec, odvetnik v Celju, Franc Roblek, posestnik v Žalcu, Ferdinand Roš, posestnik v Hrastniku in še nekateri.

Delniška glavica je znašala prvotno 600.000 kron (po 200 kron za delnico). Zaradi zložitve prvotnih delnic se je znižala delniška glavica leta 1907 na 240.000 kron. Sicer je bila ta delniška družba dejansko osnovana po Ljubljanski kreditni banki in pozneje še podprta od Južnoštajerske posojilnice v Celju.

Nemški adresarji so omenjali to podjetje pod imenom »Bierbrauereien und Malzfabrik Actiengesellschaft der Vereinigten Brauereien Sachsenfeld und Markt Tüffer«.

Edvard Kukec je še nadalje ostal ravnatelj v laški pivovarni, Simon Kukec pa v žalski. Z združenimi finančnimi sredstvi je podjetje doseglo še lepši razvoj.

Trgovsko-obrtniški koledar za leto 1905 poroča, da laška pivovarna vari marčno in bavarsko pivo. Nabavila je nove stroje za umetno hlajenje vložnih in vrelnih kleti, stroj za izdelovanje ledu, v obeh pivovarnah so uredili nove steklenišnice s čistilnimi in polnilnimi stroji. V Žalcu pa so uredili moderne vložne kleti z lede-

nicami. Leta 1906 so zgradili v laški pivovarni nov, 40 metrov visok kamin, ki je takrat veljal 4.000 kron.

Ko je delniška družba pivovarno pod Šmihelom vsestransko dogradila, ji stara v trgu ni bila več potrebna. Zato so jo v aprilu 1909 prodali odvetniku dr. Josipu Kolšku za 40.000 kron. Leta 1926 jo je kupila Petrina Trop, hotelirka iz Brežic, ki jo je leta 1932 predala sinu Vladimiru. Ta jo je med okupacijo prodal Gostilničarski pivovarni, ki jo je imela do leta 1948, ko jo je prevzela občina Laško ter zopet uredila v tem posloplju hotel Savinjo.

Kukec je iz tega posloplja umaknil pisarne že kmalu po letu 1900, ko jih je premestil v hišo, ki jo je zgradil leta 1885 postajenačelnik Zarren (danes Podšmihel št. 8) in je bila od leta 1900 last Kukca. Danes ima to hišo v posesti Češarek. V omenjeni hiši je bila vsa administracija, kjer so tudi izplačevali delavce. Tu je imel stanovanje tudi nadpivovaritelj.

Ukinili so tudi sladarno, ker so slad po ugodnem ekonomskem izračunu dobivali od drugod, največ iz Madžarske. Usvojili so varjenje treh vrst piva: ležak, termal in porter. Varilni kotel je imel 120 hl vsebine. Lesenih varilnih kadi je bilo nad 20. Tankov takrat še ni bilo. V vložnih kletih so imeli lesene sode večjih dimenzij. Imeli so po 45, 50, 80, 90, pa tudi po 100 hl. Kleti so bile velikanske in globoko v zemlji. V sezonskih mesecih so odpremili po 7 do 10, večkrat pa tudi več vagonov piva. Razvažali so ga tudi s konji na vse strani.

Delniška pivovarna.

Poleg vrelnih in vložnih kleti so bili še oddelki: polnilnica sodov, sodarna (6 sodarjev), smolarna, zabojarina, sušilnica, steklenišnica (kjer so danes pisarne), varilnica in strojnica, kjer sta bila dva parna stroja za splošni pogon, varenje in električno razsvetljavo (110 V) ter dva kompresorja na amonijak za hlajenje. Pod pobočjem Strmce je družba betonsko zajela številne studence. Izredno globok izvir so imeli na dvorišču današnje hiše Vezjak, ki je deloma še ohranjen.

Na prostoru spodnje tekstilne tovarne in elektro RTP so bile tri velike lesene ledenice, ki so imele notranje stene izolirane z žagovino. Za lomljenje ledu so uporabljali tri globoke lave (bivše nogometno igrišče, Štarkov sadovnjak in prostor pred pokopališčem). Med seboj so bile povezane s pretokom, ki je bil pod cesto speljan v Savinjo. Led so lomili tudi na jagoški lavi in ob savinjskih nabrežjih južno in severno od Laškega.

Pivovarna je imela dva kamina: večjega, visokega 40 metrov, za njim pa manjšega, 25 metrov visokega, ki je imel na vrhu opečni venec. Tega je podrl Gerkman leta 1933, ko je preurejeval poslopje za usnjarno. Na južni strani pivovarne sta bili dve delavski stanovanjski hiši, malo nižje pa velik hlev za 10 parov konj in vozarna. Južno od železniških zapornic je imela pivovarna lasten železniški tir in nakladalno klančino. Za prehrano delavcev je skrbela bližnja gostilna Kačič, ki jo je imela v Laškem znana narodno zavedna družina. Gospodar je bil ekspeditor v pivovarni.

Pred prvo svetovno vojno, v razdobju 1905–06 do 1912–13 je znašala letna proizvodnja v hl: 22.675; 30.430; 27.975; 25.000; 32.000; 26.566 in 30.000 hl.

Med prvo svetovno vojno je pivovarna obratovala z manjšo proizvodnjo, in to zaradi pomanjkanja surovin. Vojna ji je zadala najhujši udarec. Ob obupnih razvanih valutnih razmerah je dočakala svetovni prevrat leta 1918, ko so se razmere popolnoma spremenile.

Tedaj je bil ravnatelj Oton Balzer, nadpivovaritelj pa Čeh Karel Geiselreiter, ki je bil tedaj tudi član Narodnega sveta v Laškem in pozneje še soustanovitelj laškega Sokola.

V začetku leta 1919 je bilo pivo po 2 do 2,40 kron, vino pa po 8 do 16 kron za liter. V avgustu 1920 so bile cene že naslednje: navadno pivo po 6, porter po 10, vino pa po 20 do 30, sadjevec pa po 10 do 12 kron.

Po prevratu 1918 so v Sloveniji obratovala samo še štiri pivovarne, ki so v letu 1922 navarile skupno 175.000 hl piva. Leta 1920 so v Hudi jami zopet odprli premogovnik. Laška pivovarna je prebila skozi skalovje šmihelskega pobočja predor in skozenj izgradila svoj ozkotirni tir za prevoz premoga od rudniškega nakladališča naravnost do kurilnice v tovarni. Ta predor je ohranjen še danes. Podjetje je hkrati kupilo tudi veliko poslopje pod predorom (vila Karola) za stanovanja svojih delavcev.

Delničarji pivovarne so sklenili izdati 9.000 novih delnic po 200 kron. Od tedaj je znašala delniška glavnica 2.640.000 kron. Po dveh letih so glavnico povišali na 8.000.000 kron, tako da so lahko predvidevali letno proizvodnjo 100.000 hl piva. Od leta 1922 do 1926 je bil ravnatelj pivovarne Jože Smrtnik, ravnatelj Celjske posojilnice.

Splošne gospodarske razmere so bile takrat zelo slabe. Cene piva so vedno bolj rasle, prav tako cene surovin, povišane pa so bile tudi dajatve trošarin. Zardi tega je tudi potrošnja piva skokoma nazadovala. Nižji sloji so raje pili vino in sadjevec. Nastali so karteli pivovarn, ki so kar po vrsti uničevali manjše samostojne pivovarne.

Tudi v laški pivovarni so nastajale vedno večje težave. Po nastanku novih držav je mnogo strokovnjakov in mojstrov odšlo domov v svoje države. Tudi stari delničarji laške pivovarne so se začeli posvečati svojim drugim interesom zlasti po likvidaciji v Žalcu, mnogo pa jih je tudi pomrlo. Podjetje v Žalcu s pogonom 16 KS in tridesetimi delavci je proizvajalo samo še slad, laška pivovarna s pogonom 160 KS, devetdesetimi delavci ter štirimi uradniki pa samo pivo. Kapitalisti ljubljanske pivovarne Union so kmalu na skrajno rafiniran način pokupili večino delnic laške in žalske pivovarne.

Žalsko podjetje je že leta 1924 nehalo obratovati. Kupila ga je pivovarna Union, da se je znebila konkurence. Ves industrijski inventar je prodala novi pivovarni v Prilepu v Makedoniji, ki ji ni mogla konkurirati. Poslopje v Žalcu so deloma podrli, v ostale prostore pa se je naselilo novo podjetje Juteks, drugo poslopje pa je zasedla Hmeljarna z inštitutom (tu se je avtor gotovo zmotil. Inštitut za hmeljarstvo je bil ustanovljen šele 1952. Op. ured.) in preparacijo. Kukčevo stanovanjsko poslopje pa je kupila posojilnica v Žalcu.

Ljubljanska pivovarna Union je sedaj na lahek način pokupila še preostale delnice laške pivovarne. V mesecu marcu 1927 je laška pivovarna odpremila zadnjo pošiljko piva iz svoje proizvodnje.

Pivovarna Union pa je še več let po likvidaciji v Laškem prodajala v Zagrebu pivo pod oznako »D. D. Laško« ter tako zlorabljala sloves nekdanjega laškega slovitega piva.

Likvidacija pivovarne v Laškem je bila za mesto hud socialni in gospodarski udarec, zlasti še zato, ker sta že prej propadli dve cementarni v Lahomnem in Marija Gradcu, tovarna azbestne opeke v Laškem in tovarna mavca, krede in čistilnega praška v Spodnji Rečici.

Stroje, naprave in drug inventar laške pivovarne je pivovarna Union prodala na vse strani, deloma pa ga je odpremila v svoje ljubljansko podjetje. Poslopja in ostale nepremičnine je leta 1929 kupil ljubljanski veletrgovec z usnjem Ludvik Gerkman pod pogojem, da v njih ne bo varil piva najmanj 20 let. V Laškem je tedaj ostalo 100 ljudi brez zaslužka.

Gerkman je staro pivovarno najprej preuredil v usnjarno, s katero pa iz raznih vzrokov ni imel upeha. Nato jo je preuredil v tekstilno tovarno. Ko se je s svojim družabnikom zaradi nesporazumov razšel, je zgradil ob železnici leta 1936 novo lastno tekstilno tovarno, ki v novih razmerah obratuje še danes.

Ustanovitev gostilničarske pivovarne

Po likvidaciji laške pivovarne sta ljubljanska in zagrebška pivovarna po mili volji diktirali cene in kakovost piva. Hkrati je z nastopom splošne gospodarske krize zdrknila proizvodnja piva od 175.000 hl v letu 1922 na 42.000 hl v letu 1938. Pri vsem tem so bili najbolj prizadeti gostilničarji in potrošniki piva. Gostilničarji Slovenije so začeli razmišljati, kako bi se z združenimi močmi uprli diktatu kapitalističnega pivovarniškega kartela.

Mnogi Laščani, zlasti pa pridobitni krogi, so zelo pogrešali staro pivovarno, ki je dajala mestu vsakdanji utrip. Zamisel, da bi zgradili novo, je vzniknila povsem nepričakovano.

Nekega spomladanskega dneva leta 1929 je čakal ing. Hugo Uhliř prihod vlaka na vrtu hotela Savinja, kjer je s hotelirjem Tropom razpravljal o gospodarstvu v laški občini. Trop mu je v šali dejal, da bi bilo dobro, če bi privedel v Laško kakšno industrijo, da bi se mesto zbudilo iz mrtvila. Tudi sam je bolj v šali kot resno odvrnil, da bi morda poskusili z novo pivovarno. Ob drugem obisku je Tropu omenil, da bi bilo res dobro sestaviti kak pripravljalni odbor, kar je še istega dne storil v Celju, kjer je stvar razložil hotelirju Cirilu Majcnu in nato še hotelirju Francu Juvančiču v Zidanem Mostu. V iniciativnem odboru, ki se je sestel že 17. 8. 1929, so bili: Trop, Majcen, Juvančič in ing. Hugo Uhliř, ki so ga pooblastili za izvajalca zamisli, kar je zlasti podprla Majcnova žena.

Ing. Uhliř je imel na Češkem prijatelje pivovarnarje, ki so mu dali vse napotke v pivovarstvu, da je končno napravil prve generalne načrte in stroškovnike, nakar je sklical prvo pripravljalno sejo 20. 11. 1929, na kateri so sprejeli še dr. Frana Roša, tedanjega župana občine Laško za pravnega svetovalca. Na tej seji so pretehtali generalni projekt pivovarne z vsemi kalkulacijami in statut družbe, kar so soglasno sprejeli.

Prvotni odbor so razširili na 12 članov. To so bili: Ciril Majcen, hotelir v Celju, ing. Hugo Uhliř, posestnik na Rudi pri Loki, Franc Kavčič, predsednik Zveze gostinskih zadrug v Ljubljani, Franc Zemljič, predsednik gostinskih zadrug v Mariboru, dr. Fran Roš, odvetnik v Laškem, Danimir Pačnik, gostilničar v Laškem, Ignac Trop, hotelir v Laškem, Franc Juvančič, hotelir v Zidanem Mostu, Anton Emeršič, gostilničar v Mariboru, Andrej Oset, hotelir v Mariboru, Ernest Krulej,

gostilničar v Sevnici, Gustav Dolinšek, gostilničar v Hrastniku. To je bil že pripravljalni odbor za izgradnjo nove Gostilničarske pivovarne v Laškem.

Dne 16. 12. 1929 se je na 5. seji zbralo 54 zastopnikov vseh gostilničarskih združenj v Sloveniji in soglasno so sklenili, da izgradijo v Laškem novo delniško Gostilničarsko pivovarno z glavnico 15.000.000 dinarjev, odbor pa naj poskrbi za vpis delnic. Ugotovili so vse pogoje, ki jamčijo za uspeh nove pivovarne: dobra zdrava voda, ugodna klima, centralna lega, star sloves laškega piva, bližina hmeljskih nasadov, pogonska in delovna sila, ugodno prometno omrežje in podobno.

Ozrli so se v leto 1907, ko so imeli gostilničarji iz cele bivše Kranjske in Štajerske veliko zborovanje v Ljubljani. Ena izmed točk dnevnega reda je bila tudi ustanovitev lastne gostilničarske pivovarne. Izvoljen je bil poseben odbor, ki naj bi pripravil vse potrebno. O tem zborovanju je še ohranjen stenografski zapisnik. Glavni referat je takrat imel Josip Maček iz Ljubljane, poznejši delničar Gostilničarske pivovarne v Laškem. Tudi takrat so nastale nepredvidene ovire, podobne tem ob gradnji pivovarne v Laškem. Vendar je pozneje tudi v tistih časih pričela z obratovanjem »Prva alpska gostilničarska pivovarna v Lescah«, v kateri je danes tovarna čokolade.

Leta 1930 je izšel v Celju statut nove Gostilničarske pivovarne v Laškem, ki je imel 32 členov. Podpisali so ga: Ciril Majcen kot predsednik pripravljalnega odbora.

Gostilniška pivovarna iz začetka leta 1939.

ra, Franc Kovač za Zvezo gostinskih zadrug v Sloveniji in Franc Zemljič za Zvezo gostinskih zadrug v Mariboru. Navedenih je tudi vseh 54 zadrug v Sloveniji.

Kraljevska banska uprava v Ljubljani je rešila vlogo za predkoncesijo za pivovarstvo pod št. VIII–6859/1 z dne 6. 12. 1930 v imenu Ministrstva za trgovino in industrijo v Beogradu.

Nakupili so gradbena zemljišča od lastnikov Hedvige Hermann in Eme Pernat za vsoto 200.000 dinarjev.

Leta 1931 je izdal pripravljalni odbor dokončna pravila Gostilničarske pivovarne, d. d. Laško, ki imajo 34 paragrafov. Spodaj je navedenih 12 članov pripravljalnega odbora kot nosilcev koncesije za izgradnjo GPL, d. d. Podpisala sta jih predsednik dr. Fran Roš in tajnik Ignac Trop. Potrdila jih je Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani 27. 5. 1931 pod št. VIII–1604/3 na temelju odloka Ministrstva za trgovino in industrijo z dne 15. 4. 1931, št. II–9790–K. Podpisal jih je ban dr. Marušič. Koncesijo za pivovarništvo je odobrilo še Ministrstvo za finance, davčni oddelek v Beogradu z dne 19. 8. 1931 pod št. 68363–III.

V juniju 1931 je bilo zbranih že 22.696 delnic v vrednosti 11.348.000 dinarjev. Takrat je imel pripravljalni odbor že 21 članov.

Dne 16. junija 1931 je bil ustanovni občni zbor nove Gostilničarske pivovarne, d. d. Laško, ki je bila vpisana v Trgovski register pri Okrožnem sodišču v Celju, dne 24. 6. 1931 pod št. B II–68–2 Firm. 337/31 z delniško glavnico 10.000.000 dinarjev, sestoječo iz 20.000 na ime glasečih se delnic po 500 dinarjev. Po ustanovitvi delniške družbe se je pripravljalni odbor spremenil v upravni in nadzorni odbor. Predsednik upravnega odbora je bil Ciril Majcen, podpredsednik in pravni zastopnik dr. Fran Roš, tehnični vodja pa ing. Hugo Uhliř, ki je kot poslevodeči upravni svetnik družbe projektiral, dogradil in vodil obrat. Vsi omenjeni so ostali na svojih mestih vse do izbruha druge svetovne vojne.

V juniju 1932 je bilo vseh delničarjev 3.085, od katerih je bilo: 2.275 gostincev (73%), 250 trgovcev, 127 pekov, 119 uradnikov, 97 posestnikov, 68 odvetnikov, zdravnikov in inženirjev, 50 obrtnikov, 33 natakarjev, 31 mesarjev, 22 delavcev in 13 tovarnarjev.

Dne 14. 12. 1932 je bil prvi redni občni zbor Gostilničarske pivovarne Laško.

Ko so vodilni krogi pivovarne Union v Ljubljani spoznali, da bo prišlo do uresničevanja nove laške pivovarne, so v strahu pred bodočo konkurenco pričeli s široko kampanjo proti gradnji. Družba Union je začela priobčevati kritične članke v češkem listu »Wirtschaft«, v Gostilničarskem vestniku in ljubljanskem dnevniku Jutro. Ko je dopisnik Jutra zapustil ustanovni občni zbor nove laške pivovarne, je družba Union še isti večer vse zvedela od njega. Pozneje sta se Gostilničarski vestnik in Celjska Nova doba opredelila za laško pivovarno. Družba Union je širila vesti, da je ideja o novi pivovarni neizvedljiva. Njeni eksponenti so pisali,

kako si upajo ljudje v Laškem graditi novo tovarno ob tako hudi splošni gospodarski krizi in da bodo delničarji ob ves vložen denar.

Ko so jim Laščani odgovorili, da so se vsi slovenski gostilničarji solidarno združili kljub vsem težavam, da so postavili na noge slovensko narodno podjetje, ki bo res delalo čast vsej domovini, je družba Union, v kateri so bili večinoma sami tujerodci, ubrala drugo pot. Po hitrem postopku je nacionalizirala svoje podjetje s tem, da je v svoj upravni svet pritegnila več slovenskih javnih delavcev. Da bi se še bolj zavarovala, je sprejela sklep, da bo Gerkman, ki je odkupil od družbe Union staro laško pivovarno, plačal 500.000 dinarjev globe, če bi po njeni prodaji v njej še kdo varil pivo. Laščani pa o takem nakupu sploh niso nikoli razmišljali.

Že tedaj je vso to kampanjo vodil Zagrebčan dr. ing. Gvido Mayer, ki ga je družba Union za to tudi sijajno plačevala.

Delničarji nove laške pivovarne so šli neustrašno v novo gradnjo, za katero je poslalo ponudbe 11 gradbenikov. Dela je dobil najboljši ponudnik ing. Ledek iz Ljubljane. Upravno stavbo je zgradil Štuhec iz Ormoža že leta 1932. Ostali objekti so bili zgrajeni do leta 1934. Dvojni železniški industrijski tir v dolžini 300 metrov s tremi kretnicami je bil izgrajen za 150.000 dinarjev v letu 1933. Izkopali so dva vodnjaka in zgradili 150 metrov dolg vodovod od Časlovega izvira onkraj ceste. Hkrati so zgradili razne delavnice, postavili kurilnico in 35 metrov visok kamin. Ko je bila gradnja nove laške pivovarne v največjem tempu, pa je postajala svetovna gospodarska kriza vedno hujša. Ljudje so začeli množično dvigati svoje prihranke iz denarnih zavodov, ki pa so kmalu uvedli zaporo. Delničarji so začeli novi pivovarni ponujati svoje hranilne knjižice. Mnogi sploh niso plačevali podpisanih delnic. Prišlo je do številnih neljubih pritožb proti delničarjem. Mnogi so prenašali svoje delnice na druge osebe. Družba Union je sedaj pričela begati laške delničarje in tako skušala izrabiti položaj v svoj prid.

S tem je nastal zastoj pri gradbenih delih. Ker niso pravočasno zbrali sredstev, je češka tovarna v Brnu prodala že naročene stroje drugemu interesentu. Vodstvo gradbenega odbora nove pivovarne je hrabrilo delničarje, naj vztrajajo v boju proti kapitalistom do konca. Celih sedem let je trajal ta boj za laško Gostilničarsko pivovarno, v katerem so si pridobili največ zaslug ing. Uhliř, dr. Roš in Majcen.

Vztrajno so zbirali finančna sredstva iz vseh mogočih virov vse do leta 1938, tako da jim je češko podjetje »Prva brnska tovarna strojev« dobavilo vse stroje in opremo, ki jih je prevažalo iz Brna 16 vagonov. Monterji iz Brna so opravili celotno montažo od marca do avgusta 1938. Vsi obrati so bili avtomatizirani z najsodobnejšo dispozicijo v Evropi in edinstveno konstrukcijo hladilnih naprav v Jugoslaviji. Maksimalna kapaciteta je bila preračunana na letnih 60.000 hl piva. Aktivnost podjetja je bila zajamčena že pri proizvodnji 10.000 hl piva. Delničarji

so opravili splošni ogled nove pivovarne že 31. maja 1938.

V septembru 1938 je bila pivovarna že popolnoma dograjena in v celoti tudi opremljena. Vsi investicijski stroški so znašali nad 12.000.000 dinarjev. Samo oprema in strojne naprave so veljale 5,5 milijonov dinarjev. Vse gradbene naprave, material za stavbe, instalacije in razni inventar so veljali 6,5 milijonov dinarjev.

Upravni svet pivovarne se je formiral od ustanovitve pa vse do leta 1940. Najprej so bili v njem: Ciril Majcen, dr. Fran Roš, ing. Hugo Uhliř, Miha Černe z Bleda, Alfonz Lakner iz Črnomlja, od 31. 6. 1936 Gvidon Počivavšek iz Trbovelj, od 12. 8. 1939 Karel Kovač iz Starega trga pri Rakeku in Franc Kanduđer iz Mengša, od 11. 6. 1940 pa še Julij Zupan iz Ljubljane.

Z redno proizvodnjo piva je začela nova pivovarna že v septembru 1938. Svečana otvoritev Gostilničarske pivovarne pa je bila 7. decembra 1938 ob zvoških rudarske godbe iz Trbovelj. To je bil za Laško velik, pomenljiv gospodarski praznik. Takrat je podjetje povabilo vse bližnje prebivalce in gostilničarje na ogled tovarne, na brezplačno zakusko in prvo poskušnjo piva. To je bil dokaz, da je bilo podjetje zgrajeno na zdravih in solidnih temeljih kljub vsem takratnim in poznejšim kritikam številnih nasprotnikov. Glavna slavnostna govornika sta bila dr. Roš in neomajni Majcen, ki je že na vseh občnih zborih venomer ponavljal, da bo prišel dan veličastne zmage vseh delničarjev. Na ta dan so odpremili prve pošiljke piva na vse strani. Na prostoru, ki je meril nad 20.000 m², je dobilo mesto Laško impozantno industrijsko zgradbo, kakršnih je bilo tedaj malo v Jugoslaviji. Na občnem zboru, ki je bil na dan otvoritve pivovarne, so bili vsi nasprotniki razkrinkani, kdo so in kdo je za njimi. Vendar še niso mirovali.

Že med montažo strojev so se pričeli pojavljati v dnevnem časopisju ponovni kritični članki, ki so sejali malodušje med številnimi delničarji novega podjetja. Začele so prihajati okrožnice in dopisi na naslove delničarjev o skorajšnjem polomu nove pivovarne, za njimi pa ponudbe za odkup delnic. V ta namen so poslali nasprotniki po vsej Sloveniji agente kartela, ki je tudi grozil z združitvijo ljubljanske in zagrebške pivovarne, da bi tako strli novo laško pivovarno. V časopisju so objavili oglase za odkup laške pivovarne za vsako ceno. Ta oglas je objavilo celo Jutro. Najhujši napadi so bili v klerikalnih listih Slovenec in Slovenski dom. Ker so bili v upravi laške pivovarne nacionalni liberalci, so nasprotovali samo zaradi tega. Dejansko korist od teh napadov pa naj bi imeli le kapitalisti okrog družbe Union.

V novembru 1938 je laška pivovarna začela izdajati svoj Glasnik Gostilničarske pivovarne Laško.

Družbo Union je vedno bolj zajemala bojazen pred laško konkurenco. Po časopisju so objavljali vznemirljive vesti, da konzum piva katastrofalno pada, kar bo usodno zlasti za pivovarno v Laškem. Ko to ni pomagalo, so skušali zanesti ne-

slogo med delničarje, zlasti tiste, ki še niso plačali delnic ali pa so bili toženi, ker jih še niso plačali. Objavljali so v okrožnicah njihova imena in blatili upravni svet, da v sedmih letih ni mogel vzpostaviti obratovanja pivovarne, da ni zastopal pravnih interesov delničarjev, da je slabo gospodaril itd.

Dr. Mayer je po časopisju začel veliko akcijo za odkup delnic laške pivovarne. Zadeva se je končala pred sodiščem z Mayerjevim porazom.

Dne 11. 1. 1939 so v Ljubljani ustanovili Konzorcij delničarjev Gostilničarske pivovarne Laško, da jih zavaruje pred nameni dr. Mayerja. Konzorcij je tudi odkupil vse delnice nezadovoljnih delničarjev. Vodil ga je Franjo Vilhar, ravnatelj Gostilnske kreditne zadruge v Ljubljani. Kartelu se je posrečilo kupiti od skupnih 16.000 le 2.200 delnic, ki so bile leta 1945 najdene v prostorih pivovarne Union v Ljubljani. Franjo Vilhar je 1. 1. 1939 postal komercialni ravnatelj laške pivovarne.

Na izrednem občnem zboru 27. 4. 1939 so sprejeli spremembo družbenih pravil, da je dovoljen prenos imenskih delnic na druge osebe le do ene tretjine delniške glavnice, dve tretjini pa sta morali ostati v rokah poklicnih gostilničarjev.

Že dne 12. 8. 1939 je laška pivovarna dodala spremembo v industrijski register glede proizvodnje: »Podjetje ima namen postaviti sladarno, pražarno, kvasarno, uvesti produkcijo esenc in morebitnih drugih sorodnih izdelkov (Rg B II–68/22)«. Sama sladarna bi takrat veljala 1,5 milijona dinarjev, za katero so bili načrti že pripravljeni.

Pred drugo svetovno vojno je bila proizvodnja naslednja: leta 1938 8.000 hl; leta 1939 15.000 hl; leta 1940 20.000 hektolitrov piva. Hmelj je bil takrat po 40 dinarjev. Slad so dobavljali iz Tabora na Češkem, iz Madžarske in Jagodine. Na velesejmu v Ljubljani leta 1939 je tudi laška pivovarna nastopila s svojim pivom. Iztočila ga je 14 hl. Že leta 1939 je imelo podjetje 37 prodajnih zalog. Dopolnili so opremo kleti za letno proizvodnjo 30.000 hl. Stanje embalaže v letu 1939 je bilo naslednje: 96 sodov, po 50 l; 1.063 sodov po 25 l; 673 sodov po 12,5 l; 772 zabojev po 50 steklenic in 615 zabojev po 25 steklenic. Nabavljali so jih v Nemčiji in v steklarni Straža pri Rogatcu. Na zalogi so imeli tedaj 62.500 steklenic. V oktobru 1939 so izdelali 150 točilnih naprav zaradi groženj konkurence, ki je hotela svoje odvzeti laškemu delničarjem. Strojno podjetje Klepej–Kopač je napravilo posebno strojno napravo, s katero je izdelalo nad 2 milijona kronskih zamaškov.

Takrat so varili: marčno svetlo pivo 16° (vrček po 6 dinarjev, steklenice po 7 dinarjev); temno pivo porter, pozneje preimenovano v temno laško pivo 18°, in termalno temno pivo Zlatorog 16° (steklenice po 8 dinarjev).

Upravni odbor je na seji 24. 10. 1939 sprejel sklep o izdaji prve večje reklame: plakat v barvah z doprsno sliko dekleta s polno čašo piva v desnici in velikim napisom »Laško pivo«. Ta reklama je izšla v 3.000 izvodih. Izdelalo jo je ljubljansko podjetje Blasnik v vrednosti 14.000 dinarjev.

Vzporedno s to reklamo so mnogi listi začeli priobčevati obširne reportaže o moderni laški pivovarni: mariborski Večernik, Edinost, Jugoslovanski biseri, Turizem, Nova doba, Glasnik pivovarne Laško, Gostilničarski vestnik in še druge revije.

Zanimivo je, da so tudi ljubljanski dnevniki začeli s takimi reportažami, ki so sicer nekdanj priobčevali kritične članke.

Prva nesreča, ki je zadela Gostilničarsko pivovarno, se je zgodila 21. 9. 1940, ko je zaradi preobremenitve eksplodiral parni kotel, vendar človeških žrtev ni bilo.

Poleg raznih skladišč so imeli že takrat urejene prostore za mizarsko, ključavničarsko in elektrodelaavnico, garaže s tremi avtomobili Magirus–Diesel za transport piva, lastno parno in električno centralo, sodarno in zabojarno, v upravnem poslopu štiri stanovanja itd. Pred 6. 4. 1941 je imela pivovarna zaposlenih 50 delavcev in 10 nameščencev (povprečno ob normalnem obratu). Splošno nadzorstvo obrata je vodil delničar Josip Kramar. Pivovaritelj je bil Čeh Alojz Petak. Za njegovo mesto se je potegovalo takrat kar 26 interesentov, večinoma samih Čehov. Pivovarji so bili takrat: Cajhen, Gmeiner in Kokol.

Socialni položaj zaposlenih je bil v laški pivovarni dobro urejen. Urejala ga je kolektivna pogodba, ki je bila sklenjena 1. 9. 1939. Imela je 13 členov. Delovni čas je bil po osem ur dnevno (48 ur tedensko). Priznavala je 12 cerkvenih, dva državna in en delavski praznik (1. maj). Po dveh letih zaposlitve so imeli delavci 5 dni plačanega dopusta, po petih letih pa 7 dni. Prazniki so se šteli v dopust, nedelje pa ne. Zanimivo je, kaj je zahtevala delavska organizacija in na kaj je pristala uprava podjetja pri sestavi kolektivne pogodbe.

Vrsta dohodka in vrsta zaposlenih	Organizacija din	Uprava din
Delavci profesionalisti na uro	5,30	5,00
Delavci dninarji I. kat. na uro	4,30	4,00
Delavci dninarji II. kat. na uro	–	3,50
Nočni čuvaj na dan	40,00	30,00
Vozniki na dan	35,50	30,00
Sezonska doklada maj–avgust mesečno	135.000	135.000
Stanovanjska doklada na dan	0,60	0,60
Odškodnina v kletih za obleko mesečno	20,00	20,00
Odškodnina za obleko v točilnici mesečno	10,00	10,00
Deputat piva na osebo dnevno	3 l	–

Glede deputata piva si je uprava pridržala pravico, da ga nudi delavcem po presoji organov podjetja. Organizacija je zahtevala tudi, da bi delavski obratni zaupniki soodločali pri sprejemih in odpustih delavcev. Tudi to pravico si je pridržala uprava po presoji organov podjetja.

S 1. 1. 1940 je pričela pivovarna Union v Ljubljani plačevati na dan za vsakega delavca draginjski prispevek po 4 dinarje, za ženo 2 dinarja in za vsakega otroka po 1 dinar. Po sporazumu med laško organizacijo Narodne strokovne zveze in upravo pivovarne Laško je veljala ta ugodnost tudi za delavstvo pivovarne Laško od 1. 1. 1940 dalje.

Delavske zaupnike so volili po skrajšanem postopku. Kolektivno pogodbo za Narodno strokovno zvezo so podpisali: Izvršilni odbor NSZ v Ljubljani, Josip Ambrožič, Alojz Kerše za pivovarno Laško. Za upravo GPL pa sta jo podpisala: ing. Hugo Uhliř in dr. Fran Roř.

Plače uradnikov in strokovnjakov so bile od 1. 1. 1940 naslednje: ravnatelj 5.000 dinarjev (pozneje 7.000), pivovaritelj 5.000, pivovarji 1.900 do 2.500, šoferji 1.800, strojniki 2.500, skladiřniki in glavni sodarji 2.000, nameřčenci v pisarnah 1.500 do 1.600, praktikanti 900.

V bivši Jugoslaviji je imela pivovarna 11 pripravljalnih gradbenih sej, en ustanovni občni zbor, 9 rednih in dva izredna občna zbora. Zadnji redni občni zbor je bil 21. 11. 1940 v kolodvorski restavraciji v Ljubljani. Zadnja (79.) seja upravnega sveta je bila 7. marca 1941 s sklepom, da nabavijo v Nemčiji najnovejše avtomatične polnilne naprave, ki pa niso več prispele, ker je Jugoslavijo že zajel val druge svetovne vojne.

Pivovarna med drugo svetovno vojno

Prvi ukrep okupatorskih zavojevalcev v laški pivovarni je bila takojřnja odstavitev ravnatelja Franja Vilharja. V noči od 17. na 18. april 1941 so ga z ing. Hugom Uhliřem in še z mnogimi drugimi narodnjaki v Laškem in okolici aretirali ter jih začasno zaprli v prostoru pod odrom Sokolskega doma, od koder so jih 19. aprila odpeljali v celjsko vojařnico, pozneje pa v kapucinski samostan. Tu je Vilhar pisal, risal, urejal in razmnořeval na šapirografu humoristični list »Kapucinski TOTI«. Pri tem mu je spretno pomagal z vsemi pripomočki neki kapucin. Izšle so štiri številke. Vilharja so Nemci čez tri mesece izpustili, ker ga je zahteval komisar pivovarne Berchtold, da bi mu urejal razne zadeve glede delničarjev. Sicer je Vilhar že imel dovoljenje za preselitev v Ljubljano. Po nesreči pa je nekje dal izjavo, da Nemci z našimi ljudmi ne postopajo preveč humano. To je izvedel laški nemřki řupan Hermann (Pri imenu řupana je pomota. Op. ured.), ki ga je poklical na zasliřanje, na katerem je Vilhar celo zagrabil za stol. Pozneje ga je Ersi Vařlova opozorila, da ga čaka v pivovarni nemřka policija. Isti dan je prispel v Laško iz Mengša delničar Kanduřer po pivo. Ta je s pomočjo Ferdinanda Dragarja nalořil na avto tudi vse Vilharjeve reči in odpeljal do Celja, kjer je Vilhar

prisedel in tako prispel v Mengeš, od tam pa po nekem vozniku v Ljubljano, kjer je zopet prevzel nekdanjo službo pri Gostinski kreditni zadrugi.

Dne 4. 10. 1941 so Nemci opravili zaplembo pivovarne in vpisali v industrijski register »Brauerei A. G. Tüffer«. Izbrisali so ime prokurista in ravnatelja Franja Vilharja ter vpisali za komisarja Ernesta Berchtolda, trgovca iz Gradca, ki pa je kmalu umrl v Zagrebu v zelo skrivnostnih okoliščinah. Njemu je sledil Walter Lavrenčič, dipl. ekonomist, sicer Slovenec, a nemški optant in bivši podravnatelj pivovarne Union v Ljubljani, ki se je drznil ostati v Laškem celo še do 28. maja 1945.

Med okupacijo je bilo v pivovarni povprečno zaposlenih 80 ljudi od teh 14 nameščencev. Izmed Slovencev so bili izseljeni: ing. Hugo Uhliř, Stanko Stergulec, Alojz Petak, Ivan Kenda, Milko Roš, Jože Kopač, Dagmar Furlan, nekateri pa so odšli tudi sami. Nekaj slovenskih nameščencev je še ostalo po pisarnah in obratih. Na novo pa so prišli: Heinecke iz Berlina, Martin Gradišnik iz graške pivovarne Reininghaus, kjer je bil tajnik. Po rodu je bil Celjan. V laški pivovarni so mu dali mesto komercialista in prokurista. Iz Wiener Neustadta je prišla Ilse Förster. Iz Brežic je prišel za knjigovodjo Godler, po rodu Slovenec, a v duši nacist. Za korespondentko je bila nekaj časa tudi žena laškega župana Hermannna. V proizvodnji so bili na vodilnih mestih avstrijski Nemci iz dunajske pivovarne: Karel Innerhuber kot mojster pivovaritelj, kot pivovarja sta bila Plaschke in Tauer. Kletarski mojster pa je bil Pflüge. Po odhodu nemških pivovarjev sta opravljala to službo domačina Cajhen in Teržan, Kokola pa so premestili v pivovarno na Dunaju.

Nemci so varili večinoma 3 do 4° pivo, ki so ga imenovali »Einheitsbier« (navadno belo). Ostale vrste so bile: belo 7 do 8°, temno Bock 14°, temno 16° in belo 19°. Močnejše vrste piva so varili v zelo majhnih količinah. Namenjeno je bilo le za parade, proslave in oblastnike. Da so pridobili večje količine piva, so ga po kuhi rezali: na pol količine že kuhanega piva so dodali pol količine vode. S tem so se, seveda, tudi znižale stopinje piva. Za razvoz piva je imela takrat pivovarna tri tovrnjake. Iz Zagreba so prihajali po pivo z velikanskimi tovrnjaki s prikolicami. V Maribor so poslali velikokrat tudi po 25 vagonov piva. Velike količine piva so večkrat poslali tudi na rusko fronto, od koder pa nikoli več ni bilo ne embalaže in ne vagonov. Za bližnji transport piva so uporabljali dva para konj.

Takrat so navarili v osmih urah po 180 hl piva. Med vojno je bila naslednja produkcija:

leta 1941 33.000 hl

leta 1942 292.000 hl

leta 1943 73.000 hl

leta 1944 78.000 hl

Tudi Nemci so med okupacijo marsikaj na novo zgradili. Okoli pivovarne so napravili novo cesto. Preuredili so kurilnico in montirali v njej nov parni kotel. V strojnici so postavili dva nova kompresorja in dva nova hladilnika. Zgradili in povečali so vrelne in vložne kleti z novimi tanki, nov laboratorij, veliko moderno sindikalno dvorano in povečali razna skladišča.

Nekateri delavci so se vključili kot aktivisti in aktivni partizani v NOV. V letu 1944 so padli: delavski zaupnik Alojz Kerše, voznik Martin Rudolf in nameščenska Olga Horjak. Šofer Alojz Slemenik je bil kot talec leta 1942 ustreljen v Mariboru. Delavec Maks Zavšek pa je padel ob bombnem napadu na pivovarno 4. 3. 1945.

Med partizanske borce so še odšli: Karel Bitenc, Hinko Ferlič, Grmšek, Hanželj, Janc, Karel Jančič, Kačur, Alojz Kerše ml., Karel Pušnik, Jože Vašl in Josip Veber.

Drugi delavci so tajno pošiljali borcem pivo in sladkor v vrečah, ki so ga sicer uporabljali pri varjenju piva. Na naslov zaloge piva v Radečah so v plombiranih vagonih pošiljali večje količine piva, kot je bilo označeno na tovarnih listih. Radeški založnik Brezjan je imel zvezo z delavci v pivovarni in partizani ter je viške pošiljal enotam NOV ali pa jim je za izkupiček od viškov dobavljal druge reči.

Neke noči proti koncu oktobra leta 1944 so partizani z jurkloštrsko--kozjanskega področja odpeljali dva para pivovarniških konj, ki so bili v hlevu poleg bivše Štepičeve vile (danes Kenda). Ob enajstih zvečer so prišli pred hlev: Ludvik Gradišnik iz Mišjega dola, Franc Tovornik iz Laške vasi in Jože Deželak z Vrha nad Laškim, ki je na Trojnem dobil od nekega kmeta škarje, s katerimi je prerezal žično ograjo pri hlevu. Nato so s konji naglo odšli čez Lahomšek, Trojno, Tevče in dalje na Vrh. Ko so bili že daleč, je Jože Deželak smeje dejal: »Adijo pivovarna, konjčki!« Nikoli več jih ni bilo nazaj.

Ko se je vojna že nagibala proti koncu, je prav pivovarna doživela najhujše čase svoje zgodovine. Že v dneh 15. in 16. novembra 1944 so padle na Laško prve bombe. Pivovarna ima nesrečno lego ob železniškem mostu, katerega so hoteli takrat letalci uničiti, da bi preprečili Nemcem promet. Letala so prihrumela po večkrat na dan v valovih. Tresk obrambe in bomb je tedaj pretresal vso laško kotlino. Po Laškem je bilo uničenih več objektov. Tudi moderna pivovarna je sčasoma postala le še kup žalostnih razvalin. Uničeni so bili tudi vsi objekti in naprave, ki jih je okupator sam zgradil. Popolnoma so bili uničeni: steklenišnica, hladilnice, vrelne in vložne kleti, skladišča, laboratorij, kurilnica in sindikalna dvorana. Drugi objekti so bili tako poškodovani, da je bilo nadaljnje obratovanje povsem nemogoče.

Padale so tudi bombe po 500 kg. Ena je ostala nerazstreljena in se je zarila navpično v zemljo ob zidu varilnice. Ko so po vojni dozidavali varilnico, so jo odkrili in odpeljali v neko globel pri Jurkloštru, kjer so jo uničili.

Od 8. februarja 1945 dalje sploh niso več obratovali. Opravljali so samo očiščevalna dela in odkopavali stroje, sode, tanke, vozila, inventar, in to večinoma samo ponoči ob karbidnih reflektorjih.

Najstrahotnejši napad na Laško je bil dne 5. 3. 1945. Trajal je v valovih neprestano od pol devetih dopoldne do 16. ure popoldne. Padlo je med drugim tudi 86 bomb največjega kalibra. Ko je ena bomba padla v bližino kotlarne, je zračni puh odnesel železni premogovni voziček na Medveškov vrt, eno kolo čez Savinjo v gozd nad pokopališčem, drugo na Lahomšek. Pivske sode je pometalo v Savinjo, da so jih lovili vse do Zidanega Mosta. Na pokopališču je daleč razmetalo spomenike, kosti in krste pa je odnašalo na drugo stran Savinje.

Pivovarna v novi Jugoslaviji

Na temelju odloka Ministrstva za industrijo in rudarstvo pri Narodni vladi Slovenije št. 172/45 z dne 25. 5. 1945 je bil vpisan v industrijski register za delegata pivovarne Franjo Vilhar iz Laškega. Izbrisani pa so bili vsi bivši člani upravnega sveta pred 6. 4. 1941 in nemški upravnik Walter Lavrenčič (Sklep Rg B II-68/33 z dne 15. 9. 1945).

Pivovarna Laško je bila pod upravo Ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS od 28. 5. 1945 do 6. 12. 1946, ko je bila nacionalizirana in registrirana pri Ministrstvu za finance LRS, pozneje pa pri Poverjeništvu za finance OLO Celje-okolica do 2. 9. 1950, ko jo je prevzel v svojo upravo delovni kolektiv oziroma izvoljeni delavski svet.

Takoj po osvoboditvi so delavci in nameščenci pričeli s prostovoljnim delom obnavljati razrušeno pivovarno. V to delo so pritegnili tudi nemške vojne ujetnike, kar je pripomoglo, da je gradbeno podjetje ing. Vladimira Šramla iz Ljubljane že do pomladi 1946 obnovilo vse porušene objekte in tudi vse potrebne stroje, tako da je mogla pivovarna že poleti 1946 pričeti z novo proizvodnjo.

Pri obnovi so bile upoštevane po izkušnjah ugotovljene pomanjkljivosti prvotnih, tedaj porušениh objektov kakor tudi perspektivni razvoj podjetja, tako da je bila pivovarna po obnovi lepša in smotrnejše zgrajena, kot je bila prej.

Leta 1947 je bila postavljena in opremljena tudi sodobna sanitarna stavba z oblačilnico, umivalnicami, prho, kopalnico in sindikalno dvorano. Dozidali so veliko sodobno splošno skladišče, nove garaže, vratarnico, nad steklenišnico pa še eno nadstropje. Vsa dela so opravili v desetih mesecih.

Prvo pivo po drugi svetovni vojni je šlo na trg 14. junija 1946 v količini 98 hl. Prvi, ki ga je ta dan odpremil, je bil Franc Kandušar, trgovec iz Mengša, ki je imel tam tudi zalogo piva. Do konca junija 1946 je bilo prodano 1.472 hl piva.

Leta 1950 je imela pivovarna 68, leta 1953 pa 59 zaposlenih. V letu 1951 je bilo že 32 zalog piva. Proizvodnja piva pa je znašala:

leta 1946	11.000 hl
leta 1947	18.300 hl
leta 1948	33.000 hl
leta 1949	44.800 hl
leta 1950	34.600 hl
leta 1951	49.400 hl
leta 1952	24.500 hl

Taka je bila proizvodnja prvih sedem let po vojni, ko so se morali ukvarjati z obnovo, surovinami itd. V teh letih je znašala proizvodnja v eni kuhi le po 145 do 150 hl piva. Kuhali so pivo po 8, 10, 12, 15°. Steklenice so etiketirali še ročno. Za bližnji transport so še uporabljali konje. Po obratih še ni bilo transportnih trakov, električnih dvigal, sodarna pa še ni imela nobenih strojev. V polnilnici so v eni uri napolnili komaj 1.200 steklenic (približno 6 hl piva).

Ravnatelj Franjo Vilhar je bil upokojen leta 1952. Rodil se je 22. 3. 1889 v kraju Dolenje Vreme pri Postojni kot sin železniškega čuvaja. Šolo je obiskoval v Postojni in Ljubljani. Bil je bančni uradnik in dober finančni strokovnjak. Zelo je propagiral zadružništvo. Več let je bil ravnatelj Gostinske kreditne zadruge v Ljubljani. S 1. 1. 1939 je postal ravnatelj laške pivovarne. Ko mu je bilo 65 let, je še preplezal Triglav. Umrl je 15. 10. 1964 v Laškem, pokopan pa je v Ljubljani.

V septembru 1950 je upravo podjetja prevzel delovni kolektiv, o čemer priča spominska plošča ob vhodu v upravno poslopje, druga plošča pa je bila odkrita v počastitev spomina padlih delavcev, ki so dali življenja za osvoboditev domovine.

Ponovna ustanovitev podjetja je bila izvedena na podlagi odloka vlade LRS po zakonu št. 460 z dne 29. 8. 1947 pod reg. št. Fi-179 pri Gospodarskem sodišču v Celju pod št. Fi-237-54 z dne 22. 3. 1955. Namen je proizvodnja svetlega in temnega piva.

Kakor nekdanje stare pivovarne tako so tudi pivovarne v novi Jugoslaviji spremljale številne težave. Po dobrih konjunkturah so sledile tudi slabe prodaje. Današnji tehnični dosežki podjetja potrjujejo, koliko je moral kolektiv žrtvovati, da se je lahko uvrstil v mednarodno delitev dela. Do vseh tehničnih sprememb so prišli šele po letu 1958. Do tega leta so pestile pivovarno mnoge ovire: kreditna izčrpanost zaradi povojne obnove, slabe turistične sezone, manjša potrošnja piva, pomanjkanje ječmena, ki so ga morali uvažati celo iz Sirije, pomanjkanje slada, veliki izdatki za uvoz surovin, pomanjkanje steklenic, draga režija sodarne, nizka storilnost zaradi zastarelih naprav, zastareli tehnični postopki, majhna kapaciteta laškega vodovoda, pomanjkanje strokovnih kadrov in visok prometni davek.

Vodstvo podjetja in kolektiv sta se kljub mnogim nesporazumom končno le odločila, da so pričeli s splošno modernizacijo vseh proizvodnih naprav. V najtežjem položaju je bila laška pivovarna leta 1956, ko je imela nad 4 milijone dinarjev izgube ob proizvodnji komaj 19.620 hl in ob 80 odstotnih plačah. Takrat bi skoraj prišlo do likvidacije podjetja.

Takoj so začeli s splošno obnovo obstoječih strojev in naprav. Leta 1956 so zgradili lastno trafopostajo poleg Hrasteljeve hiše. Leta 1959 so odstranili stari (farovski) kozolec za delavnicami, ki so ga dotlej uporabljali za skladišče lesa, zabojev in voz. Odpravili so razvoz piva s konjsko vprego, prav tako nerentabilno sodarno. Odtlej naročajo sode pri dveh izdelovalcih: Štefanu Maušecu v Beltincih in obratu Mizarstvo v Tacnu pri Ljubljani. Leta 1959 so začeli s prvo javno reklamno pokušnjo piva v Mariboru (hotel Orel), v Celju in Trbovljah. Leta 1960 so zamenjali zastarel polnilni stroj (nekoč last pivovarne Union). Z novim so povišali proizvodnjo od prejšnjih 1.200 na 8.000 steklenic na uro. Leta 1962 so vzpostavili novo varilnico, leta 1963 novo vrelni klet, leta 1964 nadzidali staro varilnico, adaptirali polnilnico steklenic in vložno klet.

Zanimivo je, da je pivovarna Talis že leta 1962 objavila v Večeru članek, v katerem se izraža proti večji potrošnji piva na mariborskem in murskosoboškem območju, kjer ji je laška pivovarna že močno konkurirala.

Že 12. 8. 1963 so izvozili prvo pošiljko piva v Italijo. Dobili so potrošnike v provincah Trst, Videm in Gorica, kjer je bilo tedaj skupno 450 gostinskih obratov. Celoten izvoz je znašal 10.000 hl piva, leta 1966 pa 5.000 hl. Leta 1967 so ga izvozili že v Parmo.

Tedaj so ponovno rekonstruirali varilnico. Takrat je tudi nastalo veliko pomanjkanje steklenic in tako polnilnica ni mogla delati s polno kapaciteto. Iz steklarne Straža pri Rogatcu so jih dobili le v majhnih količinah. Iz Vzhodne Nemčije so morali naročiti kar 800.000 steklenic.

Tudi slad so morali nabavljati vsehovsod: na Češkem, v Vzhodni Nemčiji, Avstriji, Svetozarevu, Beogradu, Pančevu, Vršču, Sarajevu, Ljubljani in Zagrebu. Za uvoženi slad je morala izdati laška pivovarna vsako leto okrog 335.000 dolarjev.

Leta 1946 so imeli v programu izgradnjo lastne sladarne. Zaradi takratne splošne obnove je prišla na vrsto šele leta 1962. Kredit za izgradnjo so dale Splošna gospodarska banka v Ljubljani, Jugoslovanska kreditna banka in Komunalna banka v Celju. Gradnja je trajala dve leti.

Sladarno je gradilo celjsko gradbeno podjetje Ingrad. Opremo sta dobavila nemško podjetje EMS v Erfurtu in naša tovarna Zmaj v Zemunu. Stavba je visoka 34 m, notranjost pa je zelo podobna sodobnemu mlinu.

Celotni stroški za sladarno so znašali 1.122 milijonov starih dinarjev. Je po-

polnoma avtomatizirana in jo upravlja le 12 ljudi. V začetku so na leto predelali po 4.000 ton ječmena, slada pa so izdelali po 3.600 ton. Ječmen dobivajo večinoma iz Novega Sada.

Z izgradnjo in razširitvijo mnogih naprav je rasla tudi proizvodnja piva, za katero pa je kmalu začelo primanjkovati zadostnih količin vode. Bivši laški vodovod iz leta 1928 je bil že izrabljen in deloma poškodovan med vojno. Za nadaljnji razvoj mesta je imel prenizko kapaciteto, kar je najbolj občutila pivovarna. Zato si je sama oskrbela vodo iz štirih novih izvirov in sama napeljala cevovode. Ko si je pivovarna zagotovila zadostne količine vode, je lahko takoj pričela z montažo sodobnih naprav največjih kapacitet. Leta 1969 so zgradili tri najsodobnejše polnilne linije steklenic, od katerih so dobili dve iz Nemčije in eno iz Italije. Skupna kapaciteta vseh treh linij znaša 35 tisoč steklenic na uro. Hkrati so postavili novo halo za pretok piva.

V sklopu turistično-rekreacijskega podjetja Alpe-Adria v Ljubljani je laška pivovarna leta 1969 zgradila v Ljubljani na Masarykovi cesti veliko pivnico, ki je veljala 132 milijonov novih dinarjev. Ima 300 sedežev in velik senčnat vrt. Tu so točili izključno laško pivo in nudili gostom razna jedila na žaru.

V Laškem je pivovarna odkupila zemljišče od dr. Drnovška, kjer je postavila nova skladišča za steklenice. Že leta 1968 so opustili lesene zaboje in uvedli plastične, ki jih dobavlja podjetje Analit iz Osjeka. Povprečno jih imajo v zalogi 330.000, to je za 8.250.000 steklenic. Leta 1971 so uvedli mednarodno priznane »EORO« steklenice in male po 0,33 l vsebine. Kronske začepke dobavlja podjetje Plutal v Ljubljani.

Pri kotlarni so postavili dva 14 metrov visoka železna rezervoarja za mazut po 400 do 500 ton. Mazut uporabljajo za pogon parnih kotlov. Pred varilnico je 12 stoječih in štirje ležeči železni fermentorji piva po 1.000 in 2.600 hl piva. Skupna vsebina tankov v vložnih kletah znaša 28.000 hl, vrelnih kleti pa 23.000 hl. V dveh varilnicah je 5 ponev. V eni varilnici skuhamo v 24 urah 2.600 hl, v drugi pa 1.200 hl piva. Pred obnovo so imeli dva kotla (železen in bronast) po 210 in 220 hl vsebine.

Z razvojem tehničnih naprav so lahko varili razne vrste piva: svetlo Zlatorog 12°, svetlo Golding 16°, temno termalno Desert 15°, svetlo Laški Golding 15°, svetlo Laški super Golding 18°, svetlo eksportno 15°, svetlo Striptease 19°, temno Jubilejnik 18°, svetlo Novoletnik 19°, svetlo Cvetnik 19°.

Proizvodnja v steklenicah znaša že 90 odstotkov, ostalo pa v sodih, v katerih pošiljajo na trg pivo Zlatorog in termalno Desert. Aprila 1971 je bila zopet javna pokušnja laškega piva v Lendavi na dan turističnega in gostinskega praznika.

V juliju 1971 so končali z glavnimi rekonstrukcijami (nabava nove varilnice, polnilnih linij, parnega kotla, tankov, novega hladilnega sistema itd.). Za vse ob-

nove in nove naprave je bilo vloženih od leta 1960 do 1973 nad 80 milijonov novih dinarjev. Kako sta hkrati z modernizacijo rasla proizvodnja in število zaposlenih je razvidno iz naslednje razpredelnice:

GIBANJE PROIZVODNJE IN ZAPOSLENIH

Leto	Proizvodnja	Zaposlenih	Leto	Proizvodnja	Zaposlenih
1938	8.000	58	1957	34.905	84
1939	15.000	59	1958	50.952	102
1940	20.000	60	1959	60.920	112
1941	33.000		1960	68.829	143
1942	92.000	80	1961	84.026	143
1943	73.000		1962	86.593	149
1944	78.000		1963	127.173	179
1945			1964	143.428	206
1946	11.000		1965	153.508	212
1947	18.300		1966	189.315	232
1948	33.000		1967	187.130	232
1949	44.800	66	1968	224.900	255
1950	34.600	64	1969	287.800	279
1951	49.400	61	1970	333.900	287
1952	24.500	58	1971	412.700	311
1953	20.400	59	1972	503.600	325
1954	27.300	61	1973	536.000	345
1955	15.850	64	1974	458.000	330
1956	19.620	79			

Po količini proizvodnje je laška pivovarna med 29 pivovarnami v Jugoslaviji že na petem mestu. Podjetje zavzema danes okrog 40 tisoč kvadratnih metrov prostora, na katerem stojijo naslednji objekti: upravno poslopje, zgradba splošne proizvodnje, sladarna, smolarna, kotlarna s kurilnico, skladiščna poslopja, garaže (6), delavnice (avtomehanična, ključavničarska, mizarska in elektro), kole-sarnica (kjer je nekdanj stal farovski kozolec), dve vratarnici in v skladiščnih prostorih kuhinja z menzo za 150 oseb. Poslopje s sanitarijami in sindikalno dvorano so odstranili leta 1972, da so pridobili prostor za fermentorje piva. V mizarski delavnici je tudi popravilnica sodov. V letu 1975 znaša skupno število sodov 3.700. Za elektropogon so zgradili dve trafopostaji. Ena je pločevinska poleg varilnice (1966), druga pa zidana poleg sladarne (1973). Obe imata jakost 2 x 630 kVA. Izdelala ju je Elektrokovina Maribor. Staro trafopostajo 2 x 250 kVA iz leta 1956 poleg Hrasteljeve hiše so opustili zaradi prešibke jakosti. Prav tako so

opustili rezervni angleški agregat Orion 100 kVA iz leta 1938. Imajo pa v načrtu eno samo trafopostajo močnejše jakosti, na kar bi sedaj obstoječi odstranili. Trenutno ima podjetje skupno 32 motornih vozil (osebni, tovorni, poltovorni in prikolic), ki jih vozi 20 šoferjev. V obratu imejo tri viličarje, 2 dvigali in sodobne transportne trakove.

Pivovarna Laško ima svoja tržišča po vsej Sloveniji, deloma pa tudi na Hrvaškem (Slovensko Primorje, Prekmurje, Medžimurje do Kotoribe, deli Istre, Hrvatsko Zagorje, Varaždin, Zagreb, Bjelovar). Na tem območju ima podjetje 16 predstavništev (zalog) v sklopu trgovskih in gostinskih podjetij ter lastnih poslovnih enot.

V letu 1972 so imele vse tri slovenske pivovarne naslednjo proizvodnjo:

Pivovarna Union, Ljubljana	652.628 hl
Pivovarna Laško	503.075 hl
Pivovarna Talis, Maribor	210.267 hl

Dne 21. 12. 1972 so vstopila v Združeno podjetje slovenske živilske industrije naslednja podjetja: pivovarne Ljubljana, Laško in Maribor ter Kolinska tovarna v Ljubljani, Delamaris v Izoli, Droga v Portorožu in ETA v Kamniku. Združenje je dobilo ime Hrana-Pijače (HP).

Podjetje ima že tradicionalno navado, da svečano praznuje spominske obletnice, ko je pričela z obratovanjem Gostilničarska pivovarna d. d. v Laškem dne 7. decembra 1938 (20., 25., 30. in 35. letnico obstoja dne 7. decembra 1973). Ob teh obletnicah so povabili vse člane kolektiva in druge na zakusko in zabavo. Dolgoletnim članom so dali tudi priznanja, odlikovanja in posebna spominska darila. Na teh srečanjih so seznanjali člane kolektiva z vsemi dosežki podjetja, z napredkom, izgradnjo in proizvodnjo. Na enak način se podjetje spominja vseh svojih upokojencev, ki jim prireja zabavno zakusko, na kateri so tudi obdarjeni.

S 30. junijem 1974 je stopil v pokoj direktor Ivan Vodovnik, ki je vodil podjetje nad 22 let. Rojen je bil 3. 1. 1912 v Letušu. Po končani osnovni, obrtno nadaljevalni šoli ter nižji gimnaziji je postal mojster v krojaški stroki. V mladih letih je bil vnet Sokol. Zaradi naprednega mišljenja in narodne zavesti ter sodelovanja v NOV je moral okusiti trpljenje v nacističnem taborišču. Po osvoboditvi je bil referent na okraju Celje-okolica. V maju 1952 je bil imenovan za direktorja v laški pivovarni. V Laškem je bil tudi nekaj let predsednik laške občine, kjer je ustanovil Hortikulturno društvo, kateremu je tudi predsedoval. Bil je tudi član in predsednik Turističnega društva. Leta 1963 je uvedel v Laškem turistični praznik Pivo in cvetje, ki je že postal tradicija novega časa.

S 1. aprilom 1974 je kolektiv izbral za novega direktorja ing. Jožeta Staniča, ki je bil prej tehnični vodja podjetja. Rojen je bil 9. 7. 1941 v Brežicah.

Kakor je ob 35-letnici sedanje laške pivovarne dolgoletni zastavonoša Jože Veber kot upokojenec predal sindikalni prapor svojemu sinu Mirku Vebru, tako je v naslednjem letu 1974 nastal zgodovinski prelom za ves kolektiv pivovarne, ki šteje v letu 1974 skupno 330 zaposlenih, od teh 258 v matičnem podjetju, 72 pa po zalogah. Za letos imajo planirano proizvodnjo 580.000 hl piva. Za obdobje 1976–1977 pa načrtujejo že 700.000 hl piva.

Kolektiv je pogumno sprejel nov razvojni program do leta 1981, in to v treh fazah: nove proizvodne dvorane in nove polnilne linije (od dosedanjih 35.000 na 50.000 steklenic na uro), modernizacija strojnih in kompresorskih naprav, nova polnilnica sodov (uporaba sodov iz nerjaveče pločevine).

Predračun za vsa ta dela znaša 90.000.000 novih dinarjev. V starih prostorih bi uredili proizvodnjo osvežilnih pijač na vitaminski osnovi. Razširili bi tudi sladarno še za polovico (sedanja izdela 4.000 ton slada). Že z dosedanko proizvodnjo slada je kolektiv prihranil vsako leto okrog 500.000 dolarjev. Z vsemi navedenimi deli bodo tudi dosegli splošno odpravo ženskega nočnega dela.

V letu 1974 so pričeli z zemeljskimi odkopi na nekdanjem nogometnem igrišču. V začetku leta 1975 so bili postavljeni vsi betonski stebri in tudi deloma že pokriti. Po načrtih naj bi bili objekti novih proizvodnih dvoran zgrajeni v osemnajstih do štiriindvajsetih mesecih.

Ob takih delovnih zmagah lahko kolektiv mirno zre v svetlo bodočnost, ko je v letu 1975 s ponosom dočakal častitljivo 150-letnico zgodovinske tradicije varjenja piva v Laškem.

Literatura:

1. Adressen-Handbuch Untersteiermarks der Kaufleute, Fabrikanten, Handel- und Gewerbetreibenden. – Marburg, 1888.
2. Adressenbuch des Kronlandes Steiermark für Industrie, Handel und Gewerbe. Graz, 1912.
3. Arhiv Pivovarne Laško (časopisni članki, plani, popisi, poročila, slike, statistike, zapisniki). Laško, 1929–1974.
4. Celjski zbornik 1959, str. 148, 153–154, 169–174.
5. Celjski zbornik 1965, str. 51, 91.
6. Črnivec, A.: Računica za meščanske šole. – Ljubljana, 1928, I. del, str. 206, 207.
7. Enciklopedija leksikografskega zavoda. – Zagreb, 1969, Knj. 5, str. 147.
8. Erjavec, F.: Slovenci. – Ljubljana, 1923, str. 203.
9. Ažman, F. in A. Klavora.: Trgovsko računstvo. – Kranj, 1955, str. 51 in ?.
10. Geografski vestnik 1925, str. 40–45.
11. Glasnik Gostilničarske pivovarne Laško (GPL). Celje–Laško (25. 12. 1938, 21. 4. 1939, 11. 3. 1940).

12. Gostilničarska pivovarna d. d. v Laškem. Celje 1930 (proglas, program, statut).
13. Gršak, I.: Slovenski Štajer. – Ljubljana, 1870, 3. snopič, str. 89.
14. Gruden, J.: Zgodovina slovenskega naroda. – Ljubljana, 1910–1916, str. 405, 406, 420–426, 1026–1035.
15. Industrie–Compass. – Zagreb, 1919–1927.
16. Innerösterreichisches Industrie und Gewerbe Blatt, Nr. 78 – 26. 9. 1840, str. 311.
17. Iz trpljenja in krvi. – Celje, 1958, str. 231, 243–247.
18. Janisch, J. A.: Topographisch Statistisches Lexikon von Steiermark. – Graz, 1885, III. Band, str. 1125.
19. Jugoslovanski biseri. Turistična revija. » Maribor, april 1938, str. 179–180.
20. Krajevni leksikon Dravske banovine. – Ljubljana, 1937, str. 56, 650, 653.
21. Kronika slovenskih mest. – Ljubljana, 1936, št. 2, str. 19–21.
22. Lakatoš, J.: Industrija Slovenije. – Zagreb, 1922, str. 109–111.
23. Leuchs, C. in Co.: Adressenbuch der Kaufleute, Fabrikanten, Gewerbetreibenden etc. Nürnberg, 1897–1901, Band 7.
24. Ditto. – Nürnberg, 1912, Band 16.
25. Littrow, H.: Von Wien nach Triest. – Wien; Leipzig, 1863, str. 168.
26. Littrow, J. J.: Münz, Maas und Gewichtkunde. – Güns, 1834, str. 29.
27. Mal, J.: Zgodovina slovenskega naroda. – Ljubljana, 1928–1939, str. 114, 465, 526–527, 538–539, 542–543, 1064, 1195–1196.
28. Mandl in J. A. Seidl.: Die Staatsbahn von Wien bis Triest. – Triest, 1856, str. 216.
29. Matične knjige rojenih in umrlih matičnega in nadžupnijskega urada v Laškem.
30. Matične knjige o prijavah prebivalstva iz dobe stare Avstro–Ogrske in prve Jugoslavije.
31. Naše delo. Glasilo skupščine občine Laško 1971/1– str. 10, 1971/2–str. 5, 1971/3–str. 8, 1971/11–str. 6, 1970/3–str. 5.
32. Obrtni register pri Okrožnem sodišču v Celju.
33. Orožen, I.: Das Bisthum und Diözese Lavant. IV. Teil. Dekanat Tüffer. – Graz, 1881, str. 68–87.
34. Orožen, J. in F. Justin.: Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice. – Celje, 1952, str. 23–24, 34–35, 37, 42, 55.
35. Poročila iz časopisov: Domovina, Narodni dnevnik, Narodni list, Slovenec, Slovenski gospodar, Slovenski narod, Štajerc, Laibacher Zeitung, Deutsche Wacht, Grazer Tagblatt, Grazer Tagespost, Gostilničarski vestnik, Jutro, Nova doba, Slovenski dom, Večernik, Večer, Celjski (Savinjski, Novi) tednik, Slovenski poročevalec, Delo.
36. Puff, R. G.: Das Römerbad Töplitz nächst Tüffer mit seinen Umgebungen. Graz, 1847, str. 42, 45.
37. Slovenski biografski leksikon. – Ljubljana, 1928–.
38. Spominski zapiski Laščanov: Anete Elsbacher, Jura Kislingerja, dr. Arnolda Pernata, Franja Vilharja in Alfreda Teržana.
39. Schlossar, A.: Die Literatur der Steiermark. – Graz, 1914.
40. Trgovski in obrtniški kažipot po slovenskem Štajerskem (Koledar). – Celje, 1905.
41. Valentinič, K.: Orts–Chronik Tüffer und Umgebung. – Tüffer, 1922. (5 zvezkov v nemškem rokopisu v laškem muzeju).
42. Weidmann, F.: Der Tourist auf der Südbahn von Wien bis Triest. – Wien, 1852, str. 268.
43. Vrečer, R.: Savinjska dolina. – Žalec; Celje, 1930, str. 213–227, 231–233.
44. Zemljiška knjiga pri Okrožnem sodišču v Celju.

ZGODOVINA RUDNIKA LAŠKO Z GEOLOŠKIM UVODOM

Matija Pelko – Franc Seme*

Rudnik Laško spada k terciarni kadunji, ki se začenja na zahodu pri Šemniku in poteka proti vzhodu skozi Zagorje, Trbovlje, Hrastnik, Dol, Marno, Brezno, Laško in se od tod nadaljuje proti vzhodu do lokalitet Žikovca – Ojstro – Drenovci – Slatina.

Ta kadunja se nahaja v sklopu predalpskih posavskih gub in so za njo značilne tudi glavne tektonske izrazitosti tega področja, namreč izredno močna tektonska dislociranost z ozirom na pritisk Alp s severa in Dinaridov z juga. Nastopajo lokalna nagubanja, prerivanja in narivanja slojev, stopničasto pogrezanje in dviganje delov terena ob tektonskih linijah SZ–JV in istočasno tudi ob alpskih prelomnicah s smerjo V–Z. Os kadunje poteka v smeri V–Z. Sredino kadunje tvorijo sarmatske plasti, na obeh straneh pa se potem vrstijo starejši členi plasti terciarne serije. Analogno sinklinalno gradnjo ima tudi predterciarna podlaga kadunje Laško – zagorsko sinklinalo spremlja na severu trojanska in na jugu litijska antiklinala. Sinklinala in obe antiklinali tvorijo skupaj Posavske gube. Jedro antiklinal tvorijo karbonske plasti, nad njimi sledijo, posebno na krilih, mlajše, t.j. permske in triadne tvorbe.

Sinklinala terciarnih plasti je zgrajena asimetrično. Njeno severno krilo je strmo, pogosto naletimo tu na vertikalno ali celo prevrnjeno lego. Na južnem krilu je naklon plasti na splošno manj strm. Laška premogovna kadunja doseže v prečnem profilu čez Turje in Unično svojo največjo širino 4 km. Od tega odpade okrog 1,2 km na severno krilo in 2,8 km na južno krilo. Sinklinalna gradnja ozemlja je bila na mnogih mestih porušena po poznejših dislokacijah. V glavnem lahko razlikujemo dva sistema porušitev. Prvi poteka prečno na smer plasti, t.j. v smeri S–J. Druge porušitve slede bolj ali manj v smeri plasti. Prvi sistem porušitev je najpogostejše starejši. Te prečne dislokacije so dobro naznačene po poteku prečnih dolin. Tako npr. Dolski potok, Krištrandolski potok, potok Breznica itd.

* Matija Pelko 1908–1992, dipl. ing. rudarstva, direktor Rudnika Laško.

* Franc Seme 1932, absolvent Tehniške visoke šole v Ljubljani, direktor Rudnika Laško. Prispevek je nastal pred letom 1977.

Mlajši sistem prerivov ima smer V–Z, t.j. smer plasti. Take vzdolžne dislokacije so znane tako na severnem kakor tudi na južnem krilu kadunje (soteska Brnice, rov v Peklu itd.). Ožina Brnice, ki je vrezana v ploščaste dolomitizirane apnenice srednje triade, je bila vsekakor predisponirana po vzdolžnem prerivu. Samo tako se pojasnjuje dejstvo, da je potok vrezal svojo strugo v splošno trdnjšo triadno tvorbo in ne v mnogo mehkejše terciarne kamnine, ki na jugu in severu obkrožajo triadni otok.

Prečni profili čez odkopan premogovni sloj v Hrastniku kažejo, da so produktivne plasti mnogo bolj intenzivno nagubane in prerinjene od mlajših miocenskih naslag. Litavec leži tu neposredno na krovnih laporjih. Najverjetneje so bile gornje oligocenske produktivne plasti že pred tvorbo litavca nagubane in tudi sicer porušene. Utrpele so torej vsaj eno fazo gubanja več kot litavec.

V hrastniški jami je premogov sloj porušen po vzdolžnem prerivu. Premogov sloj vpada na severu strmo proti jugu. Južno leži potem sloj zelo poševno, mestoma se zopet dvigne. Take antiklinalne vzbokline so značilne za ves hrastniški revir in jih tam imenujejo kope. To so ploščati antiklinalni pasovi, ki so bili razkosani po prečnih porušitvah. Še dalje proti jugu je premogov sloj zopet prekinjen po vzdolžnih porušitvah s strmim severnim padom. Višina teh prerivov je majhna in znaša komaj 10–20 m. Vedno pa je pogreznjeno južno krilo.

Jamska dela v rudniku Laško so nudila nadaljnje podatke o tektonski gradnji tega ozemlja. S pomočjo priloženega nekoliko poenostavljenega in izpopolnjenega profila skozi jašek Liša, naj zdaj pojasnimo razmere.

Med produktivno formacijo in psevdofiljskimi plastmi z ležiščem porfirja, nastopa litavski apnenec, ki vpada pod kotom 50–60° proti jugu. V gornjih horizontih je znana nad litavcem široka zona peščenjaka. Ta milonitska kamnina je nastala pri tisti dislokaciji, ki je spravila tamkajšnji litavec pod produktivne plasti. Tudi v podlagi talnega litavca je mestoma nastala podobna brečijska kamenina, kar dokazuje, da so se tu med litavcem in porfirjem izvršila velika gibanja.

Prečni rovi, ki gredo od jaška proti jugu (zlasti na II. obzorju) pojasnjujejo tektonsko zgradbo produktivnih plasti. V preteklosti so s prečnimi rovi trikrat odkrili premogov sloj, ki so ga na rudniku označili po njegovi legi, kot severni, srednji in južni sloj. Ti sloji so najpogostejše razviti kot podolgovate premogove leče. Pogostejše jih zastopa komaj tenak sklad premoga, ki ni vreden odkopavanja, marsikdaj pa celo izpade premog med krovino in talnino. V nekaterih jamskih poljih pa se je doslej pokazal kot odkopavanja vreden samo severni sloj.

Med severnim in srednjim slojem sta rova šla čez krovni lapor, med srednjim in južnim slojem pa preko talne gline. To razmerje med poedinimi sloji ustreza gubi enega in istega premogovega sloja, t.j. sinklinali na severu in antiklinali na jugu. Če primerjamo tektonsko zgradbo produktivnih plasti v profilu jaška Liša s

tisto, ki smo jo obravnavali v hrastniškem profilu, spoznamo nekatere skupne poteze. Guba, ki je bila v Hrastniku komaj naznačena s kopami, je v laškem revirju zelo izrazita. V obeh revirjih je sinklinala porušena po prerivu.

Pri razlagi tukajšnjih razmer v legi, privzema Petraschek premike, in sicer tako pod takim litavcem kakor tudi nad njim. Po tej predpostavki so bile produktivne plasti narinjene na litavski apnenec. Tektonsko kršje na bazi litavca dokazuje dalje, da je bil tudi ta litavec mestoma narinjen na porfir, oziroma na psevdofiljske plasti. Podobni premiki so znani tudi v samih produktivnih plasteh (večkratno ponavljanje talne gline in krovne laporja). Podobnim procesom je treba pripisati tudi nastanek takih premogovnih leč, ki so od vseh strani obdelane od krovnih laporjev ali od psevdofiljskih škriljavcev. Vse to daje sliko intenzivne luskaste gradnje. Premik je mlajši kot litavec, take pritiske pa so povzročali hribski pritiski, ki so delovali z juga.

Iz praktično-rudarskega stališča gledano, je na skrajnem zahodu v rudniku Zagorje premogov sloj docela pravilno razvit v obliki kadunje. Dno kadunje v Zagorju sega v globino 600 m. Pad premogovega sloja znaša 60°. Debelina južnega kraka kadunje znaša povprečno 20 m. Odkopavajo samo južno krilo kadunje, ker je severni krak kadunje šibkejše razvit; s prekopi so ugotovili debelino severnega kraka kadunje, ki znaša mestoma 10 m, deloma pa se premog severnega kraja kadunje docela izklinja.

Iz Zagorja proti vzhodu čez Orlek in Kovk se nadaljuje produktivna kadunja v Trbovlje. Povprečna debelina sloja znaša tu 24,0 m. Pad sloja znaša povprečno 30° in dosega mestoma 60°. Po prelomih in narivih, ki tvorijo mejo, je sloj razdeljen v posamezna polja (Neža polje, polje Plesko, polje Terezija, V. polje, VII. polje itd.). Zaradi blagega pada so pri preseku sloja z vodoravno ravnino, pridobljene za odkopavanje ogromne etažne ploskve, tako da znaša premogovna množina ene etaže od 150.000 do 200.000 ton premoga. Trbovljam podobne razmere nastopajo v hrastniškem revirju, kamor se sloj razteza čez lokaliteto Plesko. Za hrastniški revir je značilno že prej omenjeno nastopanje sloja v kopah. Čisto podobne premogovne razmere s približno enako kakovostjo premoga, kot smo to obravnavali za Trbovlje in Hrastnik, veljajo od Hrastnika proti vzhodu do lokalitete Dol, kjer ima rudnik Trbovlje svoj jamski obrat na Dolu.

Od Dola proti vzhodu, čez lokalitete Krištandol, Blate, Marno, Unično, Brezno do vštete Laškega, pa se pojavljajo slojno-tektonske razmere, ki so značilne za ta sektor z nastopanjem sloja v obliki leč in z boljšo kakovostjo premoga, kot je v Zagorju oziroma v Trbovljah. Talninske tvorbe so v tem sektorju v smeri proti vzhodu vse ožje, posebno od Dola do marnske meje. Splošno pa je opaziti, da je debelina talninskih plasti tem manjša, čim bolj je bil predel izpostavljen tektonskemu stiskanju in premikanju, ker se je v tem primeru talnina kot prven-

stveno plastičen material izrinila iz preozkega prostora in so ostali kvečjemu še peski in prod ter trše gline. Črna talnina prehaja v premogov sloj, ki ima med Blatami in Dolom debelino med talnino in krovino v povprečju cca. 10 m ter pada pod kotom 45° proti jugu.

V raziskovalnem rovu pod marnsko mejo na višini 679 m je bil sloj debel do 8 m in pada manj strmo proti severu. Po pripovedovanju rudarjev, ki so delali v starih raziskovalnih rovih na tem področju, ni najti v sloju debelejših jalovih vložkov, ampak le zelo tanke tufske vložke in še ti so redki. Krovne plasti premoga imajo po zaseku na površini sodeč školjkast lom s svetlečim smolnatim sijajem, medtem ko so talne partije motne.

Premoško ležišče se pojavlja v lečasti obliki s spreminjajočo se odebelitvijo in zožitvijo ter z vmesnimi jalovimi conami, ki so verjetno nastale zaradi iztisnjenja premoške mase zaradi prevelikih tektonskih pritiskov. Laško premogišče alpskega tipa se razteza v dolžini nad 7 km. V celoti nastopa en premogovni sloj neenakomerne debeline, ki je razvit v obliki leč, ki se razprostirajo v smeri vzhod-zahod. Posamezne leče dosežejo v vodoravni smeri dolžino 150 do 200 m ter so zaradi tektonskih procesov v vodoravni in navpični smeri večkrat prekinjene. Sloj često nabrekne do pomembne debeline leč, potem je spet tako stisnjen, da obstaja komaj premogovna sled med talnino in krovino. Premog v Laškem je rjavi premog, črno-rjave barve.

Spodnji del sloja ima pogosto jalove vložke. Krovni del sloja je čistejši. Sloj je naguban in vpadajo krila gub strmo (cca. 75°) proti jugu.

Po geološki starosti in fiksnem ogljiku, ki je v razmerju 1 : 1 nasproti ostalim zasavskim premogom, se premog rudnika Laško ne razlikuje od ostalih premogov zasavskega bazena. Glavna odlika laškega premoga je nizek odstotek žvepla in pepela, kar mu daje prednost glede na ostale rjave premoge Slovenije, delno celo Jugoslavije. Prvenstveno služi za proizvodnjo plina v generatorjih železarn in plinarn, ker pri dobrem uplinjevanju daje plin z nizkim odstotkom žvepla, zaradi česar žveplo ne preide v železo. Pri zgorevanju daje laški premog skelet pepela, ki se razsipa. Fiksni ogljik oziroma koksni ostanek zato bolje zgoreva, kar ima za posledico manjše toplotne izgube pri zgorevanju. Glavne karakteristike so razvidne iz analize dveh sortimentov za Trbovlje in Laško, kot sledi:

	Kosovec		Zdrob	
	60 mm Trbovlje	60 mm Laško	5–10 mm Trbovlje	Laško 0,5–10 mm
Vlaga	23,39	19,00	25,56	26,00
Pepel	7,27	6,84	22,28	13,48
Gorljive snovi	69,34	74,16	52,16	60,52
S celokupni	2,17	0,87	2,71	0,73
S v pepelu	0,49	0,44	0,62	0,41
S gorljivo	1,68	0,43	2,09	0,32
Koks	47,30	42,99	56,85	42,29
C fiks	40,03	36,15	34,57	28,81
Hlapljive snovi	29,31	38,01	22,39	31,77
Spod. kal. vred.	4,34	4,75	3,17	3,98

Vzrok višji kalorični vrednosti, manjši množini pepela in žvepla je za ves premog vzhodno od Dola – nasproti premogu iz Trbovelj in Hrastnika – iskati v kontaktni termometamorfozi, pogojeni z intenzijami eruptivov v neposredni bližini sloja.

Elementarna analiza premoga Laško (preračunano iz starejših analiz).

	Kosi	Kocke	Oreh	Grah	Zdrob
C	53,50	51,00	47,80	45,90	42,50
H	4,05	3,80	3,70	3,60	3,30
O	14,00	13,80	14,50	16,10	13,90
N	0,89	0,85	0,82	0,79	0,79

Na podlagi podatkov Centralnega rudarskega laboratorija v Trbovljah, navajamo – poleg zgoraj podane elementarne analize – še karakteristična števila in analizo pepela laškega premoga.

Karakteristična števila za premog rudnika Laško

	Kosi	Kocke	Oreh	Grah	Zdrob
Žveplovo št.	1,17	0,85	0,97	1,06	0,72
Pepelovo št.	16,20	18,75	23,20	27,20	29,30
Hlapne snovi	0,99	0,99	1,00	1,00	1,98
C fiks					

Žveplovo število nam pove, koliko kilogramov gorljivega žvepla odpade na 1 mega kalorijo. Izračunamo ga po formuli:

$$\text{žveplovo število} = \frac{\text{gorljivo žveplo}}{\text{spod. kalor. vredn.}} \times 1.000.000$$

Pepelovo število nam pove, koliko kilogramov pepela odpade na 1 mega kalorijo. Izračun:

$$\text{Pepelovo število} = \frac{\text{pepel}}{\text{spod. kalor. vredn.}} \times 1.000.000$$

Razmerje hlapne snovi: C fiks nam pove, koliki del gorljive snovi odpade na hlapni del, oziroma na fiksni ogljik, t. j. koliko plina razvija premog.

Analiza premogovega pepela iz rudnika Laško (povprečne vrednosti daljšega razdobja)

	Kosi %	Kocke %	Oreh %	Grah %	Zdrob %
SiO ₂	36,90	39,40	40,68	44,56	46,30
Fe ₂ O ₃	12,65	11,77	9,58	8,15	6,98
Al ₂ O ₃	20,23	20,28	21,12	23,22	25,77
CaO	14,40	14,05	23,65	10,58	10,00
MgO	4,56	4,50	4,40	3,71	3,67
SO ₃	10,29	9,81	9,88	9,33	6,96
Indeks taljivosti	1,75	1,79	2,24	2,98	3,50

Indeks taljivosti pove približno ponašanje pepela pri visokih temperaturah z ozirom na tališče pepela.

Čim višji je indeks taljivosti, tem višje je tališče. Ugodno za ponašanje pepela v kotlu in tem boljše je, čim višji je indeks taljivosti. Talnina je siva glina, mestoma nastopa direktno pod slojem pas črne talnine. Krovino tvorijo laporji, tik nad slojem je krovni lapor drobljiv, nato pa preide v trd lapor. Zaradi zapletene tektonike je sloj večkrat prevrnjen, tako da nad premogovnim slojem nastopa talna glina, krovni lapor pa je razvit pod slojem. Taka lega krovnine in talnine pa je ravno obratna od normalne lege.

Zaradi strme lege tektonsko močno porušenega sloja nastopa v jamskih zgradbah močan hribinski pritisk, kar ima za posledico ojačeno vzdrževanje jamskih zgradb. Voda doteka v jamske prostore tako po sloju iz izdankov kakor tudi iz talnega gorstva. Jama je metanska, jamski požar je redek pojav.

V skrčeni obliki obravnavamo še stratigrafski del. Najstarejše tvorbe, ki nastopajo na območju kadunje, so *karbonske*. Karbonske plasti nastopajo predvsem v tistem pasu gorstva, ki na severu omejuje kadunjo. Litološko so to tenko-

plastovitični glinasti škrljavci, ki so prepereli rjavi, rumenkasti ali celo belkasti. Na ploskvah so porazdeljene fine luske sljude. V teh škrljavcih imamo vključke močnih sivih kremenovih peščenjakov in jih po teh kremenovih vložkih tudi najlažje razlikujemo od psevdosiljskega škrljavca.

Karbonske sklade mnogokje spremljajo tvorbe, ki jih prištevamo v *perm*. Večinoma so to rdeči kremenčevi peščenjaki s prehodi v drobnozrnate konglomerate. Permske kamenine so razvite na nekaterih mestih vzdolž severnega karbonskega pasu.

Trias

a) Spodnji trias – skitska stopnja

To stopnjo zastopajo *verfenske plasti*, ki so skoraj povsod razvite pod apnenci in dolomiti srednje triade. Verfenski skladi so razviti kot rdeči glinasti škrljavci s peščenjaki, tako da jih ni mogoče ločiti od podobnih permskih plasti. Za te kamnine je značilna stalna primes finih sljudnih luskic. Zavzemajo pomembno večjo površino kot prej obravnavane permske plasti.

b) Srednji trias

Srednje triadne kamenine tvorijo skoraj povsod neposredno podlago terciarnim plastem. Na severu so razvite tvorbe obeh semkaj spadajočih stopenj, na jugu samo anizijske.

Anizijska stopnja

Ploščatim apnencem zgornjih verfenskih plasti slede temnosivi debeloskladoviti apnenci. Apnencem sledi v mogočih skladih svetlosiv in neplastovit dolomit. Temni apnenci in svetli dolomiti nastopajo skupno. Na severnem robu terciarnega ozemlja tvorijo te kamenine glavni greben z višinskimi točkami Kal (+956), Ostri vrh (+864), Govški vrh (+812). Na jugu je apnencem in dolomitom pripadajoča površina pomembno večja.

Ladinska stopnja

Tvori krovino pravkar opisanega dolomita; ta člen je sestavljen iz glinastih škrljavcev, peščenjakov in drob. Po svoji petrografski sestavi so te kamenine popolnoma podobne ziljskim plastem gornjega karbona. Zato je zanje običajna

oznaka *psevdoziljski škrljavec* in te tvorbe dejansko zastopajo ladinsko-vengenske plasti. Med te škrljavce se uvrščajo posamezne temnosive plošče apnenca, ki so gosto prepletene s tankimi velikimi kalcitnimi žilami in jih po teh kalcitnih vložkih razlikujemo od karbonskih škrljavcev. Psevdoziljski škrljavci in peščenjaki tvorijo ozek neprekinjen pas, ki je na severnem robu terciarne kadunje neposredno podlaga gornje oligocenske produktivne formacije. Skoraj povsod leže psevdoziljske plasti na triadnih dolomitih.

Eruptivne kamenine

Magmatske kamenine so v glavnem omejene na ozek pas ob severnem robu terciarne kadunje. Kamnina je zelene, deloma rdeče barve. Nekaj let pred pričetkom 2. svetovne vojne je pokojni prof. Nikitin preiskal nekaj vzorcev te hribine in jo uvrstil v keratofir, ki mestoma prehaja v *kremenov* porfir. Natančna petrografska določitev teh eruptivov je težka, ker je kamenina zaradi sekundarnih procesov utrpela daljnosežne spremembe.

Terciar

Terciarnе plasti so v kotanji razvite v pomembni debelini.

a) *Gornji oligocen*

(Produktivni soteški skladi)

Te plasti so razdeljene v tri stopnje:

3. Krovna

2. Sloj rjavega premoga

1. Talnina.

1. *Talnina*

Gline tvorijo talnino premoškega sloja. Pod premogovnim slojem nastopa črna talnina, ki je temno obarvana z bituminoznimi snovmi; pod leto pa nastopa bela glina, imenovana bela talnina, ki mestoma prehaja v konglomerate. Za rudarja je bela talnina hvaležna hribina, ker ne povzroča hribinskega pritiska, lomi pa se v večjih blokih in ima v rudniku Laško finokeramične lastnosti.

2. *Sloj rjavega premoga*

Črna talnina preide polagoma v premoški sloj. Spodnji skladi premoškega sloja so zato precej bogati na jalovih vložkih. Dokaj obstojni dvojčični jalovici razdele premogovni sloj v krovni in talni del.

3. Krovčina

Prehod iz premogovnega sloja v krovčino posreduje rjavkastosiv, najprej mehak, glinast lapor; višje postane trd in apnast. Oba zastopata lakustralne krovčinske laporje trboveljske kotline.

Miocen

Skoraj vso površino terciarne kadunje zavzemajo miocenske tvorbe, ki tvorijo tu močno sedlo.

Morska glina in govški peščenjaki

V najnižjih horizontih te stopnje nastopa morska glina v obliki zelenih glinastih laporjev. Laporju je pogosto primešan drobnozrnat, zelenkast pesek. Višje postaja primes peska večja, kamenina prehaja na ta način v *govški peščenjak*. Pri vasi Govce, po kateri so dobile te plasti v geološki literaturi svoje ime, so ti peski dobro odkriti v velikih golicah. Nastopajo temnosivi, zelo glinasti peski, z bogato primesjo sljude. Pesek in prod sta zlepljena s slabšim lepilom. Kamenina je tu posebno bogata na fosilih.

Litavske tvorbe

Spodnji litavski apnenec

Je na svoji bazi razvit kot konglomerat, v katerem najdemo različne kamenine iz njegove podlage. Kjer litavski apnenec leži nad govškim peščenjakom, vsebuje mnogo modrikasto zelenega peska, tako da sam prevzame modrikasto zeleno obarvanje. Višje polagoma izginejo prodniki, kamenina preide v apnenec, ki je sestavljen skoraj izključno iz ostankov litotamnijev. Njegova barva je rumenkasto bela, redko je temnejši.

Laški lapor

Je petrografsko zelo različen. Prevladujejo laporji, sive, rumenkaste, rjavkaste, včasih tudi modre barve. Pogosto sta primešana laporjem še pesek in sljuda. Skoro povsod najdemo v laporju številne fosile, pretežno školjke in polže. Spodnji litavski apnenec in laški lapor najdemo v vsakem profilu čez terciarno kadunjo, čeprav sta lahko njuna debelina kakor tudi njuna litološka zgradba zelo različni.

Gornji litavski apnenec

Nastopa samo sporadično. Spodnji litavec, laški lapor in zgodnji litavec skupaj predstavljajo tako imenovano I. mediteransko stopnjo dunajske kotanje. Uporabljena trojna delitev ima samo lokalno veljavo in se nanaša samo na različen litološki razvoj posameznih členov. Po ugotovitvah Munde se posamezne fosiije litavskih tvorb medsebojno nadomeščajo.

Sarmat

Najmanjši člen tukajšnje terciarne serije tvorijo sarmatske plasti. Laškemu laporju sledi najprej debeložrnati konglomerat z apnastim lepilom.

Konglomerat preide v *peščene in gručaste gline*. Nekatere plasti peska so tako čiste, da jih uporabljajo kot gradbeni pesek. Širok pas sarmatskih tvorb zavzema sredino kadunje. Njihova debelina znaša 250 do 300 m.

Kvartar

Dolinski aluvij je razvit v skoro vsaki potočni strugi. Diluvialna terasa je ravnina pri Sevcah. Aluvialni razsipi so razviti posebno na pobočjih tistih hribov, ki so zgrajeni iz anizijskega dolomita.

Najmlajša aluvialna tvorba je apnenčev tuf nad Ogečami pri Rimskih Toplicah v dolini ob vzhodnem pobočju Kopitnika.

Terenski opis rudnika

Rudnik Laško obsega prostosledni teren na obeh straneh Savinje, in to s 303 prostosledi v izmeri 1.048,55 ha. Rudnik Laško je izvajal prava rudarska dela zahodno od Savinje, in to v severnem terenskem pasu do črte Unično, Marno, ki je prekrit s 125 enojnimi jamskimi merami s skupno površino 568,02 ha. Vzhodno stran od reke Savinje je v letih 1952/1953 za rudnik Laško raziskoval Geološki zavod v Ljubljani.

V območju tega prostoslednega terena (vzhodno od Savinje) pa ležita bivša tuja dva obrata: Trobni dol in Pojerje.

1. Trboveljska premogokopna družba je leta 1936 kupila rudnik Trobni dol, ki je obratoval v območju svojih 14 jamskih mer s površino 63,16 ha in ga prenesla na naslov Rudnika Laško, vendar rudnik Trobni dol pod upravo Rudnika Laško ni obratoval. Obrat je bil zaradi izčrpanja zalog po prejšnjem lastniku (po ustnem

izročilu je znano, da so tam odkopavali sloj jakosti od 1,2 do 0,70 m, in naklona 30° do 40° v globino) ustavljen.

2. Južno od rudnika Trobni dol se nahaja rudnik Pojerje nad Marofom blizu Jurkloštra. Tu so rudarili v prejšnjem stoletju, pa tudi tik pred zadnjo svetovno vojno. Lečast premog z vsebnostjo žvepla celo do 5 % je tu in tam dosegal debelino do 2,5 m, vendar se ni razprostiral na veliki površini. Rudnik Laško si je v letih 1958–1960 prizadeval začeti z raziskavami premogišča Pojerje, vendar zaradi nezanimanja za premoge v tistem času do tega ni prišlo.

Zgodovina rudnika

Daljna preteklost (od 1790 do 1890)

Prva rudarska dela so potekala v letih 1790–1800, ko je več domačinov pričelo z manjšimi raziskovalnimi deli v Breznem in pri Šmihelu.

Prva resnejša rudarska dela pa je pričel montanski erar s sedežem v Vordenbergu in je le-ta že leta 1801 imel prve premogosledne pravice. Montanski erar je položil jamske mere v letih 1835 do 1855, in sicer v Breznem, Hudi jami in pri Šmihelu. Dela so se širila in okrog leta 1850 je bil že ves teren, ki ga obsegajo še danes obstoječe jamske mere, preprežen z raziskovalnimi deli, ki so se že razvila v prva rudarska odkopna dela. Zaradi šibkega sloja in varnostnega rajona za kopališče v Laškem so vsa dela pri Šmihelu opustili ter kasneje nadaljevali z odkopavanjem le na Breznem in v Hudi jami.

Prvi razmah rudarskih del se je razvil šele v letih 1870 do 1883, ko je bil lastnik rudnika Heinrich Drasche Ritter von Wartinberg. Leta 1878 je izbrisal stare jamske mere in položil 180 novih jamskih mer, ki obstajajo še dandanes.

Takrat so obratovali v Breznem in v Hudi jami. Zahodno od Breznega so odkopavali v poljih Frančiška, Jedert, Terezija, Klara in Tomaž, vzhodno od Breznega pa v območju polja Jožefa. Preiskovalni rovi iz polja Jožefa so pod Govcami dosegli celo polje Liša, katerega so pozneje odprli s Presečnikovim rovom. Stari rudarji so delali zelo temeljito, kar je še danes razvidno s takratnih jamskih kart. Zelo dobro so poznali geološke razmere in so sklepali o nadaljevanju sloja v sredino kadunje. Da bi odkopali globlji del kadunje, so skozi krovne plasti v Breznem poglobili 90 m globok Wartinbergov jašek, iz katerega so s prekopom prodrli do premogovnega sloja. V projektu so imeli tudi jašek med Jedrtjo in Sevcami (torej v sredini kadunje) in so predvidevali, da bi na ta objekt s prebojem vezali ves premog izpod Govc in Hude jame. Že takrat so predvidevali, da bi do polja Šmihel prodrli s podkopnim rovom iz Spodnje Rečice (to so kasneje

uresničili), in da bi na južni strani zgradili jašek za globlje odpiranje tega dela kadunje.

V letu 1882 so v Breznem zgradili rudniško ozkotirno železnico do Rimskih Toplic, kamor so odvažali premog. Ta železnica pa je bila zaradi ustavitve obračtovanja v Breznem opuščena leta 1893. Tudi pri prej omenjenih dveh načrtovanih jaških so že projektirali ozkotirno železniško zvezo do nakladalnih postaj v Rimskih Toplicah oziroma v Laškem.

Po ustnem izročilu je bilo takrat v Breznem zaposlenih nekaj sto delavcev.

Od leta 1883 do leta 1890 je bil lastnik rudnika Edvard Geipel, graščak iz Jurkloštra. V tej dobi ni prišlo do nobenih novih odpiralnih del in so v glavnem nadaljevali z eksploatacijo že pripravljenih zalog. Omembe vredno je le, da se je z rastočo industrializacijo čutila tudi germanizacija slovenskih krajevnih imen.

Kasnejša preteklost

24. decembra leta 1890 je Rudnik Laško kupila Trboveljska premogokopna družba in nadaljevala z deli v Breznem in v Hudi jami.

V letu 1892 je bila v Hudi jami prva brezuspešna stavka delavstva za dosego osemurnega delavnika. V istem letu so iz Spodnje Rečice na koti 248 pričeli s prodiranjem glavnega rova, ki ima generalno smer proti zahodu in poteka vzporedno s smerjo bližnjih oligocenskih naslag.

Leta 1893 je Trboveljska premogokopna družba ustavila vsa dela v Breznem zaradi previsokih proizvodnih stroškov, zaradi ugodnejših razmer v Hudi jami pa je tu povečala intenziteto eksploatacije.

Leta 1895 so reducirali tudi dela v Hudi jami; nadaljevali so samo še s prodiranjem Glavnega rova, z vzdrževalnimi deli in z eksploatacijo vzhodnega dela polja Šmihel blizu ustja Glavnega rova. V tem delu sloja so do leta 1899 zaključili z odkopnimi deli šele na 4. etaži pod obzorom Glavnega rova, v zahodnem delu polja Šmihel pa so do obzora Glavnega rova odkopavali ozek sloj premoga debeline do 4 m do leta 1902.

Glavni rov so v letih 1898–1899 spojili po jašku Barbara blizu Hude jame s cca. 100 m višje ležečim rovom Barbara. Leta 1904 so bila vsa dela povsod popolnoma ustavljena. Z rudarjenjem so ponovno pričeli leta 1917. V Hudi jami pa so obnovili obratovanje leta 1919. Glavni rov in rov Barbara sta postala in sta še danes osnovna obzora jame. Po že omenjeni izgradnji povezujočega jaška Barbara med njima so po letu 1919 te komunikacije služile nadalje kot glavna transportna pot za rovni premog iz jame do separacije v Spodnji Rečici.

V tem razdobju so za jaškom Barbara nadaljevali s prodiranjem obeh rogov proti zahodu.

Na obzorih teh rovov so pričeli sistematično raziskovati oligocenske plasti zaporedoma s prečnicami v medsebojni razdalji cca. 150 m v smeri jug. Tak način odpiralnega raziskovanja jame se je odtlej in tudi kasneje ustalil.

Medtem so iznad obzora Barbara od dotedanjih starih jamskih del oziroma od površine oziroma od zgornjih delov slojev odkopavali premog etažno od zgoraj navzdol. Tako so odkopavali do obzora Glavnega rova:

- vzhodno od jaška Barbara

polje Kuretno v letih 1935 do 1939,

in Vzhodno polje v letih 1928 do 1936,

- zahodno od jaška Barbara

Zahodno polje II (celo do kote 221 ali 30 m pod obzorom Glavnega rova) v letih do 1935,

in Zahodno polje III. v letih do 1932.

Od površine navzdol, a še vedno nad obzorom rova Barbara, so v času do leta 1944 odkopavali še polje Liša in Vzhodno polje Jožefa. Med obema poljema so zaradi vasi Govce kot varnostni steber pustili neodkopan sloj polje Govce.

Pomembnejša dogajanja v razdobju 1890 do 1944

Kako so, in če sploh so separirali premog na Breznem oziroma v Hudi jami pred letom 1890, tega ni mogoče zatrjevati in opisati.

Po starih risbah se da ugotoviti, ne pa tudi zadovoljivo opisati, da so v Hudi jami po letu 1890 od Presečnika navzdol transportirali, klasirali in delno premog tudi prali. V Spodnji Rečici so pozneje imeli in uporabljali suho separacijo, blizu Zdravilišča pa so izkopali 70 m tunela skozi dolomit zato, da so lahko po ozkotirni železnici dovažali in tovorili premog na železniške vagone. Mokro separacijo premoga, ki je v rabi še dandanes, je rudniku zgradila češka tvrdka Schlan leta 1925.

Tega leta so vpeljali tudi uporabo jamskih pnevmatičnih orodij. Letne produkcije premoga so se povečevale in tako je bila leta 1928 med drugim tudi zaradi ugodne lege takrat izkoriščenega Zahodnega polja II. pri staležu delavstva 607 mož dosežena najvišja proizvodnja v tem obdobju: 101.200 ton. Kasneje so se zaradi svetovne gospodarske krize in zaradi redukcij delavstva letne produkcije premoga stalno nižale, tako da je leta 1940 proizvodnja znašala le še 43.950 ton.

Rudnik Laško je po razpoložljivih podatkih od leta 1918 do leta 1944 proizvedel 1.343.100 ton premoga ali povprečno, upošteva neobratovalna leta 1904–1916, cca. 96.000 ton letno. In vendar so mu v tem času (lastništvo TPD) ves čas zaradi domnevne nerentabilnosti, neprepričljivih zalog in podobnega grozili z ustavitvijo obratovanja. Niso mu dodeljevali dovolj sredstev za investicijska dela

v jami. Tako je bilo med drugim ustavljeno prodiranje rova Barbara od leta 1930 do leta 1940 na samo 55 m od zahodnega polja Jožefa, ki je mnoga leta kasneje dajalo 50 % in več celotne proizvodnje, vsekakor pa dalo več premoga kot katerikoli drugi sloj Rudnika Laško. Sloj Jožefa so na obzoru Barbara dosegli v prvih mesecih leta 1941.

V času okupacije je Rudnik Laško obratoval le nekaj časa. Zaradi stalnih sabotаж in partizanskih posegov ga je okupatorska nemška družba Energie-Versorgung Südsteiermark Aktiengesellschaft maja 1944 zaprla, oropala in odpeljala dostopne stroje in vozni park, preostale delavce pa usmerjala v ostale rudnike te družbe.

V razdobju 1890–1944 je Rudnik Laško uporabljal jalovišča vsaj v dvajsetih in tridesetih letih v Hudi jami oziroma v soteski od potoka Rečica h Kuretnemu, kamor je jalovino dovažal po tirni vzpenjači. Nekaj let po izgradnji jaška Liša (180 m strojnega jaška od obzora Barbara do površine), ki je bil dograjen leta 1935 in je postal transportni jašek za spust premoga iz polja Liša, so tjakaj prese-lili tudi jalovišče.

Sedanost rudnika (po letu 1945)

S požrtvovalno vnemo in stopnjevano delavoljnostjo je po osvoboditvi maja 1945 vračajoči se delavski kolektiv v rekordnem času obnovil rudnik, ki je mogel z normalnim obratovanjem pričeti 1. 11. 1945.

Potrebe po premogu so naraščale, celotni kolektiv si je prizadeval in rudnik je ponovno vzcvetel, pred in po 17. septembru 1950, ko je delovni kolektiv prevzel upravljanje podjetja neposredno v svoje roke.

V jami so z rovoma Barbara in Glavni rov prodirali še dlje proti zahodu.

V območju polja Jožefa so oba rova povezali leta 1962 z novim jaškom Jožefa, ki je komunikacijsko in transportno takoj zamenjal dotedanji jašek Barbara.

Še pred tem so leta 1948 iz obzora Barbara navzgor do površine (55 m višine) prebili zračilni jašek Brezno. Postopoma so tjakaj iz Hude jame premestili glavno ventilacijsko postajo, kompresno postajo, zgradili so novo sodobnejše kopalnično poslopje z lamparno in obratnimi pisarnami in z avtobusom prevažali tjakaj iz Laškega in okolice del jamskega kolektiva.

Medtem so odkopavali sloje: Liša in Jožefa ter Jedert (zahodno od Breznega). Ker je vpliv odkopavanja slojev Liša in Jožefa v globino postopoma prizadel dotlej nezadovoljivo varovano vas Govce, je bilo treba le-to odkupiti leta 1957 in varnostni steber Govce se je mogel pričeti odkopavati.

Do obzora Glavnega rova so odkopavali
sloj Liša do leta 1965,
sloj Govce do leta 1967,
sloj Jožefa do leta 1968.

Ob likvidaciji teh polj je bilo in je še treba odpirati nove sloje. Tako so v letih 1955–1956 v območju polja Jedrt prebijali novo komunikacijsko povezavo (dva nadkopa, en za drugim delno premaknjena) iz obzora Barbara do zračilnega rova 512, ki je bil prebit iz površine in še služi dandanes. Ta rov je bil obenem odpiralni in je zajel na svoji celotni dolžini vse sloje Terezija, Klara, Tomaž od tam, kjer so jih v preteklem stoletju prenehali eksploatirati.

Ti sloji so do obzora Barbara bili odkopavani, kot sledi: sloj Terezija do leta 1968, sloj Klara do leta 1970, medtem ko v sloju Tomaž tik nad tem obzorom še odkopavajo. Sloj Terezija na obzoru Barabara preneha. Z rovom Barbara ne prodirajo več, ker je dosegel vstric polja Tomaž svojo najzahodnejšo točko 50 m pred eksploatacijsko mejo Rudnika Dol Zasavskih premogovnikov.

Polji Klara in Tomaž segata pod obzor Barbara, zato z Glavnim rovom še prodirajo proti zahodu, da se ju odpre do obzora tega rova.

Ta čas poteka likvidacija polja Jedert na tem obzoru, odkopna dela pa potekajo tudi v delu polja Jožefa, ki je odprt do kote 50 m nižje od obzora Glavnega rova.

Letošnje 1976. leto dosega Rudnik podobno kot leta 1940 eno najslabših (50.000 ton) letnih proizvođenj zaradi več vzrokov:

- v poreformnih letih 1966 in dalje so s posrednimi nepremišljenimi neukrepanji onemogočali majhne premogovnike, da so pričeli zmanjševati in opuščati proizvodnjo,
- temu primerno je delavski svet tukajšnjega podjetja po sklepih zborov kolektiva dne 26. 1. 1970 potrdil preusmeritveni program in postopno likvidacijo rudnika, ki se naj bi izvršila v letih 1976–1977,
- od leta 1972 dalje niso več pravočasno tekla nova investicijsko odpiralna dela, temveč so bila celo zavestno ustavljena, zato odprtih zalog premoga, pripravljenih za odkopavanje, primanjkuje,
- kljub ukrepom oblastvenih organov in kljub mnenju strokovnih gospodarskih forumov, da naj premogovniki nadaljujejo s svojo dejavnostjo, niso rešeni problemi financiranja pospešenega investiranja, zato zamujenih let ni mogoče nadoknaditi, kontinuiteta proizvodnje je ogrožena, proizvodnja je nezadovoljiva itd.

In to dandanes, potem ko je bilo od leta 1945 do vključno leta 1975 v tukajšnjih jami odkopano 3.110.760 ton premoga ali povprečno 100.315 ton letno. Zaloge premoga pa so še, nekaj nad obzorom Glavnega rova, precej več pa pod tem obzorom, le odpreti jih je treba z ustreznimi investicijskimi deli.

Poleg tega je jama zadnja leta vsaj delno mehanizirana, od maja 1971 pa sta opuščena jalovišče Liša in jašek Liša, ki sta zaposlovala in nase vezala precej režijskih delavcev, opuščeni so nekateri objekti v Hudi jami, vse jamsko moštvo je skoncentrirano v Breznem in bližje jamskim deloviščem, rešen je problem jalovišča z žičnico blizu separacije, ki je ta čas v rekonstrukciji ipd.

Najvišja proizvodnja v tem času je bila dosežena pri rudniškem staležu 772 delavcev leta 1960, in sicer 134.500 ton.

Spremljevalne nevšečnosti rudarjenja

Jamske mere eksploatacije, položene v preteklem stoletju, je prekrila nova izmera eksploatacijskega polja, opravljena leta 1955.

Sedanje eksploatacijsko območje rudnika poteka vzporedno z dolino Rečica, vendar nekaj 100 m vstran, cca. 7 km v dolžino od vzhoda pri nakladišču Laško proti zahodu do zaselka Marno, kjer se nadaljuje nato v isti smeri eksploatacijsko polje Rudnika Dol. Tukajšnje eksploatacijsko polje je široko do 800 m oziroma prekriva cca. 5,3 km² katastrske občine Krištof, Sedraž, Belovo in Marno.

Znotraj tega območja oziroma ob njem se je za časa rudarjenja med drugim dogajalo:

- Pri prodiranju Glavnega rova v 90 letih preteklega stoletja so na tekočem metru 2.100 – tega rova prodrli do nepremostljive ovire – tekočega peska; zaradi tega so morali na tem mestu v sicer brezhibno premočrtnem Glavnem rovu vzhod-zahod izdelati oblomno progo, ki je služila do leta 1952, ker je šele tega izredno sušnega leta uspelo prebiti nevarni odsek.
- Tukajšnji premog je pri nečistem odkopavanju in nezadostnem zračenju delovišč nagnjen k samovžigu. Nekaj desetletij nazaj in nekoliko še dandanes morajo izpraznjene odkope delno zasipavati z jalovino.
- Nad eksploatiranimi bogatimi jamskimi sloji – čeprav je površina pretežno pašniška in gozdnata – so rudarska dela tu in tam le uničevala nekatere vasi, ki jih je bilo treba zaradi rudarskih škod odkupovati, tako vas Brune v 30 letih, vas Govce leta 1957, vas Unično dandanes in v prihodnje.
- Leta 1954 so pri prodiranju Glavnega rova za Govce poljem proti zahodu prodrli do izredno vodonosnega in tektonsko močno porušenega triadnega dolomita. Na 350 m dolžine rova po tem dolomitu je skupni dotok vode znašal nekaj manj od 5 m³/minuto. Zaradi preplitvega jarka je bil Glavni rov mestoma tudi do 15 cm nad tračnicami zalit (zalito kolesje lokomotiv in jamskih vozičkov, od ustja rova do jaška Barbara na tekočem metru 2920). Bili so prisiljeni ob jašku Barbara zgraditi črpališče in črpati vodo po jašku Barbara na 100 metrov višje ležeči obzor rova Barbara. Od tod je voda po rovovem

jarku odtekala na dan v Hudo jamo. V glavnem rovu pa so pričeli z regulacijskimi deli, ki so potekala do konca marca 1963 (rovu so večali jarek, mu dajali enakomeren vzpon 2,10/00, zgradili so na t. m. 345 diagonalno progo, ki je presekala do tedaj skoraj pravokotno desno levo vijugajoči se del Glavnega rova na skupni dolžini 340 m, s čimer so skrajšali ta rov za 85 m, ublažili krajna ovinka in odpravili srednjega, trgali staro obzidavo in rovu večali profil, mestoma premeščali jarek v sredino rova pod tir itd.). Šele takrat je prečrpavanje vode iz obzora Glavnega rova na obzor rova Barbara bilo dokončno ustavljeno. Voda je stekla po rekonstruiranem rovu.

Od aprila 1963 dalje se je regulacija rova (dvig tira in večanje jarka) zahodno od jaška Barbara še nadaljevala nekaj mesecev nekaj 100 m dalje in končno zaključila julija 1963 pri polju Liša. Odtlej jamska voda v rovu ni več poplavljala.

– Na separaciji je v hudih zimah voda iz potoka Rečica v lesenih žlebovih do separacije pogostoma zmrzovala in oteževala separiranje. Zato so oktobra 1964 od ustja rova do separacije speljali dotlej samo nevšečne, toda toplejše jamske vode po betonskih ceveh in odtlej prenehali uporabljati vodo iz potoka.

– Leta 1956 so pred poljem Jožefa z Glavnim rovom prodrli skozi psevdodoljski škrlj do hribinskega kontakta škrlj – dolomit. Razmočena hribina je nezadržno rinila kot testo v že izgrajeni Glavni rov in ga je nekaj 10 metrov zasula. Potrebno je bilo izgraditi stransko vodno progo in speljati vodo tja, da se je moglo nadaljevati z Glavnim rovom.

Ostale koristne substance

a) Pred zadnjo svetovno vojno v Brunah nad Hudo jamo oziroma v petdesetih letih tega stoletja v polju Govce je tik pod površino Keramična industrija Liboje eksploatirala keramično glino znotraj eksploatacijskega območja Rudnika Laško, ki je to proizvodnjo prevzel in nadaljeval od leta 1961 dalje.

Tukajšnja glina ima finokeramični značaj, ni plastična niti ognjeodporna, vendar je zelo primerna za splošne keramične namene (je uporabna za zidne in talne ploščice in za sanitarno keramiko), ni pa primerna v papirništvu zaradi nezadostne beline (53,5 % k belini kaolinov, ki znaša 75 do 80 %), čeprav bi lahko služila kot dobro polnilo za slabše papirje.

Glino eksploatirajo v polju Govce nad obzorom Barbara in jo v plavnici v Sp. Rečici od leta 1967 dalje plavijo, da odstranijo nečistoče. Letna proizvodnja plavljene gline niha med 5.000 in 7.000 ton in je prilagojena povpraševanju.

Zaloge različnih kategorij v poljih Govce in Brune znašajo skupaj cca. 600.000 ton.

b) Vse jalovine (gline in laporji) Rudnika Laško in pretežno vse prihribine so

zelo fino zrnate, imajo koloidalni značaj, vsebujejo zelo malo gorljivih snovi in ne vsebujejo trdnih hribin: imajo grobokeramične lastnosti in so uporabne za izdelavo opeke (psevdoziljski škrlj), ki ustreza jugoslovanskemu standardu za opeko.

Zaradi možnega kurjenja cenениh drobnih vrst premoga so dopuščali zgraditev opekarne, vendar v to smer kolektiv rudnika ni nikoli ukrepal, še vedno pa išče drugo morebitno primerno uporabnost za tukaj nahajajoče se hribine.

c) V Spodnji Rečici ob ustju Glavnega rova leži izredno razsežen dolomitni masiv. Sprva ga je v neznatnih količinah Rudnik eksploatiral kot gradbeni material za betone za kvadre, s katerimi so obzidovali jamske proge.

Kasneje je Rudnik tu od leta 1964 dalje razvijal kamnolom zaradi sprva manjše, letos pa končne drobilno sejalne kapacitete obsega nad 100.000 m³ frakcij peskov letno, uravnava pa proizvodnjo dolomitnih agregatov glede na povpraševanje, ki v zadnjih letih niha v mejah ca. 80.000 m³ letno.

RUDNIK SVINCA V PADEŽAH PRI LAŠKEM – PRED 450 LETI

Jože Maček*

Že bežen pogled v knjige Rudarskega glavarstva v Celju za 18. in 19. stoletje pokaže, da je bilo v širši okolici Laškega veliko nahajališč zlasti premoga, pa tudi raznih rud. Nekatera teh nahajališč so tudi izkoriščali kot majhne rudokope. Tako je v Padežah (v Krajevnem leksikonu sicer piše v Padežu), na Reki pri Laškem in v bližnji okolici še živo ljudsko izročilo, da je v Padežah bil neki rudnik, morebiti svinca ali srebra, zagotovo pa ne premogovnik. Pri sedanji domačiji Jožeta

Slapšakova domačija v Padežah

* Jože Maček 1929, agronom, zgodovinar, univerzitetni profesor Biotehniške fakultete v Ljubljani, član SAZU in HAZU.

Slapšaka v Padežah št. 5 je ohranjen vsaj en rov, ki ga je sedanji lastnik napravil dostopnega tudi za ogled. Pred leti so podrli manjšo zidano stavbo, ki ni bila podobna okoliškim kmečkim hišam in bi morebiti lahko bila nekaka upravna stavba tega rudnika.

Znani celjski zgodovinar, pokojni profesor Janko Orožen, v svoji razpravi »O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju« (Celjski zbornik 1, 1951, str. 55) piše takole: »poroča se tudi o manjšem svinčevem rudniku pri Zidanem Mostu in v Padežu pri Laškem«, vendar ne navaja, od kod je črpal ta podatek. Prav tako kratek je rajni laški zgodovinar Miloš Rybář v tem zborniku objavljenem spisu o laški zgodovini. Tako je ostal ta rudnik povsem neznan, saj ga ne omenja niti prof. dr. Andrej Paulin v svoji razpravi Metalurgija neželeznih kovin na Slovenskem v Zborniku za zgodovino naravoslovja in tehnike 13–14, ki je izšel l. 1998, str. 53–76.

Spomladi 1999 pa je izšel Vilfanov zbornik – Pravo – Zgodovina – Narod, v založbi Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, v spomin uglednega pravnega in gospodarskega zgodovinarja akademika prof. dr. Sergija Vilfana. V njem je 53 prispevkov, med njimi tudi razprava direktorja Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu Walterja Brunnerja z naslovom: Das Bergwerk Patuetsch in Picheln. Das Grubenverzeichnis eines untersteirischen Bergwerkes im Jahr 1550 (Rudnik Padeže v Goricah. Jamski seznam spodnještajerskega rudnika iz l. 1550) str. 231–243. V njem pisec razlaga, kako je imel v miznici skoraj dvajset let prepis zelo zanimivega rudniškega seznama iz l. 1550. Z objavo je odlašal, ker ni mogel ugotoviti kraja, kjer bi ta rudnik lahko bil. To pa je zahtevalo pravo topografsko kriminalistično iskanje.

Seznam je imel podrobnejšo oznako kraja Im Patuetscher Grabn in Püchln (prevedeno v Padeškem grabnu v Goricah). Ta dodatek in Püchln – kar pomeni gorice, npr. Windisch Bücheln (Slovenske gorice) je zavedel avtorja, da je iskal ta rudnik pač v območjih, ki so imela oznako Püchln. Na prvi pogled ni bilo pričakovati težav, ker oznaki tako Patuetsch kot Püchln ali Pichln nista prav redki. Toda kraja s podobnimi imeni in rudnikom kljub dolgotrajnim prizadevanjem ni mogel najti niti v gradivu omenjenega graškega arhiva niti v ustrezni literaturi.

Iz obsežnih raziskav je sledilo le, da mora biti rudnik Patuetsch na Srednjem ali Spodnjem Štajerskem. V zadnjem poskusu, da bi se vendar dokopal do mesta, kjer je bil ta rudnik, je pisal ministrskemu svetniku dr. Alfredu Weissu, rudarskemu strokovnjaku in zgodovinarju na ministrstvu za gospodarstvo na Dunaju. Ta ga je opozoril na delo, s katerim je problem kraja tega rudnika z največjo verjetnostjo ustrezno rešen. To delo je poročilo o geoloških razmerah spodnje Štajerske in ga je objavil Theobald von Zollikofer v Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt (Letopis cesarsko-kraljevega geološkega zavo-

da) 10., II. polletje 1859, str. 165. V njem so navedena tale nahajališča svinčevega sijajnika ali galenita, rude, iz katere je mogoče pridobivati svinec.

Na štajerski strani:

Marija Reka nad Preboldom (pri kmetu Jurharju),
Zavraše pri Hrastniku,
Sv. Lenart pri Hrastniku,
Zidani Most (nad oljarno),
Padeže, vzhodno od Laškega,
Lokavec, vzhodno od Zidanega Mosta,
Radež, severovzhodno od Loke (pri Zidanem Mostu)
Razbor, vzhodno od Radeža,
Sevnica.

Na kranjski strani:

Za Savo, pri železniški postaji Hrastnik,
Podkraj, med Hrastnikom in Zidanim Mostom,
Radeče,
Lok, nasproti Loke pri Zidanem Mostu,
Zavrstnik, južno od Litije.

Ruda je bila v teh nahajališčih v obliki vzporednih leč, kar kopanje zelo otežuje in ga dela negospodarnega. Kajti posamezne leče se hitro izčrpajo, odprte novega sistema leč pa zahteva veliko časa in naporov, ne da bi sploh bil zagotovljen uspeh. Zato je bila večina rudokopov ob navedenih najdiščih opuščena. Sredi 19. stoletja je obratoval še rudnik v Sv. Lenartu pri Hrastniku.

Najstarejša rudokopa na tem območju sta bila po omenjenem zapisu v Lokavcu in v Padežah. Obratovala naj bi že v času Marije Terezije (1740–1780). Ob vходу v dolino Gračnice (blizu Rimskih Toplic) je bila topilnica svinca, kjer so predelovali rudo do 1817. Finančna kriza v tem letu je povzročila, da so oba rudokopa opustili in so šele pred kratkim začeli kopati. Pisec poročila Zollikofer je Lokavec obiskal dvakrat, vendar tedaj niso delali. Neki rudar mu je povedal, da je bil spodnji rov, izkopen v hrib, dolg 160 klafter (klaftera je 1,8965 m), rudna žila je bila debela le colo (približno 2,5 cm), kar seveda ni veliko. Za Padeže pisec ne navaja, da bi jih obiskal, piše pa, da so rudne žile manj pravilne kot drugod, sledovi rude pa so bolj pogosti, kajti kažejo se na vsem približno 700 čevljev (približno 221 m) visokem desnem pobočju potoka Jestrenca (najbrž po velikem graščinskem gozdu Jastrebnica). Zdaj se potok imenuje Reka. Rudokop je ležal v zgornjem delu pobočja, kar dejansko ustreza še sedaj ohranjenemu rovu.

Kamnina je tu kremenjak, debelina rudnih žil je bila povprečno 1 do 1 1/2 col, narasla pa je tu in tam na 4 do 6 col. Včasih so se našle tudi dve in tri

vzporedne žile. Pogost spremljevalec svinčeve rude in s tem neredko kažipot je ozek trak poroznega limonita, ki kaže, da je rezultat preperevanja živca ali pirita. Po uradni analizi je padeški svinčev sijajnik vseboval 46 odstotkov svinca in 3 odstotke srebra, kar pomeni, da je bil delež svinca zelo majhen, delež srebra pa velik. Na splošno svinčev sijajnik vsebuje 86,6 odstotkov svinca in en odstotek srebra. Najbrž na visoki vsebnosti srebra temelji sicer negotovo ljudsko izročilo, da je v Padežah bil morebiti rudnik svinca in srebra. Vendar so v Padežah očitno rudo le kopali in je tam niso predelovali, temveč vozili, najbrž v topilnico ob Gračnici blizu Rimskih Toplic. V prid tej misli govori dejstvo, da se niso ohranili nikakršni ostanki trdnije zidanih stavb, ki naj bi ob zapisu, da je rudnik obratoval še pred 140 leti, komaj mogle povsem izginiti. Rudnik oz. najbrž bolj ustrezno rudokop, naj bi torej obratoval sredi 18. in kvečjemu v začetku 19. stoletja.

Iz dosedanjega opisa izhaja, da je bil padeški rudnik ali rudokop nekaj majhnega. Povsem drugo sliko pa kaže uvodoma omenjeni seznam. Iz nekdanje kronovine Štajerske je znanih le zelo malo podobnih rudniških seznamov, zlasti če ne gre za deželno knežje (po sedanjem pojmovanju državne) rudnike. V Padežah pa naj bi delali v štirih rovih, oz. je bila zanje izdana pravica rudokopa. Po stari rudarski navadi je bila vsaka jama posvečena kakemu svetniku, v Padežah npr. sv. Krištofu, sv. Vidu in sv. Kunigundi, a četrta jama je imela ustrezno religiozno ime Božji dar.

Očitno je šlo ob nastanku seznama za rudnik v Padežah za novo odkrito rudno nahajališče. Pričakovanja za njegovo rentabilnost so morala biti ustrezno velika, kajti za jamske deleže so se zanimali ugledni plemiči, lastniki fužin in drugih kovinarskih obratov ter meščani. Povezovali so se v družbe za skupno obratovanje in izkoriščanje rudnikov. Omenjeni seznam, ki ga tu seveda ne moremo podrobno navajati, je očitno narejen po družbenem rangi in pomenu rudniških družabnikov. Narejen je za skupen rudnik in za vsako jamo posebej. V vseh petih seznamih je bil na prvem mestu Jakob von Montfort. Spadal je v plemiški rod, ki je bil med najpomembnejšimi srednjeveškimi rodovi na sedanjem Vorarlberškem v Avstriji. Po dedni pogodbi med bratoma iz l. 1515 je Georg von Montfort, očitno oče Jakoba, podedoval gospostva v Avstriji, na Štajerskem in Koroškem. Drugi imenovani je bil vedno »Secretary«, t. j. tedanji tajnik in registrator štajerskih deželnih stanov oz. stanovske uprave (v bistvu deželne uprave). Najbolj ugleden je bil nedvomno Janž Ungnad, ki je znan iz naše književne zgodovine kot podpornik protestantske književnosti. Bil je kraljevski svetnik, štajerski deželni glavar, vrhovni stolnik kot tudi celjski glavar in vicedom. Gospostva je imel na Koroškem, Kranjskem, Štajerskem in na Hrvaškem, tako da je bil član štirih deželnih zborov. Bil je med najpomembnejšimi posojilodajalci nadvojvode oz. kralja. Na državnih zborih je bil besednik (glavni predstavnik) Notranje Avstrije, doma

je moral organizirati obrambo pred Turki in je bil v tem nemirnem času vedno na čelu vojaških enot. Bil je državni namestnik Dolnje Avstrije in je zasedal še druge visoke državne položaje. Štajerski deželni glavar je ostal do l. 1556. Janž Ungnad je bil prepričan privrženec protestantizma in se je moral zaradi protireformacije izseliti iz avstrijskih dežel. Odšel je v Württemberg, kjer je s Primožem Trubarjem ustanovil zavod za prevajanje in tiskanje protestantskih knjig v južnoslovanskih jezikih. Umrli je l. 1564.

Ugnadovo zanimanje za rudnik v Padežah ni bilo naključno, kajti v svojih obratih se je ukvarjal s fužinarstvom, izdelavo žice; v dveh njegovih obratih so kovali

žeblje. Bil je eden največjih fužinarjev na južnem Koroškem. V Rebrci ob Beli je izdeloval razen pločevine, žice in žebeljev tudi topove in strelivo. Tudi na Paki je imel rudniške pravice. Ta nekoliko dolgi opis položajev in delovanja Janža Ungnada naj le ponazori, da se tako pomemben gospodarstvenik najbrž ne bi spuščal v kaka tveganja in kaže, da je moral biti rudnik v Padežah kar pomemben.

Med družabniki je bilo precej plemičev in meščanov iz vse Štajerske. Omenimo jih nekaj, ki so bili bolj povezani s Spodnjo Štajersko. Ludwig Stürgkh je bil doma na gospodstvu Zbelovo pri Slovenskih Konjicah. Erazem Gall zu Gallenhofen je bil v času sestavljanja omenjenega seznama upravnik celjskega glavarstva in vicedomskega urada. Bil je lastnik graščine Galenhofen in gradu Vodriž pri

Ohranjen rudniški rov

Slovenj Gradcu. Colman Prunner je bil štajerski deželni pisar, kar je bila tedaj zelo visoka funkcija. Poleg naštetih je bilo več znanih gospodarstvenikov iz Srednje Štajerske.

Na vprašanje kdaj je rudnik ali rudokop zares obratoval, s sedanjimi zapisi oz. podatki ni mogoče natančno odgovoriti. Na vojaškem zemljevidu iz let 1763–1767 (Vincenc Rajšp – Marija Grabnar: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1767, Opisi, 5. zvezek, Sekcija 193, str. 171) ni označen. Navedeni pa so opisi za manj pomembne okoliške zaselke Trojno, Podvin, vas Reka, Zapotok, Njivice, Slatna, vas Vrh, Olešče, Jurkovlje, Lešje. Na karti je Padež napisan z malimi črkami, vendar brez vseh oznak.

Prav tako ni naveden v Rudniškem priročniku avstrijskega cesarstva (Montan-Handbuch des Kaisertums Österreich. Zweiter Teil: Privatbergwerke und Bergwesens Vereine, Bergkommissariat zu Cilli), ki je izhajal od 1838 do 1861. V registrih arhiva celjskega rudarskega glavarstva od l. 1818 naprej, ki jih zdaj hrani Arhiv Slovenije v Ljubljani, kraj Padeže sploh ni omenjen. Tako o obstoju tega rudnika govori samo Zollikoferjeva navedba. Vprašanje o delovanju tega rudnika bo potrebno še naprej raziskovati.

Povzetek

V članku je navedenih nekaj podatkov o rudniku (rudokopu) svinca in srebra v Padežah pri Laškem. Doslej sta ga obrobno omenjala le zgodovinarja Orožen in Rybář. Zdaj pa je ravnatelj Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu Walter Brunner našel seznam družbenikov nekega rudnika z imenom Patuetsch in den Bücheln iz leta 1550. Izraz in den Bücheln pomeni v Goricah, kar ga je zavedlo, da je kraj dolgo iskal povsod, kjer so bile gorice, vendar neuspešno. S pomočjo rudarskega zgodovinarja Alfreda Weissa z Dunaja se je ugotovilo, da gre za Padeže pri Laškem. Iz seznama družbenikov bi izhajalo, da je moral biti to vsaj v začetku zelo obetaven in pomemben rudnik, saj so bili družabniki tedaj najpomembnejši štajerski gospodarstveniki in fevdalci, med njimi štajerski deželni glavar, iz slovenske književnosti znani Janž Ungnad, podpornik Primoža Trubarja. V članku je nekaj podatkov o drugih podobnih rudokopih v celjski okolici in v Zasavju ter o kakovosti padeške rude. V nekaterih uradnih publikacijah iz 18. in 19. desetletja o tem rudniku ni nikakršnih navedb. Tudi na kraju samem se niso ohranili nikakršni ostanki rudniških stavb, razen seveda uvodoma omenjenega rudniškega rova. Za popolnejšo predstavo o tem rudniku bodo potrebne nadaljnje raziskave.

LAŠKO – NASELBINSKI SPOMENIK

Dunja Gorišek*

Ta prispevek je delni prikaz večletnega dela spomeniške službe na sistematičnem preučevanju historične-urbanistične strukture starega trškega jedra Laškega ter vrednotenju, zaščiti in predstavitvi nepremične kulturne dediščine naselja.

Kontinuirano konzervatorsko delo je temeljilo na dostopnih pisnih zgodovinskih virih, na preučevanju starejših vedut ter fotografskega in kartografskega gradiva. Poleg tega smo z različnimi metodami poskušali raziskati in prepoznati »zgodovinske zapise na objektih in v prostoru«, tj. materialne sledove življenja ljudi, ki so ohranjene v pozidani strukturi in tlorisni zasnovi objektov ali utrjene v prostoru z lokacijo objektov in organizacijo mreže komunikacij.

Najdene in ovrednotene materialne ostanke preteklosti smo poskušali ohraniti in prezentirati »in situ«, v prvotni obliki in materialu, kot nenadomestljive zgodovinske in kulturne pričevalne elemente. To je v dinamiki časa, v katerem živimo, izjemno težka naloga, ker je naselje živi organizem, v katerem prebivalci ne glede na spoštljiv odnos do preteklosti želijo ustvariti vse ugodnosti današnjega standarda.

Laško je osrednje naselje in upravno, gospodarsko ter kulturno središče ob reki Savinji med Celjsko kotlino in dolino reke Save. Stari del mesta leži na levem rečnem bregu pod vzpetino Hum, mlajši deli mesta so vzhodno in južno ter zahodno in severozahodno na desnem bregu Savinje.

Območje je bilo kontinuirano naseljeno že od obdobja kulture žarnih grobišč (8. st. pred n. š.) pa do pozne antike. O tem nam pričajo nagrobniki, vzdani na pročelja hiš, in številne drobne najdbe, shranjene v muzejskih zbirkah Laškega, Celja in Gradca. Večina doslej znanih arheoloških najdb je slučajnih, odkrite so bile pri raznih gradbenih delih, ker razen dveh manjših arheoloških zaščitnih raziskav (območje gradu Hum in dvorišče hotela Savinja) načrtne arheološke raziskave mesta in okolice niso bile opravljene.

* Dunja Gorišek 1952, univ. dipl. ing. arhitekture, konservatorica Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Slovenije, o. e. Celje.

Da življenje tudi v času preseljevanja ni zamrlo, nam priča ime kraja in številna krajevna imena v okolici (Laška vas, Lahov graben, Lahomšek, Lahomno...).

V zgodnjem srednjem veku je Laško gospostvo pripadalo Savinjski mejni grofiji, enemu največjih fevdalnih gospostev na Slovenskem. Prve omembe kraja sežejo v leto 1182, ko je Laško prvič omenjeno v uradnih listinah kot posest vojvode Otokarja VI. Traungavskega. Ker je omenjeno gospostvo, je moral obstajati tudi sedež gospostva – grad.

Za Traungavci so posest podedovali avstrijski vojvode Babenberžani, za katere je gospostvo imelo velik pomen zaradi prometne lege, zato so ob sotočju Save in Savinje postavili kamniti most (od tedaj ime Zidani Most), obnovili so kartuzijanski samostan v Jurkloštru in povzdignili Laško v trg (prva omemba l. 1227). Po izumrtju Babenberžanov je Laško prešlo v posest Habsburžanov, ki so ga l. 1336 dali v fevd celjskim knezom, po l. 1456 pa raznim zakupnikom.

Laški stari grad iz 12. stol. je bil po izumrtju celjskih knezov brez stanovalcev, upravo gospostva in deželno sodišče pa so preselili v večjo hišo na trgu, nasproti farne cerkve. V začetku 16. stol. je bil grad že brez strehe, zato so ga l. 1532 obnovili in ga prepustili Laščanom, da jim je v času turških napadov služil kot zavetje (od tedaj ime Tabor).

Leta 1620 so Habsburžani prodali Laško gospostvo Mosconom. Od njih so gospostvo l. 1665 kupili grofje Vetter von der Lilie, ki so ga obdržali do konca fevdalne dobe. V letih 1675/76 so ob Savinji pozidali veliko graščino, kjer so bili nameščeni tudi vsi uradi (danes objekt služi kot sedež občine in upravne enote).

Ves laški okoliš je do 19. stol. živel precej odmaknjeno življenje. Šele gradnja ceste na desnem bregu (1816) ter izgradnja železnice (1849) med Celjem in Ljubljano sta omogočili večji razvoj kraja. V drugi pol. 19. stol. je v Laškem delovalo okrajno sodišče, davkarija, pošta, finančna in orožniška postaja, šola ter nekoliko manjših industrijskih obratov. Kopališče (ki na tem prostoru obstaja že iz rimskih časov) je v l. 1880 obsegalo že zdraviliško stavbo, salonsko poslopje, gosposko hišo, vilo Stein in Mlinarjev dvor.

L. 1927 (ob 700-letnici prve omembe Laškega kot trga) je razglašeno za mesto in je s tem zaključilo svoj statusni razvoj, ne pa tudi gospodarskega in prostorsko-urbanističnega.

Historično urbanistični razvoj naselja

Laško je gručasto naselje z rimsko tradicijo, ki se je razvilo ob prehodu čez Savinjo (najprej z brodom, že pred l. 1444 pa z mostom). Njegova ploskovita parcelacija kaže na nastanek v 11. stol. (Curk), ko se je tu začelo oblikovati upra-

vno in sodno središče velikega gospostva. Prvotna substanca naselja (cerkev z župniščem in spremljajoči gospodarski objekti, upravni dvor ter nekoliko trških hiš) je bila v vznožju grajskega griča na območju današnjega Aškerčevega trga. V obdobju med 12. in 13. stol. je Aškerčev trg verjetno dobil formo, ki jo je v osnovnem tlorisnem konceptu ohranil do danes. Prvotna romanska cerkev je dozidana in preoblikovana, severneje od cerkve že stojijo prve mogočne mase župnišča, na vzhodu pa prostor že zaključuje manjši niz trških stavb. V njihovem zaledju je nadalje polkrožno, postopoma rastlo naselje. Oblikovane so majhne, ozke, nepravilne ulice in kaskadni lijakasti trgi. Naselbina je rasla nepravilno in razgibano, prilagajoč se terenu in svojim potrebam. Naravne terase so uporabljane za zunanje prostore (interne parcele in javni trgi), z objekti pa so obvladani nivoji. Največji del prostorske slikovitosti izvira prav iz tega začetnega obdobja pozidave.

Med 12. in 17. stol. so v naselju zgrajeni številni pomembni fevdalni, trški in sakralni objekti (spodnji grad, cerkev sv. Martina, župnišče, trije špitali in špitalska cerkev sv. Elizabete, Valvazorjevo upravno poslopje, Weichselbergerjeva graščina ...), ki so zaradi prostorskih omejitev izoblikovali gosto pozidano strukturo. Zaradi obrambno ugodne lege med grajskim gričem in Savinjo je trg potreboval le delno zaščito, saj so ga na severu, vzhodu in jugu branila našeta mogočna poslopja, medtem ko ga je z zahodne strani ščitila Savinja.

L. 1676 je južno od starega trga, ob Savinji, pozidana mogočna ambiciozna renesančna graščina, ki volumensko bistveno spremeni in obogati veduto naselja. S svojo tlorisno zasnovo, gospodarskimi objekti in vrtom pa predstavlja tudi izhodišče nadaljnje obulične in delno tudi karejske pozidave v 18. in 19. stoletju.

Leta 1840 je celotni srednjeveški del naselja prizadel verjetno zadnji v nizu velikih požarov, ki so pustošili v mestu. Najbolj prizadeto pa je bilo območje med Lilijevo graščino in cerkvijo (prostor Valvazorjevega in Aškerčevega trga). Številni objekti so bili po požaru močno predelani, posamezni pa celo porušeni in ponovno pozidani.

Pri sondiranju objektov so posledice požara še danes jasno vidne. Starejše arhitekturne sestavine so ohranjene izključno v pritličjih, nadstropja, ki so bila v požaru uničena, imajo novejšo opečno zidavo in arhitekturne elemente 19. stoletja.

Medtem ko o urbanističnem in arhitekturnem razvoju Laškega do konca 19. stol. lahko govorimo v smislu kvalitete, moramo celotno 20. stol. označiti kot obdobje neplanske pozidave. Naselje se širi na vse strani brez urbanističnih zasnov in vizij razvoja celotnega mesta. V prostoru so pozidane stanovanjske soseske ter obrtna in industrijska območja brez potrebnih spremljajočih objektov in brez logičnih povezav ali ločnic med različnimi funkcijami. Tudi najstarejši deli naselja niso izvzeti. Novi objekti ne spoštujejo dediščine, historično-urbanistične

zasnove ter arhitekturnih volumnov in silhuete naselja (npr. v 60. letih so porušena gospodarska poslopja župnišča ter izvedena blokovna gradnja na delu župnijskega vrta; v 70. letih je zgrajen novi zdravstveni dom na vrtnih parcelah brez upoštevanja kontinuitete obulične pozidave v okviru historične urbanistične zasnove; v 80. je poslovno-stanovanjski objekt (kare-8) zasedel celotni vrt renesančne graščine).

Drugo polovico 80. in 90. leta lahko označimo kot obdobje ponovnega začetka kompleksno-strokovnega razmišljanja o prostoru in naselju kot celoti. Uveljavlja se tudi pozitiven odnos do zaščite in obnove kulturne dediščine v obliki sprejemanja in upoštevanja spomeniškovarstvenih analiz in smernic za obnovo objektov in celotnega zaščenega trškega prostora.

Predstavitev spomeniškovarstvene problematike prenove

Sistematična spomeniškovarstvena obravnava mesta kot celote se je začela l. 1982 z izdelavo prvega elaborata za prenovo starega trškega jedra. Pred tem se je služba ukvarjala predvsem z inventarizacijo, raziskavami in gradbenosanijskimi deli na posameznih kulturnih spomenikih. L. 1989 smo omenjeni elaborat dopolnili in pripravili obsežno gradivo kot izhodišče za izdelavo Zazidalnega načrta prenove starega trškega jedra. V elaboratu smo podali analizo zgodovinsko-prostorskega razvoja naselja, valorizacijo ter kriterije za varstvo celotnega obravnavanega dela naselja (ožje območje urbanističnega spomenika ter širše območje naselbinske dediščine z vplivnimi območji in zavarovanimi vedutami). Splošno smo tudi okarakterizirali negativne posege ter podali predloge in smernice za sanacijo. Izdelali smo tudi inventarizacijo in ovrednotenje stavbnega fonda ter opredelili stopnjo in način njegovega varstva. V naslednjih letih je bil izdelan in tudi sprejet Zazidalni načrt prenove (RC Planiranje-Celje). Načrtovalci so v veliki meri upoštevali spomeniškovarstvena izhodišča, celo tako, da so posamezni deli našega elaborata vključeni v odlok kot sestavni del Zazidalnega načrta.

Izdelava elaboratov in kontinuirani stiki z nosilci prenove v mestu so postopoma sprožili tudi večjo zastopnost spomeniške službe pri planiranju in izvajanju posegov v naselju. Večinoma je šlo za delne adaptacije objektov (gradbene sanacije, preureditve pritličij v lokale, funkcionalne posodobitve stanovanj itd.). Takšni posegi so onemogočali raziskave na celotnem objektu, zato smo se večinoma odločali za delna sondiranja in izdelavo tako imenovanih zaščitnih spomeniškovarstvenih izhodišč. Prepovedovali smo oklepavanje primarnih ometov ter spreminjanje glavnih značilnosti tlorisnih zasnov. Predpisovali smo ohranjanje vseh najdenih arhitekturnih členov ter njihovo prezentacijo, če je to

bilo konservatorsko smiselno in finančno možno. Kljub dobremu začetnemu sodelovanju rezultati takšnih adaptacij niso povsod zadovoljivi. Vzroki za to so različni, eden glavnih pa je, da je večina stavbne dediščine v privatni lasti enega ali več lastnikov, od katerih je nemogoče zahtevati dodatna finančna vlaganja v prezentacije ali celo rekonstrukcije.

Pri prenovi reprezentančnih objektov – kulturnih spomenikov in javnih zunanjih površin – pa je prihajalo do drugačnih problemov. Finančne možnosti investitorjev in njihove vizije prenove so pogosto presegale funkcionalne zmožnosti objekta (ali prostora) ter posegale v bistvo njegovega spomeniškega značaja. Zavedajoč se, da objekt brez namembnosti nima bodočnosti, smo morali pogosto sklepati kompromise, da ohranimo vsaj osnovno avtentično substanco.

Ne glede na vse menimo, da se je v preteklih letih v Laškem izvajala »dobra prenova« in je dosežena visoka stopnja ohranjenosti avtentične podobe mesta.

Žal tudi v Laškem obstajajo določeni trendi, da je treba zgodovinsko mesto in objekte kulturne dediščine pri prenovi dodatno »polepšati« z obogatitvijo fasad, z balustradami, marmornim tlakom ipd. Taki pristopi vsekakor ne prispevajo k ohranjanju prvotne zgodovinske podobe mesta.

V nadaljnjem besedilu je navedenih nekaj strokovno zanimivih posegov »prenov kulturne dediščine. Pri izboru smo želeli biti objektivni, zato smo prikazali tudi posege, ki so s spomeniškovarstvenega vidika negativni in nesprejemljivi.

Aškerčev trg 3 – župnišče

Župnišče kot del cerkvenega kompleksa, kateremu pripadata še cerkev sv. Martina in kaplanija, leži na terenu, ki se strmo spušča proti zahodu in reki Savinji. Ima »grajsko« nepravilno pravokotno tlorisno zasnovo s štirimi nadstropnimi trakti, ki oklepajo arkadno notranje dvorišče. Srednjo os zahodnega trakta poudarja polkrožni stolp s stožčasto streho.

Prve posredne omembe obravnavanega prostora, ki pa so vezane le na cerkev, segajo v leto 1257. Samo župnišče se prvič neposredno omenja leta 1570 v poročilu o gradbenih delih, ki jih je izvedel tedanji župnik Polydor de Montagnana. Njegove iniciale so vklesane na dveh renesančnih portalih v vzhodnem traktu. Naslednje prezidave, ki so povezane z župnikom Boltežarjem Tavčarjem, so ovekovečene na severnem vhodnem portalu z njegovimi inicialami in letnico 1615. Na istem portalu so poleg letnice 1707 (čas novih gradbenih posegov po velikem požaru župnišča l. 1684) še iniciale župnika Matije Balona, ki je v letih 1836–38 celotno župnišče temeljito predelal in mu dal podobo, ki jo vidimo danes (arkadni hodnik, opečna kritina, stavbno pohištvo ipd.).

Z gradbeno zgodovino župnišča so se ukvarjali številni avtorji, kot npr.: Janez Krstnik Gajšnik, Ignacij Orožen, Jože Curk, Miloš Rybář in drugi. Gajšnik omenja, da gre prvotno za templarsko komendo s kapelo v severozahodnem pritličju stavbe. To omembo so večji del povzeli tudi drugi avtorji. Po Curku je najstarejši del stavbe današnji vzhodni trakt, zgrajen v 15. stoletju. V prvi pol. 16. stol. so mu prizidali severni in zahodni trakt, v začetku 17. stoletja pa so zasnovo v obliki črke U sklenili z južnim traktom.

Ne glede na nesporno dejstvo, da sodi župnišče med izjemne arhitekture na našem območju, je bilo dolga leta nevzdrževano, brez primerne funkcije in izpostavljeno propadanju. Konec sedemdesetih let je že močno zamakala streha, na stenah pa so bile vidne večje razpoke. Na pobudo nadžupnijskega upravitelja g. Jožeta Horvata so se na objektu l. 1979 začela gradbena dela. Izvedena je sanacija ostrešja z novo kritino ter nujna statična sanacija posameznih delov objekta. V obdobju od 1980–1985 je bil izdelan posnetek objekta ter izvedeno sondiranje zunanjih in notranjih fasad vzhodnega in južnega trakta ter notranjščine vzhodnega dela severnega trakta. Na osnovi raziskav je bil izdelan konservatorski program prenove, projekt statične sanacije in projekt funkcionalne izrabe. Do l. 1986 sta bila statično sanirana vzhodni del in del severnega trakta ter gradbeno in funkcionalno prenovljene in prezentirane prve etaže omenjenih traktov.

Pomanjkanje finančnih sredstev je dela ustavilo do l. 1992, ko so za obnovo prvič pridobljena tudi sredstva na Ministrstvu za kulturo. V teku izdelave II. faze konservatorskega programa smo opravili tudi sistematične raziskave notranjščine zahodnega in dela severnega ter južnega trakta. Našli smo vrsto novih pomembnih najdb, ki so dopolnile in dodatno osvetlile gradbeno zgodovino objekta. Naj naštejemo le najpomembnejše s sondiranjem odkrite najdbe:

- tri romanska okna s slikanim križem in inicialo, 13. stol. – vzhodni trakt,
- dve gotski sediliji s slikano borduro, domnevno 14. stol. – vzhodni trakt,
- trije gotski portali – arkadno dvorišče
- fragmenti srednjeveških poslikav:
- vojščak na konju s patronizirano borduro, začetek 15. stol. – vzhodni trakt,
- ostanek cik-cak stenske poslikave – južni trakt,
- grbovni ščit z motivom lilije – južni trakt,
- figuralni in ornamentalni motivi v jugozahodni sobi zahodnega trakta – domnevno 15. stol.,
- freska z motivom Matere božje z Jezuščkom – severni trakt (pod obokom veže)
- vojščak s turbanom – severna fasada zahodnega trakta.

Na osnovi navedenih najdb lahko zaključimo, da je bilo jedro župnišča zgrajeno sočasno s cerkvijo v 13. stoletju (romanska okna v I. nadstropju vzhodnega trakta).

Ali lahko na to zgodnje obdobje navežemo še kakšno stavbno sestavino, kot npr. upodobitev grbovnega ščita, je danes preuranjeno trditi. Zato so tudi po raziskavah primarni, romanski gabariti objekta ostali nedorečeni.

Najdbe številnih gotskih arhitekturnih sestavin in elementov (sedilije, portali, okna, ostanki poslikav) pa dokazujejo, da je štiritraktna zasnova župnišča nesporno nastala že v srednjem veku. To se je sodeč po stilnih prvinah večine elementov zgodilo najkasneje v 15. stol., podrobnejše analize poslikav pa bi morebiti ta čas pomaknile nazaj.

Župnišče, kot ga obravnavamo danes, ima pomembno umetnostnozgodovinsko vrednost, saj gre za profani objekt iz 13. stol., ki je v slovenskem prostoru edinstven.

Oblikovanje konservatorskega koncepta zaščite in prenove je bilo specifično in zahtevno, kajti tlorisna dispozicija in površine so bistveno presegale današnje potrebe Nadžupniškega urada Laško, objekt pa je nujno potreboval funkcijo za nadaljnji obstoj. Končno je bilo odločeno, da bo prvo nadstropje bivalno (stanovanje župnika in več manjših stanovanj za goste župnišča), pritličje pa bo imelo javno cerkveno in kulturno funkcijo. Takšna funkcionalna izraba omogoča ohranjanje osnovne tlorisne zasnove objekta in prezentacijo vrste najdb. Pri izbiri materialov v notranjščini (še posebej v pritličju) pa smo se delno morali odpovedati avtentičnosti in se podrediti današnjim potrebam in standardom.

Zunanji plašč objekta (pročelja) smo poenotili v baročno fazo, notranje fasade arkadnega hodnika pa obnovili v zadnji, klasicistični fazi, s tem da smo se odločili za selektivno arheološko prezentacijo najpomembnejših najdb.

Aškerčev trg 1 – rekonstrukcija trške hiše z gospodarskim poslopjem

Stavbno maso kompleksa Aškerčev trg 1 sta tvorila bogata trška stanovanjska hiša iz začetka 19. stoletja ter vzporedno locirano manjše gospodarsko poslopje. Na južni strani sta bila medsebojno vezana s skromnim veznim traktom. Razen umetnostnih in arhitekturnih kvalitet je treba posebno poudariti izjemen prostorski pomen kompleksa, saj zaključuje dva trga in sooblikuje prehod med njima.

V letih 1987/88 so se začele priprave na celovito prenovo objekta. Spomeniško-varstvene raziskave so pokazale, da je v pritličju še ohranjena baročna substanca, nadstropje in sekundarni deli stavbnega kompleksa pa so bili po požaru leta 1840 prezidani. Konservatorski program je predpisoval ohranjanje in prezentacijo vseh pomembnih arhitekturnih sestavin (masa, fasade, tlorisna zasnova, oboki veže in kleti, kamniti portali itd.).

L. 1990 se je začela gradbena sanacija objekta. Po odstranitvi dotrajanega ostrešja in notranjih ometov se je pokazalo izjemno slabo gradbeno stanje objek-

ta. Pritličje je bilo zidano v kamnu, nadstropje pa s konglomeratom kamna, opeke in proda. Vezivo zunanjih sten je v celoti popustilo in se spremenilo v prah. Med nosilnimi stenami pritličja in etaže so bili vgrajeni leseni trami (horizontalna statična vez). Tramovi so bili v celoti prepereli. Mnenja projektanta, statika in strokovnjakov Zavoda za raziskavo materiala so bila enotna. Objekt je bilo treba porušiti in nadomestiti z novim.

Spomeniškovarstveni pogoji za izvedbo novogradnje so bili celovita rekonstrukcija zunanjščine stavbnega kompleksa ter ponovitev osnovne tlorisne zasnove notranjščine pritličja. Strokovna vodila za omenjeno odločitev so bila: ohranjanje primarne urbanistične zasnove in morfološke strukture tega dela naselja.

Valvazorjev trg 1 in 2 (Hotel Savinja in šola s prilagojenim programom)

Na prostoru današnjega hotela in šole sta nekoč stala dva špitala in cerkev sv. Elizabete. »Stari« špital je l. 1420 ustanovil Hans Meusenreiter, kancler celjskega grofa Friderika II. Južno poleg špitala je bila pozidana cerkev sv. Elizabete. L. 1560 je Janez Krstnik Valvazor, takratni zastavni imetnik laške gosposčine, ob starem postavil še nov špital. Poslopje je bilo jugovzhodno prizidano k špitalski cerkvi, tako da so jo lahko uporabljali varovanci obeh špitalov.

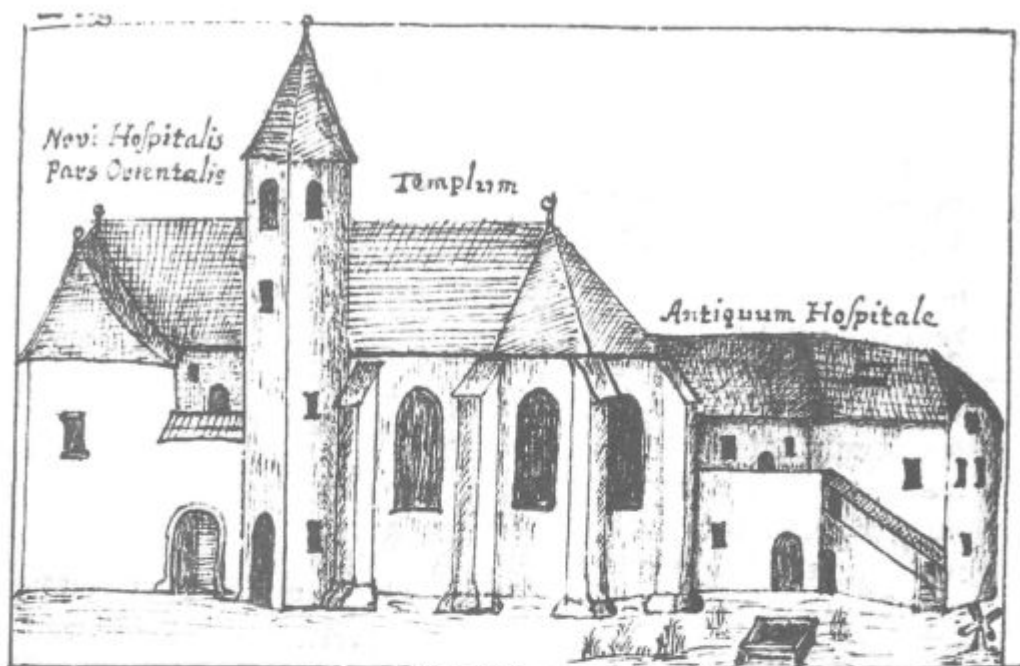
Špitalski kompleks je l. 1824 izgubil svojo prvotno funkcijo. V poslopje starega špitala se je preselila šola, v prostorih Valvzorjevega špitala pa si je poiskala prostore prva laška pivovarna. L. 1833 so cerkev sv. Elizabete podrli.

Funkcionalna ločitev kompleksa je pomenila tudi ločen nadaljnji razvoj posameznih stavb.

Stari špital je bil zaradi poškodb nastalih v potresu (leta 1895) porušen in nadomeščen z novo slovensko šolo. Prvotno je imela stavba bogato fasadno členitev v značilni neohistorični stilni maniri. Ob večji adaptaciji pred II. sv. vojno so vso fasadno členitev odstranili, tako da je ostala le prvotna stavbna masa, raster, velikost odprtin ter kasetirana vhodna vrata. L. 1994/95 je bila izvedena v sklopu obnove hotela Savinja tudi obnova (rekonstrukcija) južnega in vzhodnega pročelja šole. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev obnova ostalih fasad še ni izvedena.

Fasadna členitev je na predlog (zahtevo) projektanta in investitorja izvedena iz steklo-cementnih montažnih elementov. To je bil prvi primer takšne rekonstrukcije fasade na območju delovanja našega zavoda in zelo dobra konzervatorska izkušnja.

Steklo-cement omogoča relativno dobro oblikovno ponovitev enostavnejših

Risba iz Gajšnikove topografije – Laško 1747, skrajno levo vzhodni del novega, desno stari špital.

profilov, izvedba je hitrejša, cenejša in bolj enostavna. Pomanjkljivosti so vidne pri izdelavi daljših profilov (delilni zidci ali venci), ker po določenem času stičišča elementov postajajo vidna. Razen tega je videz elementov »industrijski« in ne more nadomestiti plastičnosti in mehkoobe, ki jo profilacija pridobi s klasično izvedbo. Na osnovi navedenih izkušenj smo uporabo steklo-cementa omejili izključno na skromno dediščino in ambientalno vezno tkivo. Na bolj kakovostnih arhitekturah, še posebej na kulturnih spomenikih, vztrajamo pri klasičnih materialih in metodah.

Valvazorjev novi špital je l. 1825 kupil Franc Geyer in v njem uredil prostore obrtne pivovarne. Po velikem požaru l. 1840 je takratni lastnik Gustav Uhlich poslopje v celoti prenovil. Celo stoletje je objekt prehajal iz rok v roke različnih lastnikov in najemnikov, po II. sv. vojni pa je postal splošno ljudsko premoženje s funkcijo hotela in restavracije. V začetku 90. let je stavbo kupila Pivovarna, da bi objekt prenovila v hotel visoke kategorije.

Konservatorske raziskave objekta so pokazale, da je bila v pritličju in kleti zahodnega in jugozahodnega trakta še dobro ohranjena primarna tlorisna zasnova in zgodnjerenesana substanca z značilnimi grebenastimi obočnimi konstrukcijami. V pritličju južnega trakta so bili na prvotnih lokacijah najdeni tudi poškodovani kamniti renesančni stebri arkadnega hodnika. Ostali deli objekta

(severni pritlični trakt in vsa nadstropja) so bili močno prezidani in preetažirani, tako da je bila primarna dispozicija prostora nerazpoznavna. Tudi posameznih pričevalnih arhitekturnih elementov iz zgodnjega obdobja nismo našli, razen treh profiliranih gotskih kamnov, ki so bili verjetno naknadno vzdani v zunanji jugovzhodni vogal severnega trakta.

Programska zasnova novega hotela je vsebovala tudi posege v plasti pod današnjo površino dvorišča, zato smo l. 1992 izvedli arheološka zaščitna izkopavanja notranjega dvorišča objektov. Na zahodnem robu je najdeno 14 ukopov v sterilno ilovico, v treh od njih pa prazgodovinsko posodje, ki ga okvirno datiramo v pozno bronasto ali začetno železno dobo (začetek 1. tisočletja p. n. št.). Na severni dvoriščni strani smo našli del temeljev cerkvenih zidov in dve grobnici.

Raziskave so ne le potrdile, temveč tudi korigirale znano grafično upodobitev kompleksa, kjer je avtor (Gajšnik), verjetno zaradi težav s perspektivo, cerkev postavil v smer sever-jug, v resnici pa je z manjšim zamikom postavljena v smeri vzhod-zahod.

Na osnovi omenjenih najdb in rezultatov konservatorskih raziskav notranjščine in dela zunanjščine smo izdelali detajlna spomeniskovarstvena izhodišča za prenovo objekta. Posebno smo zahtevali, da se ohrani prvotna tlorisna zasnova pritličja in kleti ter prezentirajo ali rekonstruirajo vse arhitekturne sestavine iz zgodnjere nesanečnega obdobja. Dogovorjen je bil tudi način prezentacije arheoloških najdb na dvorišču objekta. Zaradi neusklajenosti nivojev ostankov cerkve ni bilo možno prezentirati »in situ«, zato smo se »dogovorili«, da se najdbe prestavijo na uporabni nivo dvorišča in ustrezno oblikovno zaključijo in zaščitijo.

Prva (potrjena) projektna dokumentacija (PGD) je v veliki meri upoštevala spomeniskovarstvena izhodišča. Izvajanje prenove pa je spremljalo kontinuirano spreminjanje projektne dokumentacije in posledično tudi stalna usklajevanja in pogajanja z arhitektom in investitorjem. Končni rezultat je »avtorska prenova objekta in avtorska arheološka prezentacija« na dvorišču. Večina primarnih, pričevalnih arhitekturnih elementov je odstranjena z objekta.

Prenova je tudi posegla v obrežni zeleni pas, presekala zgodovinsko javno peš pot ob Savinji in spremenila lep gostinski vrt iz preloma stoletja, zaključuje pa se s sodobno oblikovano kapelico ob mostu, v katero je postavljena originalna baročna lesena plastika sv. Janeza Nepomuka.

Mestna ulica 2 – graščina Lilijev

Veliko renesančno graščino na vhodu v mesto je dal leta 1675 pozidati Janez Vajkard Vetter grof pl. Lilie. Graščina je s svojo dominantno maso in lego bistveno spremenila veduto mesta. Skupaj z gospodarskimi objekti in oblikovanim vrtom je zasedla celotni kare med Savinjo in Trubarjevo ulico na vzhodu ter med Mestno ulico in današnjo šolo na jugu. Obseg območja graščine se je postopoma manjšal na račun širitve mesta. Danes je ohranjena samo glavna, dvonadstropna, v obliki črke L zasnovana stavba, ki oblikuje skupaj s pomožnimi objekti sklenjeno pravokotno notranje dvorišče.

V graščini je od II. svetovne vojne sedež Občine Laško. Notranjščina je bila redno vzdrževana in je razen manjših sekundarnih predelav ohranila prvotno tlorisno zasnovo. Domnevamo pa, da so pod ometi še delno ohranjeni primarni renesančni elementi (stropovi, poslikave itn.). Zunanjščina je bila vrsto let ne vzdrževana in je kazila vhod v mesto.

Obnovitvena dela na zunanjščini so potekala v letih 1988–1990. Obnovljena so bila vsa pročelja ter prenovljeno notranje dvorišče.

Na uličnih fasadah je bila pod sekundarnim obrizgom ohranjena vsa členitev, na dvoriščnih fasadah pa smo našli sledove poslikave in izdelali načrt rekonstrukcije. Masivna vrata smo rekonstruirali po analogijah.

Zunanja površina dvorišča je bila ne vzdrževana in zaraščena. Na osnovi historičnega značaja objekta ter današnjih funkcionalnih potreb smo izdelali smernice za prenovo celote. Predlagali smo odstranitev rastja in izravnavo v enoten nivo s centralnim motivom (vodnjak ali fontana), ki bi razgibal veliko tlakovano površino.

Nastal je velik zaključen dvoriščni prostor skoraj kvadratne oblike, tlakovan s kasetiranim vzorcem, doseženim z dvema tonoma sive barve kamna. Pri arheološkem nadzoru zemeljskih del smo našli prvotni vodnjak. Odstopili smo od prvotno predlaganega centralnega poudarka ter na osnovi analogij izdelali načrt rekonstrukcije in izgradili vodnjak na primarni lokaciji.

Literatura:

1. Curk, J.: O mestni podobi Laškega. – ČZN 47/1976, NV 12, št. 2, str. 334 – 343.
2. Curk, J.: Topografsko gradivo IX. Sakralni spomeniki na območju občine Laško. Celje, 1967, str. 13–35.
3. Curk, J.: Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju. – ČZN 50/1979, NV 15, str. 208 – 263.
4. Knez, T.: Laško v zrcalu tisočletij. – Obzornik 1974, št. 1–2, str. 21–24.
5. Knez, T.: Oris najstarejše zgodovine Laškega. – Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 27/1979, št. 3, str. 149–154.
6. Orožen, I.: Bisthum und Diözese Lavant IV/2, Dekanat Tüffer. – Graz, 1881.
7. Rybář, M.: Zgodovina Laškega. – 21 str. tipkopolis.
8. Rybář, M.: Janez Krstnik Valvasor in laški špital. – Naše delo 1970/1971 (v dvanajstih nadaljevanjih).
9. Sedej, I.: Laško : Konservatorska študija in topografski seznam najznačilnejših in najpomembnejših sestavin stavbne dediščine in kulturnih spomenikov na območju starega historičnega jedra in v okolici. – Ljubljana, 1978. – 47 str. tipkopolis.
10. Zadnikar, M.: Problem »laške skupine« v naši poznoromanski arhitekturi. – ZUZ NV V–VI/1959, str. 209–233.

Arkadno dvorišče župnišča pred in po obnovi

Detalj obnovljene fasade

Arhitekturni detalj

Gotski sedilji

Hiša na Aškerčevem trgu 1 pred obnovo in po njej

Hotel Savinja v prvi polovici 20. stoletja in nekaj let po obnovi

*Hotel Savinja in Šola
s prilagojenim
programom po obnovi*

Graščina Lilijev (sedanja občina) pred obnovo in po njej

Pogledi na obnovljeno graščino

LAŠKI ZBORNIK 2002

Predgovor:
Jože Rajh in dr. Jože Maček

Urednik:
dr. Jože Maček

Lektoriranje:
dr. Tomo Korošec, Muzejska zbirka Laško

Fotografije:
Muzejska zbirka Laško,
dr. Jože Benedek, zbirka Viktorja Petkovška in
arhiv Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje

Oblikovanje naslovnice:
Marina Bezgovšek

Izdala in založila:
Knjižnica Laško, 2002
zanjo Metka Kovačič

Tisk:
Tiskarna Pleško Ljubljana